

๑๗

หนังสือสำหรับค้นคว้า
ห้าม
นำออกนอกห้องสมุด

๑๕.๓
๑๔๗๔๒
๒๐

สมุทครุสภา

ประวัติตรุษ

๑๖ มกราคม ๒๕๑๓

ประวัติครุ

ครูสภาจัดพิมพ์ในงานวันครุ

๑๖ มกราคม ๒๕๑๓

หนังสือสำหรับค้นคว้า

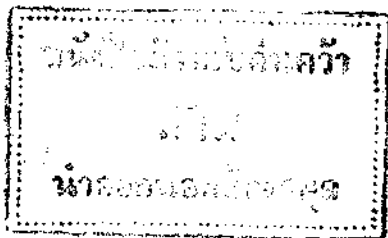
ทั่วไป

นำออกนอกห้องสมุด

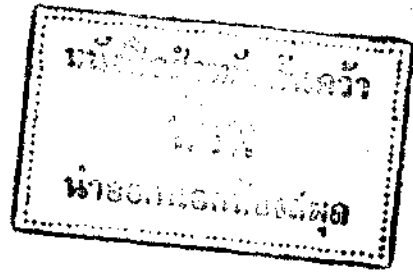
คณะกรรมการแผนกประวัติศาสตร์

พ.ศ. ๒๕๑๓

๑. นายรอง ศยามานนท์ หัวหน้าแผนก
๒. นายสุรินทร์ สรสิริ รองหัวหน้าแผนก
๓. หม่อมราชวงศ์แสงโสม เกษมศรี ผู้ช่วย
๔. ชุนวิรุฬห์จรรยา ”
๕. นายพงศ์อินทร์ สุขขจร ”
๖. นางสาวบุญเจือ องค์กรประดิษฐ์ ”
๗. นายภักดี ฉวีสุข ”
๘. นายเจริญ ไชยชนะ ”
๙. นายจุด ชั่ววุฒิ ”

คำนำ

ตามที่คุรุสภาได้จัดพิมพ์หนังสือประวัติครู เพื่อเป็นอนุสรณ์ในงานวันครู เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๐ หนังสือประวัติครูเล่มนี้นับว่าเป็นเล่มที่ ๑๓ ถ้าได้ติดตามอ่านหนังสือประวัติครูทุกเล่มตลอดมา จะเป็นที่น่าประจักษ์ว่า จากข้อความในหนังสือประวัติครู มีสารสำคัญควรแก่การศึกษาเป็นอย่างมาก ผู้อ่านจะทราบถึงวิธสอน วิธจัดการศึกษา วิธแก้ปัญหาการศึกษาและอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับการศึกษาหลายแง่หลายมุม ทั้งในอดีตและปัจจุบันของบูรพาจารย์ที่ล่วงลับไปแล้ว ซึ่งบรรดาครูอาจารย์รุ่นหลังอาจเลือกนำไปใช้ หรือดัดแปลงให้เหมาะสม สำหรับอบรมสั่งสอนศิษย์ให้เป็นพลเมืองที่ดีต่อไป

ในการพิมพ์หนังสือประวัติครู พ.ศ. ๒๕๑๓ คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติครู คัดเลือกประวัติของครูที่ล่วงลับไปแล้วได้ ๑๒ ท่าน แต่ละท่านมีแนวการสอน แนวการจัดการศึกษา ตลอดจนจรรยาวัตรที่ผิดแปลกกัน เป็นที่น่าสนใจและควรศึกษาเป็นอย่างยิ่ง คือ

๑. ขุนอุปการศิลป์เสรรฐ ผู้อุทิศตนให้แก่การศึกษาทั้งในสมณเพศและขณะเป็นฆราวาส

๒. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ผู้บริหารการศึกษา โดยวางระเบียบต่างๆ ไว้เป็นบรรทัดฐาน

๒

๓. บาทหลวง ฟ. ซีแลร์ ครูชาวต่างประเทศที่ช่วยขยายการศึกษาของกุลบุตร ให้แพร่หลายในระยะเริ่มแรก

๔. ขุนกล่อมวิชาสาสน์ ครูที่ไม่ทอดทิ้งการทำงาน จนถึงวาระสุดท้าย

๕. ม.ร.ว. เทือง สนิทวงศ์ ครูใหญ่ผู้มอบชีวิต และทรัพย์สินเพื่อการศึกษาของกุลสตรี

๖. หลวงชาณุพิทยกิจ ครูใหญ่ที่ปฏิบัติหน้าที่ทางทางพุทธศึกษา จริยศึกษา และพลศึกษา ได้ผลดีเด่น

๗. ขุนบูรณวาท ครูผู้รักและทำงานให้ถิ่นเดิม

๘. หลวงสิกขกิจบริหาร ครูผู้มุ่งไปบุกเบิกการศึกษาหัวเมือง

๙. หม่อมเจ้าหญิงวงศ์ทิพย์สุดา เทวกุล เจ้านายที่เด่นในการจัดโรงเรียนสตรี

๑๐. ขุนจจกันตสย ครูผู้มีศิลปะในการสอนภาษาไทย

๑๑. ขุนวิเศษครุณกิจ ครูใหญ่และศึกษานิเทศการจังหวัดตัวอย่างผู้หนึ่ง

๑๒. นายเล็ก สมุทรประภูต ครูผู้เปี่ยมไปด้วยทักษะในการสอน

หากมีชาติตกบพร่องประการใด ขอได้โปรดแจ้งให้คณะกรรมการการฯทราบเพื่อจะได้แก้ไขให้ถูกต้องในโอกาสต่อไป คณะกรรมการฯ ขอขอบคุณทุกท่านที่มีส่วนช่วยเหลือให้หนังสือประวัติครูเล่มนี้ได้รับความสำเร็จเป็นอย่างดี

คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติครู ๒๕๑๓

สารบัญ

ขุณอุปการศิลปเสวฐ (สัมฤทธิ์ ลอยเพชร)	๑
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ	๙
บาทหลวง ฟ. ซีแลร์	๖๓
ขุนกล่อมวิชาสาสน์ (ปลอบ ประดิษฐานนท์)	๘๕
ม.ร.ว. เตื่อง สนิทวงศ์	๙๔
หลวงชาญพิทยกิจ (เหมียน บุรณบุญ)	๑๒๓
ขุนบูรณวัฑ (พร้อย ณ นคร)	๑๕๐
หลวงสิกขกิจบริหาร (อยู่ มีนะกนิษฐ)	๑๕๘
หม่อมเจ้าหญิงวงศ์ทิพย์สุตา เทวกุล	๑๗๗
ขุนจงจัตนิสสัย (สนิท ศตะกูรมะ)	๑๙๒
ขุนวิเศษตรุณกิจ (เรือง ปรืชานนท์)	๒๑๗
นายเล็ก สมุทระประภูต	๒๔๑
นามานุกรมครุในหนังสือประวัติครุของคุรุสภา	๒๖๒
สถิติแสดงจำนวนผู้สำเร็จวิชาครุ ในระดับปริญญา ประกาศนียบัตร ชั้นสูง อนุปริญญา ปีการศึกษา ๒๕๑๑	๒๗๗

สถิติจำนวนผู้สำเร็จวิชาครูชั้นประกาศนียบัตรในระดับต่าง ๆ

ปีการศึกษา ๒๕๑๑

๒๗๘

รายชื่อครูอาวุโส ที่ได้รับเงินช่วยเหลือประจำปี ๒๕๑๑

๒๘๐

รายชื่อครูอาวุโสประจำปี ๒๕๑๒

๒๘๓

หอสมุดคุรุสภา

ขุนอุปการศิลป์เสวฐ
(สมัยพุทธ ลอยเพชร)

ขุณูปการศิลปเสวฐ

(สัมฤทธิ์ ลอยเพชร)

พ.ศ. ๒๔๑๕—๒๔๕๐

ขุณูปการศิลปเสวฐ (สัมฤทธิ์ ลอยเพชร) เป็นบุตรนายลอย และนางพุ่ม ลอยเพชร ซึ่งประกอบอาชีพเป็นกสิกร อยู่ที่บ้านโพตลาดแก้ว อำเภอท่าม่วง จังหวัดลพบุรี เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๕ ปีวอก ในรัชกาลที่ ๕ มีพี่น้องร่วมกัน ๕ คน คือ

๑. น.ส. เอี่ยม ลอยเพชร ถึงแก่กรรม
๒. นายเคลือบ ลอยเพชร ..
๓. ขุณูปการศิลปเสวฐ ..
๔. นางพลับ ใจประเสริฐ ..
๕. นางหลุย ลอยเพชร ยังมีชีวิตและอยู่ ณ ภูมิลำเนาเดิมจนปัจจุบันนี้ (พ.ศ. ๒๕๑๒)

เมื่อปฐมวัยเรียนหนังสือภาษาไทยและภาษาบาลี กับ พระภิกษุ ที่วัดสนามไชย ตำบลโพตลาดแก้ว อำเภอท่าม่วง จังหวัดลพบุรี ซึ่งอยู่ใกล้บ้าน ครั้นอายุครบอุปสมบท เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ ได้อุปสมบทที่วัดสนามไชย นั้นเอง ต่อมาได้ไปศึกษาต่อและจำพรรษาอยู่ที่วัดสามจีนในอำเภอเมืองลพบุรีอีก ๒ พรรษา แล้วจึงย้ายมาศึกษาและจำพรรษาอยู่ที่วัดอรุณราชวราราม จังหวัดลพบุรี ครั้นเรียนจบวิชาวิสามันต์แล้ว จึงเข้าเป็นนักเรียน

ฝึกหัดอาจารย์อีก ๒ ปี สอบได้ประโยคครูประถม ป.ป. เป็นรุ่นที่ ๖
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ ครั้นลาศึกษาพิเศษรवासเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗ แล้ว
ได้เลื่อนวุฒิเป็นครู ป.ม.

ขณะที่ครองเพศเป็นพระภิกษุและจำพรรษาอยู่ที่วัดอรุณราชวราราม
นั้น ได้ศึกษาธรรมวินัยตามสมควรแก่โอกาสด้วย ได้รับการสถาปนา
สมณศักดิ์เป็นพระครูธรรมรักษ์ชิต ฐานานุกรมของสมเด็จพระพุฒาจารย์
เจ้าอาวาส แม้ต่อมาท่านได้เลื่อนเป็นสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ พระครู
ธรรมรักษ์ชิตก็ยังคงเป็นพระฐานานุกรมอยู่

เมื่อปีกุน พ.ศ. ๒๔๑๘ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีอาจารย์สอนหนังสือไทยและเลขทุกพระ-
อาราม ทรงพระกรุณาโปรดให้พระราชอาณัติ พระครูฐานานุกรม เปรียญ
ทำหน้าที่สอนเด็ก

วัดอรุณราชวรารามซึ่งเป็นพระอารามหลวง มีสมเด็จพระพุฒาจารย์
เป็นเจ้าอาวาส ได้จัดตั้งโรงเรียนวัดขึ้นเพื่อสอนหนังสือให้แก่ศิษย์วัด ใช้
ศาลาต้นจันทน์ที่หลังพระปรางค์ใกล้กุฏิเจ้าอาวาสเป็นโรงเรียน

ตามประวัติของโรงเรียนมีว่า เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๘ กรมศึกษาธิการ
ได้จัดตั้งโรงเรียนวัดอรุณราชวรารามเป็นโรงเรียนรัฐบาล จัดการสอนตาม
หลักสูตรของกรมศึกษาธิการ ขณะนั้นมีนักเรียน ๑๖๒ คน มีครู ๖ คน
คือพระครูธรรมรักษ์ชิต (สัมฤทธิ์ ลอยเพชร) ซึ่งต่อมาได้วุฒิ ป.ป. เป็น
อาจารย์ใหญ่คนแรก มีครูรองเป็นภิกษุ ๒ รवास ๓

ครั้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างโรงเรียนทวีธาภิเศกเป็นตึกสองชั้น ในบริเวณวัดอรุณราชวราราม แทนกุฎิบ้านเหนือซึ่งถูกไฟไหม้หมดไป ทิ้งแถบ เมื่อสร้างเสร็จแล้วจึงย้ายนักเรียนจากศาลาคันจันทน์ไปเรียนที่ ตึกสร้างใหม่ สถานที่โรงเรียนกว้างขวางได้ขยายชั้นเรียนมากขึ้น และได้ชื่อว่าโรงเรียนทวีธาภิเศกตั้งแต่นั้นมา

พระครูธรรมรักษ์จิตได้พัฒนากิจการของโรงเรียนให้เจริญก้าวหน้า เป็นลำดับ ชาวบ้านพากันนิยมนำบุตรหลานมาฝากเข้าเป็นนักเรียนมากขึ้น ทางราชการจึงตั้งให้เป็นโรงเรียนหัวหน้าสายมีหน้าที่ควบคุม โรงเรียนที่ ใกล้เคียงด้วย มีโรงเรียนโมฬีโลกยาราม โรงเรียนวัดชีโนรส และโรงเรียน วัดระฆัง

ตามประวัติโรงเรียนทวีธาภิเศกว่า เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๔๕-๒๔๔๖ ก่อนตั้งสามัคยาจารย์สมาคม (พ.ศ. ๒๔๔๗) ได้อาศัยที่ของโรงเรียนเป็นที่ประชุมครูอยู่ระยะเวลาหนึ่งด้วย พระครูธรรมรักษ์จิตมีความสนใจและสนับสนุนในกิจการนี้เป็นอย่างดี เอาเป็นธุระจัดสถานที่ตาม วาระประชุมให้ได้รับความสะดวกและเรียบร้อยตลอดมา

พระครูธรรมรักษ์จิต (สัมฤทธิ์ ลอยเพชร) อาจารย์ใหญ่โรงเรียน ทวีธาภิเศก เห็นว่าการอยู่ในสมณเพศ ปฏิบัติหน้าที่ได้ไม่สมบูรณ์จึงได้ ลาสิกขาออกครองเพศเป็นฆราวาส เมื่อวันที่ ๑๖ มิถุนายน ๒๔๔๗ รวมอุปสมบทเป็นเวลา ๑๒ พรรษา ได้ศึกษาธรรมวินัยตามสมควรแก่

หน้าที่และโอกาสได้ใช้ความรู้ทางธรรมอบรมสั่งสอนศิษย์เป็นประโยชน์
ในหน้าที่อยู่เป็นอันมาก ต่อมาได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นขุน-
อุปการศิลป์เสวี

ขุนอุปการศิลป์เสวี ประพาศิตนเป็นคนดีมีศีลธรรม ตั้งตนไว้ชอบ
ทั้งตัวได้คัมภีร์ฐานมั่นคง รักษาวงศ์สกุล ดำเนินชีวิตไปสู่ความเจริญ
งอกงาม ได้ซื้อที่ดินแปลงหนึ่งเนื้อที่ประมาณ ๓ ไร่ พร้อมทั้งอาคาร
บ้านเรือน ๔ หลัง ห้องแถว ๕ ห้อง ซึ่งตั้งอยู่ริมคลองเหนือวัดอรุณ
ราชวราราม ติดกับโรงเก็บถ่านหินของทหารเรือ โดยวิธีผ่อนชำระเป็น
รายเดือนจนได้เป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ พ.ศ. ๒๔๔๗ ได้ทำการสมรสกับ
นางสาวทับทิม บุตรีนายชม นางตาบ มีบุตรชายคนหนึ่งชื่อนายเทียบ
ลอยเพชร ป.ม. ได้รับราชการสืบเชื้อสายเป็นครุฑามรอยบิดาคือมา

เมื่อวันที่ ๑๘ มิถุนายน ๒๔๕๐ เวลาบ่ายเมื่อโรงเรียนเลิกสอน
แล้ว ขุนอุปการศิลป์เสวีได้ไปรับรางวัลที่สามัคยาจารย์สมาคม
ณ วัดราชบูรณะ ในการที่แตงนิทานสุภาวดีสอนเด็กเข้าประกวดเรื่อง
“เด็กรู้มาก” ส่วนวนคดีถึงขนาด กรรมการตัดสินให้ได้รับรางวัล ได้จัด
พิมพ์นิทานเรื่องนี้ร่วมกับนิทานเรื่องอื่นๆ พิมพ์ออกเป็นแบบเรียน เมื่อ
กลับถึงบ้านและรับประทานอาหารเช้าแล้ว เวลากลางคืนวันนั้นก็ถึงมือ
แตงนิทานเรื่องใหม่เพื่อจะนำเข้าไปประกวดอีก จะแต่อยู่จนึกเท่าใดไม่มี
ใครทราบ เพราะคนในบ้านต่างก็นอนหลับกันหมด ครั้นรุ่งขึ้นเช้าวันที่ ๑๘
มิถุนายน แม่ครัวยกสำรับอาหารมาตั่ง ณ ที่เคยรับประทาน แต่จนเวลา

ตายเกินสมควรก็ไม่เห็นต้น รู้สึกผิดปกติกรยาจึงเปิดมุ้งเข้าไปปลุก แต่ปรากฏว่าท่านหมดลมหายใจเสียแล้ว แต่ร่างกายยังอบอุ่นอยู่ในท่านอนปรกติ จึงวิ่งเต็นหาหมอมามาแก้ไข พร้อมทั้งนำเงินใส่พานมาทวงขวัญให้หมอค่าย แต่ก็หมดหวัง ทงนัมได้มีอาการป่วยไข้ประการใดมาก่อนเลย ท่านเป็นผู้มีสุขภาพแข็งแรงสมบูรณ์ หมอลงความเห็นว่าเป็น "เป็นลมชั่วคราว" (ปัจจุบันน่าจะว่า "หัวใจวาย") สิริรวมอายุได้ ๓๕ ปี

นายตรวจแขวงธนบุรีได้สั่งให้ปิดโรงเรียนในวันที่ ๑๙ มิถุนายน ๒๔๕๐ วันหนึ่ง เป็นการแสดงไว้อาลัยในวันมรณะของขุนอุปการ-ศิลปเสารฐ

นางทับทิม อุปการศิลปเสารฐภริยาเก็บศพไว้บำเพ็ญกุศลที่บ้าน เมื่อครบ ๑๐๐ วันแล้วจึงจัดให้มีการพระราชทานเพลิงศพเมื่อวันที่ ๒๕ กันยายน ๒๔๕๐ ณ เมรุวัดอรุณราชวราราม ในงานพระราชทานเพลิงศพมีพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการ เป็นประธานในงานพระราชทานเพลิงศพ

ขุนอุปการศิลปเสารฐ เมื่อสมัยที่ยังมีชีวิตอยู่ ทั้งเวลาที่ครองเพศเป็นภิกษุและเป็นกฤหสตได้ประกอบกรณียกิจไว้มาก แต่เป็นเวลาที่ล่วงเลยมานานแล้ว จึงขอบันทึกไว้บางประการเท่าที่ผู้เขียนทรงจำไว้ได้บ้าง ดังนี้

เมื่อดำรงตำแหน่งพระฐานานุกรมใน สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ เจ้าอาวาสวัดอรุณราชวราราม ได้เป็นกำลังช่วยบริหารการปกครองสงฆ์ในวัดทั่วไป และเป็นเจ้าคณะปกครองโดยใกล้ชิดคณะหนึ่ง มีสงฆ์ไม่ต่ำ

กว่า ๑๐ รูป เป็นการแบ่งเบาภาระเจ้าอาวาส เป็นผู้นำสงฆ์ให้อยู่ใน
สมณวิสัย และส่งเสริมให้กุลบุตรที่จะอุปสมบทได้เล่าเรียนธรรมวินัยตาม
ระเบียบของวัดและคณะสงฆ์นั้นหนักไปในทางบวชแล้วต้องเรียน

ตามประวัติโรงเรียนทวีธาภิเศกมีปรากฏว่า เมื่อวันที่ ๒๕ ตุลาคม
๒๔๔๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนิน
มาทรงทอดผ้าพระกฐินทั่ววัดอรุณ ฯ แล้วทรงเยี่ยมนักเรียน มีนักเรียน
เข้าแถวรับเสด็จ ๑๕๐ คน พระครูธรรมรักษ์ศิลาจารย์ใหญ่ได้อ่านคำโคลง
ที่แต่งเตรียมไว้ออพระเกียรติถวายในขณะนั้น มีความว่าดังนี้

สวมช ^๔ พ ^๔ ชา ^๔ บา ^๔ ท ^๔ ผู้	น ^๔ ก ^๔ เร ^๔ ย ^๔ น
เป ^๔ รม ^๔ ก ^๔ ม ^๔ ล ^๔ โ ^๔ น ^๔ เศ ^๔ ย ^๔ ร	ส ^๔ ย ^๔ บ ^๔ น ^๔ อ ^๔ ม
พ ^๔ ระ ^๔ เด ^๔ ช ^๔ พ ^๔ ระ ^๔ ค ^๔ ุ ^๔ ณ ^๔ เส ^๔ ถ ^๔ ย ^๔ ร	เถ ^๔ ล ^๔ ิง ^๔ โ ^๔ ก ^๔ ส ^๔ รา ^๔ ญ ^๔ ย ^๔ ส
ส ^๔ ม ^๔ บ ^๔ ต ^๔ ส ^๔ ม ^๔ บุ ^๔ ร ^๔ ณ ^๔ พ ^๔ ร ^๔ อ ^๔ ม	พ ^๔ ร ^๔ ง ^๔ ส ^๔ น ^๔ โ ^๔ ศ ^๔ ก ^๔ ก ^๔ ษ ^๔ ย ^๔
ท ^๔ ร ^๔ ง ^๔ บ ^๔ ริ ^๔ ก ^๔ ษ ^๔ ท ^๔ ว ^๔ ท ^๔ ง	โ ^๔ ล ^๔ ก ^๔ ช ^๔ ร ^๔ ร ^๔ ม
พ ^๔ ระ ^๔ ร ^๔ า ^๔ ช ^๔ ท ^๔ ร ^๔ พ ^๔ ย ^๔ ท ^๔ ร ^๔ ง ^๔ บ ^๔ า	เห ^๔ น ^๔ จ ^๔ เก ^๔ อ
ส ^๔ ร ^๔ ร ^๔ พ ^๔ วิ ^๔ ท ^๔ ยา ^๔ จำ	เร ^๔ ิ ^๔ ญ ^๔ ร ^๔ ุง ^๔ ร ^๔ เ ^๔ อ ^๔ ง ^๔ แ ^๔ ส
ต ^๔ ล ^๔ อ ^๔ ด ^๔ ม ^๔ ณ ^๔ ท ^๔ ล ^๔ เอ ^๔ อ	เด ^๔ ก ^๔ แ ^๔ ม ^๔ น ^๔ อ ^๔ ม ^๔ ร ^๔ เ ^๔ อ ^๔ ง
พ ^๔ ระ ^๔ บ ^๔ า ^๔ ท ^๔ บ ^๔ ร ^๔ ม ^๔ น ^๔ า ^๔ ถ ^๔ เจ้า	จ ^๔ อ ^๔ ม ^๔ น ^๔ ริ ^๔ น ^๔ ท ^๔ ร
พ ^๔ ระ ^๔ เด ^๔ ช ^๔ ค ^๔ ุ ^๔ จ ^๔ อง ^๔ ค ^๔ อ ^๔ น ^๔ ท ^๔ ร	เ ^๔ ย ^๔ ม ^๔ ห ^๔ ล ^๔ ้า
พ ^๔ ระ ^๔ ค ^๔ ุ ^๔ ณ ^๔ ท ^๔ ว ^๔ ป ^๔ ฐ ^๔ พ ^๔ ิน	พ ^๔ ุ ^๔ น ^๔ เพ ^๔ ิม ^๔ เก ^๔ ษ ^๔ ม ^๔ น ^๔ อ
ท ^๔ ว ^๔ ย ^๔ ร ^๔ า ^๔ ษ ^๔ ฎ ^๔ ร ^๔ เ ^๔ า ^๔ อ ^๔ ม ^๔ อ ^๔ ้า	โ ^๔ ย ^๔ ษ ^๔ ฐ ^๔ ช ^๔ อง ^๔ ส ^๔ ร ^๔ ร ^๔ เส ^๔ ริ ^๔ ญ

ขอพระไตรรัตน์ทั้ง	เทวา
บริรักษ์จอมนรา	ธิดาขไท้
ปวงบัจจานักขา	โถมพินาศ พลันเฮย
พระราชดำริโคไชรั	สะดวงไต้ตั้งประสงค์

พระครูธรรมขัตติสร้อย	“ฤทธิ” นาม เติมขอ
อรุณราชวราราม	ต่อตั้ง
โรงเรียนแบบบูรพสยาม	ศิษย์พรัง พร้อมแฮ
ถวายพระราชกุศลทง	ศิริพร้อมพระพร

ขุณอุปการศิลป์เสฐริ เป็นข้าราชการครูในกรมศึกษาธิการรุ่นเก่า ดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่โรงเรียนทวีธาภิเศกรวม ๑๓ ปี มิได้ย้ายไปที่อื่นเลย ใช้ชีวิตตรากตรำปราสอนศิษย์มามีไต่ย่อหย่อน ขณะที่ท่านยังครองเพศเป็นพระภิกษุอยู่นั้น ในเวลาตอนหัวค่ำอันเป็นเวลาพักผ่อนท่านยังมีจิตใจเป็นกังวลถึงนักเรียน มีเมตตาหนักหนาแก่นักเรียนที่เรียนชั้นตัวประโยคให้มาทวงวิชาที่ถูกลืม คืบหนึ่ง ๆ ใช้เวลาประมาณ ๒ ชั่วโมง มีวิชาเลขคณิตและภาษาไทยเป็นต้น ทั้งนี้ในโอกาสก่อนสอบไล่ประมาณ ๓-๔ เดือน กวดขันอบรมศิษย์ให้ตีทั้งความรู้และความประพฤติ คืบหนึ่ง ๆ มีนักเรียนมารับการทวงวิชาประมาณ ๒๐-๓๐ คน เมื่อถึงคราวสอบไล่ได้ผลดีมาก เป็นที่นิยมของชาวบ้าน นอกจากนั้นยังมีชาวบ้านนำบุตรหลานมาฝากให้กินนอนอยู่ประจำด้วย ท่านสงเคราะห์ไว้ไม่ต่ำกว่า ๑๐-๑๕ คน ทั้งนี้สมด้วยคำสวดถึงคุณของคุณครูที่มีใจความว่า “ท่าน

จิตมากด้วยเมตตา กรุณาบ่เอียงเอน เหมือนท่านมาแกลังเกณฑ์ ให้ฉลาด และแหลมคม”

การอบรมสั่งสอนเวลาค่ำคืนต้องใช้แสงสว่าง เวลานั้นฝั่งธนบุรียังไม่มีไฟฟ้า ต้องใช้โคมไฟจุดด้วยน้ำมันก๊าส ที่กุฎิท่านมีทั้งโคมแขวน โคมตั้งนำมาจุดให้แสงสว่าง สะดวกแก่การเรียนมาก บรรดาศิษย์ต่างรู้สึกในความเมตตาอนุเคราะห์ของท่าน ท่านเพียรพยายามเพาะเชือกคุณธรรม ความดีให้เป็นเด็ก “วานอนสอนง่าย” เชื้อพั่งอยู่ในโอวาทของพ่อแม่และครูอาจารย์ เพื่อให้เป็นพื้นฐานพลเมืองดีของชาติสืบไป

(ในการเรียบเรียงครั้งนี้ ผู้เขียนได้รับความกรุณา ชุนทรคุณวิทย์-วรเสษฐ์ (ยง ศิลปคุปต์) ผู้เคยเป็นศิษย์และอยู่กับชุนอุปการศิลป์เสฐฐขณะที่ยังอยู่ในสมณเพศ ได้บอกเล่าตามความทรงจำ และค้นหาหลักฐานต่างๆ ให้ ผู้เขียนจึงขอกราบขอบคุณไว้ในโอกาสนี้ด้วย)

หอสมุดคุรุสภา
 เทียบ ลอยเพชร

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ

พ.ศ. ๒๔๑๗—๒๔๗๔

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ สรเชษฐราชกิติติ
ยากร วรลักษณสุนทรวิจิตร สรรพรัชดาธิกิจโกศล วิมลรัตนมหาโกศ
ธิดี ธีรคุณไพโร ศุภสมาจารสารสมบัติ มัทวเมตตาทธยาศรัย ไตรศรี
รัตนสรณาคม อุตมศักดิ์พิตร ทรงพระนามเดิมว่า พระองค์เจ้ากิติยากร
วรลักษณ เป็นพระเจ้าลูกยาเธอ องค์ที่ ๑๒ ในพระบาทสมเด็จพระจุล
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีเจ้าจอมมารดาอ่วมเป็นพระมารดา ประสูติใน
พระบรมมหาราชวัง เมื่อวันที่จันทร์แรม ๙ ค่ำ เดือน ๗ ปีจอ ตรงกับ
วันที่ ๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๑๗

กรรราว ๆ พ.ศ. ๒๔๒๕ พระเจ้าลูกยาเธอในพระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีพระชนม์อยู่เป็นรุ่นใหญ่ ๔ พระองค์ด้วยกัน
คือ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระจันทบุรีนฤนาถ) พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒน์ (พระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์) พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้า
ประวิตรวชิรมโนคม (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงปราจิณกิติบดี) และ
พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าจิระประวิตรเกษ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมหลวงนครไชยศรีสุรเกษ) เมื่อมีพระชันษาพอจะศึกษาอักษรสมัยได้
ทั้ง ๔ พระองค์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงให้ศึกษา

เล่าเรียนพร้อมกัน และ ณ สถานที่เดียวกัน โดยได้ทรงให้เล่าเรียนอักษร
สมัยภาษาไทยในสำนักพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) ผู้ซึ่ง
สอนสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า และ พระเจ้าลูกเธอ ใน พระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหลายพระองค์ ที่แก่งกรงนกซึ่งอยู่หน้าประตู
สนามราชกิจในพระบรมมหาราชวัง

ครั้นเมื่อพระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์ ค้างออกพระนามมาแล้ว
ทรงศึกษาอักษรวิภาษาไทยในชั้นประถมได้แล้วก็โปรดให้เสด็จออกไป
เริ่มเรียนวิชาภาษาอังกฤษชั้นต้นในสำนักกรมสามมี ซึ่งตั้งสถานที่เล่าเรียน
ที่โรงทหารมหาดเล็กอยู่ตรงมุมตึกข้างประตูพิมานไชยศรีด้านตะวันออก
ทั้ง ๔ พระองค์ ทรงศึกษาอยู่ที่นั่นจนถึง พ.ศ. ๒๔๒๖ เมื่อโรงเรียน
พระตำหนักสวนกุหลาบตั้งเรียบร้อยแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้พระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์ ไปศึกษาวิชาภาษาไทยชั้นมัธยมที่
โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบซึ่งพระยาโอวาทวรกิจ (แก่น โอวาทสาร)
เปรียญเป็นอาจารย์ใหญ่ ส่วนครูที่สอนประจำพระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔
พระองค์ นี้ ก็คือ เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) เปรียญ เมื่อครั้งยังเป็น
มหาดเล็กรับราชการในตำแหน่งครูโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ และ
ยังไม่มีบรรดาศักดิ์ มหาบัณฑิต สุขุม เป็นผู้มั่งมีธำศักดิ์ ฉลาดในการสอน
วางตัวต่อพระเจ้าลูกยาเธอเหมาะดี “ไม่ประจบลูกศิษย์” และไม่วางตัว
ข่มจนเกินไป พระเจ้าลูกยาเธอทรงเคารพและยำเกรง โปรดและทรงสนิท
สนมกับ มหาบัณฑิต และมีความรู้รวดเร็วทั้ง ๔ พระองค์

ใน พ.ศ. ๒๔๒๗ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ มีพระชนมายุได้ ๑๑ ปี จึงโปรดให้ตั้งพระราชพิธีโสกันต์พระเจ้าลูกยาเธอพร้อมกัน ๓ พระองค์ คือ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ และกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช เมื่อมีการสมโภชโสกันต์ครั้นนั้น ก็ให้พระราชทาน ทุกียจุลจอมเกล้าพิเศษพระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์ คือ รวมทั้งกรมหลวงปราจิณกิติบดีศัตถ์

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘ ได้ทรงโปรดให้พระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์ ตั้งออกพระนามมาแล้ว ทรงผนวชเป็นสามเณร ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ วัดบวรนิเวศวิหารเป็นพระอุปัชฌาย์ ประทับ ณ วัดบวรนิเวศ มีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เมื่อครั้งยังดำรงพระอิสริยยศเป็น พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส เป็นพระอภิบาล ส่วนเรื่อง ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงขอ ร้อง ให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นพระอภิบาลนั้น มีเรื่องราวตาม พระ ราช ทัตถ เลขา ซึ่งมี ไป ทูล สมเด็จ พระมหาสมณเจ้าองค์นั้น ดังสำเนาต่อไปนี้

ที่ ๑๗๖
๕๖ วัน ๖๖๒ คา บั๊วอก ฉ ตัก ศักราช ๑๒๔๖

กราบนมัสการมายัง กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยลูกชายสี่คนที่โกนจุกแล้วแลยังจะโกนต่อไปอีกนั้น เติมหม่อมฉันเห็นว่ายังเล็กอยู่ จะเป็นเล่นตุ๊กตามากไป จึงไม่คิดว่าจะบวช จะไว้บวชพระทีเดียว แต่ข้างฝ่ายมารดาญาติพี่น้องเขาอยากจะ

ให้บัวตามธรรมเนียม ค้ายถือกันว่าบัวแดงเป็นส่วนของมารดา
 จะไปให้เขาขาดทุนเสียก็ดูไม่ดีจึงจะผ่อนให้เขาขึ้นชมนิดบ้าง ตัวเด็ก
 นั้นก็ขยันขันแข็งว่าจะบวชได้ แต่หม่อมฉันไม่ใคร่จะไว้ใจเลย เพราะ
 เด็กนั้น การบวชนั้นต้องถวายเป็นอุปัชฌาย์ทรงบวชให้ แต่จะไป
 อยู่ที่วัดบวรนิเวศ กลัวจะไปชุกชนกวนพระทัยท่าน ท่านก็จะทรง
 เกรงใจเสีย ไม่ใคร่จะว่ากล่าวอันใด จะไปออกถึงเหมือนอย่างลูก
 พระปิ่นเกล้า ไม่เป็นที่ชอบใจเลย ในเวลาลูกบวชขอเชิญเสด็จมา
 อยู่ที่วัดบวรนิเวศ พอจะได้กำกับดูแล้วกล่าวสั่งสอนให้เป็นประโยชน์
 บ้าง คงจะมีความกลัวไม่อาจจูงว้ายอันใดไป คิดว่าจะไม่ให้อยู่เข้า
 พรรษาด้วยกำหนดจะให้ออกไปเมืองนอกเสียในเดือน ๘ ปีระกา
 สัปตศกก็จะอยู่ได้ ๗ วัน ๑๐ วัน ๑๕ วัน อย่างไรก็ตามที่ ขอ
 กราบทูลมาให้ทรงทราบเสียก่อนจะได้เตรียมพระองค์ไม่ให้เกิดการ
 งานทงปวงเสียไป

หอสมุดจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สยามินทร์

พระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์ทรงผนวชสามเณร ทรงค้างอยู่ใน
 พระบรมมหาราชวัง ๑ คืน รุ่งขึ้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 จึงเสด็จพระราชดำเนินนำพระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์ไปส่งฝากฝังกับ
 พระอุปัชฌาย์ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อประทับที่ประมาณ ๑๐ วัน
 พระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์ พร้อมด้วยพระอุปัชฌาย์และพระอภิบาล

ก็เสด็จแปรพระสถานไปประทับ ณ วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ บางปะอิน และในโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินขึ้น ไปเยี่ยมพระองค์เจ้าแฉกรัง ๔ พระองค์ ณ วัดนิเวศน์ธรรม-ประวัติด้วย จากนั้นอีกประมาณ ๕ วัน พระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์ ก็ทรงลาผนวชสามเณร รวมเวลาผนวชอยู่ ๒๐ วัน แล้วเสด็จกลับเข้าประทับในพระบรมมหาราชวัง เพื่อเตรียมพระองค์ไปทรงศึกษาเล่าเรียนวิชา ณ ทวีปยุโรปต่อไป

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มี พระบรมราชโองการ พระราชทานแก่พระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์ตั้งให้ออกพระนามมาแล้ว เกี่ยวกับเรื่องการไปศึกษา ณ ต่างประเทศ ดังความต่อไปนี้

“ขอจดหมายคำสั่งตามความประสงค์ให้แก่ลูก บรพดาซึ่งจะให้ออกไปเรียนหนังสือในประเศยุโรป จงประพฤติตามโอวาทที่จะกล่าวต่อไปนี้

๑. การซึ่งจะให้ออกไปเรียนครั้งนี้ มีความประสงค์มุ่งหมายแต่จะให้ไ้วิชาความรู้อย่างเดียว ไม่มุ่งหมายจะให้เป็นเกียรติยศชื่อเสียงอย่างหนึ่งอย่างใดในชั้น ซึ่งยังเป็นผู้เรียนวิชาอยู่นั้นเลย เพราะฉะนั้น ที่จะไปครั้งนี้อย่าให้ไวศยว่าเป็นเจ้า ให้ถือเอาบรรดาศักดิ์เสมอลูกผู้มีตระกูลในกรุงสยาม คืออย่าให้ใช้สิรยศยศไฮเนสปรีนซ์นำหน้าชื่อ ให้ใช้แต่ชื่อเต็มของตัวเฉย ๆ เมื่อผู้อื่นเขาจะเติมหน้าชื่อหรือจะเติมท้ายชื่อตามธรรมเนียมอังกฤษเป็นมิสเตอร์ หรือเอสไควร์ก็ตามที่เด็ก อย่าคัดค้านเขาเลย แต่ไม่ต้องใช้คำว่านายตามอย่างไทย ซึ่งเป็นคำนำของชื่อลูกขุนนางที่เคยใช้

แทนมิสเตอร์เมื่อเรียกชื่อไทยในภาษาอังกฤษบ่อย ๆ เพราะว่าเป็นภาษาไทยซึ่งจะทำให้เป็นที่ฟังชัด ๆ हुไป

ขออธิบายความประสงค์ข้อนี้ให้ชัดว่า เหตุใดจึงได้ไม่ให้ไปเป็นนยศเจ้าเหมือนอาของตัวที่เคยไปแต่ก่อน ความประสงค์ข้อนี้ใช้ว่าจะเกิดขึ้นเพราะไม่มีความเมตตากรุณา หรือจะบีบบังคับซ่อนเร้นไม่ให้รู้ว่าเป็นลูกอย่างนั้นเลย พ่อคงรับว่าเป็นลูกแต่มีความเมตตากรุณาตามธรรมดาที่บิดาจะกรุณาต่อบุตร แต่เห็นว่า ซึ่งจะเป็นนยศเจ้าไปนั้นไม่เป็นประโยชน์อันใดแก่ตัวนัก ด้วยธรรมดาเจ้านายฝ่ายเรามีน้อย เจ้านายฝ่ายเรามีมาก ช่างฝ่ายเรามีน้อยทั่วก็ยกย่องทำนุบำรุงกันใหญ่โตมากกว่าเรา ฝ่ายเราจะไปมียศเสมอกับเขาแต่ความบริบูรณ์แลยศศักดิ์ไม่เต็มทีเหมือนอย่างเขา ก็จะเป็นที่น้อยหน้าแลเห็นเป็นเจ้านายเมืองไทยแล้วไปแล้วก็เป็นเจ้านายแล้วต้องรักษาศักดิ์ในกิจการทั้งปวงที่จะทำทุกอย่างเป็นเครื่องล่อตาล่อหูคนทั้งปวง ที่จะให้พอใจดู พอใจฟัง จะทำอันใดก็ต้องระวังตัวไปทุกอย่าง ที่สุดจนจะซื้อขายอันใดก็แพงกว่าคนสามัญ เพราะเขาถือว่ายังมี เป็นการเปลืองทรัพย์ในที่ไม่ควรจะเปลือง เพราะเหตุว่าถึงจะเป็นเจ้าก็ดี เป็นไพร่ก็ดีเมื่ออยู่ในประเทศมิใช่บ้านเมืองของตัวก็ไม่มีอำนาจที่จะทำฤทธิ์เดชอันใดผิดไปกับคนสามัญได้ จะมีประโยชน์อันใดหนึ่งแต่เพียงเข้าที่ประชุมสูง ๆ ได้ แต่ถ้าเป็นลูกผู้มีตระกูลก็จะเข้าในที่ประชุมสูง ๆ ได้เท่ากันกับเป็นเจ้านั่นเอง เพราะฉะนั้น จึงขอห้ามเสียว่า อย่าได้ไปอวดอวดอ้างเอง หรืออย่าให้คนใช้สออวดอ้างว่าเป็นเจ้านายอันใด จงประพฤติให้ถูกตามคำสั่งนี้

๒. เงินค่าที่จะใช้สอยในการเล่าเรียนกินอยู่แห่งหนึ่งนั้น จะใช้เงินพระคลังข้างที่ คือเงินที่เป็นส่วนสัทธิ์ขาดแก่ตัวพ่อเอง ไม่ใช่เงินที่สำหรับจ่ายราชการแผ่นดิน เงินรายนี้ได้ฝากไว้ที่แบงก์ ซึ่งจะได้มีคำสั่งให้ราชทูตจ่ายเป็นเงินสำหรับเรียนวิชาชั้นต้น ๕ ปี ๆ ละ ๓๒๐ ปอนด์ เงิน ๑๖๐๐ ปอนด์ สำหรับเรียนวิชาชั้นหลังอีก ๕ ปี ๆ ละ ๕๐๐ ปอนด์ เงิน ๒๐๐๐ ปอนด์ รวมเป็นกนละ ๓๖๐๐ ปอนด์ จะได้รู้วิชาเสร็จสิ้นอย่างช้าใน ๑๐ ปี แต่เงินนี้ฝากไว้ในแบงก์คงจะมีดอกเบี้ยมากขึ้น เหลือการเล่าเรียนแล้วจะได้ใช้ประโยชน์ของตัวเองตามชอบใจเป็นส่วนยกให้เงินส่วนของใครจะให้ลงชื่อเป็นของผู้นั้นฝากเอง แต่ในกำหนดยังไม่ถึงอายุ ๒๑ ปีเต็ม จะเรียกเอาเงินใช้สอยเองมิได้ จะตั้งผู้จัดการแทนไว้ที่นอก ให้เป็นผู้ช่วยจัดการไป เงินฝากไว้แห่งใดเท่าใด และผู้ใดเป็นผู้จัดการ จะได้ทำหนังสือมอบให้อีกฉบับหนึ่ง สำหรับที่จะได้ไปทวงเอาในเวลาต้องการได้

หอสมุดครูสภา

การซึ่งใช้เงินพระคลังข้างที่ไม่ใช่เงินแผ่นดินอย่างเช่นเคยจ่ายให้เจ้านาย แลบุตรข้าราชการไปเล่าเรียนแต่ก่อนนั้น เพราะเห็นว่าพ่อมีลูกมากด้วยกัน การซึ่งให้มีโอกาสแลให้ทุนทรัพย์ซึ่งจะได้เล่าเรียนวิชาเป็นทรัพย์มรดกอันประเสริฐดีกว่าทรัพย์สินเงินทองอื่น ๆ ด้วยเป็นของคิดท้าวอยู่ได้ ไม่มีอันครายที่จะเสื่อมสูญ ลูกคนใดที่มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดก็ดี หรือไม่มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดก็ดี ก็จะต้องส่งออกไปเรียนวิชาทุกคน

ตลอดโอกาสที่จะเป็นไปได้ เหมือนหนึ่งได้แบ่งทรัพย์มรดกให้แก่ลูก
เสมอ ๆ กันทุกคน ก็ถ้าจะใช้เงินแผ่นดินสำหรับให้ไปเล่าเรียนแก่ผู้ซึ่งไม่
สติปัญญาเฉลียวฉลาด กลับมาไม่ได้ทำราชการก็เท่ากับเงินแผ่นดินที่ลงไป
ก็จะเป็นที่ติดเบียนของคนบางจำพวกว่ามีลูกมากเกินไป จนต้องใช้เงิน
แผ่นดินเป็นค่าเล่าเรียนมากมายเหลือเกิน แล้วชาไม่เลือกฟันเอาแต่ที่
เฉลียวฉลาดจะไ้ราชการ คนโง่คนเง่าก็เอาไปเล่าเรียนให้เปลืองเงิน
เพราะค่าที่เป็นลูกของพ่อ ไม่อยากจะให้มีมรดก ที่พูดติดเบียนเกี่ยวกับ
ความปรารถนาซึ่งจะสงเคราะห์แก่ลูกให้ทั่วถึงโดยเที่ยงธรรมนี้ จึงมิได้ใช้
เงินแผ่นดิน

อีกประการหนึ่งเล่า ถึงว่าพระคลังข้างที่นั้นเองก็เป็นเงินส่วนหนึ่ง
ในเงินแผ่นดินเหมือนกัน เว้นแต่เป็นส่วนที่ยกให้แก่พ่อใช้สอยการในครัว
มีทำการกุศลแลสงเคราะห์บุตรภรรยาเป็นต้น เห็นว่าการสงเคราะห์ด้วย
เล่าเรียนคงนี้เป็นดีกว่าอย่างอื่น ๆ จึงได้เอาเงินรายนั้นใช้ เป็นการมีคุณต่อ
แผ่นดินที่ไม่ต้องแบ่งเงินแผ่นดินมาใช้เป็นค่าเล่าเรียนชั้นอีกส่วนหนึ่ง แล
พ้นจากคำกัศค้านต่าง ๆ เพราะเหตุที่พ่อได้เอาเงินส่วนที่พ่อจะได้ใช้เองนั้น
ออกให้เล่าเรียน ด้วยเงินรายนั้นไม่มีผู้หนึ่งผู้ใดที่จะแทรกแซงว่าควรใช้
อย่างนั้น ไม่ควรใช้อย่างนั้นได้เลย

๓. จงรู้สึกตัวเป็นนิจเถิดว่า เกิดมาเป็นเจ้านายมียศบรรดาศักดิ์
มากจริงอยู่ แต่ไม่เป็นการจำเป็นเลยที่ผู้ใดเป็นเจ้าของแผ่นดินชั้นจะต้องใช้
ราชการอันเป็นช่องที่จะหาเกียรติยศชื่อเสียง แลทรัพย์สมบัติ ถ้าจะว่า

ตามการซึ่งเป็นมาแต่ก่อน เจ้านายซึ่งจะหาช่องทำราชการได้ยากกว่าลูก
ขุนนาง เพราะเหตุที่เป็นผู้มัวสนามบรรดาศักดิ์มาก จะรับการใน
ตำแหน่งต่ำ ๆ ซึ่งเป็นกระโถนชิ้นแรก ก็เป็นนายรอมหุ้มแพรมหาดเล็ก
เป็นต้น ก็ไม่ได้เสียแล้ว จะไปตั้งแต่งให้ว่าการใหญ่โตสมแก่ยศศักดิ์ เมื่อ
ไม่มีความรู้แลสติปัญญาพอที่จะทำการในตำแหน่งนั้นไปได้ ก็เป็น
ไปไม่ได้ เพราะฉะนั้นเจ้านายจะเป็นผู้ได้ทำราชการมีชื่อเสียงดี ก็อาศัย
ได้แต่สติปัญญาความรู้แลความเพียรของตัว เพราะฉะนั้นจึงอุทิศสาหะ
เล่าเรียนโดยความเพียรอย่างยิ่ง เพื่อจะได้มีโอกาสที่จะทำการให้เป็นคุณ
แก่บ้านเมืองของตัว แลโลกที่ตัวได้มาเกิด ถ้าจะถือว่าเกิดมาเป็นเจ้านาย
แล้วหนึ่ง ๆ อยู่จนตลอดชีวิตก็เป็นสบายตั้งนั้น จะไม่ผิดอันใดกับสัตว์ดิรัจ-
ฉานอย่างเลวนัก สัตว์ดิรัจฉานมันเกิดมากิน ๆ นอน ๆ แล้วก็ตาย แต่สัตว์
บางอย่างยังมีหนังมีเขามีกระดูกเป็นประโยชน์ได้บ้าง แต่ถ้าคนประพฤติ
อย่างเช่นสัตว์ดิรัจฉานแล้ว จะไม่มีประโยชน์อันใดยิ่งกว่าสัตว์ดิรัจฉานบาง
พวกไปอีก เพราะฉะนั้น จึงอุทิศสาหะที่จะเรียนวิชาเข้ามาเป็นกำลังที่จะทำ
ตัวให้ดีกว่าสัตว์ดิรัจฉานให้จงได้ จึงจะนับว่าเป็นการได้สนองคุณพ่อ ซึ่ง
ได้คิดทำนุบำรุงเพื่อจะให้ตั้งแต่เกิดมา

๔. อย่าได้ถือตัวว่าตัวเป็นลูกเจ้าแผ่นดิน พอมีอำนาจยิ่งใหญ่อยู่ใน
บ้านเมือง ถึงจะเกะกะไม่กลัวเกรงคุมเหงผู้ใดเขาก็คงจะมีความเกรงใจพอ
ไม่ต่อสู้หรือไม่อาจฟ้องร้องว่ากล่าว การซึ่งเชื่อใจดังนั้นเป็นการผิดแท้

ที่เดียว เพราะความปรารถนาของพ่อไม่อยากจะให้ลูกมีอำนาจที่จะเกาะเกาะอย่างนั้นเลย เพราะรู้เป็นแน่ว่าเมื่อรักลูกเกินไป ปล่อยให้ไม่กลัวใครและประพฤติกการชั่วคั้งนั้น คงจะเป็นโทษแก่ตัวลูกนั่นเอง ทั้งในบัจจุบันอนาคต เพราะฉะนั้น จงรู้เถิดควาเมื่อใดทำความผิดเมื่อใดจะได้รับโทษโดยทันที การที่มพ่อเป็นเจ้าแผ่นดินนั้น จะไม่เป็นการช่วยเหลืออุดหนุนแก่โชอันใดได้เลย อีกประการหนึ่งชีวิตสังขารของมนุษย์ไม่ยั่งยืนยิตยาวเหมือนเหล็กเหมือนศิลา ถึงโดยว่าจะมีพ่ออยู่ในขณะหนึ่ง ก็คงจะมีเวลาที่ไม่มีได้ขณะหนึ่งเป็นแน่แท้ ถ้าประพฤติกความชั่วเสียแต่ในเวลาที่มีพ่ออยู่แล้ว โดยจะปีตบังซ่อนเร้นอยู่ได้ค้วยอย่างหนึ่งอย่างใด เวลาไม่มีพ่อความช้วนนั้นคงจะปรากฏเป็นโทษติดตัวเหมือนเงาตามหลังอยู่ไม่ขาด เพราะฉะนั้น จงเป็นคนอ่อนน้อม ว่าง่ายสอนง่าย อย่าให้เป็นทริฐิมานะไปในทางที่ผิด จงประพฤติกตัวหันหาทางที่ชอบที่ถูกอยู่เสมอเป็นนิจเถิด จะละเว้นทางที่ชั่วซึ่งรู้ได้เองแก่ตัว หรือมีผู้ตักเตือนแนะนำให้รู้แล้ว อย่าให้ล่วงให้เป็นไปได้เลยเป็นอันขาด

๕. เงินทองที่จะใช้สอยในค่ากิน อยู่นุงห่ม หรือใช้สอยเบ็ดเสร็จทั้งปวง จงเขมคแจ่มใช้แต่เพียงพอกที่อนุญาตให้ใช้ อย่าทำใจโตมือโตสุรุษสุร่าย โดยถือตัวว่าเป็นเจ้านายมั่งมีมาก หรือถือว้าพ่อเป็นเจ้าแผ่นดินมีเงินทองถมไป ขอบอกเสียให้รู้แต่คั้นมือว้า ถ้าผู้ใดไปเป็นหนี้มา จะไม่ยอมใช้หนี้ให้เลย หรือถ้าเป็นการจำเป็นจะต้องใช้ จะไม่ใช้เปล่าโดยไม่มี

โทษแก่ตัวเลย ฟังรู้เถิดว่าต้องใช้หนี้เมื่อใดก็จะต้องรับโทษเมื่อนั้น
 พร้อมกันอย่าเชื่อด้อยคำผู้ใดหรืออย่าหมายใจว่าโดยจะใช้สุรุษสุร่ายไป
 เหมือนอย่างเช่นคนเขาไปแต่ก่อน ๆ แต่พอเขาเป็นขุนนางเขายังใช้กันได้
 ไม่ว่าอะไรกัน ถ้าคิดตั้งนั้นคาดตั้งนั้นเป็นผิดแท้ทีเดียว พ่อรักลูกจริงแต่
 ไม่รักลูกอย่างชนิดนั้นเลย เพราะรู้เป็นแน่ว่า ถ้าจะรักอย่างนั้น ตามใจ
 อย่างนั้น จะไม่เป็นการมีคุณอันใดแก่ตัวลูกผู้ได้รับความรักนั้นเลย เพราะ
 จะเป็นผู้ไม่ได้วิชาที่ปรารถนาจะให้ได้ จะไปได้แต่วิชาที่จะทำให้เสีย
 ชื่อเสียง แลได้ความร่อนใจอยู่เป็นนิจ จงนึกไว้ให้เสมอว่า เงินทองที่
 แลเห็นมาก ๆ ไม่ได้เป็นของหามาได้โดยง่ายเหมือนเวลาที่จ่ายไปจ่ายนั้นเลย
 เงินที่ส่วนตัวได้รับเบี้ยหวัดหรือเงินกลางบิอยู่เสมอนั้น ก็ด้วยอาศัยเป็น
 ลูกพ่อ ส่วนเงินที่พ่อได้หรือลูกได้เพราะพ่อนั้น ก็เพราะอาศัยที่พ่อเป็นผู้
 ทำนุบำรุงรักษาบ้านเมือง แลราษฎรผู้เจ้าของทรัพย์สินนงเกลียดเรียไรกันมา
 ให้ เพื่อจะให้เป็นกำลังที่จะหาความสุขคุ้มกับค่าที่เหน็ดเหนื่อย ที่ต้องรับ
 การในตำแหน่งอันสูง ก็เป็นผู้รักษาความสุขของเขาทั้งปวง เงินนั้น
 ไม่ควรจะมาจำหน่ายในการที่ไม่เป็นประโยชน์ไม่เป็นเรื่อง แลเป็นการ
 ไม่มีคุณกลับให้โทษแก่ตัว ต้องใช้แต่ในการจำเป็นที่จะต้องใช้ ซึ่งจะเป็น
 การมีคุณประโยชน์แก่ตนแลผู้อื่นในทางชอบธรรม ซึ่งจะเอาไปกอบโกย
 ใช้หนี้ให้แก่ลูกผู้ทำความชั่วจนเสียทรัพย์ไปนั้น สมควรอยู่หรือ เพราะ
 ฉะนั้น จึงต้องว่าไม่ยอมที่จะใช้หนี้ให้ โดยว่าจะต้องใช้ให้ก็จะต้องมีโทษ

เป็นประกัน มั่นใจว่าจะไม่ต้องใช้อีก เพราะจะเช็คหลายในโทษที่ทําอัน
 จึงจะยอมใช้ให้ได้ ใช้ให้เพราะจะไม่ให้ทรัพย์สินอันสูญเสียเท่านั้น ใช้จะ
 ใช้ให้โดยความรักใคร่อย่างบิดาให้บุตร เมื่อมีความยินดีต่อความประพฤติ
 ของบุตรนั้นเลย เพราะฉะนั้น จึงจำไว้ตั้งใจอยู่ให้เสมอว่าตัวเป็นคนจน
 มีเงินใช้เฉพาะแต่ที่จะรักษาความสุขของตัวพอ สมควรเท่านั้น ไม่มั่งมี
 เหมือนใครๆ อื่น แต่ไม่เหมือนกับผู้ที่ฟุ้งเลย ผู้ที่ฟุ้งเขามั่งมีสืบตระกูล
 กันมาด้วยได้ดอกเบียค่าเช่าต่างๆ ตัวเองเป็นผู้ไต่เงินจากราช ฎรเลี้ยง
 พอสมควรที่จะเลี้ยงชีวิตแลรักษาเกียรติยศเท่านั้น อย่าไปอวดมั่งอวดมี
 เทียบเทียมเขาให้ฟุ้งซ่านไปเป็นอันขาด

อีกอย่างหนึ่ง จะนึกเอาเองว่าถึงโดยเป็นหนี้สินลงอย่างไร พ่อจะไม่
 ใช้หรือจะให้ใช้ก็กลัวต้องทำโทษ คิดว่าเงินทองของตัวที่ได้นั้น หนึ่ง ๆ มี
 อยู่ทั้งเบียดขาดเงินกลางปี เวลาออกไปเรียนไม่ได้ใช้ เงินรายนี้เก็บรวม
 อยู่เปล่า ๆ จะเอาเงินรายนี้ใช้หนี้เสีย ต่อไปก็คงได้ทุกปี ซึ่งจะคิดอย่าง
 แล้ว แลจับจ่ายเงินทองจนต้องเป็นหนี้กลับเข้ามาหนี้ ก็เป็นการไม่ถูก
 เหมือนกัน เพราะว่าผล ประโยชน์อันใดที่จะได้อยู่ในเวลาที่มีพอกับเวลา
 ไม่มีพอนั้น จะถือเอาเป็นแน่ว่าจะคงที่อยู่หนี้ไม่ได้ และยังเป็น ผู้ใหญ่ชน
 ก็จะมีบ้านเรือนบุตรภรรยา มากขึ้น คงต้องใช้มากขึ้น เงินที่จะได้นั้นบางที
 ก็จะไม่พอ จะเชื่อว่าวิชาที่ตัวไปเรียนจะเป็นเหตุให้ได้ทำราชการได้ผล
 ประโยชน์ทันใช้หนี้ก็เชื่อไม่ได้ เพราะเหตุที่ตัวเป็นเจ้านาย ถ้าบางทีจะเป็น

เวลาจำกัดข้อ เพราะเป็นเจ้านั้นก็จะทำอะไรไม่ได้เลย ถ้าจะหันไปข้าง
 ทำมาหากินซึ่งเป็นการยากที่จะทำเพราะเป็นเจ้าเหมือนกัน คือไปรบกวนเขา
 เป็นเสมือนไม้เท้า เป็นต้น เมื่อทุนรอนที่มีเอาไปใช้หนี้เสียหมดแล้ว จะเอา
 อันใดเป็นทุนรอนทำมาหากินเล่า เพราะฉะนั้นจึงว่า ถ้าจะคิดใช้อย่างเช่น
 ซึ่งตัวจะคิดเห็นว่าเป็นอันไม่ต้องกวนพ่อแล้วนั้น ก็ยังเป็นการเสียประโยชน์
 ภายหน้ามาก ไม่ควรจะทำใหม่ให้เป็นขึ้น

๖. วิชาที่จะออกไปเรียนนั้น ก็คงต้องเรียนภาษาแลหนังสือใน
 สามภาษา คือ อังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน ให้ได้แม่นยำชัดเจนคล่องแคล่ว
 จนถึงแต่งหนังสือได้สองภาษาเป็นอย่างน้อย เป็นวิชาหนังสืออย่างหนึ่ง
 กับวิชาเลขให้เรียนรู้คิดใช้ได้ในทางต่าง ๆ อีกอย่างหนึ่ง เป็นต้น วิชา
 สองอย่างที่จำเป็นจะต้องเรียนให้รู้ให้ได้จริง ๆ เป็นขั้นต้น แต่วิชาอื่น ๆ ที่
 จะเรียนต่อไปให้เป็นวิชาชำนาญพิเศษในกิจการข้างวิชานั้น จะตัดสินเป็น
 แน่อนว่าให้เรียนสิ่งใดในเวลาอันยังไม่ควร จะต้องไว้เป็นคำสั่งต่อ
 ภายหลัง เมื่อรู้วิชาขั้นต้นพอสมควรแล้ว แต่บังคับจะขอตกเตือนอย่างหนึ่ง
 ก่อนว่า ซึ่งให้ออกไปเรียนภาษาวิชาการในประเทศยุโรปนั้นใช้ว่าจะต้อง
 การเอามาใช้แต่เฉพาะภาษาฝรั่งเศสหรืออย่างฝรั่งเศสอย่างเดียว ภาษาไทย
 แลหนังสือไทยซึ่งเป็นภาษาของตัว หนังสือของตัวคงจะต้องใช้อยู่เป็นนิ
 จงเข้าใจว่าภาษาต่างประเทศนั้นเป็นแต่พื้นของความรู้ เพราะวิชาความรู้
 ในหนังสือไทยที่มีผู้แต่งไว้นั้นเป็นแต่ของเก่า ๆ มีน้อย เพราะมิได้สมาคม

กับชาติอื่น ชำนาญเหมือนวิชาการในประเทศยุโรป ที่ได้สอบสวนซึ่งกัน
 แลกกัน จนเจริญรุ่งเรืองมากแล้วนั้น ฝ่ายหนังสือไทยจึงไม่พอที่จะ
 เล่าเรียนจึงต้องไปเรียนภาษาอื่น เพื่อจะได้เรียนวิชาให้กว้างขวางออก
 แล้วจะเอากลับมาใช้เป็นภาษาไทย ทั้งสิ้น เพราะฉะนั้นจะทั้งภาษา
 ของตัวให้ลืมน้อยคำที่จะพูดให้สมควรเสีย หรือจะลืมนิสัยเขียนหนังสือไทย
 ที่ตัวได้ฝึกหัดแล้วเสียนั้นไม่ได้เลย ถ้ารู้แต่ภาษาต่างประเทศ ไม่รู้เขียน
 อ่านแปลลงเป็นภาษาไทยได้ก็ไม่ใช่ประโยชน์อันใด ถ้าอย่างนั้นหาจำ
 แต่ฝรั่งมาใช้เท่าไร ๆ ก็ได้ ที่ต้องการนั้นต้องให้กลับแปลภาษาต่างประเทศ
 ลงเป็นภาษาไทยได้ แปลภาษาไทยออกเป็นภาษาต่างประเทศได้ จึงจะ
 นับว่าเป็นประโยชน์ อย่าตื่นตัวเองว่าได้ไปว่าเรียนภาษาฝรั่ง แล้วลืมน
 ภาษาไทย กลับเห็นเป็นการเก๋การโก้ อย่างเช่นนักเรียนบางคนมักจะเห็นผิด
 ไปดังนั้น แต่ที่จริงเป็นการเสียที่ควรจะต้องเตือนแท้ทีเดียว เพราะเหตุฉะนั้น
 ในเวลาที่ออกไปเรียนวิชาอยู่ ขอบังคับว่าให้เขียนหนังสือถึงพ่อทุกคน
 อย่างน้อยเดือนละฉบับ เมื่อเวลาเขียนหนังสืออังกฤษไม่ได้ก็ให้เขียนมา
 เป็นหนังสือไทย ถ้าเขียนหนังสืออังกฤษหรือภาษาหนึ่งภาษาใดได้ให้เขียน
 ภาษาอื่นนั้นมาฉบับหนึ่ง ให้เขียนคำแปลเป็นหนังสือไทยอีกฉบับหนึ่ง
 คิดกันมาอย่าให้ขาด เพราะเหตุที่ลูกยังเป็นเด็กไม่ได้เรียนภาษาไทยแน่นอน
 มันคง ก็ให้อาศัยไต่ถามครูไทยที่ออกไปอยู่ด้วย หรือ ค้นดูตามหนังสือ
 ภาษาไทย ซึ่งได้จัดออกไปให้ด้วย คงจะพอหาถ้อยคำที่จะใช้แปลออก

เป็นภาษาไทยได้ แต่หนังสือไทยที่จะเป็นกำลังช่วยอย่างสิ้นนัยจริง เมื่อเขียนเข้ามาคำใดผิดจะติเตียนออกไป แล้วจงจำไว้ใช้ให้ถูกต้องไปภายหน้า อย่าให้มีความกลัวความกระตาคกว่าจะผิด ให้ทำตามที่เต็มความอุตสาหะ ความแน่ใจว่าเป็นถูกต้องแล้ว เมื่อผิดก็แก้ไขไม่เสียหายอันใด

๗. จงรู้ว่า การเล่าเรียนของลูกทงปวงนั้น อาของเจ้ากรมหมื่นเทววงศวโรประการได้รับปฏิญาณต่อพ่อว่า จะตั้งใจอุตสาหะเป็นธุระในการเล่าเรียนของลูกทงปวง ทงในปัจจุบันแลภายหน้า พ่อได้มีความวางใจมอบธุระสิทธิขาดแก่กรมหมื่นเทววงศวโร ประการเป็นธุระทุกสิ่งทุกอย่างอยู่ในกรุงเทพฯ เมื่อมีธุระขัดข้องประการใด ให้มีหนังสือมาถึงกรมหมื่นเทววงศฯ ก็จะมีรู้ตลอดได้ถึงพ่อ แลกรมหมื่นเทววงศฯ นั้นคงจะเอาธุระทำนุบำรุงทุกสิ่งทุกอย่างให้สำเร็จตลอดไปได้ ส่วนที่ในประเทศยุโรปนั้น ถ้าไปอยู่ในประเทศใดที่มีราชทูตของเราอยู่ ราชทูตคงจะเอาเป็นธุระดูแลทุกสิ่งทุกอย่าง เมื่อมีการขัดข้องลำบากประการใด จงชี้แจงแจ้งความให้ท่านราชทูตทราบ คงจะจัดการได้ตลอดไป เมื่อไปอยู่ในโรงเรียนแห่งใด จงประพฤติการให้เรียบร้อย ตามแบบอย่างซึ่งเขาดังไว้ อย่าเกะกะวุ่นวายเชื่อตัวเชื่อฤทธิ์ไปต่าง ๆ จงอุตสาหะพากเพียรเรียนวิชาให้รู้มาได้ช่วยกำลังพ่อ เป็นที่ชื่นชมยินดีสมกับที่มีความรัก

“ นนเถิด ”

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงตั้งพระราชหฤทัยว่า บรรดาพระเจ้าลูกเธอพระองค์ชายเมื่อเจริญพระชันษาโสกันต์แล้วจะ

โปรดเกล้าฯ ให้ไปเรียนวิชาความรู้ถึงยุโรปทุกพระองค์ พระเจ้าลูกยาเธอ
 ทัง ๔ พระองค์นั้นนับว่าเป็นชุดแรกที่ได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ไปศึกษา
 ณ ทวีปยุโรปและทรงพระราชปรารภว่าพระเจ้าลูกยาเธอทัง ๔ พระองค์
 ซึ่งมีพระชนมายุเพียง ๑๐-๑๑ ปี และได้ทรงศึกษาหนังสือไทยใน

โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบเพียงปีเดียว ถ้าทั้งหนังสือไทยก็จะลืมเสีย
 จึงโปรดให้เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) ซึ่งขณะนั้นมีบรรดาศักดิ์เป็น
 ขุนวิจิตรวรสาสน์ อายุ ๒๓ ปี ยังโสดอยู่ เคยได้เป็นครูและกันเคย
 สนิทสนมกับพระเจ้าลูกยาเธอทัง ๔ พระองค์อยู่แล้ว ตามเสด็จพระเจ้า-
 ลูกยาเธอทัง ๔ พระองค์ไปสอนวิชาหนังสือไทยถวาย ณ ทวีปยุโรปด้วย

พระเจ้าลูกยาเธอทัง ๔ พระองค์ได้เสด็จไปทรงศึกษาวิชา ณ ทวีป-
 ยุโรปโดยทางเรือ ใน พ.ศ. ๒๔๒๘ หลังจากทรงลาผนวชสามแฉกได้
 ๑ เดือนเศษ ในวันเสด็จไปนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ได้เสด็จพระราชดำเนิน ไปส่งถึงท่าราชวรดิษฐตั้งปรากฏในหนังสือ
 จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันว่า

“วัน ๓ ๖ ๘ ถ้า ประกา ยังเป็นฉก จุลศักราช ๑๒๔๖ เวลาเช้า
 ๔

๒ โมง พระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทประทับ
 พระเก้าอี้แล้ว มีพระบรมราชโองการ ให้หาพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้า
 กิติยากรวรลักษณ ๑ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ ๑ พระองค์เจ้าประวิชาत्म-
 ไนคม ๑ พระองค์เจ้าจิรประวัตินวเดช ๑ ทัง ๔ พระองค์ซึ่งจะเสด็จไป

เรียนศิลปศาสตร์ ณ ประเทศยุโรป เข้าไปหน้าพระที่นั่ง ทรงลงนาม
พระมหาสังข์ทักษิณาวัฏและทรงเจิมพระพักตร์ด้วย ขณะนั้นพระสงฆ์สวด
ถวายชัยมงคล พราหมณ์เป่าสังข์ แล้วพระราชทานพระชัยเล็กซึ่งประ-
ดิษฐานในตลับทองคำมีสร้อยร้อยพระสองกัลละตลับ แล้วพระราชทาน
พระราชหัตถเลขาถึงกรมหมื่น นเรศ และ พระยาอภัยภูวงศ์แก่พระยาไชย-
สุรินทรแล้วเสด็จขึ้น ลงทางบันไดหน้าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท .เสด็จ
ขึ้นทรงพระราชมาน เสด็จโดยกระบวนไปประทับพระที่นั่ง ราชกิจวินิจฉัย
เสด็จลงไปประทับท่าราชวรดิษฐ์ ทรงจับพระหัตถ์พระเจ้าลูกเธอที่ละองค์
ส่งลงในเรือพระที่นั่งโสมณ ครั้นแล้วโปรดเกล้าฯ ให้ใช้จักรออกจากท่า
ล่องลงไปตามน้ำ.....”

ผู้โดยเสด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ๔ พระองค์ ไปทวีปยุโรปนอกจาก
เจ้าพระยายมราชตั้งกล่าวแล้วเท่าที่ทราบ ก็มี พระยาไชยสุรินทร
(ม.ร.ว. เทวหนึ่ง ศิริวงศ์) เป็นผู้นำพระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์
ไปส่งยังพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ์ ซึ่งขณะนั้นยังดำรง
พระอิสริยยศเป็นกรมหมื่น อัครราชทูตสยามประจำกรุงลอนดอน ประเทศ
อังกฤษ

เมื่อพระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์ เสด็จถึงกรุงลอนดอน พระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ์ได้ทรงหาบ้านแห่งหนึ่งให้ประทับอยู่
รวมกัน เจ้าพระยายมราชกับนายสิบ ทหารมหาดเล็กก็อยู่ร่วมกับพระเจ้า

ลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์ ในบ้านนั้น ส่วนการเรียนของพระเจ้าลูกยาเธอชั้น
กรมพระนเรศวรฤทธิ์ทรงหาครูฝรั่งคนหนึ่งมาถวายการสอนภาษาอังกฤษ
ทุกวัน เวลาว่างจากทรงเรียนภาษาอังกฤษ เจ้าพระยายมราชก็สอน
ภาษาไทยถวาย ต่อมาอีก ๑ ปี พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ์
ก็เสด็จกลับกรุงเทพฯ ๖ ต่อจากนั้นเจ้าพระยายมราชก็เป็นทั้งครูและพระ-
อภิบาลเจ้านายทั้ง ๔ พระองค์ต่อมา

ครั้น พ.ศ. ๒๔๓๐ สมเด็จพระราชินีวิกตอเรียแห่งประเทศอังกฤษ
จะฉลองรัชกาลครบ ๕๐ ปี จัดเป็นงานใหญ่ สมเด็จพระมหาเทววงศ์-
วโรประการ ซึ่งขณะนั้นยังมี พระอิสริยยศเป็นกรมหลวง และเป็น
เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศได้เสด็จไปแทนพระองค์พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่กรุงลอนดอน สมเด็จพระมหาเทววงศ์
วโรประการ ขณะประทับอยู่ที่กรุงลอนดอนได้ทรงทราบว่าพระเจ้า
ลูกยาเธอไม่สบายพระหฤทัยด้วยคิดถึงพระบรมชนกนาถและพระญาติวงศ์
มีพระประสงค์จะกลับมายเยี่ยมบ้านเมืองสักครั้งหนึ่ง สมเด็จพระมหา
เทววงศ์วโรประการทรงสงสาร และทรงดำริว่าการเล่าเรียนของพระเจ้า
ลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์ในขณะนั้นเป็นแต่เพียงให้ครูมาสอนถวายที่บ้าน
แม้จะกลับมากองทัพ ๖ ให้ครูมาช่วยก็จะไม่เสียประโยชน์ในการศึกษา
เล่าเรียนจึงมีโทรเลขเข้ามากราบทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้กลับมา

ชั่วคราวได้ตามพระประสงค์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลาจุฬาราชมนตรี ทรงพาพระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์กลับผ่านทางทวีปอเมริกาและประเทศญี่ปุ่น เจ้าพระยายมราชก็ตามเสด็จกลับมาด้วย ถึงกรุงเทพฯ ประมาณต้น พ.ศ. ๒๔๓๑ เพื่อมิให้พระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์ว่างการศึกษาได้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงฝากพระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์เข้าศึกษาในโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบไว้เป็นการชั่วคราวอีก โดยให้ทรงเรียนภาษาอังกฤษกับครูอังกฤษครึ่งวัน และเรียนภาษาไทยกับเจ้าพระยายมราชครึ่งวัน

ขณะพระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์ประทับอยู่ในกรุงเทพฯ ชั่วคราวนั้น เจ้าพระยายมราชก็ได้สละชีวิตโศกและสมรสกับท่านผู้หญิงถลับซึ่งขณะนั้นเป็นนางสาวตลับ ณ บ่อมเพชร แต่ประจวบกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกำหนดเวลาให้พระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์เสด็จกลับไปยุโรปใกล้ ๆ กับฤกษ์แต่งงานเจ้าพระยายมราชกับท่านผู้หญิงถลับพอดี คู่สมรสใหม่จึงรับตามเสด็จพระเจ้าลูกยาเธอไปยุโรปถ้วนทั้ง ๒ คน ในปลาย พ.ศ. ๒๔๓๑ นั้น คือหลังจากพระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์ได้ประทับอยู่ในกรุงเทพฯ เป็นเวลา ๑๐ เดือน การเสด็จกลับไปกรุงลอนดอนครั้งนี้ได้โปรดให้พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ซึ่งขณะนั้นทรงดำรงตำแหน่งผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารเรือ เป็นผู้พาพระเจ้าลูกยาเธอกลับ พร้อมกับโปรดให้พระวรวงศ์

เธอพระองค์นั้นเสด็จไปตรวจการในยุโรปด้วย ในกระบวนเสด็จกลับกรุงลอนดอนครั้งนั้น นอกจากผู้ที่ได้ออกพระนามและนามตั้งกล่าวแล้ว ก็ยังมีข้าราชการผู้อื่น เช่น หม่อมราชวงศ์เบ็ญ มาลากุล (เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี) ก็ได้ตามเสด็จพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ ในฐานะเป็นเลขานุการในพระองค์ท่าน การเดินทางกลับไปครั้งนี้เปลี่ยนทางเดินใหม่คือไปทาง สิงคโปร์ ปีนัง ย่างกุ้ง มณฑลเสฉวน กัดกัตตา อัคระ (AKRA) พาราณสี (BENARES) บอมเบย์ แล้วลงเรือใหญ่ที่บอมเบย์ไป ขึ้นที่บริติชชี ไปกรุงโรม และกรุงปารีส แล้วข้ามไปกรุงลอนดอนเป็นสุดทาง ทิ้งนักโดยที่พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์มีพระประสงค์จะให้พระเจ้าลุกยาเธอทรง ๔ พระองค์ ใ้ทอดพระเนตรบ้านเมืองของชนชาติต่าง ๆ ตามทางที่เสด็จผ่านหลายเมือง

พระเจ้าลุกยาเธอทรง ๔ พระองค์ เมื่อเสด็จกลับถึงกรุงลอนดอนแล้วก็มีใ้ประทับอยู่ร่วมกับเจ้าพระยาอมราช ซึ่งขณะนั้นได้รับตำแหน่งเป็นผู้ช่วยเลขานุการสถานทูตไทยในกรุงลอนดอน แต่ก็ยังคงเป็นพระอภิบาลพระเจ้าลุกยาเธอทรง ๔ พระองค์อยู่ พระเจ้าลุกยาเธอทรง ๔ พระองค์ก็ทรงชำนาญหนังสือไทยมากแล้ว เจ้าพระยาอมราชเป็นแต่เพียงแนะนำใ้ทรงหนังสือเรื่องต่าง ๆ เมื่อพระเจ้าลุกยาเธอพระองค์ใดทรงพระประชวร เจ้าพระยาอมราชและท่านผู้หญิงตลับก็ไปเฝ้าอยู่ดูแลรักษาพยาบาลจนกว่าจะหายประชวร เช่นท่านผู้หญิงตลับ ทำเครื่องอย่างไทยใ้สวยงามเป็นต้นทุกพระองค์จึงทรงสนิทสนมและทรงกรุณาเจ้าพระยาอมราชและท่านผู้หญิง

ตลอดมาอย่างมิได้เปลี่ยนแปลงจนแม้แต่มาประทับอยู่ในกรุงเทพฯแล้วก็ตาม

ในพ.ศ. ๒๔๓๔ พระเจ้าลูกยาเธอ ๔ พระองค์แยกกันไปทรงศึกษาคือกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ทรงสอบเข้าเรียนในมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ดได้ ส่วนกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดชเสด็จไปเรียนวิชาทหารบกในประเทศเดนมาร์ก ในคืน สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีราชการไปต่างประเทศก็ได้อะเยียมพระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์ พระเจ้าลูกยาเธอทั้งเสด็จไปเฝ้าสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ณ สถานทูตไทยในกรุงลอนดอนและทรงพาสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ไปประพาสสถานที่ต่าง ๆ เมือง ๆ แล้วสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพยังทรงพาพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช ไปถวายตัวต่อพระเจ้ากรุงเดนมาร์กด้วย

ครั้นพ.ศ. ๒๔๓๖ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ คือพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จออกไปทรงศึกษาวิชาในประเทศอังกฤษ เจ้าพระยายมราชซึ่งขณะนั้นมีบรรดาศักดิ์เป็นพระวิจิตรวรสาสน์ ก็ได้เป็นพระอาจารย์สอนหนังสือไทยถวายอีกด้วย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปประทับ ณ นครลอนดอนภายหลังพระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์หลายปี พระชนมายุก็ต่างกันถึง ๖ ปี เท่ากับเมื่อเสด็จ ไปถึงพระมหานครลอนดอนนั้นยังไม่ทรงคุ้นเคยกัน เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีสมัยยังมีบรรดาศักดิ์เป็นพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์และเป็น

พระอภิบาล พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีหนังสือกราบบังคมทูลมายังพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๒๔ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๔ (พ.ศ. ๒๔๓๘) ตอนหนึ่งว่า

“...ได้ปรารถนาอยู่ในใจว่าเป็นของควรจะกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท ในการเช่นนี้ ๆ จะพอพระราชหฤทัยขึ้นในส่วนหนึ่ง ๆ เสมอ คือในพระเจ้าลูกเธอ ๔ พระองค์ ซึ่งเสด็จอยู่ในยุโรปมาก่อน (นับทั้งพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณเฒ่าซึ่งไม่ได้เสด็จกลับเข้ามาด้วย) ในชั้นต้น เมื่อแรกสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชกับพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอภากรเกียรติวงศ์เสด็จออกไปถึง พวกข้าพระพุทธเจ้า ได้ตั้งใจที่จะคอยระวังและคิดอ่านชักจูงความสามัคคี ให้บังเกิดเป็นไปในระหว่างทุก ๆ พระองค์ เพื่อประสงค์แห่งความดีต่าง ๆ ที่จะมีส่วนพระบรมราชวงศ์ด้วย ความสมัครสมานนั้นใด.....และไม่ช้าไม่นานสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอภากรเกียรติวงศ์ ซึ่งเสด็จออกไปใหม่ กับพระเจ้าลูกยาเธอที่เสด็จอยู่ก่อนทั้ง ๔ พระองค์ ก็สนิทสนมกันเ็นทางสนทนาปราศรัยเล่นหัวได้ และทรงรู้จักกล่าวเกรงกันโดยนัยและศักดิ์พอ และสมควรแก่ที่จะพึงเป็นตลอดมาจนบัดนี้...”

ในพ.ศ. ๒๔๓๗ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถซึ่งขณะนั้นมีพระชันษา ๒๐ ปี ก็เสด็จกลับจากการศึกษาและโปรดเกล้าฯ ให้

เข้ารับราชการในกรมราชเลขาณุกการ เจ้าพระยายมราชและท่านผู้หญิงตลับ
กับบุตรธิดา ๒ คน ก็ตามเสด็จกลับมาด้วย เจ้าพระยายมราช ใ้เป็นครู
พระเจ้าลูกยาเธอ ๔ พระองค์ในกรุงเทพฯ ๑ ปี และในยุโรป ๙ ปี รวม
๑๐ ปี แม้เมื่อพระเจ้าลูกยาเธอ ๔ พระองค์ ทรงดำรงตำแหน่งสูง ๆ ใน
ราชการ และเจ้าพระยายมราชก็เป็นเสนาบดีแล้วก็ตาม พระเจ้าลูกยาเธอ
ทั้ง ๔ พระองค์ก็ยังตรัสเรียกเจ้าพระยายมราชว่า “ครู” ติดพระโอษฐ์อย่าง
เดิมอยู่ เจ้าพระยายมราชก็ยังคงแสดงความรักใคร่อยู่อย่างเดิมไม่เสื่อมคลาย
ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๓๘ มีพระบรมราชโองการแต่งตั้งพระเจ้าบรมวงศ์-
เธอกรมพระจันทบุรีนฤนาถให้ทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศึกษาธิการ
กระทรวงธรรมการ ตั้งสำเนาคำสั่งต่อไปนี้

แจ้งความกระทรวงธรรมการ แผนกศึกษาธิการ

ด้วยมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณเ ป.จ. เป็นอธิบดีกรม
ศึกษาธิการตั้งแต่วันที่ ๑๕ ไป ให้บรรดาเจ้าพนักงานในกรมและกรมชน
จงพึงรับสั่งแลบังคับบัญชาที่ขอด้วยราชการตามหน้าที่ทุกประการ เทอญ

วันที่ ๖ กันยายน ร.ศ. ๑๑๔

(ลงนาม) ภาสกรวงษ์

เสนาบดีกระทรวงธรรมการ

ในสมัยนั้นกระทรวงธรรมการมีกรมสังกัดอยู่ ๕ กรมด้วยกันคือ

๑. กรมธรรมการกลาง มีพระยาวิจิตรบริรักษ์ (ม.ร.ว. คิติสุทัศน์) ซึ่งต่อมาเป็นเจ้าพระยาวิจิตรวงศ์วุฒิไกร เป็นปลัดทูลฉลอง
๒. กรมศึกษาธิการ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ากิติยากร-วรลักษณ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ) เป็นอธิบดี
๓. กรมพยาบาล พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าจันทรทัตจุฑาธาร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นวิจิตรวรณปรีชา) เป็นอธิบดี
๔. กรมพิพิธภัณฑ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าไชยานุชิต (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพงศาติศรมหิป) เป็นผู้บัญชาการ
๕. กรมสังฆการี พระยาวิจิตรบริรักษ์ (ม.ร.ว. คิติสุทัศน์) เป็นอธิบดีอีกตำแหน่งหนึ่ง

ส่วนงานของกรมศึกษาธิการ สมัยกรมพระจันทบุรีนฤนาถทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีนั้น ก็มีหลายอย่างที่ทรงดำเนินการทั้งใหม่ ๆ และประสานกับงานเดิมที่ได้กำหนดไว้ งานชิ้นแรกของพระองค์เมื่อเริ่มทรงรับตำแหน่งนี้คือ ทรงวางหลักสูตรตลอดจนกำหนดวิชาที่ต้องเรียนประจำชั้นต่าง ๆ ใหม่ใน พ.ศ. ๒๔๓๘ ดังต่อไปนี้

ประโยค ๑

ชั้น ๑

อ่านแบบเรียนเร็วเล่ม ๑ หรือแบบสอนอ่าน (เรื่องนกกระจอก) เขียนตามคำบอกจากแบบเรียนเร็วเล่ม ๑

ลายมือจากแบบเรียนเร็วเล่ม ๑ เขียนตัวบรรจงอย่างดี

ไวยากรณ์ แบบเรียนเร็วเล่ม ๓ ตั้งแต่บท ๑ ถึงบท ๑๔

เลข บวก ลบ คูณ หารสั้น ทัวคูณไม่เกินกว่า ๖ รู้จักเครื่อง

หมาย + - × ÷ ท่องสูตรจบแม่ ๖ ทำโจทย์ฝึกหัดง่าย ๆ

ชั้น ๒

อ่านหนังสือวิชาความรู้เรื่องร่างกายของเราเอง

เขียนตามคำบอก มีค้ำยากง่ายระหว่างบท ๑ ถึงบท ๒๘ ของแบบ

เรียนเร็วเล่ม ๒

ลายมือ เขียนตัวบรรจงอย่างดี จากแบบเรียนเร็วเล่ม ๑ หรือ

เล่ม ๒

ไวยากรณ์ แบบเรียนเร็วเล่ม ๓ ตั้งแต่บท ๑ ถึงบท ๒๔

เลข บวก ลบ คูณ หารสั้น ทัวหารไม่เกินกว่า ๑๒ หารประสม

อย่างง่าย ๆ ท่องสูตรจบแม่ ๑๒ บวกลบมาตราเงินใช้เพียงบาท สลึง

เฟื้อง อัฐ ทำโจทย์ฝึกหัดง่าย ๆ ในเลขที่เรียนมาแล้ว ใช้ตัวเลข

ไม่เกิน ๑๐๐๐

ชั้น ๓

อ่านพระราชพงศาวดารย่อ (ตอนกรุงเก่า)

เขียนตามคำบอก บทที่ยังไม่เคยเรียนและยากกว่าชั้น ๒ แต่ค้ำยาก

เหล่านี้ต้องมีอยู่ในแบบเรียนเร็วเล่ม ๒

ลายมือ เขียนตัวบรรจงจากแบบเรียนเร็วเล่ม ๒ หรือจากหนังสือ

เล่มใดก็ได้

ไวยากรณ์แบบเรียนเร็วเล่ม ๓ ตั้งแต่บท ๑ ถึงบท ๗๓

เลข ทารยาว บวก ลบ คุณ ทหาร มาตราเงินไทย ต้องเข้าใจ
ความหมายและผลบวกของเลขเศษส่วน และทำโจทย์ฝึกหัดเลขเศษส่วน
ง่าย ๆ ได้

ประโยค ๒

ชั้น ๑

อ่านพระราชพงศาวดารราชวงศ์ปัจจุบัน (อ่านจบแล้วเล่าเรื่องปาก
เปล่า)

เขียนตามคำบอกจากหนังสืออ่านเล่มอื่น ๆ ก็ได้ แต่ต้องยากกว่า
ประโยค ๑ ชั้น ๓

ลายมือ ต้องเขียนให้เร็วและเรียบร้อย

ไวยากรณ์ จบแบบเรียนเร็วเล่ม ๓

เรียงความ แต่งเรื่องที่หาหลวงสอบได้อ่านให้ฟัง

ย่อความ และทำหนังสือฝึกอย่างง่าย ๆ

เลข บวก ลบ คุณ ทหาร มาตราเงินสยาม น้ำหนัก และวัด
ท้าวัญชีเงิน หก ร.ม. และ ค.ร.น. บวก ลบ คุณ เศษส่วน
อย่างง่าย ๆ บัญญัติไตรยางศ์ชั้นเดียว ทำโจทย์ฝึกหัดในเลขที่เรียนมาแล้ว

ชั้น ๒

อ่านพระราชพงศาวดารพิสดารเล่ม ๑ (อ่านจบแล้วเล่าเรื่อง
ปากเปล่า)

เขียนตามคำบอก จากหนังสืออ่านเล่มใด ๆ ก็ได้ แต่ต้องยากกว่า

ชั้น ๑

ลายมือ ต้องเขียนให้เร็วและเรียบ

ไวยากรณ์ วจีวิภาคตอนที่ ๑, ๒, ๓

เรียงความ เรียงความเรื่องง่าย ๆ

ย่อความ และทานหนังสือผิด

เลข ทศนิยม (เว้นเศษสิบอย่างไม่รู้จบ) แปลงเศษสิบเป็นเศษส่วน

แปลงเศษส่วนเป็นเศษสิบ บวก ลบ คูณ ทหาร เศษสิบ แลกเงินเหรียญนก

กับทำบัญชีเงินเหรียญนก และเงินสยามด้วย บัญญัติไตรยางศ์ชั้นเดียว

วิธีดอกเบ๊อย่างตอกคงตัน ร้อยลศ (เปอร์เซ็นต์) หักทำโจทย์เลขเศษสิบ

และเศษส่วน กับโจทย์ฝึกหัดในเลขที่เรียนมาแล้ว

ชั้น ๓

อ่านพระราชพงศาวดารพิสดารเล่ม ๒ (อ่านจบแล้วเล่าเรื่องปาก
เปล่า)

เขียนตามคำบอก จากหนังสืออ่านเล่มใดก็ได้ แต่ยากกว่าชั้น ๒

ลายมือ

เขียนเร็ว

๓๐	} คำต่อมินิตเป็น	เอก
๒๕		โท
๒๐		ตรี
๑๕		จัตวา

ไวยากรณ์ วจีวิภาคตอนที่ ๕

ย่อความ เรียงความ ทานหนังสือผิด

เลข เศษสิบ และเศษส่วนจนครบวิธี บัญญัติไตรยางศ์ ตั้งแต่ ๒ ชั้นขึ้นไป วิธีตอกเบยอย่างคงต้น วิธีคิดต้นทุนและกำไรการค้าขาย วิธีเฉลี่ย วิธีแลกเงิน วิธีเสนารูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า สี่เหลี่ยมจตุรัส สามเหลี่ยม และกลม วิธีหน้าไม้ ให้ทำโจทย์ฝึกหัดในเลขที่เรียนมาแล้ว

ประโยค ๓

ชั้น ๑

อ่าน หนังสือชั้นสูงเล่มหนึ่งเล่มใดในภาษาไทย อ่านแล้วบอกใจความได้ด้วยปากเปล่า

ไวยากรณ์ อักษรวิภภาคต้น ภาค ๒

ย่อความ เรียงความ ตามหัวข้อที่ข้าหลวงจะให้

ภาษา ภาษาบาลี (ต้องเรียนทุกคนในทุกๆ ชั้น) กับทั้งเลือกเรียนอีกภาษาหนึ่ง ในภาษาต่อไปนี้ด้วย ๑. ภาษาอังกฤษ (เรียนชั้นใดเล่ม ๑ เล่ม ๒) ๒. ภาษามลายู (ตำรามลายูเล่ม ๑ กับคำพูดง่ายๆๆ)

เลข วิธีสัก ๒ ชั้น บัญชีและบิลต่างๆ วิธีแบ่งส่วนต่างๆ และปาก
 เหนือปี ขาดทุน ได้กำไร เฉลี่ย ร้อยลด ราคาในเงินปัจจุบัน ติส-
 เควอร์น สแควร์รูต รังวัดพื้นที่ต่างๆ

พีชคณิต บวก ลบ คูณ หหาร วิธีใช้เครื่องหมายและวงเล็บ

โคมาทร (ยุคโลก) เล่ม ๑ ตั้งแต่ต้นจนจบบทที่ ๒๖ กับทำโจทย์
 ง่าย ๆ ที่เรียนมาแล้ว

ภูมิศาสตร์ ๑. ภูมิศาสตร์ฟิสิกส์ แกลด แปลน และแผนที่ ๒. ภูมิศาสตร์
 สยาม และเมืองใกล้เคียง

ศาสตร์ ให้มีบทเรียนด้วยสิ่งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติของโลก เช่น
 ฝนตก พายุ ลม สัก ๓๐ บท

วาทเขียน มือเปล่ากับเขียนมีสเกล

หมายเหตุ ภาษาต่างชาติที่เรียนทุก ๆ ภาษา จะต้องเรียนต่อไป จน
 ตลอดชั้นข้างหน้า

หอสมุดคุรุสภา

ชั้น ๒

อ่าน อย่างชั้น ๑

ไวยากรณ์ วากยสัมพันธ์

แต่งความ ย่อความ เรียงความ

ภาษา ๑. ภาษาบาลี ๒. ภาษาอังกฤษ (บันไดเล่ม ๓ เล่ม ๔)

๓. ภาษามลายู (หนังสือเรียนเล่ม ๒ ตามคำบอกกับหัตถ์ภาษา)

เลข เลขชั้น ๑ ต้องผสมของต่างกัน วิธีดูใช้ นายหน้าผู้รับการ
และรับอินชัวร์ัน หุ่นส่วน เอวละดูชั้น คุณทวิเท่าตัว คิวบ์รูต และที่ใช้
ของคิวบ์รูต วัตินาหนักรูปพรรณต่างๆ

พีชคณิต แฟกเตอร์ ห.ร.ม. ค.ร.น. อีแควชั่นง่ายๆ กับโจทย์คล้าย

โคมาทร เล่ม ๑ กับโจทย์ต่างๆ

ภูมิศาสตร์ ทวีปเอเชีย และยุโรป เขียนแผนที่

ศาสตร์ บทเรียนด้วยของ พีชศาสตร์ และสัตว์

วาดเขียน มือเปล่าจากรูปของจริง กับเขียนมีสเกล

ชั้น ๓

อ่านอย่างชั้น ๒

ไวยากรณ์ และแต่งความ ๑. ฉันทลักษณ์ ๒. เรียงความจาก
หัวข้อที่ยากขึ้นไป เช่นปอลิตีกอล อีคอนอมี่ สมบัติวิเคราะห์ เอแวล
ลิตี ธรรมจริยา หน้าที่ของราษฎรที่จะต้องกระทำ ฯลฯ

ภาษา ๑. บาลี ๒. อังกฤษ (บันไดเล่ม ๕ อ่านและแปลหนังสือ
ที่ให้เรียน แปล และเรียงความ หักพูด) ๓. มลายู (เล่ม ๓ หักพูด
ภาษา เขียนตามคำบอก แปลมลายูเป็นไทย)

พีชคณิต เมตริกซิสเต็ม ถึง ควอดแควตทิกอีแควชั่น และทำโจทย์
คล้าย

โคมาทร เล่ม ๒ และโจทย์ในเล่ม ๑ เล่ม ๒

ภูมิศาสตร์ ๑. ของโลก ๒. เขียนแผนที่จากสมอง
 ศาสตร์ ฟิสิกส์ ออโตยีนสูง (ตัวยัสต์ว์)
 วาดเขียน มือเปล่าเขียนด้วยธรรมชาติโลก

ชั้น ๔

อ่าน อย่างชั้นก่อน ๆ

แต่งความ ๑. แต่งตามความเห็นด้วยเรื่องพิศดารต่าง ๆ ๒. จะได้
 มีเวลาเตรียมแต่งด้วยเรื่องอันหนึ่งตามความเห็นของตัว แล้วมาอ่าน
 เล็กเซอร์ในที่ประชุม

ภาษา ๑. บาลี ๒. อังกฤษ (อ่านและแปลหนังสือที่เรียน อ่าน
 และแปลหนังสือที่ยังไม่ได้เรียน เรียงความ หัวข้อไวยากรณ์ หักพูด
 และแต่งจดหมาย) ๓. มลายู (แปลมลายูเป็นไทย แปลไทยเป็นมลายู แต่ง
 ความ หักพูดภาษามลายู กับเขียนตามคำบอก)

พืชคณิต ๑. บวกทวี และคูณทวี ๒. ลอการิทึม และที่ใช้ของ
 วิชา

ไวยากรณ์ เล่ม ๓ และไวยากรณ์สำหรับเล่ม ๑-๒ และ ๓

ภูมิศาสตร์ ๑. ภูมิศาสตร์ทางค้าขาย ๒. อากาศโลกอย่างสูง เช่น
 ลม มหาสมุทร สายน้ำ เหตุของฤดู นาน นานลง ฯลฯ ๓. เขียน
 แผนที่จากสมอง

ศาสตร์ ๑. ฟิสิกส์ ออโตยีน หรือ ๒. มีแคนิกส์ หรือ ๓. ฟิสิกส์

วาทเขียน ๑. ระบายเงา และเขียนจากธรรมชาติโลก (คือของจริง)

๒. ภูมิศาสตร์

เมื่อกรมศึกษาธิการได้วางหลักสูตรวิชาต่างๆ ใหม่ขึ้นหลายอย่างหลายประการ จึงมีแบบเรียนและตำราใหม่ๆ เกิดขึ้นมากมายเพื่อเป็นคู่มือสำหรับครูจะได้อสอนนักเรียน กรมพระจันทบุรีนฤนาถ อธิบดีกรมศึกษาธิการ ได้ทรงตรวจตราแบบเรียนและตำราใหม่ๆ เหล่านั้น โดยมีพระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษณ์) ซึ่งสมัยนั้นยังเป็นหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ปลัดกรม กรมศึกษาธิการ เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงของเสด็จอธิบดีพระองค์นั้น ปรากฏว่า ใน พ.ศ. ๒๔๔๒, ๒๔๔๓ และ ๒๔๔๔ ได้มีแบบเรียนและตำราซึ่งพิมพ์ขึ้นโดยรับสั่งของเสด็จอธิบดีกรมศึกษาธิการหลายเล่ม คือ

พ.ศ. ๒๔๔๒ ๑. ตำราบทสังของ (สถาปัตยกรรม) เล่ม ๑ พร้อมทั้งคำชี้แจงในวิธีสอน หน้า ๑๓๓ หน้า มีภาพประกอบของนายศาสตร

๒. ตำราเลขทศนิยม สำหรับประโยคชั้น ๒-๓ หน้า ๑๔๔ หน้า ของนายคัมภีร์. ยี่. ขอนสั่น ผู้ตรวจโรงเรียนกระทรวงธรรมการ

พ.ศ. ๒๔๔๓ ๑. บันไดทอง เล่ม ๑ เป็นหนังสืออ่านเทียบเมื่อเรียนแบบเรียนเร็วเล่ม ๑ หน้า ๑๓๓ หน้า ของพระยาปริยัติธรรมธาดา (สมัยยังเป็นหลวงประเสริฐอักษรนิติ์)

๒. บันไดทอง เล่ม ๒ เป็นหนังสืออ่านเทียบ
เมื่อเรียนแบบเรียนเร็วเล่ม ๒ หน้า ๙๘ หน้า ของพระยาปริยัติธรรมธาดา
(สมัยยังเป็นหลวงประเสริฐอักษรนิติ์)

๓. แบบสอนอ่าน เล่ม ๓ เด็ก ๒ คน จับนก ขวลา
เป็นนิทานต่าง ๆ หน้า ๕๑ หน้า ของพระยาปริยัติธรรมธาดา (สมัยยัง
เป็นหลวงประเสริฐอักษรนิติ์)

๔. ภูมิศาสตร์ประเทศสยาม สำหรับโรงเรียน
ไทยหน้า ๗๙ หน้า มีแผนที่ด้วยเข้าใจว่า เป็นของกรมศึกษาธิการ (ไม่
ปรากฏเจ้าของ)

พ.ศ. ๒๔๔๔ ๑. แบบสอนอ่าน เล่ม ๔ เรื่องเวลา ขวลา ประ
เพณี เป็นเรื่องคำถามและตอบด้วย เวลา อัฐเงิน เครื่องญาติ ผู้ปกครอง
ประเพณี หน้า ๖๖ หน้า ของพระยาปริยัติธรรมธาดา (สมัยยังเป็นหลวง
ประเสริฐอักษรนิติ์)

๒. สำเนาพระกระแสน์ พระบรมราชโองการ พระ
ราชบัญญัติ พระราชดำรัส พระราชหัตถเลขา และประกาศการศึกษาใน
สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์ครั้งที่ ๒ หน้า ๙๐ หน้า
พระยาปริยัติธรรมธาดา (สมัยยังเป็นหลวงประเสริฐอักษรนิติ์) รวบรวม

๓. หนังสือพจนานุกรม ว่าด้วยคำแปลเสียงที่
พ้อง ๆ กัน สำหรับนักเรียนเลือกเขียนให้ถูก หน้า ๙๖ หน้า พระยา-
ปริยัติธรรมธาดา (สมัยยังเป็นหลวงประเสริฐอักษรนิติ์) รวบรวม

๔. หนังสือสันสกฤตไทยเล่ม ๑ เป็นไวยากรณ์พิเศษ สำหรับให้เด็กรู้คำบาลี คำสันสกฤต และเขียนให้ถูกตัวสะกด ตัวการันต์ ทังแปลด้วย หน้า ๒๐๐ หน้า ของพระยาปริยัติธรรมธาดา (สมัยยังเป็นหลวงประเสริฐอักษรนิติ์)

อนึ่ง ในพ.ศ. ๒๔๔๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า เมื่อมีผู้ใดได้อุศุสาหาแต่หนังสือชนด้วยสติปัญญาและวิชาความรู้ของตน เพื่อพิมพ์จำหน่ายให้เกิดผลประโยชน์ ถ้าหนังสือเรื่องใดจำหน่ายได้มาก ก็ก็มีผู้นับอาจเอาหนังสือเรื่องนั้นไปพิมพ์ขึ้นขายโดยพลการ กระทำให้เสื่อมทรามผลประโยชน์ ซึ่งควรจะได้แก่ผู้แต่งโดยความชอบธรรม สมควรจะมีพระราชบัญญัติคุ้มครองป้องกันผลประโยชน์ของผู้แต่งหนังสือตามสมควรแก่ความยุติธรรม จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติขึ้น ชย พระราชบัญญัติกรรมสิทธิ์ผู้แต่งหนังสือ ร.ศ. ๑๒๐ และให้ใช้ตั้งแต่วันที่ ๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๔๔ เป็นต้นไป เมื่อมีกฎหมายคุ้มครองกรรมสิทธิ์ผู้แต่งหนังสือเช่นนี้ จึงเป็นเหตุให้บรรดาครูอาจารย์และผู้ทรงคุณวุฒิแต่งแบบเรียนมากขึ้น เป็นการช่วยครูในการสอนวิชาแก่นักเรียนโดยเฉพาะอย่างยิ่งในต่างจังหวัด นับว่าเป็นการอำนวยความสะดวกแก่การศึกษาเป็นอย่างดี

ด้านการฝึกหัดครูนั้นมีความเจริญขึ้น ในพ.ศ. ๒๔๓๔ มีนักเรียนเพิ่มขึ้นถึง ๒๖ คน ซึ่งสมัยก่อนไม่ค่อยมีใครนิยมเรียนกัน มีนักเรียนเพียง ๓-๔ คน ถึงอย่างนั้นก็ยังไม่มีผู้หญิงสมัครเข้าเป็นนักเรียนฝึกหัดครู แต่

ก็มีโรงเรียนสตรีชั้นสูงอยู่ก่อนแล้วบ้าง ตั้งใหม่บ้าง เช่น โรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย ซึ่งสมัยนั้นเรียกว่าโรงเรียนกุลสตรีวังหลังได้ตั้งมาแต่ พ.ศ. ๒๔๑๗ โรงเรียนสุนันทาลัย ได้ตั้งมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๒๓ ครั้นในสมัยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ เป็นอธิบดี ก็มีโรงเรียนสตรีโดยเฉพาะเพิ่มขึ้นอีก ๒ แห่ง คือ โรงเรียนเสาวภา ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ และโรงเรียนบำรุงสตรีวิชา ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔

ใน พ.ศ. ๒๔๔๐ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินประพาสทวีปยุโรปครั้งแรก ได้ทอดพระเนตรเห็นนักเรียนไทย ซึ่งได้ไปเล่าเรียนอยู่ในต่างประเทศเป็นเวลาช้านาน ยังเรียนไม่สำเร็จทันพระราชประสงค์ที่จะทรงใช้ราชการ เป็นเหตุให้ไม่พึงพอใจพระราชหฤทัย จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว. เบี้ยมาลากุล) ซึ่งขณะนั้นเป็นพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ อัครราชทูตพิเศษประจำพระราชสำนักอังกฤษคดีอ่านตรวจตราสืบหาแบบแผน และทำความเข้าใจวิธีที่จะแก้ไขจัดการศึกษา ซึ่งยังไม่ได้ประโยชน์เต็มตามประสงค์ให้เข้าทางอันสมควรและรวดเร็วยิ่งขึ้น พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์จึงได้ปฏิบัติตามพระราชประสงค์และได้ส่งความเห็นเข้ามายังกระทรวงธรรมการ เมื่อเดือน เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๑

ต่อมาเมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้มีลายพระหัตถ์ถึงเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ในสมัยยังเป็นพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ความตอนหนึ่งเกี่ยวกับการประชุมว่าด้วยการจัดการศึกษาในสมัยนั้นว่า

“.....ก็เห็นว่า ควรจะจัดตัวทั้งปวงให้เป็นโรงเรียนทั่วไป รัฐบาลพิมพ์แบบเรียนแจกหรือจำหน่ายโดยราคาดูก ๆ และให้มีพระเป็นพนักงานจัดการตรวจตราให้การตามวัตถุประสงค์ตามแบบหลวงให้ทั่วถึงนี้ ได้โปรดให้มีการประชุมปรึกษาเรื่องนั้น ๑ ผู้ประชุมคือกรมหมื่นวชิรญาณ ตัวฉัน กับเจ้าพระยาภาส และ พระองค์กิติยากร การที่ปรึกษาก็เป็นไปอย่างที่ดีทีเดียว คือฉันกับกรมหมื่นวชิรญาณยืนร่วมกันในฝ่าย ๑ ข้างกระทรวงธรรมการ ยืนตามเห็นเห็นของกระทรวงที่ได้ตีพิมพ์ ในที่สุดจึงตกลงให้กรมหมื่นวชิรญาณเป็นผู้อำนวยการ ฉันเป็นผู้อุดหนุนจัดการโรงเรียนในหัวเมือง ซึ่งชั้นกระทรวงมหาดไทยทั่วไป ให้กระทรวงธรรมการคงจัดแต่โรงเรียนในมณฑลกรุงเทพฯ ฝ่ายฉันกับกรมหมื่นวชิรญาณกำลังเริ่มต้นที่จะลงมือจัดการในปลายศกนี้.....”

จากผลการประชุม^๕ กระทรวงธรรมการจึงได้จัดวางโครงการศึกษาขึ้น เรียกว่า “โครงการศึกษา พ.ศ. ๒๔๔๑” เมื่อวันที่ ๑๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๔๑ แบ่งออกเป็น ๒ ภาค

ภาคหนึ่ง ว่าด้วยการศึกษาในกรุงเทพฯ

ภาคสอง ว่าด้วยการศึกษาในหัวเมือง

ความละเอียดมีหลายสิ่งหลายประการ ล้วนแต่จะทำให้การศึกษาของประเทศชาติก้าวหน้าทันสมัยยิ่งขึ้น และนับเป็นขั้นแรกที่ได้วางรูปการศึกษาเป็นหลักฐานสำหรับชาติต่อไป เพราะโครงการศึกษานี้^๕ โดยมากอาศัย

แผนการศึกษาของประเทศอังกฤษ กลุ่มงานของกระทรวงธรรมการทุก
อย่าง ทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค นับตั้งแต่ชั้นมูลศึกษาจนถึงชั้น
มหาวิทยาลัย การศึกษาของสตรี การฝึกหัดครู การสร้างโรงเรียน การ
ตรวจโรงเรียน หลักสูตร แบบเรียน ตลอดจนงบประมาณการศึกษาด้วย

ตามโครงการศึกษาใหม่นี้ กระทรวงธรรมการมีหน้าที่จัดหาแบบ
เรียนต่างๆ แม้จะมีผู้แต่งแบบเรียนขึ้นบ้างแล้ว ก็ยังมีจำนวนน้อยอยู่ไม่พอ
แก่ความต้องการ เสด็จอธิบดีกรมศึกษาธิการจึงได้มีรับสั่งให้ประกาศแก่
ครูอาจารย์ทั้งหลายทราบเมื่อวันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๓ ว่า

“ด้วยกรมศึกษาธิการได้จัดหลักสูตรสำหรับโรงเรียนหนังสือไทย
ตามพระราชบัญญัติสอบวิชา รัตนโกสินทรศก ๑๐๘ ทั้ง ๓ ประโยค
นี้ ได้แบ่งออกเป็นชั้นรวม ๘ ชั้น มีวิชาที่จะเล่าเรียนตามหลัก-
สูตรนั้นสูงๆ ขึ้นไปเป็นชั้นๆ แต่ตำราเรียนก็ได้คิดแก้ไขแลเรียบเรียง
ให้เข้าหาหลักสูตร ถึงกระนั้นกิตติารากยังไม่พอแก่หลักสูตร ด้วย
เจ้าพนักงานผู้จะเรียบเรียงมีน้อยตัว ทั้งมีการประจำตัวเสียด้วยกัน
ทุกคน

เพราะฉะนั้น จึงประกาศว่า เมื่อครูอาจารย์เล่าท่านผู้ใดที่ได้
ทราบหลักสูตรแล้ว จะมีความเห็นในการแต่งตำราเพิ่มเติมตาม
หลักสูตรได้ อย่าให้เป็นที่เข้าใจว่าไม่ใช่หน้าที่แลให้เสีย ย่าเกรงต่างๆ
จนถึงกับ ไม่อาจจะพูดจาหรือชี้แจง ความเห็นต่อกรมศึกษาธิการ ได้

เมื่อผู้ใดมีความสามารถที่จะเรียบเรียงแก่งตำราขึ้นได้ตามหลักสูตรนั้น ก็ให้แต่งขึ้น แล้วส่งมาให้กรมศึกษาธิการตรวจเสียก่อนถึงจะพิมพ์ได้ การพิมพ์ตำราเรียนที่ผู้ใดแต่งขึ้นเมื่อกรมศึกษาธิการได้อนุญาตแล้ว เจ้าของตำราเรียนนั้น จะพิมพ์ด้วยทุนของตนเองขายเอาผลประโยชน์ส่วนตน เป็นกรรมสิทธิ์ต่อไปก็ได้ ถ้าหากว่าไม่มีทุนสำหรับจะพิมพ์ จะมอบต้นตำราเรียนนั้นให้แก่กรมศึกษาธิการ ๆ ก็จะมีพิมพ์ให้ตามประสงค์ คงคิดผลประโยชน์ให้ให้แก่เจ้าของตำราเรียนเหมือนกัน ต่อเมื่อกรมศึกษาธิการคืนทุนได้แล้วในคราวพิมพ์ครั้งที่ ๑ นั้น หรืออีกอย่างหนึ่ง กรมศึกษาธิการ จะให้เป็นรางวัลแก่เจ้าของตำราตามความต้องการก็ดี แลตำราเรียนนั้นจะได้นำมูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายให้ทรงทราบ ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเพื่อเป็นเกียรติยศของผู้แต่งด้วย”

ต่อมาอีก ๒ เดือน เสด็จอธิบดีกรมศึกษาธิการอาจทรงเห็นด้วยกับพระคำริของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ที่ทรงกล่าวไว้ในพระมหาสมณศาสน์ของพระองค์ท่าน ทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๒๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๑ ตอนหนึ่งว่า “... ในประโยชน์เหล่านี้ เห็นควรเพิ่มความรู้อันพระพุทธศาสนาเข้าทุกชั้นเพื่อนักเรียนจะต้องใส่ใจ เป็นอุปายให้ฝึกฝนในทางธรรมอันจะชักนำตนให้เป็นคนมีความประพฤติดี สมพระบรมราชประสงค์ ไม่

ควรเอาไว้เฉพาะในชั้นสูงอย่างแบบอังกฤษ” จึงได้มอบสั่งให้พิมพ์ตำรา
และประกาศแก่ครูอาจารย์และนักเรียนทั้งหลายทราบเมื่อวันที่ ๗ กุมภาพันธ์
พ.ศ. ๒๔๔๓ ว่า

“กรมศึกษาธิการ ได้จัดเรียบเรียงตำราเรียนชั้นใหม่อีก ๑ เล่ม
เรียกว่า หนังสือพุทธจริยาเป็นเรื่องราวด้วยพระพุทธานามธรรมะ
บางข้อ สำหรับความรู้แลการประพฤติดีของบุคคลโดยสังเขปไม่สู้
พิสดาร พอแก่นักเรียนเล็กๆ เล่าเรียน จะได้รู้เรื่องพระพุทธานาม
เป็นสำเนาไว้ไปข้างหน้า ถึงแม้นักเรียนจะยังประพฤติไม่ได้ก็ยังมี
ที่รู้ไว้ว่าเรื่องพระพุทธานามเป็นอย่างนั้น ๆ

เพราะว่าพระพุทธานามเป็นสิ่งประเสริฐในโลก และเป็นของ
สำคัญสำหรับชาติของไทยเรา ซึ่งได้นับถือกันมาแต่ดั้งเดิมด้วย
เพราะฉะนั้น ให้ครูอาจารย์ทำการสอนนักเรียนประโยค ๑ ชั้น ๓
ตั้งแต่ศก ๑๒๐ ต่อไป เจ้าพนักงานจะได้จัดการสอบไล่ตามเวลา
สอบวิชา”

ในสมัยที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ทรงดำรง
ตำแหน่งอธิบดีกรมศึกษาธิการนี้ มีครูอาจารย์ไปเรียนวิชาการศึกษามาจาก
ต่างประเทศเป็นจำนวนน้อย ส่วนครูที่ทำการสอนอยู่ภายในประเทศมีมาก
แต่วิชาความรู้ก็มีเป็นพื้น ๆ อยู่ ทางราชการเห็นว่าควรจะมีการเผยแพร่วิชา
ต่าง ๆ ที่ครูกำลังทำการสอนอยู่ในกรุงเทพฯ แต่ไม่มีโอกาสจะได้ศึกษา
วิชาจากโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ได้ จึงได้จัดให้มีการประชุมอบรมครูชั้นที่

“วิทยาทานสถาน” ซึ่งตั้งอยู่ที่สี่กั๊กพระยาศรี พระนคร เป็นครั้งแรก แล้วต่อมาจึงย้ายไปที่โรงเลี้ยงเด็ก หรือ โรงเรียนสายสวัสดิ์สถานราชการ มีนายสนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา (เจ้าพระยาธรรมาชุกดิมมนตรี) ผู้สอบไล่ได้ รับประกาศนียบัตรครูจากโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์เป็นที่ ๑ ในชุดแรก เป็นผู้อบรมครู นับเป็นการอบรมครูครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๘ และเป็นต้นเค้าแห่งการแสวงหาครู และประชุมอบรมครู ณ สามัคยาจารย์สโมสรสถานและคุรุสภาในโอกาสต่อมาด้วย

อนึ่ง หนังสือพิมพ์วิทยากรซึ่งเป็นนิตยสารสำหรับครู และได้ออกเป็นประจำอยู่ จนตราប់เท่าทุกวันนั้นเป็นเวลา ๖๙ ปี ก็ได้ออกเป็นฉบับแรกเมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๓ เป็นหนังสือที่เต็มไปด้วยวิชาความรู้ทั้งวิชาครูและวิชาทั่วไป สำหรับครูสอนนักเรียน หรือสอนตัวครูเองให้มีความรู้กว้างขวางยิ่งขึ้น และในโอกาสเดียวกันนี้ ทางกรมศึกษาธิการได้ออกนิตยสารฉบับหนึ่งชื่อ “ศึกษาสมัย” เผยแพร่วิชาการศึกษาที่เกี่ยวข้องแก่การเรียนทั้งเก่าและใหม่ ตลอดจนหมายเหตุรายงานการศึกษาของกรมศึกษาธิการตลอดถึงโรงเรียน ตามประกาศรับสั่งเสด็จอธิบดีกรมศึกษาธิการลงวันที่ ๖ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๙ พ.ศ. ๒๔๔๓ ว่า

“ประกาศให้ครูอาจารย์ทราบทั่วกัน รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๐ กรมศึกษาธิการจะออกหนังสือพิมพ์ประจำเดือนต่อไป แลหนังสือนั้นจะเป็นเรื่องต่างๆ ซึ่งนับว่าเป็นคติโลกศศิธรรม ทั้งวิชาการศึกษาในศิลปศาสตร์

ซึ่งเกี่ยวแก่การเล่าเรียนเก่าใหม่ แลจดหมายเหตุรายงานการศึกษาของกรม
ศึกษาธิการตลอดจนโรงเรียน

เพราะฉะนั้น ครูอาจารย์ใดที่มีเรื่องเห็นว่าเป็นประโยชน์แก่สาธุชน
หรือแก่โรงเรียนนักเรียนก็ดี เมื่อมีความประสงค์จะให้เรื่องนี้เปิดเผยแพร่
หลายไว้สำหรับความรู้ความศึกษาแล้ว จะส่งให้กรมศึกษาธิการพิมพ์ใน
หนังสือประจำเดือนก็จะมีคามยินดีรับไว้พิมพ์ตามประสงค์

อนึ่ง นักเรียนคนใดในเวลาเล่าเรียนอยู่นั้น ได้ตอบคำถามของครู
(ปัญหา) ในข้อใดข้อหนึ่ง เช่นเรียงความเป็นต้นซึ่งครูเห็นว่าเป็นเรื่องดี
สำหรับเชิดชูความรู้ของนักเรียนผู้นั้นแลเกียรติยศ ก็ให้ครูส่งเรื่องนั้นมา
กรมศึกษาธิการจะได้ลงพิมพ์ให้สำหรับแสดงความดีของนักเรียน แต่ให้
บอกชื่อ อายุ โรงเรียน ลงชื่อครูรับรองมาว่าเป็นของผู้ผู้นั้นจริง”

พระกรณียกิจในด้านการศึกษาของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรม
พระจันทบุรีนฤนาถ อธิบดีกรมศึกษาธิการ ดังได้กล่าวมาแล้ว
จักเห็นได้ว่ามีความเจริญก้าวหน้าไปอย่างมากในทางวิชาการ ส่วนในทาง
ราชการและการปกครองข้าราชการ ของกรมศึกษาธิการ พระองค์ก็ได้ทรง
ดำเนินการจัดให้เป็นทีเรียบร้อยและก้าวหน้าประสานกับทางวิชาการ ให้ดี
ยิ่งขึ้น ซึ่งจะไต่ยกมากล่าวบ้างพอสมควร คือ

๑. ในด้านการเงิน พระองค์ท่านได้ทรงออกความคิดเห็นในการ
จัดการเบิกจ่ายเงินให้นักเรียนต่างประเทศและทรงควบคุมการเงิน ของ
กรมศึกษาธิการอย่างใกล้ชิดครั้งสำคัญต่อไปนี้

ที่ ๑๐๕/๒๕๒

กรมศึกษาธิการ

วันที่ ๒๒ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๖

เรียน เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ทราบ

ด้วยงบประมาณนักเรียนต่างประเทศนั้น ควรจะจัดวิธีการ
เบิกจ่ายให้นักเรียนได้รับโดยสะดวกนั้น จะควรให้กระทรวงคลังเป็น
ธุระส่งเงินจ่ายทางแบงก์ก็ได้ ซึ่งสะดวกตามนักเรียนประจำประเทศ
นั้น ข้าพเจ้า ได้ส่งบาญชีงบประมาณนักเรียน ๔๕ คน เงิน
๙๐๐๒ ปอนด์ เพื่อเจ้าคุณจะได้ชี้แจงไปยังกระทรวง พระคลัง
มหาสมบัติ

(เห็นพระนาม)

กิตติยากรवलักษ์ณ์

อธิบดี

คำสั่ง ที่ ๑๑๓/๗๒๙

กรมศึกษาธิการ

กรมศึกษาธิการ ได้จัดร้านจำหน่ายเครื่องเรียนชั้นแล้วที่ตึก
มุมปากถนนอุดมการรณ์นั้น เพราะฉะนั้นห้องจำหน่ายแบบเรียนที่ได้
ออฟฟิศกรมศึกษาธิการนี้ ให้จัดการจำหน่ายอย่างใหม่ตามคำสั่ง

(๑) แบบเรียนที่ต้องจำหน่ายเฉพาะแก่ผู้อำนวยการซึ่ง
กรมศึกษาธิการได้อนุญาตไปแล้วว่า สิบเล่มสองนั้น ให้คงเป็นไป
ตามเดิม จำหน่ายเฉพาะแก่ผู้อำนวยการศึกษาหัวเมือง เพื่อให้เปิด
เผยแบบเรียนในมณฑลหัวเมืองเท่านั้น

(๒) ให้จำหน่ายเป็นกรมศึกษาธิการฝากขายแก่โรงเรียนของกรมศึกษาธิการ ที่มารับไปไว้จำหน่ายแก่เด็กที่โรงเรียนให้คิดสิบลดหนึ่ง ถ้าโรงเรียนใดให้เงินสตกให้คิดสิบแถมสองได้

(๓) ถ้าชาวร้านจะมารับไปขายนั้นต้องให้เงินสตกทุกคราว และคิดให้เพียงสิบแถมหนึ่ง แต่ถึงอย่างไรก็จะต้องได้อินญาคก่อนทุกคราว ถึงจะจ่ายหนังสือให้แก่ชาวร้านได้

ส่งแต่วันที่ ๒๔ กันยายน ร.ศ. ๑๒๐

(ลงพระนาม) กิติยากรวรลักษณ์

อธิบดี

ที่ ๔๔/๑๑๒๒

กรมศึกษาธิการ

ถึง ขุนรกรพิเศษ

ให้บอกนายอ่อง ผู้จำหน่าย นายเหมื่อน เสมียน การที่นำเงินขายแบบเรียนมาส่งนั้น ก็เป็นการเสียเวลาเดินไปมาอยู่ แต่หนึ่งต่อไปถ้าวัน ๑ เงินขายได้รวมยังไม่ถึง ๑๐ บาท ก็ให้ส่งรายวันรอไว้ตามจำนวนวัน ถ้าถึง ๑๐ บาทขึ้นไปวันใดให้ส่งเงิน ทั้งในวันรุ่งขึ้นจงได้.

ส่งแต่วันที่ ๘ มกราคม ร.ศ. ๑๒๐

(ลงพระนาม) กิติยากรวรลักษณ์

อธิบดี

๒. ในด้านการปกครอง

ในสมัยพระองค์ทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศึกษาธิการนั้น กรมศึกษาธิการแบ่งส่วนราชการออกเป็น ๕ กอง คือ กองจดหมายเหตุ กองบำนาญ กองทะเบียนโรงเรียน กองตรวจโรงเรียน และกองการศึกษาหัวเมือง ทรงกำชับพนักงานเจ้าหน้าที่ไม่ให้เที่ยววิ่งสนทนากันเล่นในเวลาทำงาน ถ้ามีแขกมาหาห้ามไม่ให้รับแขกที่โต๊ะสำหรับทำงาน เว้นแต่คนที่จะมาถามการทำงานเท่านั้น ถ้าเสมียนพนักงานคนใดว่างมือลงก็ให้ชี้แจงแก่เจ้าหน้าที่ของตนในเวลาขาดงานลง หรือวันต่อไปจะขาดลง ก็ดี เสมียนพนักงาน ครั้นเกษีย บัวย ลาน นั้น ตามแต่เจ้าหน้าที่ได้พิจารณา เห็นว่าเป็นคน ชนใดควรมีโทษอย่างใดเงินเดือนเป็นต้น ก็เขียนรายงานเสนอ เสด็จอธิบดีจะทรงวินิจฉัยโทษต่อไป ตั้งนี้เป็นต้น การไปทำงานสายของข้าราชการก็ได้ทรงเข้มงวดกวดขันถึงมีรับสั่งเป็นคำสั่งต่อไปนี้

คำสั่งที่ ๓๒/๑๒๓๔

กรมศึกษาธิการ

เสมียนพนักงานออฟฟิศ อัคราชนสงตัง ๘๐ บาท เป็นต้นไป ถ้าผู้ใดรับเงินยังไม่ถึงอัตรามาสาชตงแต่ ๕ โมงแล้วไปถึงเที่ยงให้คิดเป็นขาด หักเงินตามมินิตที่ขาดทุกครั้ง เจลยออกตามอัตรารเงินเดือนที่รับอยู่ ถ้ามาตงแต่เที่ยงแล้ว อัตรารตงแต่ ๓๐ บาทขึ้นไป หัก ๓๒ อัฐ ถ้าอัตรารตงแต่ ๖๐ บาท ขึ้นไปหัก ๑ บาท

ให้นายผาด ทำอัตรารเงินค่า ๘๐ บาท ถึง ๑๐๐ บาท กระจายเป็นมินิต

สั่งแต่วันที่ ๕ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก ๑๒๐

(ลงพระนาม) กิติยากรวรลักษณ

อธิบดี

ในการดูแลควบคุมโรงเรียน ครู และนักเรียนนั้น ก็ได้ทรงควบคุมอย่างใกล้ชิด เช่น ในคราวหนึ่ง ได้มีคำสั่งลงวันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๓ มีความว่า

“ให้หลวงไพศาลศิลปศาสตร์ บอกนายตรวจแขวงให้ทราบ ว่า รายงานต่าง ๆ ที่นายตรวจแขวง ได้ยื่น โดยความเห็น ที่จัดการโรงเรียน มีการขอเงินเดือนเพิ่มให้ครูเป็นต้น ได้ตรวจรายงาน แลเงินเดือนให้ตามโรงเรียนที่เห็นว่าสมควร แต่บางโรงที่ได้เงินเดือนมากถึง ๓๐ บาท ควรจะว่าเป็นโรงเรียน ได้รับผลประโยชน์ถึง อัตรากว่า ได้ เช่น โรงเรียนพระสยามปริยัติ ไปเป็นต้น เหลือเงินเป็นรายวันอยู่ในวันละบาทแล้ว โรงเรียนเช่นนี้ ให้นายตรวจแขวง ตรวจตราให้แข็งแรง ตามระเบียบของ กรมศึกษาธิการ สำหรับหน้าที่กองตรวจนั้น ถ้าครูใดไม่ประพฤติ การให้เรียบร้อยตามหน้าที่ โดยความซัดขวางหรือละเลยราชการ มีเปิดปิดโรงเรียนเป็นต้น ไม่ตรงตามเวลาที่กำหนด หรือไม่ บอกรับขออนุญาตเป็นต้น

การอันใดที่เกี่ยวแก่หน้าที่โรงเรียนควรนับว่าเป็นความผิด ของครูอาจารย์นั้น เช่น การลดเงินเดือนเป็นต้น ก็ให้นายตรวจ รับร้องบอกเข้ามา อธิบดีจะได้วินิจฉัยปรับโทษตามสมควร”

อนึ่ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสนพระราช- ฤทัยในการศึกษามาก และทรงติดตามอย่างใกล้ชิด เมื่อพระเจ้าลูกยาเธอ

พระองค์ใหญ่ทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศึกษาธิการอยู่เช่นนี้ ก็ยังกระทำ
ให้พระองค์ท่านเพิ่มความสนพระราชหฤทัยละเอียดลออยิ่งขึ้น งานการ
ศึกษาทุกอย่างจะต้องรีบกราบบังคมทูลให้ทรงทราบแม้ว่าจะ เป็นงาน ของ
กรม ก็ยังเห็นได้จากพระราชหัตถเลขาฉบับหนึ่ง อัญเชิญเป็นสำเนาไว้ดัง
ต่อไปนี้

“ที่ ๑.๔๐๖

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๘ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๐

ถึงกิตติยากรวรลักษณ์ ด้วยราชการกรมศึกษาธิการ ใน
บัดนี้กว่าจะได้กราบบังคมทูล ต้องไปทำพิธีอยู่ช้า ไม่ทันความ
ต้องการ แลไม่มีใครกระจัดขัดขวาง ทำให้เข้าใจผิดต่าง ๆ
แต่หันต่อไปราชการในกรมศึกษาธิการ ให้อธิบดีกราบบังคมทูล
แลรับพระบรมราชโองการเอง เป็นแต่ส่งสำเนาไปยังกระทรวง
ธรรมการให้ทราบ การรับผิดรับชอบอยู่ในหน้าที่ให้อธิบดี
เป็นผู้รับผิดชอบเต็มตัวทุกอย่าง เว้นแต่การเบิกจ่ายเงินแลนั่ง
ในที่ประชุมเสนาบดี คงอยู่ในกระทรวงธรรมการ

(พระบรมนามาภิไธย) สยามินทร์

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ทรงดำรงตำแหน่ง
อธิบดีกรมศึกษาธิการอยู่เป็นเวลา ๗ ปี จึงได้ย้ายไปทรงดำรงตำแหน่ง
อธิบดีกรมสารบัญชี่ (กรมบัญชีกลาง) กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เมื่อ

ต้น พ.ศ. ๒๔๔๔ พระชนมายุ ๒๘ ปี บรรดาครูอาจารย์ตลอดจน
นักเรียนในสมัยพระองค์ท่าน ทรงดำรงตำแหน่ง อธิบดีนั้น มีความเจริญ
ก้าวหน้าในทางวิชาความรู้เป็นอย่างมาก เช่นมีชั้นเรียนของนักเรียนพิเศษ
มีการลงทุนเล่าเรียนหลวงไปศึกษา ณ ต่าง ประเทศ เพิ่มวิชาต่าง ๆ ของ
นักเรียนให้ทันสมัยเทียมอารยประเทศมากขึ้น ตลอดจนทรงรับสั่งให้มี
แบบเรียนสำหรับนักเรียน และหนังสือสำหรับครู ก็มีการอบรมครูให้
ทันสมัยขึ้นเป็นครั้งแรก ซึ่งยังมีอยู่จนกระทั่งบัดนี้

ในด้านการพระศาสนาในระหว่างพระองค์ทรงดำรงตำแหน่ง
อธิบดีกรมศึกษาธิการ และมีพระชนมายุ ๒๕ ปี คือ ใน พ.ศ. ๒๔๔๒
ได้ทรงลาผนวชเป็นพระภิกษุ ประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ยังมีหนังสือ
ของกระทรวงธรรมการกำชับเจ้าพนักงานผู้ใหญ่ผู้น้อย ใน กรมศึกษาธิการ
ให้รักษาราชการในระหว่างที่เสด็จอธิบดีทรงผนวช ตามสำเนาต่อไปนี้

ที่ ๓๑/๑๙๖๗

ด้วยท่านเสนาบดีกระทรวงธรรมการ มีบัญชาว่า พระเจ้า
ลูกยาเธอ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ อธิบดีกรมศึกษาธิการ
กราบถวายบังคมลาทรงพระผนวช ก็เป็นอันลาออกจากหน้าที่
ราชการคราวหนึ่ง ส่วนราชการในหน้าที่อธิบดีนั้น ท่านเสนาบดี
ตุลาการแทนเอง ให้เจ้าพนักงานทงปรองทำการอยู่ตามหน้าที่ การ
สิ่งใดที่ควรเสนออธิบดีฟังคำสั่ง ก็ให้เสนอต่อท่านเสนาบดี หรือ
กองบัญชาการจะได้ส่งไป

ให้เจ้าพนักงานผู้ใหญ่ผู้น้อยในกรมศึกษาธิการรักษาราชการ
ให้เรียบร้อยเป็นปรกติ กว่าพระองค์ท่านจะลาจากพระผนวชม
ทรงการในหน้าที่อธิบดีกรมศึกษาธิการต่อไป

สั่ง ในวันที่ ๑๘ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๘

(ลงนาม) พระยาศรีสุริยราช

เนื่อง ในการทรงผนวชของพระเจ้าลูกยาเธอเสด็จอริยธิดา
ธิดาองค์หนึ่ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงห่วงใย
ของเสด็จอริยธิดาองค์นั้นเป็นอย่างยิ่ง ถึงกับทรงมีพระราชหัตถเลขาถึง
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล
เมื่อครั้งยังมีพระอิสริยยศเป็นกรมหมื่นว่า

ที่ ๒๗/๓๗๑

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๘ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๘

ถึง กรมหมื่นนเรศวรวรฤทธิ์

ด้วยในเวลาที่ยาขี้เกียจรวลัษณ์ ไปบวช ที่บ้านนั้น
แต่ผู้หญิง ขอให้ไปลิตช่วยระวังรักษาออกไปให้ถึงที่บ้านนั้น พอ
อย่าให้มีเหตุการณอันใดตลอดเวลาที่เจ้าของบ้านไม่อยู่

สยามินทร์

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ กับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงปราจิณกิติบดี สมัยยังเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าประวิตรวดี โนมม ทรงผนวชเป็นพระภิกษุพร้อมกัน เมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๒ ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม สมเด็จพระสังฆราชวชิราภรณ์ประคิษฐีเป็นพระอุปัชฌาย์ แล้วพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินพา ไปส่งยังวัดบวรนิเวศวิหาร ประทับอยู่ที่ตำหนักทรงพรตทั้ง ๒ พระองค์ จนลาผนวช ทั้งสองพระองค์

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ เมื่อทรงย้ายไปดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมสารบาญชี กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ แล้วก็ได้ทรงไปดำรงตำแหน่งที่สำคัญๆ อีกหลายตำแหน่ง คือ เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เสนาบดีกระทรวงพาณิชย์ นายกสภาเผยแผ่พาณิชย์ กรรมการสภาการคลัง สภานายกแห่งสภาการคลัง อภิรัฐมนตรี และนายกรัฐมนตรีกรมการรักษาราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน (ก.ร.พ.) ส่วนพระอิสริยยศนั้นก็ได้รับพระบรมราชโองการเลื่อนชั้นตามลำดับดังต่อไปนี้

พ.ศ. ๒๔๔๕ ได้รับพระราชทานเลื่อนเป็น กรมหมื่นจันทบุรีนฤนาถ

พ.ศ. ๒๔๕๔ ได้รับพระราชทานเลื่อนเป็น กรมหลวงจันทบุรีนฤนาถ

พ.ศ. ๒๔๕๘ ได้รับพระราชทานเลื่อนเป็น กรมพระจันทบุรีนฤนาถ

กรณ พ.ศ. ๒๔๗๓ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ประชวรในพระศอก แพทย์แนะนำให้เสด็จไปรักษาพระองค์ในยุโรป พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ เสด็จออกไปรักษาพระองค์ตามแพทย์ถวายคำแนะนำได้ แต่เมื่อถึงทวีปยุโรปประทับรักษาพระองค์ในกรุงปารีส อยู่เป็นเวลา ๗ เดือนเศษ ก็สิ้นพระชนม์ ณ สถานทูตไทยในกรุงปารีส เมื่อวันที่ ๒๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๔ เวลา ๑๑.๐๕ น. รวมพระชนมายุได้ ๕๗ ปี

เจ้าพระยามรราชซึ่งเคยเป็นครูถวายพระอักษรพระองค์ท่าน ได้กล่าวรำพันเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔ ว่า

“ข้าพเจ้าเคยถวายพระอักษรพระเจ้าฟ้าง้อ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ กรมหลวงปราจิณกิติบดี และกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช แต่ครั้งยังทรงพระเยาว์ที่พระตำหนักเดิมสวนกุหลาบ เมื่อเสด็จไปทรงศึกษาวิชา ณ ประเทศยุโรป พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าตามเสด็จไปอยู่ด้วยถึง ๕ ปี แม้กลับไปทีหลังอยู่ ๖ ปี ท่านทรง ๔ พระองค์ทรงพระเมตตา สัญญากับข้าพเจ้าไว้ว่า ถ้าข้าพเจ้าตายท่านจะช่วยกันเผาผี จะมีให้บุตรภรรยาต้องอุ่นวย ข้าพเจ้านึกดีใจมาก และหวังเต็ม ที่ว่าอย่างไร ๆ ก็คง ไม่พลาด เพราะถึง ๔ พระองค์ด้วยกัน และบางพระองค์ก็เท่ากับว่าได้ทรงเริ่มต้นบ้างแล้ว คือเวลาข้าพเจ้าบวช ทรงพระอนุชาหะเสด็จมาพยาบาล แต่อนิจจายังไม่ทันไร ท่านก็สิ้นพระชนม์ไปเสียก่อนข้าพเจ้าหมดแล้ว โดยพระชนมพรรษาอย่างน้อยอยู่ ๕๕ แทนที่ท่านจะทรงเผาผีข้าพเจ้า ข้าพเจ้า

กลับต้องถวายพระเพลิงพระศพท่าน และรับพระอัฐิท่านด้วยความเศร้า
 สลดใจเสียอีก ในกรมพระจันทบุรีนฤนาถ เป็นพระองค์สุดท้าย ยังซา
 ทรงไว้อาลัยให้คิดถึงมากขึ้น คือ ทั้งในกรมหลวงราชบุรี และในกรมพระ
 จันทบุรี เมื่อจะเสด็จไปรักษาพระองค์ยังเมืองนอก ข้าพเจ้าไปส่ง เวลา
 จะทรงอำลารับสั่งแก่ข้าพเจ้าเป็นลางว่า 'บางทีครูจะไม่ได้เห็นฉันอีก'
 รับสั่งอย่างเดียวกันทั้ง ๒ พระองค์ เวลาที่ห่างไกลกันหลายปี แล้วก็ไม่ได้
 ใดกลับมาเห็นกันอีกจริงๆ ดังนี้ ใช้แต่ท่านยังมีเครื่องปลงอีกคือ พระ
 บาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังดำรงพระชนม์อยู่ได้เคยมีพระ
 ราชกระแสรับสั่งแก่ข้าพเจ้าว่า 'ฉันก็เคยเป็นศิษย์เจ้าพระยามราชเหมือน
 กัน ฉันยังได้เต็มสร้อยสมญาเจ้าพระยามราช ลงในสุพรรณบัฏว่า
 ัญญูราชครูฐานาโรปการ ให้เป็นหลักฐาน ถ้าเจ้าพระยามราชตายฉัน
 จะต้องนุ่งขาวให้' เป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้าฯ ทาที่สุดมิได้ ที่ยังทรง
 พระมหากรุณาระลึกถึงความหลัง มีพระราชกระแสรับสั่งเช่น เป็นที่ปลื
 ยินดีของข้าพเจ้าอย่างเหลือเกิน แต่ลงปลายก็เปล่าอีกเหมือนกัน ยังมีหน
 ที่จะได้ทรงพระบัญชาชาวพระราชทานเป็นเกียรติยศแก่ศพข้าพเจ้า ก็มาเสด็จ
 สวรรคตเสียก่อน ข้าพเจ้ากลับต้องนุ่งขาวถวายพระบรมศพฉลองพระเดช
 พระคุณด้วยความเศร้าโศกาลัยเป็นอย่างยิ่ง เป็นการไม่เที่ยงแท้อยู่ดังนี้..."

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ มีพระชายาคือ หม่อม
 เจ้าหญิงอัษฎาสมาสน (พระธิดาในสมเด็จพระยาเทววงศ์วโรปการ) มี
 พระโอรสและพระธิดาด้วยกัน ๑๑ พระองค์ พระโอรสองค์หนึ่งทรงพระนาม
 ว่า หม่อมเจ้านักขัตรมงคล ซึ่งต่อมาได้ทรงรับสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ

พระองค์เจ้านักขัตรมงคล แล้วได้เลื่อน พระอิสริยยศเป็น พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถคือพระชนกของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ นอกจากนั้นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ยังมีพระโอรสและพระธิดากับหม่อมห้ามอีก ๑๓ พระองค์ รวมมีพระโอรส และพระธิดาทั้งสิ้น ๒๔ พระองค์

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ได้ทรงสนพระทัย ภาษามคธมาตั้งแต่ครั้งยังมีพระชนมายุน้อย จึงจะเห็นได้จากหลักสูตรของ กรมศึกษาธิการ พ.ศ. ๒๔๓๘ สมัยที่ พระองค์ ท่าน ทรงดำรง ตำแหน่ง อธิบดีกรมศึกษาธิการ ก็ได้ทรงบรรจุภาษาบาลีไว้ในประโยค ๓ ชั้น ๑ จนถึงชั้น ๔ และยังได้ทรงบังคับไว้ว่า ต้องเรียนทุกคนในทุกชั้นด้วย ครั้น ภายหลังต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ประราชกฤษฎีกาให้มีการแปลและพิมพ์นิบาตชาตก ซึ่งเป็นภาษาบาลีอยู่ออกเป็นภาษาไทย ตลอดทั้งกรมฯ ได้มีสมเด็จพระ ราชาคณะ พระราชาคณะและเปรียญซึ่งเป็นฝ่ายบรรพชิต และพระบรม วงศานุวงศ์ ข้าราชการ และเปรียญฝ่ายคฤหัสถ์ รับช่วยกันแปลคนละ เรื่องหรือหลายเรื่อง ในครั้งนั้นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรี นฤนาถ ทรงแปลไว้ ๑ เรื่อง คือ จันทกุมารชาตก เป็นพระเจ้า ลูกเธอพระองค์เดียว ที่ทรงรับแปล นิบาต ชาตก ทั้ง ๆ ที่ทรง ไปศึกษา เล่าเรียนภาษาอังกฤษ ณ ต่างประเทศหลายปี ก็ยังสนพระทัยภาษามคธอยู่ เมื่อทรงรับแปลแล้ว พระบาทสมเด็จพระ จุฬ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็สวรรคตเสียก่อน ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๗๒ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

ใต้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์นิบาตชาดกเล่ม ๒๑ มหานิบาต
 ขนเพื่อพระราชทานในงานพระศพพระ วิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏ
 ปิยมหาราชปติวรดา ซึ่งในเล่มนี้มีเรื่องจันทกุมาร ชาดกกรมอยู่ด้วยเท่ากับ
 เป็นการเผยแพร่พระเกียรติคุณในการแปลมคธเป็นไทยเป็นครั้งแรกของ
 พระองค์ท่าน และเป็นพระภารกิจในตำแหน่งครั้งสุดท้ายด้วย เฉพาะเรื่อง
 จันทกุมารชาดกที่ทรงแปลนี้เป็นหนังสือขนาด ๘ หน้ายก จำนวน ๗๐ หน้า
 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพซึ่งทรงดำรง
 ตำแหน่งนายกราชบัณฑิตยสภาในสมัยนั้น ยังได้ทรงเขียนคำนำยกย่อง
 กรมพระจันทบุรีนฤนาถไว้ในหนังสือเล่มนั้นว่า

“.....ในผู้แปลชาดก ๔ เรื่องที่พิมพ์คราวนี้ ควรกล่าวโดยเฉพาะถึง
 พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ที่ได้ทรงรับแปลเรื่องจันทกุมาร
 ชาดก เพราะคนทั้งหลายโดยมากยังไม่ทราบว่า ได้ทรงพากเพียรเรียนภาษา
 บาลี จนสามารถแปลได้ตั้งผู้พิมพ์ก็เป็นผู้ที่เปรี๊ยะ ถ้าหากจะกล่าวต่อไป
 ยิ่งยกย่องได้สถาน ๑ ในทางสำนวนภาษาไทย ผู้อ่านจะพึงเห็นได้ว่า ทรง
 แต่งดีกว่าผู้เป็นเปรี๊ยะที่เคยแปลมาแล้วเห็นจะหลายสำนวน ราชบัณฑิตย-
 สภาเชื่อว่า เรื่องจันทกุมารชาดกที่พิมพ์ในสมุดเล่มนี้ ผู้ที่ได้รับพระราชทาน
 หนังสือไป จะพอใจอ่านโดยเฉพาะ”

ใจความในชาดกเรื่องนี้มีว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระ
 โอรสพระเจ้าเอกราชา ทรงพระนามว่า จันทกุมาร ทรงตัดสิ้นความโดย
 ยุติธรรม พราหมณ์ผู้รับสินบนแกลังกุลยุงให้เอาจันทกุมารไปฆ่าบูชายุง
 แต่มีผู้ช่วยให้พ้นอันตรายได้

ขอจบประวัติของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ลง
ด้วยพระนิพนธ์ของพระองค์ท่านเอง ซึ่งประทานแก่พระยาสุรเกษตรโศภณ
(เจือ ชูโต) เพื่อพิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพพระยาผดุงพิพิธ-
ภักดิ์ (น่วม ชูโต) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ ว่า

“ศุภวิสุทธิส โลกธมเมหิ จิตตํ ยสฺส น กมฺปติ
อโศกํ วิรชํ เขมํ เอตมฺมงฺกलมฺตุตฺตมิ

กิตติอากร”

[พระนิพนธ์นี้ นายแปลก สนิธิรักษ์ ป. ๘ อาจารย์ประจำสำนัก
งานคุรุสภา ได้กรุณาแปลว่า

“จิตของผู้ที่ถูกโลกธรรม ๘ ครอบงำแล้ว ย่อมไม่หวั่นไหว
ไม่เศร้าโศก ปราศจากธุลี มีความเกษม นั่นแหละเป็นมงคลอัน
สูงสุด.]

หอสมุดคุรุสภา กิตติ จิวสุข

บาทหลวง ฟ. ฮัลเลย์

บาทหลวง ฟ. ยีแลร์

พ.ศ. ๒๔๒๓—๒๕๑๑

ฟ. ยีแลร์ เป็นศาสนนามของฝรั่งเศส ตูเวเนต์ (François Touvenet)

ฟ. ยีแลร์ มีที่มาจากนามเดิม หากย่อมาจากคำภาษาฝรั่งเศส Frère ที่ตรงกับคำอังกฤษว่า Brother ดังที่ผูกศัพท์ขึ้นเป็นภาษาไทยว่า ภราดา หรือ เจ้าคุณจารย์นั่นเอง

ท่านผู้เกิดที่ตำบลจำโปเมีย เมืองบัวเตียร์ ประเทศฝรั่งเศส เมื่อวันที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๓ ท่านเคยเสมอว่าดำเนินตามคริสตศักราชแล้ว วันเดือนปีเกิดของท่านจำได้งายมาก เพราะนี่เกิดเท่ากับวันที่ที่เกดหันหลังเข้าหากัน (ค.ศ. ๑๘๘๑) และเดือนเกิดก็คือเลขแรก หรือเลขสุดท้ายของปีเกิดนั้นแล

ยามเยาว์ได้รับการศึกษาในโรงเรียนชั้นต้น ที่แถบบ้านเกิดตนเอง ปรากฏว่าเป็นผู้มีอุปนิสัยอ่อนน้อมไปในทางพระศาสนา ทอดลิกมาแต่ปฐมวัย ใครจะถวายตนเพื่อรับใช้พระเจ้าผู้เป็นเจ้าไป ครั้นอายุได้ ๑๒ ปี จึงได้ขออนุญาตบิดามารดา มาเข้าบรมในยุวนิสิตสถาน (Noviciate) ในคณะเจ้าคุณจารย์เซนต์คาเบรียล ที่เมืองซังลอลังก์ ชิว แซฟวร์ ในมณฑลวงเค เพื่อร่ำเรียนวิชาทางลัทธิศาสนา วิชาครูและวิชาอื่น ๆ จนสำเร็จแล้วจึงประกาศอุทิศตนถวายพระเจ้า สมทานศีลของคณะเซนต์คาเบรียล บรรพชา

เป็นภราดา เมื่ออายุได้ ๑๘ ปี หลังจากนั้นยังได้ไปศึกษาปรัชญาทางฝ่ายศาสนา ที่เมืองกลาเวียสอันระยะหนึ่งด้วย

ณ ที่นี้ จำต้องขออธิบายแทรกไว้ว่า การถือพรหมจรรย์ในคริสตศาสนาในกายโรมันคาทอลิกนั้น ชั้นหนึ่งยอมรับอุปสมบทกรรมเป็นบาทหลวง ทำนองพระภิกษุในพุทธศาสนา มีหน้าที่ประกอบศาสนกิจโดยตรง ในฐานะผู้แทนระหว่างพระผู้เป็นเจ้ากับสัปบุรุษคริสตังทั้งปวง อีกชั้นหนึ่งเพียงรับบรรพชา สมาทานสิกขาบทตามแต่คณะหรือสำนักนั้น ๆ จะบ่งไว้เป็นวัตรปฏิบัติ ไม่มีศาสนกิจโดยตรงเช่นบาทหลวง กล่าวคือ ไม่ประกอบพิธีมหาบูชามิสซาได้เอง ไม่มีสิทธิที่จะให้อุปสมบทแก่กุลบุตรได้ ไม่สามารถจะประกอบพิธีมงคลสมรสให้แก่คู่บ่าวสาวได้ ฯลฯ แต่ก็มีกิจช่วยการพระศาสนาโดยอ้อม เช่นคณะเซนต์คาเบรียลนี้ มีกิจโดยตรงในตำแหน่งให้การศึกษาแก่กุลบุตร และถ้าจะช่วยให้กุลบุตรมีจิตใจอ่อนน้อมไปในทางศรัทธาปสาทะ เพื่อเข้าหาพระผู้เป็นเจ้าที่เที่ยงแท้ด้วยใจบริสุทธิ์ ก็ยอมเป็นนมทาทุกศต แม้กุลบุตรนั้นจักไม่แลเห็นแสงสว่างของพระผู้เป็นเจ้าเพียงเขาได้วิชาความรู้ไปประกอบสัมมาชีพ ก็ยอมเป็นการรับใช้พระผู้เป็นเจ้าโดยทางอ้อมเช่นกัน นอกจากนี้ไปแล้ว นักพรตในคณะนี้ยังมีศิลาจารวัตรภายในคณะของตนเองเป็นพิเศษออกไป เช่น เจษฎาจารย์แต่ละคนไม่มีทรัพย์สินสมบัติของตนเอง แต่ละคนยอมต้องอ่อนน้อมต่อตนพึงบังคับบัญชาของผู้ที่มีตำแหน่งหน้าที่ในการบริหารคณะ เป็นต้น

จำเดิมแต่ถวายตัวเป็นภราดาในขณะนั้น แต่เมื่ออายุ ๑๘ ปีมาจนทราบ

อายุขัย เจษฎาจารย์ ซีแลร์ ได้รักษาวัตรปฏิบัติต่างๆ มาอย่างเคร่งครัด
 คงจะเห็นได้ว่าท่านอยู่ในห้องเล็ก ๆ มีตู้ไม้เก่าๆ ๑ ใบ โต๊ะเขียน
 หนังสือ ๑ ตัว เก้าอี้ ๒-๓ ตัว เตียงนอน ๑ เคียง เสื้อผ้า ๒-๓ ชุด หนังสือ
 ไม่กี่เล่มกับของใช้จำเป็นบางอย่างเท่านั้นเอง นับว่าท่านเป็นคนสันโดษ
 มกน้อย ไม่หวังสมบัติฟัสตุ สมกับเป็นผู้ทรงศีล ยังปรัชญาชีวิตของท่าน
 ก็ดำเนินไปในฐานะนักพรตผู้พยายามทำตนเป็นแบบอย่างสมกับความเป็น
 ครู เคร่งครัดต่อระเบียบวินัย มีวิริยะอุตสาหะแรงกล้า ทำการงานอย่าง
 ตรงไปตรงมา อย่างเอาจริงเอาจังไม่เหลาะแหละ กินเพื่ออยู่ นอนเพื่อพัก
 ถือหลักแห่งการประหยัคมัธยัสถ์เป็นเกณฑ์ รักษาเวลาคุณจึงรักษาความ
 ยุติธรรม ถือความสะอาดกาย สะอาดใจเป็นที่ตั้ง พร้อมกันนั้นก็ประกอบ
 ไปด้วยความเมตตาปรานีอารอบแก่คนทั้งหลาย การสั่งสอนศิษย์ ท่าน
 เน้นในเรื่องกีฬาเพื่ออนามัยและน่ายกนาใจของผู้เล่น แต่ท่านเน้นในเรื่อง
 การเรียนว่าสำคัญยิ่งกว่าการเล่น เพราะจะเป็นประโยชน์แก่การงานทางค่าน
 อาชีพต่อไปในกาลข้างหน้า แต่ที่สำคัญยิ่งกว่าอื่นใดนั้น ท่านย้ำแล้วย้ำอีก
 คือการเป็นคนดีมีความประพฤติที่สุจริตเป็นคุณประโยชน์แก่ตนและ
 ประเทศชาติวงศ์สกุล

เมื่อเจษฎาจารย์ ซีแลร์ อายุได้ ๔ ขวบเศษๆ บาทหลวงกอลัมเบท์ จึงได้
 ตั้งโรงเรียนอัสสัมชัญขึ้นในกรุงเทพฯ และเมื่อเจษฎาจารย์ ซีแลร์ ได้รับ
 บรรพชาเข้าเป็นสมาชิกในคณะเซนต์คาเบรียลแล้ว ไม่นานท่านบาทหลวง

ก็เห็นควรโอนกิจการโรงเรียนไปให้ผู้ที่มีการหน้าที่ทางนี้โดยตรงจะดีกว่า และเมื่อท่านกลับออกไปประเทศฝรั่งเศสเพื่อหาคณะนักพรตมารับช่วง ดำเนินการโรงเรียนอัสสัมชัญนั้น ในที่สุดก็เป็นอันตกลงมอบให้คณะเซนต์คาเบรียลมารับผิดชอบดูแลแทนท่าน ตัวท่านยอมเป็นเพียงผู้อุปการะกับ ช่วยสอนศาสนธรรมให้บ้างเท่านั้น ทั้งนี้เพราะมีศาสนกิจโดยตรงที่ต้อง ปฏิบัติอยู่เป็นอันมาก แม้กระนั้นท่านบาทหลวงก็สนับสนุนอัสสัมชัญโรงเรียน อัสสัมชัญต่อมาจนตลอดอายุท่าน เจษฎาจารย์ ซีแลร์ เล่าว่าบาทหลวง ได้ดูแลพวกภราดาตั้งบิดากับบุตรจน

เมื่อเจ้าคณะของบรรดาเจษฎาจารย์เซนต์คาเบรียลตกลงจะส่งภราดา เข้ามาประเทศไทยเป็นรุ่นแรกนั้น ได้เลือก ฟ. ซีแลร์ เป็นบัจฉาสมณะ เข้ามาด้วย ทั้ง ๆ ที่เวลานั้นท่านเพิ่งอุทิศตนถวายพระเป็นเจ้าอายุก็เพิ่ง จะ ๒๐ อย่าง นับว่าเป็นคนหนุ่มที่สุด ส่วนหัวหน้าบุญจิวักศิยันได้แก่ เจษฎาจารย์มาแตง เดอ คูร์ส ซึ่งเป็นผู้สูงส่งวิญญูดีและคุณวิญญูดีด้วย เคย เป็นครูสอนภราดาบางท่านมาด้วยแล้ว นับเป็นผู้ที่บุคคลอื่น ๆ ในคณะ เคารพเกรงกลัวและเชื่อฟังทุกประการ

เจษฎาจารย์คณะนี้ออกเดินทางจากฝรั่งเศสเมื่อวันที่ ๒๒ กันยายน มาถึงกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๒๐ ตุลาคม ๒๔๔๔ รุ่งขึ้นอีกปีหนึ่งจึงมี ตามเข้ามาอีก ๔ ท่าน หลังจากนั้นก็มีภราดาทยอยกันเข้ามาเรื่อย ๆ ทั้งนี้จะหมายความว่าจำนวนเพิ่มขึ้นโดยตลอดก็หาไม่เพราะปรากฏว่าบางท่าน ทรนภูมิอากาศและโรคภัยไข้เจ็บไม่ได้ ทั้งชีวิตไว้ที่สุสานสี่ลมก็หลายท่าน

บางท่านก็ต้องกลับไปสู่มหาตุภูมิ มีแค่เจษฎาจารย์ ซีแลร์ เพียงท่านเดียว
 เท่านั้นที่คงทนอยู่เมืองไทยนานที่สุด นับเวลาถึง ๖๗ ปี หย่อนไม่กัวันเลย
 เมื่อแรกเข้ามาเมืองไทย เจษฎาจารย์ ซีแลร์ เห็นจะหนักใจมากกว่า
 ผู้อื่นในคณะ ไทน์จะอายุน้อยกว่าคนอื่น ๆ นักเรียนบางคนโตกว่าท่านก็มี
 ไทน์ภาษาอังกฤษก็ยังไม่คล่องแคล่ว นักเรียนที่รู้ภาษาฝรั่งเศสก็มีน้อย
 เกือบหมด ยิ่งภาษาไทยด้วยแล้ว ในคณะผู้บริหารโรงเรียนชุดใหม่
 ไม่มีใครมีความรู้เอาเลย ชำรายังกลัวว่านักเรียนที่บาทหลวงกล่อมเบ็ด
 กลับเข้ามากรุงเทพฯ ด้วยไม่ได้ ด้วยยังต้องอยู่รักษาตัวที่ฝรั่งเศสต่อไปอีก
 รวมสองปี

ฟ. ซีแลร์ เคยเล่าให้ฟังว่าใจหนึ่งก็กลัวเด็กไทย ใจหนึ่งก็อยาก
 เรียนภาษาไทย เวลาแรกสอนภาษาอังกฤษหรือฝรั่งเศสอยู่ห้องหนึ่งนั้น
 หมุกพยายามเงี่ยฟังว่าห้องถัดไปเขาสอนภาษาไทยว่าอย่างไร การที่ท่านมี
 ที่ทำนาเกรงขาม หนาวเคืองตรงตาม เพิ่มส่งาราคีให้ทั้งภริยาทำทางก็แสดง
 ออกอย่างตุตันเกรียวกราดนั้น อาจมีอนุสนธิมาแต่ภยากติในระยะแรก
 เข้ามาประเทศนี้ก็ได้อีก ยิ่งต่อมาท่านมารับหน้าที่อาจารย์ผู้ปกครองยืนพื้นอยู่
 โดยตลอด จำต้องรักษาระเบียบข้อบังคับของโรงเรียนอย่างเข้มงวดกวาดขัน
 ก็ยังเป็นที่ขนชื้อลือซาว่าร้ายนัก จนถึงกับได้สมญาว่าโจโลอยู่สมัยหนึ่งด้วย
 แต่ศิษย์ที่ผ่านการปกครองของท่านไปแล้วย่อมยอมรับกันทุกคนว่า เขา
 แต่ละคนได้ผ่านเบ้าที่หลอมให้เขาเห็นคุณค่าของความจริงต่อเวลา ความ
 เชื่อฟังผู้บังคับบัญชา และความขยันหมั่นเพียร คุณค่าต่าง ๆ เหล่านี้

บังเกิดมีขึ้นได้ ก็คือเมื่อมีผู้ควบคุมดูแลอยู่อย่างจำเจ ที่โรงเรียนเอสเอ็มซี
ก็ได้ท่านอาจารย์ ซีแลร์ นีแลร์ที่บริหารหน้าทันทมาอย่างสม่ำเสมอ เพราะ
ฉะนั้น เด็กที่จบไปแล้ว จึงรู้สึกเป็นหนี้บุญคุณท่านกันแทบทั้งนั้น แะ
ระหว่างที่อยู่โรงเรียนจะเคยเกลียดชังท่านมาแต่ประการใดก็ตาม

โดยเฉพาะท่านมีเอตทัคคะในทางความจำ คิษย์เก่าซึ่งพากันพิศวงที่ที่
อาจารย์ผู้ปกครองจำเขาได้ ทั้งๆที่นักเรียนผ่านมือท่านวันละเป็นเรือนร้อย
แต่แม้เงินเขาออกไปจากโรงเรียนนานเพียงไรแล้วก็ตาม เจอะกันที่ไหน
ท่านยังทักทาย เรียกชื่อเรียกแซ่ได้อย่างถูกต้องและเสมอต้นเสมอปลาย
เช่น หลวงโกวิทอภัยวงศ์ ท่านก็เรียกตาควงมาแต่ก่อนสมัย เลิกบรรดาศักดิ์
นายเอก วิสกุล ท่านก็เรียกตาโป๊ย เจ้าพระยาศรีธรรมมาธิเบศร์ ท่านก็เรียก
คุณจิตรคงนี้เป็นต้น

ในฐานะอาจารย์ผู้ปกครอง ทุกเช้าท่านย่อมตรวจตรานักเรียน
มาสาย นักเรียนขาดเรียน ใครมาสายเกินกว่าครึ่งหนึ่ง จะถูกลงโทษ
ให้อยู่เย็น ให้อ่านเสาท่องหนังสือ ตามแต่กรณีที่มาสายเพียงใดป่วยแก่ไหน
ถึงนี้เป็นต้น นักเรียนที่ขาดไปโดยไม่มีใบลา ท่านจะมีจดหมายแจ้งไปยัง
ผู้ปกครองทันที เวล่านักเรียนกลับมาเรียน จะต้องมีการมาผู้ปกครองมา
บางกรณีผู้ปกครองต้องมาอธิบายการขาดเรียนของลูกหลานตนด้วยตนเอง
เป็นพิเศษ

เมื่อครูประจำชั้นลงโทษนักเรียนโดยให้ **แบดไน้ต** นั้น อาจารย์
ผู้ปกครองมักจะลงโทษเพิ่มเติม เป็นการชู้ให้กลัวความผิด ท่านไม่ถือว่า
ศิษย์จะเป็นลูกใคร พ่อจะมีบุญหนักศักดิ์ใหญ่เพียงใดก็ตาม ถ้ามาอยู่ใน

อนาคตโรงเรียนอัสสัมชัญสมัยท่าน เป็นอันว่าต้องได้ลมรสหนาว ไม่ร้อน
 ไม่เลือกหน้า แม้ในสมัยราชาธิปไตย ท่านก็เหมือนเจ้านายมานักต่อนัก
 แล้ว แต่เวลาท่านลงโทษแล้ว ท่านมักเทศนาสั่งสอนด้วยวาทศิลป์และ
 จิตวิทยาที่แนบเนียน ถ้าพูดกันตัวต่อตัวในห้องทำงานท่าน ท่านก็เข้าใจ
 สรรหาคำพูดมาอย่างเหมาะแก่โอกาส ยิ่งเวลาประกาศนามตัว “คนร้าย”
 ที่ได้ แบตโน้ต ในห้องประชุมด้วยแล้ว ท่านมักแสดงธรรมิกถาอบรม
 อย่างมีกลเม็ดเด็ดพราย ที่ได้ทั้งคำคม ขัดคิดอันน่าขัน และน่าจับใจไปด้วย
 ในตัว ที่ว่านี้ หมายถึงสมัยที่ท่านรู้ภาษาไทยเป็นเยี่ยมแล้ว จึงปรากฏว่า
 อธิการมักจะให้โอวาทเป็นภาษาอังกฤษและฝรั่งเศส แล้วจึงถึงอาจารย์
 ผู้ปกครอง ซึ่งมีหน้าที่แปลและเสริมเติมต่อออกไปเป็นภาษาไทยที่
 น่าฟังเป็นอย่างมาก วาทศิลป์ภาษาไทยของท่านนั้น เป็นที่เลื่องลือกันมาก
 ด้วยแปลกประหลาดไม่เหมือนใครเลย

การรับนักเรียน การไล่นักเรียนออก สั่งพักการเรียน ตลอดจนลด
 หรือขึ้นค่าเล่าเรียนเหล่านี้ อธิการแต่ละสมัยมักมอบให้ท่านเป็นสิทธิ์ขาด
 แม้ท่าน จะไม่เคยดำรงตำแหน่งอธิการ ซึ่งมักผลัดเปลี่ยนเวียนกันเป็น
 แท้ก็กุมบังเหียนของโรงเรียนมาเกือบตลอดเวลา และโดยที่ท่านใจดี
 มีความเห็นอกเห็นใจผู้ปกครองที่ตกทุกข์ได้ยาก ยอมผ่อนผันให้เขาเสียค่า
 เล่าเรียนที่พอจะเสียได้ ในโอกาสที่พอจะเสียได้ทั้งยังจำผู้ปกครองนั้น ๆ

ได้นอกเหนือไปจากจำลูกศิษย์อีกด้วย ประกอบกับท่านเป็นผู้เข้ากับสังคม
ได้ทุกชั้น ตั้งแต่เจ้าชาย สถานทูตและที่ทำการรัฐบาล เรื่อยลงไ
จนคุกตะราง ท่านจึงเป็นคนกว้างขวาง โรงเรียนจะเรียโรอะไรกันก็ จะจ
การงานอะไรกันก็ เจษฎาจารย์ ฟ. ซีแลร์ จึงรับงานมาทำแทบทุกคราว

การเรียโรดังกล่าว ไม่ใช่สิ่งซึ่งท่านยินดีจะกระทำ แต่ก็ต้องทำเพ
ขยายสถานศึกษา เพื่อประโยชน์แก่กุลบุตรไทย ดังจะเห็นได้ว่า เมื่
จะสร้างตึก กอลัมเบต ขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์แก่ท่านผู้ตั้งโรงเรียนนั้น นอก
จากจะขอร้องให้ศิษย์เก่าช่วยเป็นกรรมการแล้ว ท่านยังขอร้องไปยังศิษย์
ตามสำนักงานต่าง ๆ อีกด้วยให้ช่วยกันเก็บเงินเดือนส่งมาให้คนละเท่านี้
เปอร์เซ็นต์ต่อเดือนเพื่อการนี้ และก็มีผู้ยินดีสละเงินให้กันหลายต่อหลายราย
แม้กระนั้นก็หาเพียงพอไม่ จนท่านต้องเดินทางไปภิกขาจาร ถึงยุโรป
เจาะใครที่ไหน ขอที่ไหน ดังท่านเขียนมาจากฝรั่งเศสถึงครูเฉลิมวงศ์
ปีตรังสี ศิษย์คนโปรดที่ทำหน้าที่เลขานุการของท่านอยู่ทางกรุงเทพฯ ว่า
“ครูเห็นขอความช่วยเหลือเงินเขามาสร้างโรงเรียนให้พวกเจ้า จนรองเท่า
ชาติไปหลายคู่” เมื่อไปถึงบั้น ก็แวะไปเฝ้าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ดังปรากฏอยู่ในลายพระหัตถ์ว่า “ภราดรซีแลร์
จะไปยุโรป แวะมาเที่ยวเรียโรสร้างอนุสรณ์บาทหลวงกอลัมเบต”
ดังนี้เป็นต้นไป

เมื่อสร้างตึกกอลัมเบตสำเร็จเรียบร้อยได้ไม่กี่ปี ก็มีเหตุการณ์บังคับ
ให้ท่านต้องเป็นตัวตั้งตัวตี เรียโรสร้างตึกสุวรรณสมโภชอีกหลังหนึ่ง

ครั้งนั้นไม่อาจกลับไปเรื่อยไร้ได้ที่ยุโรปเพราะเพิ่งเสร็จสงครามโลกครั้งที่สอง
 ยุโรปกำลังขัดสนมาก การหาเงินในประเทศไทยก็เป็นอย่างลำบาก
 ยากแค้น จนถึงกับต้องหาเงินโดยวิธีขอกู้จากผู้ปกครองนักเรียนกลาง ๆ
 คือใครที่อุทิศเงินให้โรงเรียนหนึ่งหมื่นบาท บุตรจะเรียนได้โดยไม่ต้อง
 เสียค่าเล่าเรียนเลยจนกว่าจะจบหลักสูตร วิธีการเช่นนี้เป็นเหตุให้มีเสียง
 ครหานินทาว่าโรงเรียนอัสสัมชัญเก็บเงินแป๊ะเจี๊ยะอยู่สมัยหนึ่งด้วย จะ
 อยากรักก็ตาม ในที่สุดท่านก็แหมมติดึกพร้อมด้วยหอบประชุมได้ยิ่งใหญ่ที่สุดใน
 เวลานั้น ที่ให้ชื่อว่าศึกสุวรรณสมโภช ก็เพื่อเป็นที่ระลึกแก่ระยะเวลา
 ๕๐ ปี ที่ภราดาคณะเซนต์คาเบรียลเข้ามาบริหารโรงเรียนอัสสัมชัญนั่นเอง
 ภราดาคณะแรกที่เหลือตัวอยู่ในขณะนั้น ก็มีท่าน ฟ. ซีแลร์แต่ผู้เดียว
 ตกหนักคืออนุสาวรีย์สำหรับตัวท่านอย่างไม่เป็นปัญหา งานฉลองต่าง ๆ
 ในคราวนั้นกสงเคราะห์เนื่องในตัวท่านแทบทั้งนั้น เป็นแต่ท่านเป็นคน
 ถ่อมตน จึงไม่ยอมรับเกียรติยศชื่อเสียงใด ๆ มาให้ตน ทั้ง ๆ ที่ตนเอง
 เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงเพื่อการนี้ ยิ่งกว่าผู้หนึ่งผู้ใดทั้งสิ้น

ถึงคนส่วนมากจะเห็นว่า ฟ. ซีแลร์เป็นผู้ได้รับความสำเร็จในฐานะ
 นักก่อสร้าง นักบริหารและเป็นผู้กว้างขวางในวงการสังคมก็ตาม แต่โดย
 เนื้อแท้แล้ว เห็นที่ท่านจะพอใจเป็นครูยิ่งกว่าอะไรอื่น การสมัครเข้า
 คณะเซนต์คาเบรียล ก็เห็นชัดแล้วว่าท่านมีแนวโน้มไปในทางอาชีพครู
 และเมื่องานค้ำบริหารยังไม่รัดตัวจนปลื้กตัวไม่ได้ ท่านมักหาเวลาไป

สอนหนังสือเสมอ ศิษย์ที่เคยเรียนกับท่านมักเอ่ยเป็นเสียงเดียวกันว่า "ครูฮัลเลอร์" ช่างผิดกับ "อาจารย์ผู้ปกครอง" เสียนี้กระไร ใจดี มีกลิ่นเมตตา เต็มพรายในการสอน รู้สึกว่าท่านได้พักผ่อนหย่อนใจไปทั่วในตัว เด็กจะชวนบ้าง จะเชื่อนบ้าง จะขี้เกียจบ้าง ท่านก็มักปล่อย ท่านชอบใช้พระคุณในห้องเรียน หากใช้พระเดชนอกห้องเรียน ซึ่งก็จำเป็น นักเรียนเรื้อนร้อยแล้วต่อมาเป็นเรือนพัน ถ้าไม่ใช่มาตรการที่เข้มแข็งก็ย่อมควบคุมสถานการณ์ไว้ไม่ได้ ส่วนในชั้นเรียนสมัยนั้นมีราว ๆ ยี่สิบคน ครูย่อมหัวร่อต่อกระซิกกับนักเรียนได้อย่างสบาย โดยเฉพาะในกรณีที่ครูรู้วิชาของตนเป็นอย่างดี ทั้งยังเรียกร้องความเคารพยำเกรงจากศิษย์ได้เป็นทุนเดิมอยู่แล้วด้วย

วิชาที่ท่านชอบสอนเป็นพิเศษ ก็แปลไทยเป็นอังกฤษ และอังกฤษเป็นไทย ถ้าหากครุภาษาไทยชาติ ท่านก็มักสอนภาษาไทยแทนด้วย ถึงกับสอน **เวสต์อินดราดก** ก็เคยมี

กว่าท่านจะรู้ภาษา ถึงขนาดอ่าน **มหาชาติ** ธิฐุเรื่อง ย่อมต้องกินเวลา มีใช้น้อย ดังใดกล่าวไว้แล้วว่าสมัยแรกเข้ามาเมืองไทย ท่านมักเงี้ยหูฟังเด็กไทยท่อง **มูลบทบรรพกิจ** กันในห้องที่เรียนภาษาไทยอยู่ติด ๆ กับห้องที่ท่านสอน ท่านเล่าว่าจังหวัดจะโคนและสีลาแห่งภาษาน่าพิศมัยมาก ครั้นท่านพยายามเรียนคำศัพท์ จนรู้ความหมาย ก็ให้บังเกิดความละอายใจ ด้วยภาพ **พระไชยสุริยา** ที่นำมาเป็นตัวอย่างในตำราภาษาไทยเล่มนั้น มีข้อความกลางตอนที่ไม่ว่าเหมาะแก่เยาวชน เช่น

อยู่มาเหล่าข้าเฝ้า	ก็หาเขาวนาร
ที่หน้าทาสี ๆ	ท่อมโหรีที่เคหา
กำข้าเฝ้าสี่ขอ	เข้าแต่หอล่อกามา
หาได้ให้ภริยา	โลภพาให้บำใจ

ท่านจึงมานะที่จะเรียนรู้ภาษาไทยจนถึงแต่งตำราสอนเด็กให้ได้ เฑชะบุญ
ไคร่รุวัน ซึ่งต่อมาเป็นพระยาวารสีริ กับมหาทิม เป็นผู้ให้ความรู้ในชั้น
กัน ต่อมาไคร่รุบุญและครุฟุ้ง เจริญวิทย์ ช่วยเหลือ แต่ครูไทยที่ท่าน
บอกว่ามีบุญคุณกับท่านมากที่สุดคือมหาศุข ศุภศิริ ช่วยเป็นผู้มีความรู้สึก
ซึ่งกว้างขวางและอุปนิสัยใจคอเยือกเย็น นับเป็นการตรงกันข้ามกับความ
ร้อนแรงของท่าน จนเรียกได้ว่าเอากันไว้อยู่ มหาศุขผู้มีส่วนช่วยเกลา
บทร้อยแก้วร้อยกรองให้ท่านมาก แต่เมื่อท่านแต่ง **ครุณเด็กษานัน** ผู้ที่แก
ให้ท่านมิใช่ใครอื่นเลย คือสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำรา
ราชานุภาพ นนเทียว

ท่านแล้วว่า ที่แต่งขึ้นก็เพื่อจะให้เด็กใช้แทน **มูลบท** ทั้ง ๆ ที่เวลา
นั้นเพิ่งอยู่เมืองไทยได้ ๘ ปี เพิ่งจะถวายตัวต่อพระผู้เป็นเจ้าของตลอดชีวิต
ครั้นเอาความไปเล่าให้บาทหลวงกอลัมเบตฟัง ท่านก็เห็นด้วย ครั้นสมเด็จพระ
เสด็จมาที่โรงเรียน ท่านบาทหลวงจึงนำเฝ้าและเล่าเรื่องถวายเลยทีเดียว
ท่านว่าอายุก็อายุดีใจก็ดีใจ ที่สมเด็จพระ ทรัสเรียกเอาค้นฉบับไปทอด

พระเนตร แต่ที่ไหนได้ ทรงแก้ไขประทานและตรัสชมเชยมาก เป็นเหตุให้ท่านเกิดกำลังใจ ครั้นตีพิมพ์ออกไป ใครต่อใครก็ยกย่องสรรเสริญท่านเลยแต่งต่อจนครบ ๕ เล่ม

ฟ. ซีแลร์ พுகเสมอว่าสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงพระเมตตาท่านทำนองเดียวกับที่บาทหลวงกอลัมเบตต์ติดต่อพวกเยซูอิตขณะนั้น แต่นั้นศาสนาเดียวกัน สัญชาติเดียวกัน นี่ท่านต่างชาติต่างศาสนา มีหน้าซำรัฐบาลฝรั่งเศสเวลานั้นก็รักแก่มาก ในเรื่องทางวิชาความรู้ ถ้าสนใจในเรื่องอะไรก็ราบทุลไป เป็นต้องประทานพระอนุเคราะห์ เช่นสมัยหนึ่งพวกภราดาไปเที่ยวทางจันทบุรีไปเห็นหินลับมีดทำทางประหลาด ท่านไปพลิกอ่านดูได้ความว่าเป็นศิลาจารึก ถ่ายรูปไปถวายสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ก็โปรดให้ศาสตราจารย์ออร์ธ เซเคส์ ไปอ่านแปลลงพิมพ์ในวารสารของสยามสมาคม นี่แต่เป็นเหตุให้ท่านเยซูอิตได้เป็นสมาชิกของสยามสมาคม ในพระบรมราชูปถัมภ์ โดยไม่ต้องเสียค่าบำรุงมาจนตลอดชนม์ชีพ นับว่าเป็นเกียรติอย่างหนึ่ง

อนึ่ง เมื่อศาสตราจารย์ออร์ธ เซเคส์ ลากลับไปบ้านเกิดเมืองนอน ได้ไปพบจดหมายเหตุของมองสิเออร์ เดอ วีเซ ว่าด้วยเรื่องโกษาปานไปประเทศฝรั่งเศสเจ้านายท่านฉบับมาถวายสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ก็โปรดให้ขอแรงเยซูอิตซีแลร์แปลออกเป็นภาษาไทยทยอยลงใน

หนังสือสัสมับัญญัติอุโฆษสมัย ซึ่งท่านเป็นบรรณาธิการภาคไทย เป็นเหตุให้หอพระสมุดสำหรับพระนครได้ หนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕๗-๕๘ เพิ่มขึ้นด้วยสำนวนแปลอย่างดี และเนื้อเรื่องที่มีคุณค่าประโยชน์แก่ประวัติศาสตร์ไทยมาก อนึ่ง ฝีมือในการแต่งหนังสือนี้ ท่านชื่นชอบลือชามามากแต่สมัยรัชกาลที่ ๖ แล้ว

ด้วยเหตุฉะนั้น เมื่อถึงวาระครบศกสมัคมนในรัชกาลที่ ๗ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ จึงโปรดให้เชิญท่านเจษฎาจารย์ เข้าเป็นสมาชิกด้วยคุณเหมือนจะเป็นฝรั่งคนเดียวที่เป็นสมาชิกแห่งสมาคมอันมีเกียรติดังนี้ **บันทึกสมาคมวรรณคดี** ที่ออกเนื่องในวันประสูติครบ ๗๐ ปี ก็มีชื่อเขียนของท่านก่อนหน้าในสองปี สมเด็จพระเจ้าจอร์จที่ ๖ แห่งสหราชอาณาจักรได้ไปแวะเฝ้าพระสันตปาปาที่กรุงโรมด้วย เมื่อจะทูลลากลับ พระสันตปาปาได้รับสั่งถามว่าต้องพระประสงค์สิ่งใดบ้าง สมเด็จพระเจ้าจอร์จที่ ๖ ทูลขอให้พระสังฆมิกขของคริสตศาสนิกชนทรงเสกประกาศศักดิ์สิทธิ์สำหรับทรงนำไปประทานฝากบุคคลสำคัญในวงการคริสตจักรคาทอลิกประเทศไทย ท่านเจษฎาจารย์ก็ได้รับสายประกาศพิเศษด้วยผู้หนึ่ง และท่านก็ใช้ติดตัวอยู่จนตรานอายุชั้ย

เจษฎาจารย์ซีแลร์ มิได้จงรักภักดีต่อองค์สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเท่านั้น ท่านรู้จักเจ้านายในราชวงศ์กว้างขวาง เมื่อจะไปยุโรปก็ไปทูลลาสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพพระยานริศรานุวัดติวงศ์ครั้งมีลายพระหัตถ์ปรากฏอยู่ว่า "ทูลวงพ้อแลร์หมายมนบ นมอมาแต่กรุงเทพฯ แล้ว จะมาตามหาฝ่า

พระบาทวัดเอาเงิน” คำว่า **หลวงพี่** จะเป็นคำเรียกท่านกันอย่างกว้างขวางในหมู่เจ้านาย ก็จะเห็นได้ในหนังสือ **ลัปคมราชาภิเชก** กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ก็ทรงพระนิพนธ์ไว้ว่า

บาทหลวงสืบแปกน้อม	วันทนา
หลวงพี่อีแลร์สา—	มารดรู
อ่านราชสตุคึกคณา—	เคียรวาท ถวายเอย
แถลงมนัสหวังสวสตุคู้	เกียรตไ้ไท้เสมอ

และไม่แต่งานบรมราชาภิเชกรัชกาลที่ ๗ เท่านั้น ที่ท่านอ่านราชสตุคึกถวาย ในรัชกาลปัจจุบัน ท่านก็อ่านคำถวายพระพรชัยมงคลเนื่องในงานบรมราชาภิเชกด้วยเช่นกัน และพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ก็เคยเสด็จพระราชดำเนินมาเยี่ยมโรงเรียนอัสสัมชัญในสมัยของท่าน และพระราชทานพระราชทรัพย์ในการสร้างตึกทั้งสองครั้งด้วยเช่นกัน

เมื่อเปิดตึกสุวรรณสมโภช กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากรก็เสด็จมาเป็นประธาน ความจริงท่านทรงคุ้นกับเจ้าคุณจารย์อีแลร์มาแต่สมัยทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการนั้นแล้ว เสนาบดีอื่น ๆ ในกระทรวงนั้นก็มักคุ้นเคยกับท่านแทบทั้งนั้น เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ช่วยแก้คำว่า **อาศรมัญญ** เป็น **อัสสัมชัญ** เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีสนับสนุนการตีพิมพ์ **ครูณศึกษา** มาแต่แรก ตั้งนี้เป็นต้น

เกี่ยวกับขุนนางข้าราชการที่ซื่อสัตย์สุจริตนั้น ฟ. ซีแลร์ยกย่องสรรเสริญมาก แต่เกี่ยวกับนักการเมืองที่ทุจริตคดโกง ท่านรังเกียจที่จะเข้าใกล้ และประณามให้ใคร ๆ ได้ยินด้วย ท่านมักจะเตือนศิษย์เก่าที่ไปหาท่านว่า อย่ามกใหญ่ไผ่สูงในทางที่ผิด ให้ดำเนินวิถีชีวิตอย่างสุจริต ให้กตเอาจังอย่างคนดี เดินให้ตรง เอาให้ดี อย่าเอาเด่น

หากศิษย์เก่าคนใดตกทุกข์ได้ยากเพราะกระแสแห่งการเมือง ท่านจะให้ความมั่นใจให้หายห่วงเกี่ยวกับลูกเก่าที่เรียนอยู่ใน โรงเรียนท่าน เมื่อคราวพระยาศรราชย์พิพัฒน์ต้องถูกคุมขังอยู่ในเรือนจำมหันตโทษนั้น นอกจากจะเขียนจดหมายและส่งไปปลอบแล้ว ยังไปเยี่ยมด้วยตนเองอีกด้วย ครั้นเมื่อท่านผู้นั้นซึ่งเคยเป็นนายกอัสสัมชัญสมาคม (ซึ่งมีท่านเจ้าคุณเจ้าคุณเป็นหัวหน้าที่ช่วยจัดให้มีขึ้นแต่สมัยแรก) หนีจากที่คุมขังในเกาะตารูเตาไปได้ คุกรุ่นศิษย์ก็ไปเจออะกันที่สิงคโปร์ เพราะบรรดาเจ้าคุณเจ้าคุณชาวฝรั่งเศสพากันเนรเทศตัวเองไปจากเมืองไทยในสมัยสงครามอินโดจีนเพราะทนระบบชาตินิยมไม่ไหว

หลังจากนั้นไม่นาน ก็เกิดสงครามโลกครั้งที่สอง พวกเจ้าคุณเจ้าคุณพักอยู่ที่อินเดียอย่างเงิบ ๆ แต่ ฟ. ซีแลร์สมัครเข้าร่วมขบวนการเสรีไทยในกานวิทยุและประชาสัมพันธ์ เลยมีโอกาสได้พบกับอัสสัมชัญบางคน เช่น นายบัว อิงภากรณ์ ที่กระโดดร่มลงมาจากรเครื่องบินสัมพันธมิตรแล้ว เลยมาอยู่กับที่ชยันนาท

ความปรกติ ท่านเจ้าชฎาจารย์มักจะตามถึงศิษยานุศิษย์ ยกย่องคนนั้น
ชมคนนั้น ส่วนคนที่เลวก็ไต่แต่เอ่ยปากว่าสงสาร พยายามสวดอ้อนวอน
พระให้เขากลับใจเป็นคนดี ฝ่ายคนที่ตกงาน ท่านก็มักฝากฝังให้ ท่าน
ไม่ได้จองเวรกับศิษย์หรือกับผู้ร่วมงานเลย

เมื่อคณะภราดา กลับมาจากอินเดีย นั้น ท่านเจ้าชฎาธิการชีวิตเป็น
ผู้นำ แต่ ฟ. ซีแลร์ ก็คงรับภาระหน้าที่แม่บ้าน อาจารย์ผู้ปกครอง
ความเต็ม ต้องวิ่งเต้นหาทางสร้างตึกหาสตางค์มาใช้ให้พอแก่ค่าครองชีพ
ของครู ทั้งยังต้องพยายามรักษามาตรฐาน การศึกษาแบบดั้งเดิมของ
อัสสัมชัญไว้อีกด้วย

ผู้ที่รู้เรื่องเก่า ๆ พวกนี้ชมเป่าว่าครูเฒ่าแก่แต่กาย แต่ใจยังเข้มแข็ง
บึกบึนเหมือนอย่างเดิม ดังเช่นเมื่อเกิดเปลี่ยนแปลงปกครองกันใหม่ ๆ
นักเรียนมัธยมตรีไม่เรียนหนังสือ เรียกร้องเสรีภาพ ท่านก็ปราบเสีย
อยู่ในกำมือท่านจนหมดสิ้นพศไปเอง

แต่ในระยะเวลาหลังสงคราม ท่านต้องทำงานอย่างโหมกำลัง คุงตั้ง
เมื่อสมัยเจ้าชฎาจารย์ มาแดง เทอ ตูร์ส ไปตั้งโรงเรียนเซนต์คาเบรียล ฉะนั้น
แม้ท่านจะไม่สู้เกี่ยวข้องกับเครืออัสสัมชัญอื่น ๆ เพียงเฉพาะโรงเรียนใหญ่
แห่งเดียวก็แทบเหลือรับ ไหนจะต้องสู้กับผู้ปกครองที่ต้องการแต่ปริมาณ
ขอแต่ให้รับลูกตน ไหนจะต้องสู้กับกระทรวง ๆ ที่ต้องการให้สอนเป็น
ภาษาไทยทุกวิชา และให้คิดค่าเล่าเรียนถูก ๆ ไหนครูจะต้องการเงินเดือน
มากขึ้น ฯลฯ ท่านเองไม่มีเวลาสอนเลย ทุกเสาร์ที่เคยให้โอวาท ก็ไม่มี

ห้องประชุมที่ใหญ่พอจะให้ทำเช่นนั้นได้ ครั้นสร้างตึกใหญ่สำเร็จเรียบร้อย
ยังไม่ทันไร ท่านก็เจ็บหนัก จนต้องพักงานไปเรื่อย ๆ

กล่าวได้ง่าย ๆ ว่า ระยะเวลาหลังสงครามครั้งที่แล้ว การงานของท่าน
ไม่สนุกเหมือนเมื่อสมัยก่อนสงคราม ชีวิตรีบเร่งเกินไปสำหรับท่าน
เมืองไทยเปลี่ยนเร็วเกินไปสำหรับท่าน คนไม่รับผิดชอบต่อการงานมีมาก
ขึ้น ครูใหม่ ๆ จะหาให้เหมือนมหาศุข มาสเตอร์เจือ นั่วประยูร มาสเตอร์
เจริญ บุญยมโหดม์ เป็นอันหาไค้น้อย

ท่านเคยสนทนากับ **อุโฆษสมถ์** เคยเขียนร้อยแก้วร้อยกรองลงเนื่อง ๆ
ทำ **แฉงขาว** กันขึ้นมากก็ไม่ค่อยสนใจ ครั้นได้เห็น **อุโฆษสาร** คุณท่านจะพอใจ
แต่นั้นก็เป็นของเด็กเขาทำกันเอง หาใช้ผลผลิตอะไรของท่านไม่ แต่ท่าน
ก็รู้สึกสำห้แต่่งโคลงกลอนอะไรให้ใหม่ ๆ ด้วยบ้างเหมือนกัน

ท่านคงรู้สึกทำงานก็เหนื่อย ก็ตอนเห็นพิธีเปิดศึกสุวรรณสมโภช
นั้นแล ด้วยนอกจากเจ้าใหญ่ นาย โต้ที่ ท่านเคารพ จะมาร่วมด้วยแล้ว
เพื่อนเก่า ๆ อย่างเจษฎาจารย์ไม่เกิด ก็รู้สึกสำห้มาร่วมงานด้วยจากอินเดีย
เด็ก ๆ จัดงานกันอย่างเต็มที่ โรงเรียนในเครือที่ภราดาคณะเซนต์คาเบรียล
ปกครอง ต่างก็มาร่วมงานด้วยอย่างพร้อมเพรียง

หลังจากงานนั้นไม่ทันถึงปี ท่านก็ป่วยเป็นโรคเบาหวาน ถึงต้อง
ส่งโรงพยาบาลเซนต์หลุยส์ เข้าใจกันว่าคงไม่ฟื้น เพราะอายุท่านก็กว่า ๗๐
แล้ว เอกอัครราชทูตฝรั่งเศสถึงกับรีบขอเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ลียอง-
คอนเนอร์ให้ท่านเพื่อเป็นเกียรติ ทำพิธีประดับกัน ณ วันที่ ๒๔ สิงหาคม
พ.ศ. ๒๔๘๕ ที่ภายในโรงพยาบาลนั่นเอง แต่แล้วท่านก็หายป่วยหาย

ที่ศิษย์เก่าเอามาต้มให้กิน ไปพักผ่อนอยู่ที่โรงเรียนอัสสัมชัญพาณิชย์ ซึ่งเคย
เป็นวิลลามองฟอร์ต ที่ท่านเคยเที่ยวเล่น เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจในสมิ
หนุ่ม ๆ

เมื่อกลับมาอยู่ที่โรงเรียนอัสสัมชัญ ท่านไม่มีหน้าที่การงานประจำ
แล้ว คงเป็นตังหนึ่งทีปรึกษาของอธิการกลาย ๆ ท่านเป็นคนที่เคยทำงาน
มามาก มาพักอยู่เฉย ๆ จึงรำคาญมาก เห็นจะอ่านหนังสือฆ่าเวลา
มากเกินไป ทั้งสายตาเค็มก็ไม่ค่อยอยู่แล้ว เลยมีตสนิทลงไปทั้งสองข้าง ทั้ง
ข้อมมือनुสนธิมาจากโรคเบาหวานนั่นด้วย เคยชะบุญนายแพทย์ชุด อยู่สวรรค์
ผ่าตัดเยื่อหุ้มตา รักษาจนท่านเห็นได้เป็นปรกติ ศิษยานุศิษย์เห็นเป็น
อัศจรรย์หรือตกตายมาได้ถึงสองครั้งในรอบทศวรรษนั้น จึงจัดงานสมโภช
ท่านขึ้นอย่างมโหฬารเมื่อวันที่ ๑๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๒ ถึงกับตีพิมพ์
หนังสือเป็นที่ระลึกด้วย

ปีต่อมา โรงเรียนอัสสัมชัญจัดงานวชิรสมโภชที่ตังมาได้ก่อนศตวรรษ
แต่ท่านเห็นจะหมดความคึกคักกับงานฉลองแล้ว ด้วยอายุ จะ เข้าเขต
๘๐ ปีอยู่แล้ว เมื่อฉลองสุวรรณสมโภชโรงเรียนกันท่านก็ไม่อยู่ มัวไป
เร่ร่อนอยู่ในยุโรป ยี่สิบห้าปีต่อมา ถึงท่านจะอยู่ ก็ไม่สู้จะยินดียินดีด้วย
เสียแล้ว

เจ้าฎาธิการบตี ยอห์น แมรี เจ้าคณะแขวงของบรรดากษัตราคาเชนค-
คาเบรียลในประเทศไทย เห็นว่าท่านชรามากแล้ว ควรย้ายไปอยู่บ้านพัก
ภราดาที่ปูลดเกษียณ ณ ซอยทองหล่อ ท่านก็ไม่ยอมไปด้วย ใจยังจกจ่ออยู่

กับอสสัมชัญ อันท่านมีส่วนبنามาแต่คน เพื่อนภราคารุ่น ๆ เคียวกันที่
 เหลืออยู่ ก็มีแต่ภราดาชูแบร์โต ภราดาชีวเบิร์ตก็ไปอยู่เสียโรงเรียน
 เซนต์คาเบรียล ภราดาหลุยเตรออยู่ศรีราชา ต่อมายังตายจากไปเสียก่อน
 อีก แต่ท่านก็ยังอยากคุยกับศิษย์เก่า ยังอยากเห็นศิษย์ใหม่ แม้แต่ครู
 หลังเขาจะไม่ค่อยแลเห็นความสำคัญของท่านกันนักแล้วก็ตาม ส่วนศิษย์
 เกานนงมีผลติดกันมาเยี่ยมอยู่เนือง ๆ ยิ่งวันที่ ๑๓ มกราคม อันเป็นวัน
 นักบุญของท่านด้วยแล้ว มักจะมีมามากหน้าหลายตาสักหน่อย ที่หน้าเคร่า
 กัดครั้งที่โบบปลายแห่งชีวิต ท่านมีอาการหลง ถึงขนาดบอกรื้อแล้วก็ยัง
 จำไม่ได้ โดยที่ท่านเป็นผู้มีความจำเป็นเยี่ยม แต่แล้วสังขารก็แปรสภาพ
 ไม่ได้ถึงเพียงนี้ แม้เครื่องเคราภายในร่างกายท่านก็ไม่ทำงานเป็นปกติ
 มักจะไม่อุจจาระ ไม่ปัสสาวะ นอนไม่หลับ อันเป็นธรรมชาติของโรคชรา
 แต่ท่านก็พยายามรักษาวัดปฏิบัติ เดินออกกำลังทุกวัน จากห้องนอน
 ชั้นสามบนตึกกอลัมเบต์ ลงมาทางตึกสุวรรณสมโภช ไปรวมรับประทาน
 อาหารกับเจษฎาจารย์อื่น ๆ ที่ตึกเก่าชั้นล่าง ๆ ทุกมื้อ จนภายหลังเดินมา
 ไม่ไหว จึงส่งอาหารขึ้นไปให้เป็นครั้งคราว แต่ก็ต้องให้นายกวางไปเป็น
 บุรุษพยาบาลประจำอยู่เนือง ๆ ช่วยทำความสะอาดร่างกายให้ มีที่คิดผม
 คัดเล็บ ขำระล้างอวัยวะบางส่วนให้ตามโอกาสอันควร
 ระหว่างที่เป็นโรคชรา มีอาการหลงอยู่นี้ นึกกันว่าจะสิ้นชีพไป
 หลายต่อหลายครั้ง ถึงให้ศีลหาสุตท้ายกันแล้วก็มี แต่ท่านก็อยู่มาได้จน
 อายุ ๘๗ ปี และแล้ววาระสุดท้ายของท่านก็มาถึง ด้วยคืนวันที่ ๑๘

กันยายน ท่านนอนไม่หลับ จึงลุกขึ้นมาเดินที่ระเบียง แล้วล้มลง เจษ-
 ฎาจารย์ที่นอนอยู่ชั้นบน ได้ยินเสียงจึงได้ไปช่วยกันแก้ไข ส่งโรงพยาบาล
 คามิเลียนในเช้าวันรุ่งขึ้น แพทย์ลงความเห็นว่าเป็นเส้นโลหิตฝอยแตก จะต้อง
 รักษาอยู่นาน จึงได้ย้ายไปรักษาตัวที่โรงพยาบาลคริสเตียน ถนนสีลม
 อากาศมีแต่ตรงกับทรุดเรื่อยมา แล้วสิ้นชีวิตลงเมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๓
 ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๑ ถ้าอยู่ต่อไปอีก ๑๗ วัน ท่านก็จะอยู่เมืองไทย
 ครบ ๖๗ ปีบริบูรณ์

ได้เชิญศพมาตั้ง ณ ห้องประชุมตึกสุวรรณสมโภชของท่าน อัคร-
 สังฆราชได้ทำพิธีมหาบูชามิสซา ณ ที่นั้น เมื่อวันที่ ๕ ตุลาคม ศิษยา-
 นุศิษย์และแขกผู้มีเกียรติได้มาร่วมในพิธีศพของท่านโดยตลอดเวลาที่ตั้งศพ
 อยู่นั้น ในวันพิธีที่สำคัญ พระยาอนุমানราชชนได้กรุณามาเป็นประธานใน
 หม่อมศิษย์ นายบ๊วย อึ้งภากรณ์ ได้กล่าวสดุดีท่านเป็นภาษาฝรั่งเศส
 นายเขต ศรียากย์ กล่าวสดุดีท่านเป็นภาษาไทย ครู ศิษย์เก่า ศิษย์ใหม่
 ผลักกันเชิญหีบศพท่าน เดินเวียนรอบบริเวณโรงเรียนก่อนที่จะเคลื่อน
 ขบวนไปฝัง ณ สุสานของเจษฎาจารย์ ณ บริเวณศูนย์นิสิตสถาน อำเภอ
 ศรีราชา ระหว่างที่รถแล่นผ่านถนนสีลมไปนั้น นักเรียนโรงเรียนกรุงเทพ
 คริสเตียนวิทยาลัยได้มาเข้าแถวเคารพศพท่านเจษฎาจารย์ด้วยความไว้อาลัย
 หนังสือพิมพ์ต่างๆ ได้พากันลงข่าวสดุดีท่านทุกฉบับวารสารของสยามสมา-
 คม ในพระบรมราชูปถัมภ์ก็ได้ลงพิมพ์คำไว้อาลัยของนายบ๊วย อึ้งภากรณ์
 ด้วย อนึ่ง ท่านผู้นี้ได้เรียกร้อง ในนามของศิษย์อัสสัมชัญ ให้รัฐบาล

ขอพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์แด่เจษฎาจารย์ ซีแลร์ ให้สมกับเกียรติคุณที่ท่านได้นำมาพัฒนาเป็นประโยชน์แก่การศึกษาและวิชาการของบุตรไทยเป็นเอนกอนันต์

เหรียญตราใด ๆ ใบประกาศกิตติคุณใด ๆ หรือชีวประวัติที่ใครจะเขียน ก็หาสมแก่คุณความดีที่เจษฎาจารย์ ฟ. ซีแลร์ ได้บำเพ็ญมาแล้วไม่ตลอดชีวิตของท่าน ท่านรับใช้พระผู้เป็นเจ้าด้วยความซื่อสัตย์ จงรักภักดีอย่างเสียสละ และอดทน สิ่งซึ่งท่านหวังจากชีวิต คือการขึ้นไปอยู่กับพระองค์บนสวรรค์อันนิรันดร ขอท่านจงประสบสุขตามควรแก่กิตติวงศ์จงทุกประการเทอญ

ฟ. ซีแลร์นั้นเป็นบุคคลประเภทบุกเบิกอย่างที่ฝรั่งเรียกว่า pioneer แม้ท่านจะไม่ได้ดำรงเริ่มตั้งโรงเรียนอัสสัมชัญ แต่ก็เป็นที่เจษฎาจารย์ชุดแรกที่มาก่อตั้งจากที่ท่านบาทหลวงกลอมเบ็คได้สร้างไว้แล้วและขยายกิจการออกไป จนเป็นที่ขึ้นชื่อลือชาว่าเป็นสำนักศึกษาชั้นหนึ่งของไทย มีกิตติคุณแผ่ไปถึงต่างประเทศ การก่อสร้าง การสอน การเขียน การแปล และการฝึกหัดอบรมศิษย์ ติดต่อกับผู้ปกครองนักเรียน ตลอดจนชนชั้นต่าง ๆ ในสังคมไทย ฟ. ซีแลร์ทำมาแล้วอย่างพึงพอใจในผลงานของท่าน แต่สิ่งหนึ่งซึ่งท่านพยายามเสมอ หากทำไม่สำเร็จและอยากเห็นผลสำเร็จ คือการปฏิรูปอักษรไทย ความข้อนพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงมีพระมติเห็นพ้องต้องด้วย

ฟ. ฮีแลร์เห็นว่า การเขียนคำไทย ควรเขียนเป็นคำ ๆ อย่างภาษาฝรั่ง ถึงแม้จะเห็นได้ว่า**ครุฑศึกษา** สมัยท่านจัดพิมพ์เอง แยกตัวออกเป็นคำ ๆ เสมอ ทั้งท่านยังต้องการให้ใช้เครื่องหมายวรรคตอนอย่างฝรั่งเช่นกัน ความข้อนี้ ท่านสังเกตเห็นด้วยพวกที่สนใจในทางอักษรศาสตร์อยู่เสมอว่าภาษาไทยเราต้องปรับปรุงให้ดีกว่าที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ ท่านให้เหตุผลว่าการเขียนติด ๆ กันนั้น เราต้องคิดถอดคำนั้นออกในใจเรา เสียเวลาไปโดยที่เราไม่รู้สึกรู้สึกรู้ ส่วนการวางสระพยัญชนะไว้ข้างบนข้างล่างบ้าง ซ้ำบางที่มีวรรณยุกต์ซ้อนสองชั้นไปอีก ทำให้เสียเนื้อที่โดยใช่เหตุ เปลืองตัวพิมพ์โดยใช่เหตุ ทั้งจุดเล็กจุดน้อยยังทำให้ตัวพิมพ์หักสลายได้ง่ายขณะที่พิมพ์อยู่ ท่านว่าสระต้องอยู่หลังพยัญชนะเสมอ เพื่อสะดวกแก่การเรียน เช่นเด็กเริ่มเรียนว่า **ป สระไอ** แต่กลับเขียนว่า **ไป** นับว่าสับสน ท่านได้เขียนกลอนนี้เทียบไว้ให้เห็น ประกอบคำสนทนาที่น่าสนใจ ดังนี้

คนฉลาดจากเอตยาปรมาจารย์;
เมื่อลมวิ่งเปดออกคำสัทพ้ำเขี้ยว
แก่หากขวาคำเขมกศีสอนคตเตียว
อาจเล่นเลียวเกดแก่งแดงกลาย.

ถ้าเมฆมีเขมกศิศิ ไปแล้ว,
คนฉลาดแก่สวเกาะแก่งถึงแหล่งหมาด;
เข้าเทียบท่าเบ็ดระวางอย่างสบาย,
เสด็จช้อยายกลับยามสำราญรมย์.

คนฉลาดขาดเฉลียวขลิบไอนอยู่;
หม่นเฝ้า วนัส พะ ออก คำ สบศ พิ ช เณ
สัพทลชาต ชยิมพิศโสเส นตคเณ
อาจ ล้วน ล้อบ กษย กิ่ง ลิ่ง ทลาย .

ก็มีเขมม (ชยิม) ทัศเต ปส ล้ออ,
คง คลาด คล้ออ กอ กิ่ง ถั่ง หลอ้ง ทมาย;
ช้อ ทเช ทา ปศด รลิวาง อย่าง ลชาย,
สรดัง ชโยทกลลับ บัน สำราญ รมย์.

ขุนพลวิเศษ เสน
(ปลอบ ราชบัณฑิต)

ขุนกล่อมวิชาดาลัน

(ปลอบ ประดิษฐานนท์)

พ.ศ. ๒๔๒๖ — ๒๔๗๕

ขุนกล่อมวิชาดาลัน เกิดเมื่อวันที่ ๑๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๖ ที่บ้าน
ท้ายสี่ยแยกพระยาศรี อำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นบุตรร้อยเอก
หลวงสนิทโยธารักษ์ (กร้าม ประดิษฐานนท์) ปลัดกองทหารมหาดเล็ก
รักษาพระองค์ จ.ปร. และนางสนิทโยธารักษ์ (ชุ่ม ประดิษฐานนท์)
ที่ย้ายพระเครื่องต้น เมื่ออายุ ๑๑ ปี ขุนกล่อมวิชาดาลัน สมัยยังเป็นศิษย์
พระครูวิหารกิจจานุการ (กล่อม) ผู้สร้างโรงเรียนมัธยมกล่อมพิทยากร
เมื่อครั้งยังเป็นพระครูสังฆบริรักษ์ และได้เรียนหนังสือไทยตามหลักสูตร
กรมศึกษาธิการ ครั้น พ.ศ. ๒๔๓๙ ได้บรรพชาเป็นสามเณรในสำนักนั้น
อยู่ราว ๓ เดือน

ขุนกล่อมวิชาดาลัน ได้เข้าเรียนในโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ
เป็นแห่งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๙ ต่อมาเมื่อวันที่ ๑ กันยายน พ.ศ. ๒๔๔๑
โรงเรียนวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เปิดการสอนประโยค ๒ ชั้น พระ-
ครูวินัยธรรม (กล่อม) ก็ได้จัดให้ขุนกล่อมวิชาดาลันเข้าเรียนในโรงเรียนนั้น
และขุนกล่อมวิชาดาลัน สอบไล่ได้ประกาศนียบัตรประโยค ๒ ชั้น ๑ ที่
โรงเรียนสายสวัสดิสังฆาราม เมื่อเดือนตุลาคม ๒๔๔๑ นับได้ว่าเป็น

นักเรียนรุ่นแรกของโรงเรียนวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามที่ได้ที่ ๑ ต่อมาเมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๖ สอบไล่ได้ประกาศนียบัตรชั้นนักเรียนที่ ๓ ของมหามกุฏราชวิทยาลัย

ภายหลังที่ลาออกจากโรงเรียนแล้ว ชุมนกลุ่มวิชาสาสน์ได้ทำงานหรือเรียนวิชาอื่นหลายอย่าง เพื่อให้เหมาะกับความถนัดของท่าน เมื่อวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๓ ได้เป็นนักเรียนฝึกหัดราชการอำเภอที่มณฑลอยุธยา และเป็นเสมียนฝึกหัดอยู่ที่ศาลามณฑลนั้นด้วย แล้วได้เลื่อนชั้นเป็นเสมียนตรี แต่รับราชการในหน้าที่เสมียนอยู่เพียงไม่กี่เดือนก็ลาออกกลับลงมากรุงเทพฯ และสมัครเป็นนักเรียนนายร้อยทหารบก เรียนในห้อง ๒ อยู่ได้ราว ๓ เดือนก็ลาออก ครั้นถึงเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๔ เปลี่ยนไปสมัครเป็นนักเรียนนายเรืออยู่ราว ๒ เดือนก็ลาออกอีก

ครั้นวันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๔ พระครูวินัยธรรม (กลุ่ม) ครูใหญ่โรงเรียนมัธยมกลุ่มพิทยากร เรียกชุมนุมกลุ่มวิชาสาสน์ให้สมัครเป็นครู ชุมนกลุ่มวิชาสาสน์จึงได้เข้ารับราชการเป็นครูสอนประโยค ๑ ชั้น ๑ ข. รับพระราชทานเงินเดือน ๓๕ บาท และต่อมาในปีเดียวกันนั้นเลื่อนขึ้นสอนประโยค ๑ ชั้น ๓ ซึ่งเป็นตัวประโยค ครั้นเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๔๕ ได้เป็นปลัดอำเภอบางซื่อ จังหวัดพระนครอยู่หนึ่งเดือนแล้วลาออกกลับมาเป็นครูตามเดิม

ชุมนกลุ่มวิชาสาสน์ อุปสมบทเป็นพระภิกษุ ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ ๑๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๘ มีพระธรรมเจดีย์ (แก้ว)

เจ้าอาวาสเป็นอุปชฌาย์ พระอุครคณารักษ์ (ซุ่ม) เป็นกรรมวาจาจารย์ และพระมงคลทิพย์มณี (มัย) เป็นอาจารย์ธรรมวินัยและวิปัสณาธุระ ภายหลังที่ลาอุปสมบทเมื่อวันที่ ๒๘ ธันวาคม ๒๔๔๘ แล้วเป็นเวลาเกือบหนึ่งปี กรมศึกษาธิการแต่งตั้งขุนกลุ่มวิชาสาสน์เป็นผู้ช่วยพระอุครคณารักษ์ (ซุ่ม) เจ้าคณะมณฑลบูรพาตรวจจัดการศึกษา และสอบไล่นักเรียนในมณฑลนั้น ครั้นไทยต้องโอนมณฑลบูรพาให้แก่ฝรั่งเศสในปลาย พ.ศ. ๒๔๔๙ ขุนกลุ่มวิชาสาสน์กลับมารับราชการที่โรงเรียนกลุ่มพิทยากรตามเดิม และได้เลื่อนขึ้นเป็นผู้ช่วยครูใหญ่ของโรงเรียน เมื่อวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๐ ในระหว่างนี้ยังได้หาโอกาสศึกษาวิชากฎหมาย ณ โรงเรียนกฎหมายของกระทรวงยุติธรรม และสอบไล่ได้วิชาชั้นต้นของโรงเรียนเป็นที่ ๑

พระครูวิหารกิจจานุการ (กล่อม) ซึ่งเป็นครูใหญ่โรงเรียนมัธยมกลุ่มพิทยากรมาตั้งแต่แรกสร้างโรงเรียนถึงแก่กรรมภาพ กรมศึกษาธิการจึงเลื่อนขุนกลุ่มวิชาสาสน์เป็นครูใหญ่โรงเรียนกลุ่มพิทยากร เมื่อวันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๔ และได้รับประทวนเสนาบดีกระทรวงธรรมการตั้งให้เป็นราชบุรุษในปีนั้นเอง

ขุนกลุ่มวิชาสาสน์ ได้รับราชการเป็นครูประจำชั้น ๗ ปี และเป็นครูใหญ่ ๑๔ ปี ในโรงเรียนมัธยมกลุ่มพิทยากร รวมเป็นเวลา ๒๑ ปี ในระหว่างนี้ได้รับพระราชทานยศและบรรดาศักดิ์เป็น รองอำมาตย์โท ขุนกลุ่มวิชาสาสน์ ถือศักดินา ๕๐๐ ไร่ กับเครื่องราชอิสริยาภรณ์เบญจมาภรณ์มงกุฎไทย ในตำแหน่งวิทยฐานะ ท่านได้รับประกาศนียบัตร

พิเศษประถม เมื่อวันที่ ๑๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ ชุนกล่อมวิชาสาสตร์สนใจอย่างมากในกิจการลูกเสือและเสือป่า ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งขึ้น ในกิจการลูกเสือ ท่านได้จัดตั้งกองลูกเสือขึ้นที่โรงเรียนมัธยมกล่อมพิทยากร และได้รับแต่งตั้งเป็นผู้กำกับกองลูกเสือกรุงเทพพระมหานครที่ ๑๐ ท่านได้รับยศเป็นผู้กำกับเอกในกองลูกเสือ ตามระเบียบยศลูกเสือที่มีขึ้นเป็นครั้งแรก และมีเพียง ๓ ท่านเท่านั้นที่ เป็นผู้กำกับเอกคือ ๑. หม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร ๒. พระยาจรัสชวนเพท และ ๓. ชุนกล่อมวิชาสาสตร์ เมื่อวันที่ ๑๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๑ ชุนกล่อมวิชาสาสตร์ สอนวิชาลูกเสือแก่นักเรียนครูมูล และครูประถม ที่โรงเรียนฝึกหัดครูวัดบวรนิเวศ ท่านสมัครเป็นสมาชิกเสือป่ากองรักษาคินแดน กรุงเทพ ฯ และในการประดองยุทธประจำปี ท่านได้รับตำแหน่งตั้งแต่ผู้บังคับกองร้อย แล้วเลื่อนขึ้นเป็นผู้ช่วยผู้บังคับการกรมเป็นที่สุดท้าย

ชุนกล่อมวิชาสาสตร์ ได้ย้ายไปเป็นผู้ช่วยอาจารย์ผู้ปกครองโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัยเมื่อวันที่ ๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๕ มีหน้าที่ปกครองนักเรียนครูมณฑลที่มากินอยู่หลับนอนในโรงเรียนด้วย ชุนกล่อมวิชาสาสตร์ได้ปฏิบัติหน้าที่นั้นมาจนกระทั่งกระทรวงธรรมการโอนการสอนวิชาครูประโยคมัธยมไปให้แก่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และย้ายนักเรียนครูประถมไปไว้ที่โรงเรียนฝึกหัดครูวัดบวรนิเวศ

หน้าที่ต่างๆที่ชุนกล่อมวิชาสาสตร์ ได้กระทำเมื่อย้ายมาอยู่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัยทราบจนเวลาถึงแก่กรรมคือ

(๑) สอนภาษาไทยและจรรยาแก่นักเรียนชั้นมัธยมบริบูรณ์

(๒) ควบคุมการเงิน เบิกรับและจ่ายทุกแผนก

(๓) เป็นผู้กำกับลูกเสือกองกรุงเทพมหานครที่ ๓๑

หน้าที่พิเศษที่ชนกลุ่มมิชชันนารีได้ทำคือ

(๑) ช่วยทำการสำรวจสำมะโนครัวราษฎรให้แก่กระทรวงนครบาล
หลายครั้ง เมื่อทำการนครครั้งแรก ได้รับตำแหน่งเป็นผู้ช่วยนายกกอง
สำรวจสำมะโนครัวแขวงเหนือที่โรงพักสำราญราษฎร ระหว่างวันที่ ๘
ถึงวันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๒

(๒) เป็นเหรียญกษาปณ์ของคณะฟุตบอลแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์
พ.ศ. ๒๔๗๑—๒๔๗๒

(๓) เป็นเหรียญกษาปณ์คณะกรรมการจัดการกีฬาของกระทรวงธรรม-
การตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๐ จนถึงแก่กรรม

(๔) จัดลูกเสือออกซักชวนประชาชนให้สมัครเป็นอาสาสมัคร
ของสภาทหารสยาม ในตำบลพาดูร์ต และนำเงินที่มีผู้บริจาคส่งคณะ
กรรมการทุกปี ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๗—๒๔๗๔ ชนกลุ่มจึงได้รับเหรียญ
กาชาดสมนาคุณชั้นที่ ๓ จากสภาทหารสยามเป็นการตอบแทน

(๕) เป็นกรรมการกำกับการสอบไล่ข้าราชการชั้นราชบุรุษ

(๖) เป็นกรรมการกำกับการสอบไล่ชั้นประโยคมัธยมบริบูรณ์

พ.ศ. ๒๔๗๓

(๗) เป็นเหรียญกษาปณ์ของคณะกรรมการจัดการรื่นเริง ของโรงเรียน
สวนกุหลาบวิทยาลัย พ.ศ. ๒๔๗๓

(๘) เป็นเจ้าหน้าที่ช่วยเหลือในงานชุมนุมลูกเสือแห่งชาติ พ.ศ. ๒๔๗๑ และ ๒๔๗๓

ขุนกลุ่มวิชาสาสน์ ปฏิบัติราชการมาด้วยความเข้มแข็ง จึงได้รับพระราชทานยศเลื่อนชั้นเป็นรองอำมาตย์เอกเมื่อวันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๑ และได้เงินเดือน ๆ ละ ๑๕๕ บาท เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๗๓ นอกจากนี้ ขุนกลุ่มวิชาสาสน์ ได้รับพระราชทานเหรียญบรมราชาภิเศกรัชกาลที่ ๗ เหรียญจักรพรรดิมาลา และเหรียญเฉลิมพระนครครบ ๑๕๐ ปีอีกด้วย

ขุนกลุ่มวิชาสาสน์ เป็นนักบริหารการศึกษาที่มีความสามารถเด่นเป็นที่ประจักษ์แก่ผู้บังคับบัญชา ดังปรากฏว่าเมื่อกระทรวงธรรมการจัดตั้งแขวงมัธยมและแขวงวิสามัญชน ได้มีคำสั่งย้ายอำมาตย์โท พระปวโรฬารวิทยา (ป้อ เข็ตชื่อ) อาจารย์ใหญ่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัยไปเป็นพนักงานตรวจการศึกษาแขวงมัธยม พระปวโรฬารวิทยาแสดงความประสงค์ที่จะขอตัวขุนกลุ่มวิชาสาสน์มาเป็นผู้ช่วย ขุนกลุ่มวิชาสาสน์ ได้ขอความกรุณาไม่ยอมรับตำแหน่งนั้น เพราะมีอาการป่วยกระเสาะกระแสะอยู่แล้ว เกรงว่าจะไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ให้บริบูรณ์เรียบร้อยได้ แต่ถึงกระนั้นก็ ยังหาพ้นความประสงค์ของพระปวโรฬารวิทยาไปได้ทั้งหมดไม่ พระปวโรฬารวิทยาขอร้องเป็นพิเศษให้ไปช่วยวางโครงการอยู่ด้วยกันเป็นเวลา ๑๕ วัน พองานทำเนนไปได้แล้ว ขุนกลุ่มวิชาสาสน์ก็กลับไปประจำโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัยตามเดิม

เนื่องจากสุขภาพไม่ดีขึ้น ชุนกลุ่มวิชาสาสน์ตั้งใจจะยื่นใบลาออก
เพื่อรับพระราชทานบำนาญ แต่จะรอไปจนกระทั่งเดือนกุมภาพันธ์ ๒๔๗๕
เสียก่อน เพื่อครบอายุราชการ ความใฝ่ฝันของชุนกลุ่มวิชาสาสน์
ที่จะรับพระราชทานบำนาญหาสมใจหมายไม่ เพราะเนื่องจากตราครุฑ
ค่อนหาที่ที่คองปฏิบัติอยู่มาก จึงป่วยลงด้วยโรคเกี่ยวกับปอด ชุนกลุ่ม
วิชาสาสน์เคยป่วยเป็นโรคนี้อีก และได้รับการรักษาจนหายป่วยมาแล้ว
ต่อมาไม่นานโรคก็กำเริบขึ้นอีก แต่ถึงกระนั้นก็ ยังไม่ทิ้งการงาน จน
มาทำที่บ้าน เมื่อวันที่ ๒๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ ก่อนถึงแก่กรรม
๖ วัน ก็ยังพยามไปทำงานที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย ครั้นกลับ
มาบ้านวันนั้นเอง ก็เริ่มป่วยหนักขึ้น เหลือความสามารถของแพทย์ที่จะ
แก้ไขได้ ชุนกลุ่มวิชาสาสน์ถึงแก่กรรม ณ บ้านสี่แยกพระยาศรี จังหวัด
พระนคร เมื่อวันที่ ๒๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ เวลา ๑๔.๔๕ น.
กำหนดอายุได้ ๕๐ ปี และรวมเวลารับราชการ ๓๑ ปี

พยานแห่งความอุทิศสละตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ราชการและคุณความดี
ส่วนตัวของชุนกลุ่มวิชาสาสน์ ปรากฏอยู่ในสำเนาจดหมายของนายออร์-
แมน ชัตตัน ซึ่งเคยเป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัยถึง
อำมาตย์ตรี หลวงวิศาลดรุณกร อาจารย์ผู้ปกครองในเวลานั้นถึงความ
ต่อไป

The Siamese Legation.

23 Ashburn Place.

London, S.W. 7.

9 th. February 1933.

Luang Wisahn Daroonkorn.
Superintendent,
Suan Kularb College,
Bangkok.

Dear Khun Luang.

I have received the sad news of the passing of Khun Klom with very great regret, and should like to record my keen sense of the great loss which Suan Kularb College and the Ministry of Public Instruction have sustained in the death of so honest and conscientious a servant, and to ask you to be so kind as to tender my deepest sympathy to the members of his bereaved family.

He was my trusted colleague for many years and I esteemed him personally very highly and had great admiration for his upright character. There were few so true as he.

Yours Sincerely,

Norman Sutton.

ขุนกล่อมวิชาสาสน์ได้สมรสกับนางกล่อมวิชาสาสน์ (ปรีก) บุตรี
นายน้อยและนางปราง ณ บ้านปากคลองพระโขนง อำเภอพระโขนง
จังหวัดพระนคร เมื่อวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๕ ขณะนั้นยังหา

ได้มีบรรดาศักดิ์ไม่ และมีตำแหน่งเพียงเป็นครูรองโรงเรียนมัธยมกล่อม-
พิทยากร ได้อยู่กินกันเป็นเวลา ๒๒ ปี ๒ เดือน ๑๖ วัน นางกลุ่ม
วิชาสาสน์ถึงแก่กรรมด้วยโรคโลหิตจาง มีบุตรด้วยกันรวม ๕ คน ซึ่ง
คนหนึ่ง คือ รองอำมาตย์ตรี ประวัติ ประคิษฐานนท์ ได้เจริญรอยตาม
บิดาประกอบอาชีพครู แต่ถึงแก่กรรมไปแล้ว

นายประวัติ ประคิษฐานนท์ ซึ่งเป็นผู้แต่งประวัติของขุนกลุ่ม
วิชาสาสน์ และคณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติครู ได้แก้ไข
ปรับปรุงเพียงเล็กน้อยเพื่อให้ทันสมัย ได้บันทึกเกี่ยวกับบิดาไว้ว่า
“ขุนกลุ่มวิชาสาสน์เป็นผู้ที่มีนิสัยตรงไปตรงมาในหน้าที่การงาน เป็นผู้
รักษาระเบียบแบบแผนเคร่งครัด ไม่ยอมผ่อนผันความผิดให้แก่ผู้ละเมิด
ชอบแสวงหาความรู้ทางโบราณคดี ไม่นิยมการเที่ยวเตร่ดูการมหรสพเลย
เป็นผู้มีกตัญญูต่อท่านผู้มีพระคุณ เวลาว่างมักจะเล่าคุณความดีของท่าน
เหล่านั้น แลให้โอรสบุตรให้ตั้งอยู่ในความกตัญญูอย่างคน ขุนกลุ่ม
วิชาสาสน์เป็นผู้มีใจโอบอ้อมอารี ให้ความช่วยเหลือต่อญาติมิตรทั่วไป
โดยไม่จำกัด แลด้วยเหตุที่ได้รับราชการเป็นครูมานาน จึงเป็นที่คุ้นเคย
ชอบพอกับคนเป็นจำนวนมาก”

นายรอง ศยามานนท์

เรียบเรียงใหม่จากประวัติซึ่งนายประวัติ ประคิษฐานนท์
บุตรคนหนึ่งของท่านได้เขียนไว้

หม่อมราชวงศ์เตือง สนิทวงศ์

พ.ศ. ๒๔๒๖ - ๒๕๑๐

หม่อมราชวงศ์เตือง สนิทวงศ์ เป็นอาจารย์ใหญ่คนแรกของโรงเรียนสายปัญญา แต่บรรดาครูและนักเรียนทั้งโรงเรียนไม่เคยเรียกท่านว่า "ท่านอาจารย์ใหญ่" หรือ "คุณครูใหญ่" เลย ต่างเรียกว่า "คุณ" ทั้งนี้ในการเรียบเรียงประวัติของท่านต่อไปนี้ ผู้เขียนจึงขอเรียกว่า "คุณ" ตามความเคยชิน

คุณเกิดเมื่อวันที่ ๒๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๖ ที่วังถนนกรุงเกษม (หรือที่สามัญชนเรียกกันว่า วังเจ้าสาย) คือที่ตั้งโรงเรียนสายปัญญาปัจจุบันนี้ เป็นธิดาพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ และ หม่อมแจ่มสนิทวงศ์ ณ อยุธยา คุณเคยเล่าว่า การศึกษาของท่านออกจะกระท่อนกระแท่นมาก ลุ่ม ๆ ดอน ๆ ไม่เป็นไปตามลำดับตั้งเด็กวันหลัง เป็นต้นว่าเมื่ออายุราว ๕-๖ ขวบ ก่อนที่จะเริ่มเรียนหนังสือไทย ก็ได้เรียนหนังสืออังกฤษกับหม่อมแมรี ฮิกส์ เหตุที่ได้เรียนก็เพราะในระยษนั้นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเยาวภาพงศ์สนิท และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทรซึ่งเป็นพระเจ้าลูกเธอและพระเจ้าลูกยาเธอในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จมาประทับอยู่ที่วังกับเสด็จตา คือ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ เสด็จตาได้ทรงจ้างหม่อมมาสอน

ม.ร.ว. หญิงเตือง สนิทวงศ์

หนังสือ คุณจึงพลอยได้เรียนด้วย แต่เรียนอยู่ไม่นานก็เลิก เพราะพระองค์
เจ้าสายสนิทวงศ์คิดราชการบ่ได้ ต่อมาคุณได้เริ่มเรียนหนังสือไทยที่บ้าน
กับญาติผู้ใหญ่ คือหม่อมราชวงศ์วงศ์ นพวงศ์ ผู้อำนวยการโอสถศาลา
(เดิม) ซึ่งต่อมาตั้งเป็นโรงพยาบาลกลาง และเรียนกับหม่อมราชวงศ์
อิน สนิทวงศ์ ผู้พี่ชายด้วย

หนังสือเรียนในครั้งนั้น คือ ชุดมูลบทบรรพกิจ ๖ เล่ม ของ
พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) วิธีเรียนของท่านก็คือ
ทุกเช้าจะต้องสวดมนต์และท่องสระพยัญชนะแจกลูกก่อนเสมอ เริ่มด้วย
การสวดมนต์ “นโม พุทธายะ สิทธ” แล้วจึงท่องสระ ท่องพยัญชนะ
ไปเรื่อยทีละวรรค จบพยัญชนะก็ถึงไตรยางศ์ ท่องอักษรสูง กลาง ต่ำ
แจกลูกไปที่ละตัว เมื่อจำได้แล้วก็ท่องผันวรรณยุกต์ต่อไปทีละแม่ เริ่มแต่
แม่ ก กา จนจบแม่เกอย

ขณะที่เรียนจบแม่กานั้น คุณเมื่ออายุได้ ๑๐ ขวบ ยังอ่านหนังสือ
ไม่ออก แต่เมื่อได้ฟังเกร็ดพงศาวดารจีนเรื่องซ่งกั กัรู้สึกสนุก ทำให้
เกิดอยากอ่านหนังสือออก จึงไปขอให้พี่ชายสอนให้บ้าง ไปค้นหา
หนังสือเก่า ๆ ที่มีอยู่ในห้องของท่าน เช่น สามก๊ก สุภาษิตสอนหญิง
สวัสดิรักษา กฤษณาสอนน้อง พาลีสอนน้อง ฯลฯ มาหัดอ่านเองบ้าง
จึงอ่านหนังสือได้ตั้งแต่นั้นมา คุณได้อ่านหนังสือเหล่านี้ซ้ำ ๆ กันจนจำได้
จึงกลับมาอ่านมูลบทบรรพกิจอีก ก็สามารถอ่านได้ แต่ยังไม่เขียนไม่ได้

ต่อมาหม่อมแจ่มมารดาถึงแก่กรรม ราว พ.ศ. ๒๔๕๐ สมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อยู่ในพระบรมมหาราชวัง ทรงส่งเข้าศึกษาต่อในโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง (ปัจจุบันเป็นที่ตั้งตึกนักเรียนพยาบาลมหาวิทยาลัยมหิดล ส่วนโรงเรียนกุลสตรีวังหลังได้ย้ายไปตั้งที่ซอยวัฒนา ถนนสุขุมวิท เปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย) สมัยหม่อมไคล้เป็นครูใหญ่ ได้เข้าเรียนชั้นประโยค ๑ สอบไล่ได้ทุกปี สำเร็จชั้น ๓ (เวลานั้นเรียก Standard III) ของโรงเรียนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ ชั้นสูงสุดของโรงเรียนคือชั้น ๖ วิธีการสอบไล่ในสมัยนั้นก็คือ สอบทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ โดยมีกรรมการไปจากกระทรวงเป็นผู้สอบ ในขณะที่เรียนอยู่โรงเรียนกุลสตรีวังหลังนี้ คุณแม่ก็ต้องช่วยทางโรงเรียนทำงานพิเศษเสมอ เพราะเวลาที่แม่ต่างประเทศมาเยือนประเทศไทย ทางกรมไม่มีสตรีที่พูดภาษาต่างประเทศได้ จึงมักขอร้องโรงเรียนกุลสตรีวังหลังให้ส่งครูและนักเรียนสอนไปต้อนรับแขกเมืองที่เป็นสตรีเสมอ สมัยนั้นการแต่งกายมักเอาอย่างราชสำนัก คุณเป็นผู้ที่อยู่ในวังจึงต้องรับหน้าที่ช่วยแต่งตัวให้ครูด้วย เวลานนั้นนิยมสวมเสื้อคลุมหลังสะพายแพร คุณคิดเปลี่ยนเป็นเอาแพรมาจกดทับ่า เมื่อครูแต่งไปก็ได้รับคำชมเชยว่าเข้าที่

ใน พ.ศ. ๒๔๕๓ หม่อมราชวงศ์ชัช สนิทวงศ์ ผู้เป็นพี่ ซึ่งเป็นเจ้าจอมในรัชกาลที่ ๕ และรับราชการอยู่ในพระบรมมหาราชวังป่วย ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ออกมารักษาตัวที่วังถนนกรุงเกษม คุณจึงตาม

ออกมาอยู่ด้วย พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ทรงพระกรุณาจ้างหม่อมมาสอนหนังสือ แต่เรียนอยู่ไม่ถึงปี พอหม่อมราชวงศ์ช่อ สนิทวงศ์ หายป่วย กลับเข้าวัง คุณก็กลับเข้าไปอยู่ในวังอีก และได้เป็นข้าหลวงของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าวลัยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินทร ในระหว่างนั้นก็มีโอกาสใกล้ชิดกับเจ้านาย ได้เห็นงานพระราชพิธีต่างๆ ตลอดจนได้เรียนการปกครองและกิจการงานต่าง ๆ ที่กุลสตรีพึงรู้พึงเรียน คุณก็ประทับใจได้ตั้งแต่นั้นยังไม่ได้เข้าโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ในระยะต่อมา คุณผอมลง ๆ ทุกที เนื่องจากต้องนอนตักและรับประทานอาหารไม่เป็นเวลา ราว พ.ศ. ๒๔๔๘ จึงหลุดลาออกมารักษาทัวที่วังถนนกรุงเกษม และเมื่อหายแล้วก็มีได้กลับเข้าไปอยู่อีก รวมเวลาที่อยู่ในวัง ๒ ครั้ง ประมาณ ๙ ปี

คุณได้มาอยู่กับพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์อีก ๗ ปี ได้ช่วยพระองค์ท่านดูแลกิจการต่าง ๆ จึงได้คุ้นเคยกับงานการปกครอง ได้เริ่มศึกษาธรรมะทางพุทธศาสนา ส่วนวิชาสามัญก็เรียนด้วยตนเอง โดยเหตุที่ชอบอ่านพงศาวดาร จึงหาหนังสือพงศาวดารเท่าที่มีอยู่ในเวลานั้นมาอ่านบ้าง หาหนังสืออังกฤษมาอ่านและฝึกหัดแปลเองบ้าง โดยอาศัยค้นศัพท์จากพจนานุกรม ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีรับสั่งให้ผู้รู้ภาษาอังกฤษแปลหนังสือ คุณได้แปลพวกนิทาน (Fairy Tales) แต่ไม่จบ

ในพ.ศ. ๒๔๕๕ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์สิ้นพระชนม์ ทายาทได้พร้อมใจกันยกวังพร้อมด้วยที่ดินข้างเคียงให้กระทรวงธรรมการจัดตั้ง

เป็นโรงเรียนสตรี ทั้งยังได้บริจาคทรัพย์ซ่อมทำหนัก และจัดหาอุปกรณ์การสอนตลอดจนเครื่องใช้ต่าง ๆ สำหรับโรงเรียนด้วย กระทรวงธรรมการได้รับมอบเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ โดยมีเงื่อนไขว่า ถ้าไม่ตั้งเป็นโรงเรียนสตรี จะต้องคืนให้แก่ทายาทกองมรดก พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานนามว่า โรงเรียนสายปัญญา พระยาราชนกุเ (รื่น ศยามานนท์) อธิบดีกรมศึกษาธิการในขณะนั้น เมื่อครั้งยังเป็นพระยาไพศาลศิลปศาสตร์ ได้ขอให้คุณรับตำแหน่งครูใหญ่ คุณปฏิเสธอ้างว่าไม่มีประกาศนียบัตรครู แต่ในที่สุดก็ต้องรับ ได้เข้ารับราชการตั้งแต่วันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ อันเป็นวันเปิดรับนักเรียนรุ่นแรก ได้เปิดสอนตั้งแต่ชั้นประถมปีที่ ๑ ถึงมัธยมปีที่ ๓ (ประถมปีที่๗ ในปัจจุบัน) ต่อมาจึงขยายถึงชั้นมัธยมปีที่ ๖ (มัธยมศึกษาปีที่ ๓ ในปัจจุบัน) คุณได้สละทรัพย์ส่วนตัวทำรั้วโรงเรียนด้านหลัง ขณะนั้นโรงเรียนสายปัญญาอยู่ในสังกัดแขวงพระนครใต้ มีพระนิพนธ์นิติสิทธิ์ (สนั่น สิงห์แพทย์) เป็นนายตรวจแขวง เมื่อแรกเปิดมีนักเรียนประมาณ ๖๐ คน ทายาทสนิทวงศ์ได้ส่งลูกหลานเข้าเรียนเป็นประจำเดิมก่อน สอนตั้งแต่ชั้นประถมปีที่ ๑ ถึงมัธยมปีที่ ๓ ต่อมาขยายถึงชั้นมัธยมปีที่ ๖ ครูรุ่นแรกมี ๓ คน คือ หลวงคันทน์ชวณศาสตร์ (กุน อนามัยกุล) ครูวงศ์ คัดท์สุรัตน์ และครูโชเนียง ชาติรุสเซีย สอนภาษาอังกฤษ แต่สอนอยู่ไม่นานก็ลาออก คุณต้องไปหาครูเก่าคือ แฮ่มมโคล์ ที่โรงเรียนกุลสตรีวังหลังเพื่อขอครูอังกฤษมาสอนแทน

เมื่อมารับหน้าที่ครูใหญ่ คุณต้องชวนช่วยหาตำรับตำราการศึกษาด้วยตนเอง โดยปรกติก่านคุณดูแลโรงเรียนในด้านการปกครอง ระเบียบกรรมการงาน งานฝ่ายธุรการ และสอนวิชาการช่างการครัว ไม่ได้สอนวิชาสามัญ แต่ทางคราวครุชาติ คุณก็ต้องสอนชั้นประถมปีที่ ๑ เอง นักเรียนที่สำเร็จชั้นมัธยมปีที่ ๖ รุ่นแรกมีเพียงคนเดียวคือ นางชุ่มชื่น สุขนครส (เคยเป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียนฝึกหัดครูสตรีอุบลราชธานี) เมื่อเปิดทำการสอนได้ ๗ เดือน โรงเรียนได้ไปออกกว้านการฝีมือและร้านอาหารในงานฤดูหนาวสวนจิตรลดา คุณจัดให้ครูดูแลร้านละ ๒ คน โดยมีนักเรียนเป็นผู้ช่วย คุณเองควบคุมดูแลทั้ง ๒ ร้าน และต้องจัดหาอาหารเลี้ยงผู้ทำงานเมื่อเลิกงานแล้วด้วย พอเสร็จงานต้องรีบทำบัญชีส่งกระทรวง กังหนแฉวนอาทิตย์กึ่งต้องให้ครูมาทำบัญชีเงิน ๒๓.๐๐ น. การที่ครูสาว ๆ ต้องมาทำงานกลางคืนเช่นนี้ บิคำมารดาของครูยอมเป็นห่วง คุณจึงต้องเช่ารถมาส่งครูถึงบ้านทุกคน จากการทำโรงเรียนต้องไปออกกว้าน ทำให้คุณคิดเครื่องแบบนักเรียนและครูชน ดังที่คุณเคยเขียนเล่าไว้ว่า

“ข้าพเจ้าเห็นว่า ถ้ามีเครื่องแบบให้ครูและนักเรียนแล้ว จะมองดูเรียบร้อยทั้งเป็นการประหยัดอีกด้วย ทำให้นึกว่าเสด็จพระองค์เจ้าสายฯ ท่านทรงรับราชการเป็นทหารเรือ กระโปรงจึงควรใช้สีน้ำเงิน และเสื้อปกคอกลาสี สีขาว ผูกคอสีดำ ส่วนครุณเปลี่ยนปกคอเป็นสีน้ำเงิน ให้แปลกกับนักเรียน ผูกค่อนำเงิน โรงเรียนสายบุญญาจึงมีเครื่องแบบจนกระทั่งต่อมาเมื่อทางกระทรวงให้ใช้เครื่องแบบนักเรียน ข้าพเจ้าจึงขอ

อนุญาตใช้แบบที่ตลอดมา ส่วนสี่ประจำโรงเรียนอันเป็นสัญลักษณ์ใส่
สีน้ำเงิน—เหลือง สีน้ำเงิน เป็นสี่ที่ระลึกถึงเสด็จพระองค์เจ้าสาย ๆ ส่วน
สีเหลืองนั้น เป็นสีวันประสูติของเสด็จในกรมฯ องค์อุปการะ” (คือสมเด็จพระ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร เจเพาะ์เครื่องแบบ
นักเรียนนั้น กระทรวงศึกษาธิการได้รับมาเป็นเครื่องแบบนักเรียนหญิง
โดยแก้ไขให้เหมาะสมและใช้สืบมาจนบัดนี้)

เมื่อกระทรวงศึกษาธิการขอให้หาผู้อุปการะโรงเรียน คุณได้ทูลเชิญ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเยาวภาพงศ์สนิท เป็นองค์อุปการะองค์
แรก และภายหลังเมื่อสิ้นพระชนม์แล้ว สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรม
พระยาชัยนาทนเรนทร ทรงรับเป็นองค์อุปการะต่อมา ใน พ.ศ. ๒๔๖๔ คุณ
เริ่มป่วยเป็นโรคประสาทอย่างแรง จึงลาพักราชการตั้งแต่วันที่ ๑ มิถุนายน
พ.ศ. ๒๔๖๕ ในระหว่างลาได้ไปพักรักษาตัวที่เมืองชายทะเล จนหายเป็น
ปกติ จึงกลับมาพักที่บ้านซึ่งอยู่ด้านหลังโรงเรียนสายบุญญา ระหว่าง
ที่ลาพักราชการนั้น ชุนวิชาสิทธิ์ (เชื้อ รัตนเนมิ) ได้มารับราชการ
ครูใหญ่ แต่ต่อมาชุนวิชาสิทธิ์ สอบวิชากฎหมายได้ จึงย้ายไปรับราชการ
กระทรวงยุติธรรม โรงเรียนชาตครูใหญ่ พระนิพนธ์นิติสิทธิ์ พนักงาน
ตรวจการแขวงพระนครใต้ได้มาขอให้คุณกลับไปเป็นครูใหญ่อีก คุณจึง
กลับเข้ารับราชการใหม่ในวันที่ ๓๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๕ รวมเวลาดลาพัก
ราชการ ๕ ปี แต่ระหว่างลาพักนี้บรรดาครุมีเรื่องเดือดร้อนอะไรก็ไปหา
คุณ โรงเรียนขาดเหลืออะไรก็ไปขอคุณ บ้านของคุณจึงกลายเป็นคลังของ
โรงเรียนไป คังทีนางสาวยุพิน สุกุมารทัต อาจารย์ใหญ่โรงเรียนสายบุญญา

พ.ศ. ๒๔๘๕ - ๒๕๐๘ ได้เขียนไว้ว่า “ท่านพักวัยอยู่กับบ้านด้าน
หลังโรงเรียนสายบุญญาเปรียบเสมือนท่านยังรับราชการอยู่ในโรงเรียน
เพียงแต่มิได้รับเงินเดือนเท่านั้น ด้วยความห่วงใยโรงเรียน ถึงแม้มีผู้
รักษาราชการแทนอยู่แล้ว ท่านก็เต็มใจรับเป็นที่ปรึกษาช่วยปลดทุกข์บำรุง
สุขของครูนักเรียนอยู่ตลอดเวลาด้วยความเมตตาอารุณาตามอัธยาศัยของท่าน
มิได้ละทิ้งโรงเรียนเสียทีเดียว”

โดยเหตุที่คุ้นเคยวัยเป็นโรคประสาทมาแล้ว เมื่อกลับเข้ารับราชการ
ครั้งหลังทางราชการจึงส่งนาย นพ. เจริญวุฒิ ให้มาช่วยงานฝ่ายธุรการ
พระนิพนธ์นิติศาสตร์ช่วยดูแลฝ่ายวิชาการ คุณจึงดูแลแต่ด้านการปกครอง
และการช่างการครุวั ระยะเวลาหนึ่งได้ครูเพิ่มมาอีกหลายคน ใน พ.ศ. ๒๔๗๔
ได้เริ่มเปิดสอนชั้นมัธยมปีที่ ๗ แผนกกลาง (ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔) โดย
ได้ครูที่สำเร็จอนุปริญญาครุมัธยมจ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยมาเป็นผู้สอน
แก่แผนกกลางเปิดอยู่เพียงรุ่นเดียวก็เลิก ใน พ.ศ. ๒๔๗๕ ได้เปิดแผนก
ภาษาข๑นแทน แต่เกิดชุลกชุลก เมื่อครู ๔ คนที่สำเร็จจากจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัยลาออกเพื่อไปเรียนต่อชั้นปริญญาใน พ.ศ. ๒๔๗๗ ทำให้ขาด
ครูที่จะสอนชั้นมัธยมปีที่ ๗-๘ ต้องเลื่อนครูที่สอนชั้นมัธยมปีที่ ๕-๖
มาสอนแทน แต่ถึงแม้จะขาดครู การสอบไล่ชั้นมัธยมปีที่ ๗ พ.ศ. ๒๔๗๗
- ๒๔๗๘ ก็ได้รับผลเป็นที่น่าพอใจ นักเรียนทั้งสองรุ่นนี้ไปสอบเข้า
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้หลายคน ใน พ.ศ. ๒๔๗๘ จึงเปิดแผนก
วิทยาศาสตร์เพิ่มอีกแผนกหนึ่ง

คุณมีความคิดเห็นก้าวหน้าทันสมัยอยู่เสมอ เห็นการณ์ไกล ท่านมีความเห็นว่าการศึกษาที่โรงเรียนหนึ่ง ๆ จะเจริญก้าวหน้าทั้งในด้านสถานประกอบการสอนและเครื่องใช้ต่างๆ นั้น จะอาศัยเพียงงบประมาณของกระทรวงหาเป็นการเพียงพอไม่ ดังนั้นใน พ.ศ. ๒๔๗๒ เมื่อโรงเรียนตั้งครบ ๑๒ ปี จึงได้มีการฉลองโรงเรียน จัดแสดงละครบทพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๖ เรื่องพระร่วง พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบรมราชินี ได้เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรด้วย งานครั้งนั้นมีการลงขัน ทำให้ได้เงินบำรุงโรงเรียนมาก ต่อมาเมื่อโรงเรียนตั้งได้ครบ ๑๕ ปี ทายาทของ ม.ร.ว. สுவพรรณ สนิทวงศ์ ประสงค์จะสร้างสิ่งที่เป็นอนุสรณ์แก่บิดา คุณจึงแนะนำให้สร้างอาคารเรียนให้แก่โรงเรียนชื่อว่า "เรือนสายสุพรรณ" อาคารหลังนี้ได้ถูกระเบิดเพลิงในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒

ใน พ.ศ. ๒๔๗๔ โรงเรียนตั้งครบ ๒๐ ปี คุณได้หารือกับบรรดาครูและนักเรียนเก่าทั้งหลายจัดตั้งสมาคมนักเรียนเก่าสายปัญญาขึ้น เรียกว่า "สายปัญญาสมาคม" นับเป็นสมาคมนักเรียนเก่าหญิงสมาคมที่สองรองจากสมาคมนักเรียนเก่านาชนิ คุณได้รับเลือกเป็นนายกสายปัญญาสมาคมคนแรก การที่ตั้งสมาคมขึ้นก็โดยมุ่งหวังว่า สมาคมจะเป็นเครื่องโยงให้ศิษย์ทุกรุ่นได้มีโอกาสพบปะสังสรรค์กัน และช่วยกันหารายได้ทำนุบำรุงโรงเรียนนอกเหนือไปจากงบประมาณของกระทรวงอีกทางหนึ่ง ต่อมาได้รับพระมหากรุณาธิคุณ จากสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงรับโรงเรียนและสมาคมไว้ในพระบรมราชินูปถัมภ์

> คุณมีความรักใคร่เอ็นดูครูนักเรียนโดยทั่วถึงสม่ำเสมอกัน ใครมี
 ขว้ออื่น ท่านเต็มใจช่วยเหลือ หากบ่วยไขก็เอาใจใส่ไต่ถามเยียวยาและ
 แนะนำให้ได้พักผ่อนเพียงพอจนกว่าจะหาย ทำให้ผู้อยู่ได้บังคับบัญชาเกิด
 วามซาบซึ้ง ซึ้งใจ อบอุน มีกำลังใจที่จะร่วมปฏิบัติงานกับท่านจนเต็ม
 ความสามารถ นอกจากเมตตาจิตตั้งกล่าวมานี้ คุณยังสังเกตเห็นความลำบาก
 ากแก่้นของนักเรียนที่ขาดแคลนทุนทรัพย์ในการดำรงชีวิตและในการ
 ึกษา แม้ภายหลังเมื่อคุณออกจากราชการไปแล้ว ก็ได้ริเริ่มก่อตั้งมูลนิธิ
 ในเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๘ เพื่อช่วยเหลือนักเรียนที่ขาดแคลน เรียกว่า “มูลนิธิ
 เป.ส.” โดยกำหนดให้ขึ้นอยู่กับสายบุญญาสมาคมในพระบรมราชินูปถัมภ์
 ุณได้นำความกราบบังคมทูลขอพระราชทาน พระราช ทวพย สมเด็จพระ-
 าจเจ้าพระบรมราชินีนาถ ประเดิมเป็นมิ่งมงคลแก่มูลนิธินี้ ทั้งยังได้รับ
 วามอนุเคราะห์จากทายาทของสกุลสนทวงศ์ และคณะครูของโรงเรียน
 ่วมบริจาคเงินด้วย มูลนิธินี้มีวัตถุประสงค์ช่วยการศึกษาของนักเรียน
 หญิงที่ขาดแคลนทั่วๆ ไป โดยไม่จำกัดว่าเป็นนักเรียนโรงเรียนใด แสดง
 ึกว่าคุณมีจิตใจกว้างขวาง ไม่ได้คำนึงถึงเฉพาะในวงการโรงเรียนสายบุญญา
 ท่านนี้ ในปัจจุบันกรรมการของสมาคมได้ขอแก้ตราสารเสียใหม่จาก
 มูลนิธิช่วยการศึกษาที่ขาดทุนเล่าเรียนทั่วๆ ไปเป็นการช่วยเหลือ
 เฉพาะนักเรียนในโรงเรียนสายบุญญา เพราะปรากฏว่ามีจำนวนผู้มีใช้น้อย
 ึ่งได้มีมูลนิธิช่วยนักเรียนที่ขาดแคลนในพระบรมราชินูปถัมภ์และมูลนิธิ
 ่วยการศึกษาแห่งอื่น ๆ ตั้งขึ้นอีกหลายแห่งแล้ว

คุณได้รับราชการ สืบ ต่อ มาจน ถึงวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๔ จึงได้ออกเพื่อรับพระราชทานบำนาญด้วยเหตุสูงอายุ ระหว่างที่รับราชการอยู่นั้น ได้สละเงินเดือนมาซ่อมแซมโรงเรียนอยู่เสมอ คุณเล่าว่าเนื่องจากท่านเกิดในตำหนัก^๕ และอยู่ตลอดมาเป็นเวลาหลายสิบปี จึงทำให้มีจิตใจจ่ออยู่กับโรงเรียนจนตราប់ชั่วชีวิต มีผู้กล่าวว่าคุณมีบุญ จึงได้คนดี เช่น หลวงคันทวนสาทร นายนพ เจริญวุฒิ และนางสาวยุพิน สุกุมารทัต มาช่วยดูแลงานด้านธุรการ ในระยะหลังก่อนออกจากราชการ คุณป่วยเป็นต้อกระจกมองอะไรไม่ใคร่เห็น แต่ระหว่างที่คุณดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่สิ่งของในโรงเรียนไม่หายเลย และเมื่อออกจากราชการ เงินของโรงเรียนก็ไม่ขาดแม้แต่สตางค์แดงเดียว เพราะทุกเช้าคุณออกเดินตรวจโรงเรียนตั้งแต่ย่ำรุ่ง เมื่อออกจากราชการแล้ว *คุณได้ยกที่ดินส่วนตัวส่วนหนึ่งที่ติดกับโรงเรียนให้เป็นสมบัติของโรงเรียนเพื่อขยายเขตทางเดินเข้าโรงเรียน และยังคงพำนักอยู่ที่บ้านข้างโรงเรียน (สายน้ำตกคลีนิกปัจจุบัน) ต่อมา เมื่อมีทางจะช่วยโรงเรียนทางใด ก็ยินดีช่วยด้วยความยินดีและเต็มใจเสมอ ในระหว่างที่รับราชการอยู่นั้นปรากฏว่าบ้านของท่านเคยถูกเพลิงไหม้ถึงสองครั้ง แต่เนื่องจากคุณมีจิตใจผูกพันอยู่กับโรงเรียนสายบุญญาตลอดเวลา จึงคงปลุกอยู่ที่นั่นอีก จนถึงสงครามโลกครั้งที่ ๒ ส่วนหนึ่งของโรงเรียนและบ้านของท่านถูกระเบิดทำลาย คุณจึงไม่ได้กลับไปอยู่อีก ระหว่างนั้นได้ไปพักอยู่กับญาติหลายแห่ง จนผลที่สุดได้ซื้อสวนที่ตำบลบางมด อำเภอบางขุนเทียน จังหวัดธนบุรี ดังปรากฏในจดหมายที่คุณเขียนถึงศิษย์ลงในหนังสือสายบุญญาสุรณ ๒๔๗๐ ซึ่งจะขอยกมาบางตอนดังนี้

“บ้านสวนกาหลง ๓๐ ก. ต. บางมด อ. บางขุนเทียน

ธนบุรี

วันที่ ๑๕ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๐

ถึงศิษย์ทั้งหลาย

นับแต่ฉันจากบ้าน ข้างโรงเรียนไปพักยั้งที่ต่าง ๆ จนกระทั่งไปถึงบ้านเรือนอยู่ในสวน (บ้านเลขที่ ๓๐ ก. ตำบลบางมด อำเภอบางขุนเทียน จังหวัดธนบุรี) อย่างสงบเงียบทำให้ใจสบายพาให้นึกถึงโรงเรียนและบรรดาครูอาจารย์และศิษย์ทั้งหลาย ซึ่งฉันเคยอยู่ใกล้ซิค และฉันมิได้คาดว่าจะเป็นต้องจากไปอยู่ไกล ฉันต้องจากบ้านไปมิได้กลับมาอีกเลย มันเป็นการวเคราะห์ของฉัน ในคืนวันที่ ๑๕ มกราคม ๒๕๕๗ เวลาประมาณเที่ยงคืนเศษโดยเหตุที่ลูกกระเบิดตกลงในบ้านทั้งชนิดสังหารและเพลิงอันเป็นเหตุให้หลังคาพังลงตรงบริเวณที่ฉันและหลาน คือชมัยและมยุรนั่งอยู่ด้วยกัน กระเบื้องพังลงมาถูกหลังฉัน แต่ในเวลานั้นไม่รู้สึกลัวบาดเจ็บที่ไหน ส่วนชมัยปรากฏว่าโลหิตไหลจากศีรษะและตะโพกจนโทรมกายฉันตกใจมากเกรงเกิดอันตรายจึงพากันออกจากบ้านทั้งสามคน มุ่งหน้าไปยังโรงพยาบาลกลาง (เวลานั้นไฟลุกท่วมหลังคาชั้นสามของร้านจินฮงและเริ่มติดในท้องรีคผ้าใกล้มุมเรือน เครื่องบินกำลังวนอยู่เหนือหลังคา) เราสามคนรีบเดินจะให้ถึงโรงพยาบาลโดยเร็วที่สุด ครั้นถึงเห็นประตูโรงพยาบาลปิด ไม่ทราบว่าจะทำอย่างไร จึงเลยไปพักที่กุฎิท่านมหานาคศรีจันทร์ วัดจางวางพ่วง ครั้นไปถึงกุฎิท่านมหานาค ก็ปรากฏว่า หลังคา

ของทำนุกัฟงเหมือนกัน เนื่องจากมีลูกกระเบิดลงใกล้ ๆ บริเวณวัด ฉันได้อาศัยพักอยู่จนกระทั่งหตุตศัญญาณปลอดภัย จึงได้พากันไปยังโรงพยาบาลกลาง ได้รับการชำระแผลซึ่งฉันเพิ่งรู้ในระหว่างที่เดินทางว่าตัวเองก็ถูกบาดเจ็บที่แขนหนึ่งแผล และมารู้สึกภายหลังที่คออีกหนึ่งแผลเมื่อพักอยู่วัด เพราะเกิดคันหลังจึงได้ทราบว่ามีแผลที่หลังอีกหนึ่งแผล ผ่าเซ็ดหน้าในมือชุ่มไปด้วยโลหิต การชำระแผลในคืนนั้นทำอย่างชั่วคราวทางโรงพยาบาลได้นัดให้เราไปอีกในตอนเช้าเวลา ๙.๐๐ นาฬิกา เราต้องกลับไปขออาศัยที่กุฏิท่านมหานาคอีก เพราะไม่รู้จะพักที่ไหนดีกว่านั้น ท่านได้กรุณาให้หมอน ๓ ใบ กับเสื่อ ๑ ผืน ซึ่งเราทั้งสามได้อาศัยเอนกายพักผ่อนด้วยความอ่อนเพลียเนื่องจากเสียโลหิตไปมาก ด้วยความรู้สึกละมุนชา ฉันได้รับข่าวจากคนทำครัวซึ่งบ้านเขาอยู่แถวใกล้ ๆ วัดมาแจ้งว่าบ้านใหม่หมดแล้วเห็นแค่เสา.....ความรู้สึกละมุน ๆ ไม่เสียกาย ไม่เสียใจ ไม่ตกใจ รู้สึกสลดใจ ทุกสิ่งในโลกนี้ล้วนแต่อนิจจัง ไม่มีอะไรเป็นของแน่นอน ในช่วงวิบัติเดียวเราก็กลายเป็นยาจก ชีวิตต้องเป็นไปตามพรหมลิขิตไม่มีผู้ใดฝ่าฝืนได้ เราต้องอดทนและต่อสู้ด้วยความเข้มแข็งในชั่ววันนั้นความนึกคิดของฉันอธิบายยากเราทั้งสามเตรียมตัวจะไปชำระบาดแผลอีก ตามที่ทางโรงพยาบาลกลางนัดไว้ ก็พอดีหลานมาโนชและหม่อมหลวงต้อย ชุมสาย ไปพบเขา หลังจากที่ตามหากันเสียอย่างอ่อนอกอ่อนใจ เราทั้งสามได้ไปชำระบาดแผลที่โรงพยาบาลกลาง ซึ่งได้รับความสะดวกอย่างยิ่งจาก นายแพทย์ หม่อมหลวงเทื้อ สนิทวงศ์ ได้ให้ความช่วยเหลือเป็นอย่างดีจึงตลอดมาจนแผลหายเป็นเวลา ๒๐ วัน รู้สึก

ขอบใจมาก และมีได้ลิมบุญคุณเลย ทั้งหม่อมหลวงค้อย ชุมสาย กับ
 ภรรยาได้ให้ที่พักในบ้านหลังใหม่ทั้งอาหารการรับประทาน ได้รับความ
 สระวาททุก อย่างจะลิม บุญคุณเสียมิได้ ทั้งเจ้าคุณ พี่สี่ศักดิ์ สนทวงศ์กับ
 คุณหญิง ได้กรุณาให้ความช่วยเหลือด้วยนานาประการ พร้อมทั้งเครื่อง
 นุ่งห่มและอาหารรับประทานเป็นพระเดชพระคุณอย่างล้นเหลือ พอสาย
 หน้อยบรรดาญาติ มิตร และศิษย์ทั้งหลายที่ทราบความก็ติดตาม ไปให้
 ความช่วยเหลือด้วยเครื่องอุปโภคต่าง ๆ ที่เราทั้งสามคนไม่มีจนพร้อมมูล
 คือ ได้ล้างหน้า ใ้รับประทานอาหาร และได้นอนพักผ่อน อันบุญคุณ
 ของท่าน ทั้งหลายที่เมตตากรุณาแก่เราถึงเพียงนี้ ฉันจะลิม ไม่ได้เลย
 ในชีวิต ในขณะนั้นความรู้สึกของฉันซาไปหมด คล้าย ๆ กับคนไข้หนัก
 ฉะนั้นยากนอนเงิบ ๆ เพื่อรวบรวมความรู้สึกต่าง ๆ ให้เป็นปกติ และ
 ได้คิดถึงพระภรรยาองค์สองของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอันประเสริฐ
 สุกว่า คนเราเกิดมากมกรรมเป็นของของตน มกรรมเป็นทั้งอาศัย
 มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ เราได้เคยทำกรรมอันใดไว้ดีหรือชั่ว จะต้องรับผล
 แห่งกรรมนั้น เหล่านั้นเป็นสิ่งที่แน่นอน จะไปคิดโน่นพาลนั้นและเสียใจ
 เสวราโศกนั้นหาควรไม่ เมื่อชีวิตยังไม่ดับก็ต้องทำกรรมที่มนุษย์ควรทำ
 เพื่อครองชีพของตนคือไปตามหน้าที่ในทางที่ดีและถูกต้อง ฉันทึกและ
 ตัดสินใจอย่างแน่วแน่ได้อย่างนี้แล้ว ก็ปล่อยทุกสิ่งทุกอย่างให้เป็นไป
 ตามเหตุการณ์ ซึ่งพระท่านเรียกว่า วิบากของโลก ในระหว่างที่พักอยู่ใน
 บ้านหม่อมหลวงค้อย ชุมสาย แม่ศรี ฯ ผู้ภรรยา ก็ได้ช่วยตัดและเย็บ
 เสื้อผ้าให้ พอแผลหายฉันจึงได้ออกจากบ้านเป็นครั้งแรกไปโรงพักกลาง

เพื่อแจ้งว่ามีสิ่งใดบ้าง เอกสารต่าง ๆ ได้สูญหายไปในเพลิงเพื่อจะได้อ
 ขออนุญาตทำใหม่ ฯลฯ ฉันพักอยู่ในบ้านหม่อมหลวงค้อย ชุมสาย รว
 ๒๖ วัน ท่านหม่อมเจ้าชายปิยะรังสิต รังสิต พระโอรสองค์ใหญ่พระเจ้า
 บรมวงศ์เธอ กรมขุนชัยนาทนเรนทร ได้ทรงพระกรุณามารับ
 ให้ไปอยู่ที่ตำหนักสภารของพระองค์ท่าน เราได้รับพระกรุณาปกเกล้า ฯ
 อยู่ ณ ที่นั้นประมาณ ๒ เดือนเศษ ท่านได้ทรงโปรดให้ย้ายไปอยู่ที่วัง
 ถนนวิฑูย์ ได้ฟังพระบารมีเสด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนชัยนาท
 นเรนทรปกเกล้าฯ ปกกระหม่อมรมเย็นเป็นสุขมาประมาณ ๗ เดือนเศษ จึง
 ได้กราบถวายบังคมลาออกจากวังไปพักอยู่กับ ม.ร.ว. หลุยส์ต้า ผู้พี่ประ
 มาณ ๑ เดือน จึงได้ย้ายไปพักที่ตำบลบางคอแหลม บ้าน ม.ร.ว. เชอ
 สนิทวงศ์ ผู้เป็นน้องชาย ประมาณ ๑ เดือนเศษ ถึงวันที่ ๑๕ มีนาคม
 พ.ศ. ๒๔๙๘ จึงได้ย้ายเข้าไปอยู่ในสวนตำบลบางมด ฯ อันมีนามมาแต่
 เดิมว่า "สวนกาหลง" ตามที่ผู้เฒ่าเพื่อนบ้านซึ่งเป็นเครือญาติกับเจ้า
 ของเดิมเก่าก่อนเล่าประวัติให้ฟัง เมื่อฉันได้มาที่บ้านอยู่ของตนเองอีกครั้ง
 ก็รู้สึกค้อยเบื่กบ้านเป็นสุขสบายโล่งใจต่างกับไม่มีบ้าน ในบ้านสวน
 เงียบแต่ก็ไม่เหงา ฉันได้มีงานทำตามความพอใจ ที่ฉันชอบมากคือได้
 ทำสวน ถึงแม้ว่าอาหารการรับประทานในกาลนั้นจะคับแคบก็จริง แต่
 เราหาของแห้งไว้พร้อม ทั้งของสดเราก็ทำการเพาะปลูกไว้บ้าง ซื่อตาม
 เรือพายมาขายหน้าบ้านบ้าง บางทีก็ไปซื้อตลาดวัดไทร (ต้องไปเรือ
 เมื่อเราเข้าไปอยู่ในสวน เราก็ต้องซื้อเรือสำหรับพายไว้ ๑ ลำ)

การที่ฉันเขียนจดหมายมาถึง ศิษย์ทั้งหลายส่ง มาลงในสาย บัญญา-
 สรณ^๕ ก็เพราะความรักและคิดถึงศิษย์ทุก ๆ คน จะเขียนจดหมายถึง
 เป็นรายตัวก็ไม่ทราบที่อยู่บ้าง ลืมนามสกุลบ้าง ชาวบางคนยังเปลี่ยนทั้งชื่อ
 และนามสกุล จึงได้เขียนมาดังนี้ เมื่อผู้ใดอยากทราบว่าฉันรักและคิดถึง
 และตั้งใจดีต่อเธอเพียงไร ทั้งผู้ใดที่ยังไม่ลืมฉัน ก็ควรมีหนังสือสายบัญญัติ
 นุสรณ์ไว้อ่านทุกคน ส่วนฉันไม่มีวันลืมเธอทั้งหลาย ทั้งครูอาจารย์และผู้มี
 อุปการคุณแก่โรงเรียนและแก่ตัวฉัน ฉันขอขอบใจเธอทั้งหลายที่อุทิศส่ว
 ชาติต มส่งเสียช่วยเหลืออุปการะฉันทุกสิ่งทุกอย่างทั้งเงินชาคเกลน ตั้งแต่ฉัน
 ได้รับวิทยากรวางสงครามตลอดจนในปัจจุบันนี้อย่างสุขซึ้ง และที่เธอทั้งหลาย
 ยังต้องการฉัน ให้มีส่วน เกี่ยวข้อง ในวง งานของ สมาคมทั้ง ที่ฉัน ไม่มีกำลัง
 จะช่วยประกอบกิจการงานทั้งหลายได้ เพราะจะเหนื่อยแอสอนองความตั้งใจ
 ดีของเธอทั้งหลาย ฉันจะพยายามจนสุดความสามารถที่ฉันจะทำได้ คอย
 ช่วยเหลือสิ่งที่เธอต้องการให้ฉันช่วย สิ่งที่ฉันทำได้ฉันไม่รังเกียจเลย..."

ต่อมาคุณ ได้ย้ายจากบ้านสวนมาพำนัก อยู่กับญาติพี่น้องอีกหลายแห่ง
 จนผลที่สุดจึงมาอยู่กับหม่อมหลวง ชมัย กรลักษ์ณ ซึ่งเป็นหลานสนิทที่บ้าน
 ถนนมหาจักร แม่หลวงเข้าช่วยชรา คุณก็ยังเป็นที่พึงให้คำปรึกษาแนะนำแก่
 บรรดาครูอาจารย์และศิษย์เก่าโรงเรียนสายบัญญัติเสมอมา ในวันที่ ๒๗
 มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๖ สายบัญญัติสมาคมในพระบรมราชินูปถัมภ์ร่วมกับ
 โรงเรียนสายบัญญัติ ได้จัดงานทำบุญอายุ ๘๐ ปีของคุณที่โรงเรียน
 ศิษย์เก่าแทบทุกรุ่นได้มาร่วมงาน และนำเงินมาร่วมทำบุญกับคุณ ปรากฏ

ว่าในวันนั้นรวบรวมเงินได้หลายหมื่นบาท คุณปลื้มมากและได้มอบให้ มูลนิธิ ส.ป.ส. ทั้งหมด ในวันนั้นท่านได้แจกสมุดที่ระลึก ซึ่งมีข้อความ เป็นข้อเตือนใจแก่ศิษย์ดังต่อไปนี้

“ข้าพเจ้ารู้สึกปลื้มปิติ ใจ สุขใจ เมื่อทราบว่า เธอทั้งหลายทุกรุ่น ทุกวัยยังคงนึกถึงข้าพเจ้า คนแก่ซึ่งควรจะถูกลืมแล้ว จึงทำให้รู้สึก ซาบซึ้งเป็นอย่างยิ่งในน้ำใจของพวกเราทั้งหลายในวาระนี้ สิ่งที่ข้าพเจ้า อยากจะให้เธอไว้เป็นที่ระลึกก็คือ ขอให้เธอจงยึดมั่นในธรรมะเหล่านี้

๑. ให้มีสติสัมปชัญญะ คือให้ระลึกก่อนที่จะทำ จะพูด จะคิด มีความรอบคอบ ละเอียดลออ ไม่ประมาท ก่อนที่จะพูดจะทำ ถ้าเรามีสติสัมปชัญญะแล้ว ก็เปรียบเหมือนรถที่มีสารพัดที่คืนตนเอง ไม่มีผิดพลาด

๒. มี หิริโอตตตัปปะ คือ ละอายใจตนเองที่จะทำชั่ว ธรรมะข้อนี้ ค้ำครองโลก และทำให้คนเป็นผู้ดี มีอหังการน้อยเรียบร้อยโอบอ้อมอารี เมตตาต่อผู้อื่น ไม่เบียดเบียนผู้อื่นให้ได้รับความเดือดร้อน

๓. มี ศีล ขอให้เธอทุกคนจงปฏิบัติศีลห้าไว้เป็นประจำจนเคยชิน

๔. มี สมာธิ คือทำจิตใจให้บริสุทธิ์ รู้สึกตัวว่าตนทำอะไร อยู่ที่ไหน คิดอะไรอยู่เสมอ ยิ่งทำได้มากก็ยิ่งดีขึ้นเป็นทวีคูณ จิตที่ยิ่ง บริสุทธิ์ใสสว่าง ก็จะมีปัญญา

๕. มี ปัญญา ที่เกิดจากจิตบริสุทธิ์นั้นแหละที่จะนำเราไปสู่สุขคติ ทั้ง โลกนี้และโลกหน้า ทั้งมีความฉลาดรอบรู้ในสิ่งที่คนธรรมดาจะรู้ได้

ถ้าเธอทั้งหลายได้ปฏิบัติตามธรรมะอย่างย่อ ซึ่งข้าพเจ้าได้ปฏิบัติมาเป็นประจำและได้ผลในทางจิตสงบเช่นนี้แล้ว จะนำความเจริญรุ่งเรืองมาสู่

ตัวเธอทั้งหลายเป็นแม่นมั่น ขอขอบใจและขออำนวยการให้เธอทั้งหลาย
จงประสบแต่ความสุข ความสำเร็จในการปฏิบัติธรรม และการดำเนิน
ชีวิตตลอดชั่วกาลนานเทอญ”

มีผู้สงสัยว่า คุณไม่มีประกาศนียบัตรครู ไม่มีปริญญา ไม่ได้เป็น
ผู้สอนวิชาสามัญเลย แต่เหตุใดโรงเรียนจึงเจริญ คุณได้เล่าไว้ว่า “เรื่อง
นี้ก็ต้องอาศัยเหตุการณ์แวดล้อมประกอบกันหลายด้าน ประการหนึ่งคือ
ข้าพเจ้าได้คณะครูดี ต่างตั้งอกตั้งใจทำงาน โดยมีได้เห็นแก่เห็นดเห็น้อย
ครูบางคนมาอยู่ใหม่ ๆ ถูกข้าพเจ้าใช้ให้ทำการครัวและการช่างก็ใคร่จะไม่
พอใจเพราะไม่ถนัดและไม่เคยสนใจทางนั้นมาก่อนเลย แม้ข้าพเจ้าจะทราบ
ก็ทำเป็นไม่รู้ไม่ชี้ แต่ภายหลังครูผู้นั้นกลับรักงานด้านนี้ จนกลายเป็น
ครูที่สามารถคนหนึ่งทีเดียว ในส่วนตัวข้าพเจ้าเองนั้น ข้าพเจ้ายกเรื่อง
การสอนวิชาสามัญให้อยู่ในดุลยพินิจของครูผู้สอน ข้าพเจ้าเองชวนช่วย
ศึกษาหาความรู้ เพิ่มเติมแต่ทางด้านวิชาการช่างและการครัว อันเป็นวิชา
ที่ข้าพเจ้าถนัด โดยส่งวารสารภาษาอังกฤษเกี่ยวกับวิชาเหล่านี้มาศึกษา
และคิดตัดแปลงตามที่เห็นสมควร ทางด้านการปกครอง ข้าพเจ้าก็อาศัย
สัปปุริสธรรม ๗ ประการเป็นหลัก คอยเอาใจใส่ดูแลนักเรียน เสมือนเป็น
บุตรหลานของข้าพเจ้าเอง การปกครองนักเรียนหญิงนั้นแสนจะลำบาก
ต้องคอยสอดส่องดูแลความประพฤติตลอดจน การติดต่อกับบุคคลภายนอก
ทั่ว ๆ ไป ข้าพเจ้าสั่งให้ครูไปรับประทานอาหารกลางวันที่โรงอาหาร
เพื่อจะได้คอยสังเกตดูแลนักเรียนไปด้วย ข้าพเจ้าเองก็มักไปรับประทาน
ที่โรงอาหารด้วย เมื่อครูรายงานมา ข้าพเจ้าก็คอยสังเกตจับตามองดูแล

โดยไม่ให้รู้ตัว บางทีก็แอบลงไปในกลุ่มเด็ก เตะเล่นกันเซ ๆ เป็นกลุ่ม พอเหลือบมาเห็นข้าพเจ้าอยู่ในกลุ่มก็ตกใจ ข้าพเจ้ากล่าวได้ว่า ข้าพเจ้าไม่เคยได้เด็กออกจากโรงเรียนเลยแม้แต่คนเดียว เพราะข้าพเจ้าเห็นว่าการที่เด็กกระทำผิดไปนั้น เป็นเพราะรู้เท่าไม่ถึงการณ์ การไล่่ออกเป็นการตัดอนาคตของเด็กโดยสิ้นเชิง ดังนั้นข้าพเจ้าจึงมักใช้วิธีเรียกตัวไปพบ และแนะนำให้ลาออกเสีย ผู้ที่ออกไปแล้ว ภายหลังนึกถึงบุญคุณของข้าพเจ้า กลับมาขอขอบอกขอบใจก็มี”

คุณได้แต่งตำราการช่างลงในวารสาร และแต่งตำรากับข้าวไว้หลายเล่ม ที่แต่งเองทั้งเล่มก็มี ที่รวมกับของผู้อื่นก็มี เท่าที่รวบรวมได้ก็คือตำรับสายเยาวภา ตำรับกับข้าวของหน่วยอนุสภากาชาดแห่งโรงเรียนสายบุญ ตำรับสืบสาย อาหารใช้หลักและวิธีการปรุงอาหารสำหรับคนป่วย ตำรับอาหารมังสวิรัต ฯลฯ ตำราของคุณนั้น ท่านจะบอกอัตราชั่งตวง วิธีตวง ส่วนของวัตถุที่ใช้ในการปรุงอาหารและสิ่งสำคัญที่ควรรู้ต่างๆ อย่างชัดเจน ในระยะหลังนี้คุณสนใจปฏิบัติกรรมเป็นประจำ โรคประจำของท่านคือโรคกระเพาะอาหาร แต่โดยเหตุที่คุณเคยระวังรักษาตัวอยู่เสมอ จึงไม่ใคร่เจ็บป่วย ในวันที่ศุกร์ที่ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๐ นั้น คุณก็ปฏิบัติกิจวัตรประจำวันตามปกติ แต่เนื่องจากอากาศในค่ำวันนั้นหนาวมาก หลังจากรับประทานอาหารเย็นแล้ว คุณจึงเข้านอนแต่หัวค่ำ เด็กที่คอยปรนนิบัติยังนั่งเฝ้าอยู่หน้าเตียง แต่แล้วคุณก็หลับไปเลยเมื่อเวลาประมาณ ๒๐.๐๐ น. ด้วยโรคชรา รวมอายุได้ ๘๓ ปี ๔ เดือน ๑๘ วัน

หม่อมหลวงดวงแข เลขยานนท์ อาจารย์ใหญ่โรงเรียนสายบุญญา
ได้เขียนสื่คติไว้ตอนหนึ่งว่า “ขณะนั้นทางราชการได้เห็นประจักษ์ในคุณ
คุณและความสามารถ แต่งตั้งให้เป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียนสายบุญญาคน
แรก ท่านอาจารย์ใหญ่เป็นผู้ที่มีความเมตตาปรานีโอบอ้อมอารี แต่ในขณะ
เดียวกันก็เป็นผู้ถือระเบียบเคร่งครัด ระเบียบขาด จนเกือบจะเรียกได้ว่าเป็น
คนดุ ทั้งนี้เพราะท่านเป็นคนจริงจัง เองงานเอาการ ปรารถนาที่จะอบรม
ผู้อยู่ในความรับผิดชอบของท่านให้เป็นกุลสตรีของชาติ ต้องการให้ครู
อาจารย์เป็นแบบอย่างแม่พิมพ์ที่ดีที่สุดในศิษย์ และให้ศิษย์พึงสำเร็จการ
ศึกษา มีความรู้และเพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติอันดีงามของลูกผู้หญิง เป็น
ศรีแก่ครอบครัวและแก่ครูอาจารย์ที่ได้อบรมมา จึงปกครองทั้งครู
อาจารย์และศิษย์ไปในทำนองแม่กับลูก แม้ท่านจะจู้จู้กวัดขั้นเพียงใดก็มีได้
เกิดจากอคติ หากแต่เป็นเพราะความเมตตากรุณาและความปรารถนาดี
ซึ่งทุกคนได้สนองรับด้วยความเคารพเชื่อฟัง อันเป็นคุณค่าอย่างยิ่งยวด
ที่ต่างได้รับต่อมาในภายหลัง นอกจากนี้ความเป็นผู้สนใจในศิลปะและการ
ช่างทั่วไป ท่านได้ถ่ายทอดวิชาความรู้ให้เป็นวิทยาทานอเนกประการด้วย
ความเต็มใจ ไม่เห็นคเหน้อย เฉพาะอย่างยิ่งท่านเป็นผู้มีฝีมือและชื่อเสียง
ในด้านการจัดดอกไม้ การประดิษฐ์สิ่งของ และการประกอบอาหาร จน
สามารถเรียบเรียงตำรับตำราเกี่ยวกับศิลปะในตำรานี้ไว้มาก ในสมัยที่ท่าน
ดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่ของโรงเรียนสายบุญญา ครูอาจารย์และนักเรียน
ทุกคนจะต้องได้รับการฝึกฝนอบรมอย่างเข้มงวดในศิลปะดังกล่าวโดยทั่วกัน

จึงเป็นมรดกอันล้ำค่าที่ตกทอดอยู่แก่โรงเรียนสายบุญญาตราบเท่าทุกวันนี้ และความดีทั้งหลาย หากจะมีแก่ชื่อเสียงของโรงเรียนสายบุญญา ก็เป็นเพราะท่าน ซึ่งเป็นอาจารย์ใหญ่คนแรกได้วางรากฐานและแนวทางขึ้นไว้ เป็นแบบฉบับให้รับปฏิบัติสืบกันมา อนุสรณ์ในเกียรติประวัติอันดีเด่นของท่านนั้น ทางราชการก็เห็นสมควรจัดให้มีขึ้น โดยกระทรวงศึกษาธิการ อนุมัติให้ใช้ชื่ออาคารเรียนของ โรงเรียนสายบุญญาที่สร้างใหม่ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๐๓ และ ๒๕๐๖ ว่า ตึกเทือง สนิทวงศ์

หม่อมหลวงมณีรัตน์ บุณนาค นายกลายบุญญาสมาคมในพระบรมราชินูปถัมภ์ในปัจจุบัน ก็ได้เขียนไว้ตอนหนึ่งดังนี้

“นักเรียนโรงเรียนสายบุญญาได้รับการฝึกฝนในทางทำอาหารไว้มากในสมัยที่คุณยังเป็นอาจารย์ใหญ่ เท่าที่จำได้ เรามีโรงครัวเล็กๆ สำหรับนักเรียนฝึกทำอาหารหมุนเวียนผลัดกันทำคราวละห้อง สำหรับผู้ที่สอบวิชาอนุภาซาด เมื่อสอบทำอาหารแล้วก็นำไปจัดโต๊ะอาหาร แต่งตั้งให้เรียบริวยสวยงาม พร้อมทั้งตั้งเมนูที่บรรจงเขียนด้วยฝีมือต่างๆ กัน แล้วครูและอาจารย์ จึงจะมาตัดสิน ด้วยการ นั่งโต๊ะรับ ประธาน เป็นอาหารมื้อกลางวัน ซึ่งผมนักเรียนนั่นเองเป็นผู้เสิร์ฟอีก

ในงานกาชาดทุก ๆ ปี นอกจากทางโรงเรียนส่งนักเรียนเข้าแสดงกายบริหาร ละคร ประประกวดการฝีมือ ตัดเย็บเสื้อ และประกวดการทำอาหารแล้ว ผลส่วนมากที่ได้รับคือ การชนะเลิศในทางประกวดอาหาร ทั้งนี้

กันเองมาจากผลการสั่งสอนของอาจารย์ใหญ่ คุณอาสาใจเรื่องการช่าง
ฝีมือต่าง ๆ มาก งานเย็บปักถักร้อยนั้นคงได้รับมาทั้งสองทางคือ จากใน
วังสมเด็จพระพันวัสสา และโรงเรียนวังหลัง เพราะคุณอาถนัดแทบทุก
อย่าง คือ นิตติ้ง แทตติ้ง เย็บปักเสื่อ มีชื่อในสมัยนั้น แม้กระทั่งอายุ
๘๐ ปีแล้ว เมื่อคราวมีงานฉลองอายุโรงเรียนครบ ๕๐ ปี คุณอายังได้
ส่งผ้ารองถาด รองแจกันแบบต่างๆ ที่ถักเป็นแทตติ้งมาให้แสดงในงาน
ส่วนเรื่องการปรุงอาหารก็ได้ทอดทิ้ง คงคิดว่า จิต ทำเป็นตำราไว้เสมอ
มิได้หวังวิชาตั้งเช่นผู้ใหญ่สมัยเก่าๆ ยึดหนังสือกับข้าวมีชื่อของ Mrs.
Beaton ไว้เป็นหลัก ได้แปลเป็นไทยไว้ก็มาก บางทีก็ดัดแปลงให้มีรส
ชาติหน้าตาแปลกไปเสียอีกอย่างหนึ่ง ฉะนั้น ทุกคราวที่สายบุญญาสมาคมมา
จัดงานวันอาหารชน และพิมพ์ตำราอาหาร ออกจำหน่าย จึงได้รับความ
เมตตาจากคุณอาส่งตำราให้พิมพ์ทุกครั้ง มีทั้งชนิดอาหารธรรมดาและ
อาหารมังสวิรัต (ในตอนปลายอายุของคุณอา คุณอาเลิกรับประทาน
เนื้อสัตว์แล้ว)

เมื่อสมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ รับโรงเรียน
สายบุญญาและสายบุญญาสมาคมไว้ในพระบรมราชินูปถัมภ์แล้ว คุณอาก็ได้
นำโรงเรียนและสมาคมเข้ารับใช้สนองพระเดชพระคุณในโอกาสอันควร
เช่น ส่งนักเรียนเข้าช่วยในห้องเครื่องเมื่อมีงานต้อนรับแขกบ้านแขกเมือง
เป็นต้น และต่อมาโรงเรียนและสมาคมก็ถือแนวปฏิบัติของคุณอาเป็น
ตัวอย่าง

คุณอาสาในพระมหากรุณาธิคุณอยู่เสมอ และชื่นอกชื่นใจเมื่อได้มีโอกาสเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท พระมหากรุณาธิคุณที่คุณอาได้รับพระราชทานในโอกาสต่าง ๆ เสมือนเครื่องต่ออายุคุณอา เมื่อครั้งโรงเรียนและสมาคมจัดงานฉลองอายุ ๘๐ ปีให้คุณอา ความทรงทราบถึงสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเงินใน ๓,๐๐๐ บาท คุณอาปลื้มปิติเป็นอย่างยิ่ง และได้นำเงินพระราชทานนี้รวมกับเงินที่ศิษย์เก่าได้โดยเสด็จพระราชกุศลมอบให้มูลนิธิ ส.ป.ส. ทั้งหมดเมื่อครั้งจัดงานฉลองโรงเรียนสายบุญญาครบ ๕๐ ปี คุณอาอายุ ๘๐ กว่าเกินไม่สะอึก ก็อุทิศส่วนหนึ่งรถเข็นมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ด้วยความตั้งใจ และได้รับความชื่นชมสนับสนุนที่ได้รับพระราชทานพระราชปฏิสันถารจากสมเด็จพระเจ้า จนพูดถึงไปอีกนานวัน”

นางสาวยุพิน สุกุมารทัต ก็ได้พรรณนาถึงคุณไว้ ดังนี้

“หม่อมราชวงศ์หญิงทอง สนิทวงศ์ อดีตอาจารย์ใหญ่โรงเรียนสายบุญญาเป็นผู้ที่คิดค้นการประกันนับถืออย่างสูง นับแต่คิดค้นเข้ารับราชการเป็นครูอยู่ได้บังคับบัญชาของท่าน ตั้งแต่กระทรวงศึกษาธิการเริ่มบรรจเข้ารับตำแหน่งครูในโรงเรียนสายบุญญา ท่านปกครองบังคับบัญชามาอยู่ถึง ๒๐ ปี คิดฉันได้รับความอบอุ่น ความเมตตากรุณาและศิลปวิทยาการจากท่านทั้งโดยทางตรงและโดยทางอ้อม โรงเรียนสายบุญญาในเวลานั้นจึงเปรียบเสมือนบ้านที่ร่มเย็นของคิดฉัน ทั้งนี้ก็เพราะท่านอาจารย์ใหญ่เป็นนักปกครองและนักบริหารการศึกษาชั้นยอดเยี่ยม ท่านเป็นอาจารย์ใหญ่

ที่ดีเด่น มีความสามารถและรสนิยมสูง เป็นแม่พิมพ์ของบรรดาศิษย์เป็น
 อย่างดี โรงเรียนสายบุญญาเป็นสถานศึกษาที่ท่านมีส่วนกุศลร่วมบริจาค
 ฝากคลังต้องกันกับบรรดาทายาทราชตระกูลสนิทวงศ์ ซึ่งพร้อมใจกัน
 ป็นสมานฉันท์มอบมรดกอันล้ำค่าของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสาย
 จินทวงศ์ มีที่ดินและตึกกำหนดให้แก่กระทรวงศึกษาธิการ เพื่อจัดตั้ง
 เป็นโรงเรียนสตรี โรงเรียนได้เจริญรุ่งเรือง มีชื่อเสียงมากโรงเรียนหนึ่ง
 เพราะความสามารถของ ม.ร.ว. หญิงเทือง สนิทวงศ์ แม่ท่านไม่เคยศึกษา
 วิชาการบริหารโรงเรียนมาก่อน แต่ด้วยสายต่อนหลักแหลมของเจ้าหน้าที่
 ชื่นผู้ใหญ่แห่งกระทรวงศึกษาธิการ จึงได้เชิญท่านเข้ารับตำแหน่งอาจารย์
 ใหญ่ โดยไม่ยอมฟังคำปฏิเสธต่อตำแหน่งอันเหมาะสมนี้ ผลก็คือ ท่าน
 ทำงานได้ผลดีทันตาเห็น ปรากฏแก่สังคมทั่วไปในเวลานั้น ทั้งด้วย
 ซาคิวติ คุณวุฒิของท่าน และประสบการณ์ การศึกษา การมีพหุสูตร
 เนื่องจากเคยได้รับการอบรมจากเจ้านายในพระบรมมหาราชวังในสมัย
 ล้นเกล้าฯ รัชกาลที่ ๕ ซึ่งเปรียบเสมือนท่านได้ศึกษาในมหาวิทยาลัยในวัง
 เป็นเวลาถึง ๙ ปี ท่านได้นำศิลปวิทยาการ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม
 ประเพณีอันดีงาม มาใช้อบรมเผยแพร่แก่ครูนักเรียนมากมายในภายหลัง
 และก่อบริการด้วยท่านได้เข้าถึงรสพระธรรมอันล้ำเลิศ จึงได้นำหลักธรรม
 อันเหมาะสมมาช่วยในการบริหารการปกครองนักเรียนต่อมาด้วย ท่าน
 จึงสมควรที่จะได้รับสมญาว่า อัจฉริยะอาจารย์ จิตใจของท่านมุ่งอยู่แต่จะ
 บริหารโรงเรียนให้เจริญรุ่งเรืองยิ่ง ๆ ขึ้น ท่านทุ่มเท กำลังกาย กำลังใจ

ของโรงเรียนไปยังโรงเรียนอภัยพิทักษ์ ๒ แห่งนั้น ท่านแสดงความชื่นชม
 ที่โรงเรียนสายบุญญาสามารถเปิดทำการสอนได้ถึงสองแห่ง ทำให้ได้ชื่อว่า
 การศึกษาของนักเรียนไม่ต้องหยุดชะงักลงในยามสงคราม ทั้งยังสามารถ
 เปิดรับนักเรียนอื่น ๆ ที่อพยพหลบภัยได้ด้วย ท่านว่าเป็นบุญกุศลนัก ท่าน
 คอยฟังข่าวและคอยให้กำลังใจอยู่เสมอเหมือนท่านยังให้ความคุ้มครองเรา
 อยู่เช่นครั้งอดีตกาล ท่านห่วงใยในสภาพการเดินทางไปโรงเรียนอภัยพิ
 ทักษ์คฤหาสน์ของครูและนักเรียน ซึ่งต้องลงจากรถรางไฟฟ้าสายสมุทร-
 ปราการแล้วตั้งแถวเดินไปตามถนนกล้วยน้ำไทประมาณ ๒๐ นาที จึงจะ
 ถึงโรงเรียน บางวันต้องเดินผ่านหลุมระเบิดที่เครื่องบินนำมาทิ้งไว้คอน
 กลางคืน ขวัญของครูและนักเรียนเสียไปตาม ๆ กัน แต่ด้วยอุทิศสาห-
 วิริยะ ทั้งครูและนักเรียนไม่มีใครขาดโรงเรียน”

นางจรัส สนิทวงศ์ ณ อยุธยา ศิษย์ผู้หนึ่งได้เขียนสกุติไว้ จะขอ
 ยกมาบางตอนดังนี้

“ชีวิตนี้ ท่านผู้ประคุณเป็นผู้บงกช จะขอพรรณนาพระคุณเท่า
 ที่สามารถจะเขียนได้ ซึ่งความจริงแล้ว ๖ ปีที่ได้อยู่ใกล้ชิดท่าน ได้รับความ
 การอบรมสั่งสอนจากท่านจนเพื่อนบางคนถึงให้ว่า “ลูกศิษย์กนกภูมิ” ซึ่ง
 ไม่สามารถพรรณนาได้หมด ไม่ได้ยกยอว่าท่านเป็นครูสตรีที่เลิศผู้หนึ่งใน
 ประเทศไทย ถ้าเปรียบคุณงามความดีของท่านแล้ว ท่านเป็นผู้มีน้ำใจครู
 อันทรงตลอดกาล เป็นอาจารย์ตั้งแต่ต้นจนจบชีวิต ที่จำได้ฝังใจ ต้องทำ

ทุกอย่างให้ได้ ไม่มีสิ่งใดที่จะทำไม่ได้ ทำไม่ได้ ทำใหม่ ๆ จนนั่งหน้าตาไหล แต่นั่นแหละครูที่หาไม่ได้ ทุกอย่างต้องทำได้ กับข้าวกาวหวาน คอกไม้-สด แห้ง ผลไม้ ใบทอง เย็บ บัก ถัก ร้อย แม้มีครอบครัวแล้วไปกราบเยี่ยมเยียนจะได้รับการอบรมสั่งสอนแนะแนวชีวิตที่มีประโยชน์กลับไปทุกครั้ง ท่านจะหาอาหารแปลก ๆ ที่ทำขึ้นใหม่ตลอดจนการฝีมือที่ทำใหม่ ๆ ขึ้นมาอีก สอนเพิ่มให้ รู้สึกว่าไม่มีสิ่งใดที่ท่านทำไม่ได้ ท่านเป็นครูอยู่ตลอดอายุของท่าน สอนอยู่ตลอดชีวิตจริง ๆ ทุกสิ่งทุกอย่างของท่านประณีต มีระเบียบ ประคอง ฐะ ประคอง อย่างหาใครเหมือนยาก ไม่ว่าจะทำสิ่งใดท่านสามารถแก้ไขให้ได้ทุกอย่าง แม้แต่การศึกษาทางพระพุทธศาสนา ท่านยังให้คำแนะนำ..... เด็กไทยต้องประณีต ใจเย็น มุ่งทำให้เรียบร้อย อร่อย ตั้งใจ เพียรทำให้เสร็จ ตั้งใจมุ่งมั่นแก้ไขให้ดีขึ้น อย่าเอาอย่างใครเขาออกมาเป็นคุ่น ๆ จงรู้จักประคอง ฐะ ประคอง ให้มีความคิดความรู้ของตัวด้วย จงเอาแต่เพียง ใช้ปัญญาของตนแก้ไขออกมาใหม่จนเป็นที่พอใจ ทำทุกครั้งต้องให้ดีขึ้นกว่าเดิม ถ้าดีแล้วก็จะจดเป็นตำราไว้เตือนความจำ

การทำบุญของท่าน เช่นการใส่บาตร ใส่ครั้งละ ๕๐-๘๐ องค์ ของที่ใส่ต้องอร่อย ประณีต สวย น่ารักประทาน คือใส่แต่ของดี ๆ และทำเองเสมอ ๆ เช่น มะพร้าว ๕๐ กระหว่ง ๆ ละประมาณ ๗-๘ ผล ปอกกันคืนยังรุ่ง หมี่ผัด ต้องผัดทีละกะทะ ๆ ละ ๑ กระหว่ง ขนมทุกชนิด

ต้องทำเอง ประณิธิ สะอาด ท่านเป็นผู้ได้ทำบุญไว้มาก แม้เราจะถูกคฤ
จนต้องร้องไห้ตาม ๆ กัน แต่ผลที่ได้รับคุ้มค่า ไปที่ไหน ไม่น้อยหน้าใคร
..... สิ่งที่น่าสรรเสริญที่สุด ท่านไม่มีความลับที่ทองการจะไว้ค้ำหรือ
ไว้แก่งคนเดียวจนวิชาตายไปกับตัว ท่านบอกให้หมดโดยไม่ปิดบัง ท่าน
สอน ๆ ให้ได้จริงจัง ๆ เมื่อท่านทราบอะไรดี ๆ หรือมีอะไรดี ๆ มาจะต้อง
บอก แจก เขียนไว้ให้ ท่านเป็นครูจริง ๆ ท่านศึกษาของท่านอยู่เสมอ
แม้แต่หนังสือต่างประเทศก็อ่านมิได้ขาด สิ่งไหนที่ทำไม่ค่อยดี ถ้าท่าน
ทำได้ดีขึ้น จะเรียกไปและสอนให้ทันที ท่านศึกษาค้นคว้าตลอดชีวิต และ
ถ่ายทอดความรู้ที่เป็นประโยชน์ตลอดชีวิต ท่านมีเจตนาดี มีศรัทธา ไม่
เบียดเบียน ท่านมีเลือดเนื้อเป็นครู เห็นอกเห็นใจ ถ้าจริงมักจะไม่ถูกหู
แต่ถ้าเราทนได้มักจะเป็นคุณประโยชน์”

นางเรณู สุตะบุตร อาจารย์ใหญ่โรงเรียนสมถวิลราชดำริ ก็ได้
กล่าวถึงคุณไว้ตอนหนึ่ง ดังนี้

“ในชีวิตของคุณเท่าที่ได้ใกล้ชิด ก็ได้เห็นคุณทำงานที่เป็นประโยชน์
ต่อผู้อื่นตลอดมา ใครมีปัญหอะไร คัดค้านอะไร ไม่ว่าจะเป็นเรื่องส่วนตัว
หรือเรื่องธุระการงาน ไปหาคุณแล้วจะได้รับความสว่าง ความสบายใจ
กลับไปแน่นอน คุณไม่หวงวิชาเหมือนผู้ใหญ่สมัยโบราณ คุณอยากจะ
สอนทุกอย่างที่ผู้อื่นต้องการเรียน คุณสอนด้วยศรัทธาและด้วยความเต็มใจ
ชีวิตของคุณเป็นครูจริง ๆ ข้าพเจ้าอยากขอเน้นว่า คุณเป็นครูทั้งชีวิตจิตใจ

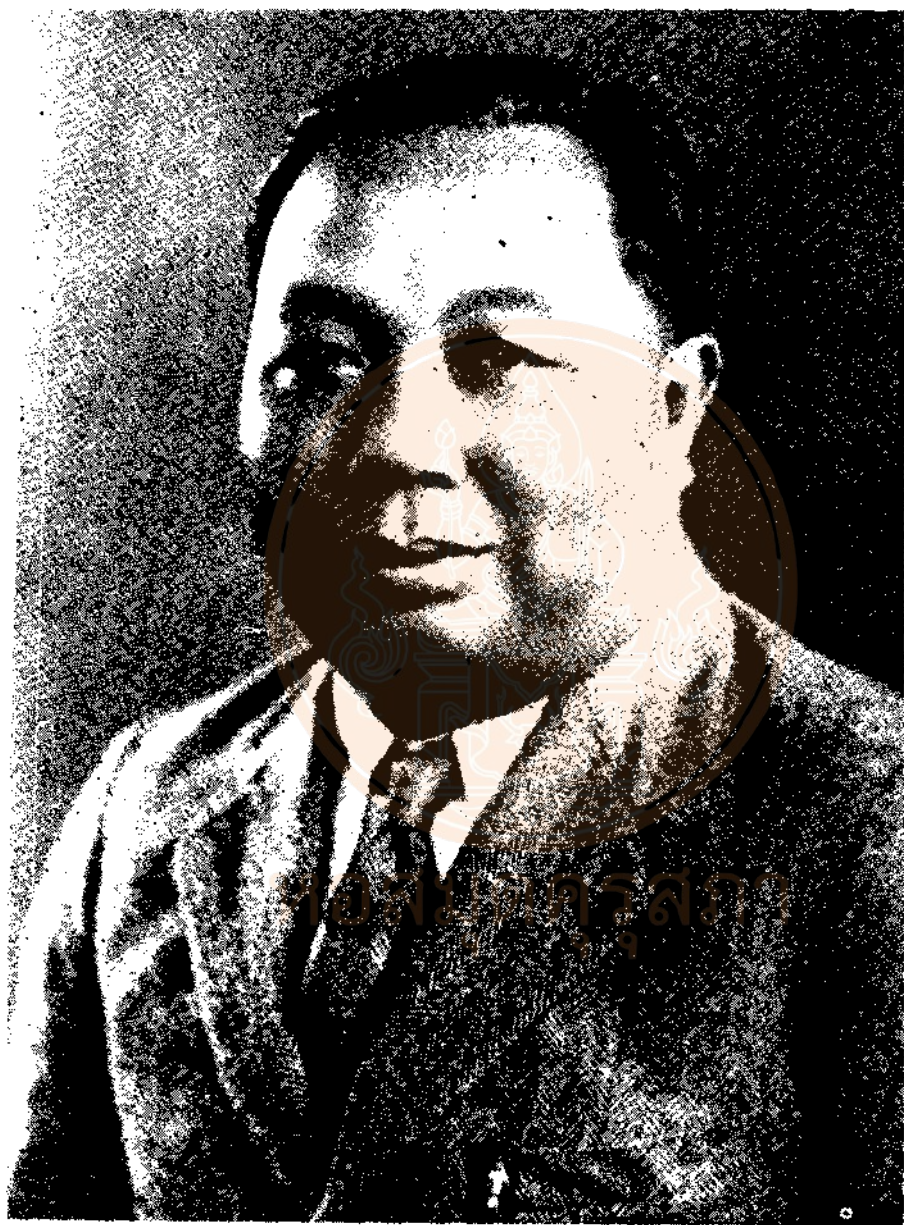
ในวันเกิดของคุณปีนี้ คือวันที่ ๒๗ มีนาคม คุณก็ได้เตรียมรวบรวมคำรากับข้าวที่คุณทดลองทำแล้ว (วิธีแต่งคำรากับข้าวของคุณ คุณจะต้องทำเสียก่อนด้วยส่วนสัคที่ถูกต้อง) พิมพ์แจกลูกศิษย์ แต่น่าเสียดายที่คุณไม่ได้มีโอกาสอยู่แจกหนังสือที่คุณตั้งใจไว้ว่าจะแจกในงานวันเกิด กลายเป็นพวกเราได้รับแจกหนังสือ นั้นในวันที่ ไม่มีร่างของคุณให้พวกเราได้กราบไหว้บูชาเสียแล้ว

คุณจากพวกเราไปแล้ว คุณจะไม่กลับมาอีก สิ่งที่คุณทิ้งไว้ให้พวกเรา ก็คือ ความทรงจำที่ไม่มีวันลืมเลือน เราจำได้ทุกอย่างที่คุณได้ทำไว้กับเรา และกับโลกด้วยเมตตาอารีและไม่ตรีจิต และด้วยอุทมการอันสูงส่งของ

ครู

บุญเจือ อองคประดิษฐ์

หอสมุดคุรุสภา

หลวงชาญพิทยกิจ
(เทมียน บุรณบุตร)

หลวงชาญพิทยกิจ

(เหมือน บุรณบุญ)

พ.ศ. ๒๔๓๔ - ๒๕๐๘

หลวงชาญพิทยกิจ เป็นครูที่ได้ทำหน้าที่ของท่านแทนผู้หนึ่งตั้งที่
วณฯ พลเอก ปรากฏ จารุเสถียร รองนายกรัฐมนตรี และรัฐมนตรี
ว่าการกระทรวงมหาดไทย ได้เขียนคำไว้อาลัยในหนังสืออนุสรณ์งาน
พระราชทานเพลิงศพหลวงชาญพิทยกิจ ดังนี้

"ท่านอาจารย์หลวงชาญพิทยกิจ เป็นอาจารย์เก่าของโรงเรียนวัด
ราชาธิวาส ท่านได้สร้างคุณงามความดีไว้ให้แก่โรงเรียนเป็นอันมาก ทั้งยัง
ได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ให้แก่ศิษย์ไว้เป็นพื้นฐานเสมือนเป็นราก
แก้วอันสำคัญของชีวิต ศิษย์แต่ละท่านส่วนมากได้มีความเจริญก้าวหน้า
มีตำแหน่งหน้าที่สูง และเป็นบุคคลสำคัญในการบริหารประเทศ จึงนับได้
ว่า ท่านอาจารย์ หลวงชาญพิทยกิจ ได้มีส่วนสร้างคุณงามความดีให้แก่
ประเทศชาติเป็นอย่างมาก ความดีของท่านอาจารย์ที่ได้สร้างความมั่นคง
ให้แก่โรงเรียนวัดราชาธิวาส และสร้างความเป็นคนให้แก่ศิษย์ จะอยู่ใน
ความทรงจำของศิษย์ทุกท่าน ซึ่งจะไม่มีวันลืมได้เลย การสูญเสียอาจารย์
ไปครั้งนี้ ย่อมนำมาซึ่งความเศร้าสลดให้แก่ครอบครัว ญาติมิตร และ
ศิษย์ของท่าน ผู้เขียนในฐานะที่เป็นศิษย์ผู้หนึ่ง ขอตั้งจิตอธิษฐาน ขอให้

คุณงามความดีของอาจารย์ จึงเป็นพลังส่งให้วิญญาณของท่าน ไปสู่
สุขคติภพ เทอญ”

หลวงชาณพิทยกิจ (เหมียน บุรณบุญย์) เกิดเมื่อวันที่ ๔ กันยายน
พ.ศ. ๒๔๓๔ ตรงกับวันศุกร์ ขึ้น ๒ ค่ำ เดือน ๑๐ ปีเถาะ ณ ตำบล
ภาณุวงษ์ กิ่งอำเภอบุพผาราม (ปัจจุบันอำเภอธนบุรี) จังหวัดธนบุรี
เป็นบุตรคนที่ ๒ ของ นายเมฆ บุรณบุญย์ และนางทองดี บุรณบุญย์
มีพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกัน ๔ คนเป็นหญิง ๒ คน ชาย ๒ คน ปัจจุบัน
นี้พี่สาวยังมีชีวิตอยู่เพียงคนเดียว คือ นางโหมศ ปกาสะปุตต์ พี่น้องคนอื่นๆ
ได้ถึงแก่กรรมไปก่อน คือ นางสาวม้วน บุรณบุญย์ ถึงแก่กรรมเมื่ออายุ
๗๐ ปี และนายหนุ่ม บุรณบุญย์ นักเรียนทุนรัฐบาล ถึงแก่กรรมระหว่าง
การศึกษา ณ ประเทศฟิลิปปินส์ นับว่าหลวงชาณพิทยกิจเป็นผู้มีอายุยืน
คนหนึ่ง คือมีอายุรวม ๗๔ ปี และได้เป็นครูตราบถึงอวสานแห่งชีวิต
ตั้งคำไว้อาลัยของคณะครูอาจารย์โรงเรียนอานวยศิลป์ ธนบุรี

“ในวันที่ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๘ ซึ่งอยู่ในระหว่างการปีดเรียน
ภาคต้น แต่ครูบางท่านต้องมาปฏิบัติงานที่โรงเรียน เพื่อเตรียมการให้
พร้อมก่อนเปิดเรียนภาคกลาง ขณะที่ครูกำลังสาละวนกับงานในตอนบ่าย
วันนั้น คุณเสมอ ชาณพิทยกิจ บุตรชายของ คุณหลวงชาณพิทยกิจ
ได้มาที่โรงเรียนและแจ้งแก่พวกเราว่าคุณพ่อได้ถึงแก่กรรมเสียแล้วด้วยโรค
หัวใจวาย ชั่วนี้ทำให้พวกเราตกตะลึงไปตามๆ กันและไม่เชื่อว่าจะเป็นไปได้
เพราะในวันที่ ๒๗ สิงหาคม นั้นเอง ท่านอาจารย์ใหญ่ยังคงมาทำงานที่

โรงเรียนตามปกติ แม้ว่าเป็นเวลาปีภาคเรียนก็ตาม ท่านยังได้เดินตรวจตรา
ดูความเรียบร้อยรอบ ๆ บริเวณโรงเรียนและเมื่อท่านจะกลับยังได้เรียกครู
อุทานไปสั่งว่า ในวันที่ ๓๐ สิงหาคม ท่านจะมาโรงเรียนอีก แต่ถ้า
ท่านเกิดติดธุระมาไม่ได้ และมีงานด่วนให้นำไปที่บ้าน หรือจะรอวันเปิด
เรียนที่ ๑ กันยายนก็ได้ แล้วท่านก็กลับไป ชั่วระยะเพียง ๒ วัน... ฯลฯ..”

เมื่อเยาว์วัย หลวงชาตพิทยกิจ ได้รับการศึกษาวิชาชั้นต้นในสำนัก
วัดทองคาราม จากการเป็นศิษย์พระครูอุทุมพิทยากร ซึ่งต่อมาได้เลื่อน
เป็นสมเด็จพระพุฒาจารย์ พุทธสรมหาเถระ (นาม พุทธสโร) พระอาจารย์
นามได้เป็นผู้เริ่มสอนหนังสือไทยแก่ศิษย์ของท่านเป็นการส่วนตัวมาตั้งแต่
พ.ศ. ๒๔๓๒ โดยใช้กุฏิเป็นโรงเรียน ท่านสอนด้วยตนเอง เมื่อสำนัก
เรียนวัดทองคารามเป็นที่นิยมของผู้ปกครอง จึงได้ส่งบุตรหลานมาเข้า
ศึกษาเล่าเรียนกันมากขึ้น ท่านจึงได้ปรับปรุงการสอนให้กว้างขวางออกไป
วิชาที่สอนมี หนังสือ ลูกคิด เลขคณิต และจรรยา การเรียนของนักเรียน
เจริญขึ้นเป็นปีกแผ่นโดยลำดับ จนกระทั่งเป็นโรงเรียน มีชื่อว่า “โรงเรียน
อุทุมพิทยาน” ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ กรมศึกษาธิการได้เข้าดำเนิน
การศึกษาเอง และรับโอนครูทุกคนที่พระอาจารย์นวมให้ช่วยกันสอนเข้า
เป็นข้าราชการ ได้รับพระราชทานเงินเดือนทั้งสิ้น ส่วนพระอาจารย์นวม
ได้รับแต่งตั้งเป็น “พระอาจารย์สยามปริยัติ” มีหน้าที่เป็นครูใหญ่โรงเรียน
อุทุมพิทยาน เนื่องด้วยคุณความดี ความเสียสละส่วนตน พร้อมด้วย
วิริยะอุตสาหะประสิทธิ์ประสาทวิทยาการแก่อนุชน จนบรรลุลผล เป็นกำลัง

แก่ทางราชการ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระครูสัญญาบัตรพิเศษ มีราชทินนามว่า พระครูอุดมพิทยากร (นาม พุทฺธสโร) และกรมศึกษาธิการได้มอบประกาศนียบัตรคุณมัธยมพิเศษ ให้ไว้เป็นสำคัญ ในระยะนี้การศึกษาของโรงเรียนอุดมพิทยานได้เจริญเป็นขั้นก้าวหน้า กระทรวงธรรมการได้รับโอนเป็นโรงเรียนของรัฐบาล และพระครูอุดมพิทยากร ก็ได้เลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะ มีราชทินนามว่า พระธรรมธราชจารย์ เป็นเจ้าอาวาสวัดทองนพคุณ ปกครองดูแลให้ความอุปการะต่อมา สมัยนั้นนอกจากมีโรงเรียนอุดมพิทยานแล้ว ท่านยังได้จัดให้มีโรงเรียนสตรีอุดมพิทยานเกิดขึ้นอีกด้วย ซึ่งภายหลังได้แปรสภาพเปลี่ยนแปลงมาเป็นโรงเรียนศึกษานารีปัจจุบันนี้

หลวงชาวนพิทยกิจ เข้าสอบไล่ในสนามหลวง และสอบไล่ได้ประโยค ๒ แล้วสมัครเข้าเป็นนักเรียนฝึกหัดครูฝั่งตะวันตก (บ้านสมเด็จพระเจ้าพระยา) เมื่อปลาย พ.ศ. ๒๔๕๒ สอบไล่ได้ประกาศนียบัตรประโยคครูประถม และเนื่องด้วยผลการสอบของนักเรียนเฉพาะวิชาสามัญ ไม่สูงกว่าการสอบของนักเรียนที่จบชั้นมัธยมบริบูรณ์ โรงเรียนมีนโยบายที่จะส่งเสริมครูที่สำเร็จ ป.ป. ให้มีความรู้ยิ่งขึ้น จึงได้คัดเลือกนักเรียนที่สำเร็จแล้วรวม ๑๘ คน ซึ่งมีหลวงชาวนพิทยกิจรวมอยู่ด้วย ส่งไปเรียนภาษาอังกฤษที่โรงเรียนสวนกุหลาบอังกฤษ ซึ่งตั้งอยู่ที่โรงเรียนวัดเทพศิรินทร์

หลวงชาณุพิทยกิจเริ่มต้นออกรับราชการเป็นครูโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ สอบไล่ได้ประกาศนียบัตรประโยคครูมัธยมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ หลวงชาณุพิทยกิจเป็นครูประจำชั้นทำการสอนและปกครองนักเรียนอย่างไร่นั้น ศิษย์ท่านหนึ่งคือ ขุนไมตรีประจักษ์ (ไมตรี พิจิตรนรการ) ซึ่งเคยดำรงตำแหน่ง ผู้ตรวจราชการกระทรวงมหาดไทย เขียนคำไว้อาลัยดังนี้

“คุณหลวงชาณุพิทยกิจ นอกจากท่านจะเคยอยู่ในฐานะเป็นครูประจำชั้นสอนข้าพเจ้ามาครั้งเป็นนักเรียนอยู่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัยแล้ว ด้วยความที่ท่านมีการุณธรรมโอบเอื้อต่อศิษย์ผู้อยู่หัวเมือง ท่านยังให้อุปการคุณเป็นส่วนตัวพิเศษแก่ข้าพเจ้า โดยติดต่อขอตัวจากพ่อแม่ทางจังหวัดสมุทรสาคร ให้มาอยู่ร่วมกันที่บ้านบิดามารดาของท่าน ข้าพเจ้าได้รับทั้งส่วนวิชาความรู้ และความสะอึกสบายในวัยเด็กทุกอย่าง ส่วนคุณลุงคุณป้าตลอดจนชั้นลูก ๆ หลาน ๆ หรือนัยหนึ่งคือคุณพ่อคุณแม่ พี่ น้อง และหลาน ๆ ของคุณหลวงชาณุพิทยกิจนั้น ต่างก็พลอยเอ็นดูโดยสนิทใจต่อข้าพเจ้าเสมอญาติใกล้ชิดคนหนึ่งด้วย กล่าวเฉพาะคุณหลวงชาณุพิทยกิจ แม้ภายหลังที่ท่านสมรสแยกครอบครัวจากกันแล้ว ภริยาและบรรดาบุตรของท่านทุกคน ล้วนแต่สนิทใจมีไมตรีจิตแก่ข้าพเจ้า หาได้แตกต่างไปกว่าผู้เป็นสายญาติคนอื่น ๆ เลย ทางบ้านพ่อแม่ข้าพเจ้าอยู่ถึงหัวเมืองไกลไปมาไม่สู้สะดวกเวลานั้น คุณหลวงชาณุพิทยกิจและคุณป้าก็เคยกรุณาไปเยี่ยมเยียนภายหลังต่อ ๆ มาแม่ข้าพเจ้าจะได้แยกย้ายไปทำงานอยู่ห่างไกลมีลูกมีเมียแล้ว

แต่ความสัมพันธ์อันฉันทะหว่างครอบครัวท่านกับข้าพเจ้า ก็คงอยู่ในลักษณะที่มีจิตใจใกล้ชิดกันอยู่เสมอ บางคราวข้าพเจ้าย้ายมาทำงานอยู่จังหวัดใกล้เคียงกรุงเทพฯ หน่อย คุณหลวงชาญพิทยกิจก็มีติดต่อตัวผู้ดูแลที่ทราบค่าเดินทางไปเยี่ยมไปหา ยามท่านเกิดทุกข์กลุ้มท้อแท้ก็ให้เกียรติไว้เนื้อเชื่อใจบอกเล่าปรึกษาด้วย ยามข้าพเจ้าบวชเรียน ท่านก็ยังเจียดเวลาไปสนทนาให้คติด้วยห่วงใย ตลอดชีวิตของท่าน ดูเหมือนข้าพเจ้าจะได้รับเกียรติเสมือนญาติยิ่งกว่าศิษย์ไปอีก ชีวิตความเป็นครูบาอาจารย์ของท่านประเสริฐเห็นปานนี้ ถึงข้าพเจ้าจะเรียกท่านติดปากอยู่ว่าคุณครู แต่ส่วนลึกแห่งจิตใจของข้าพเจ้า ตลอดถึงภรรยาและลูก ๆ ต่างก็พากันรำลึกถึงพระคุณด้วยความเคารพบูชายิ่ง

ข้าพเจ้านึกถึงเพื่อนนักเรียนร่วมชั้นที่ท่านเคยเป็นครูสั่งสอนมา ทุกคนคงจำได้ว่า เวลาเสร็จจากการสอบไล่ปลายเทอมสิ้นปีการศึกษา ท่านมักใช้โอกาสว่างเล่านิยายสนุก ๆ ให้พวกเราฟัง นิยายบันเทิงใจเหล่านั้นมักจบลงด้วยคติแฝงไว้ให้เราได้นึกถึงเกียรติแห่งความซื่อสัตย์สุจริต และจงใจให้เรามาเพ็ญตนเป็นคนจริงจั่งต่อหน้าที่ทำงาน เกร่งต่อเวลา มีอุทิศหะบากบั่น ตรงไปตรงมา มีจิตใจเป็นคนเด็ดเดี่ยวและหนักสู้ ซึ่งแม้ตัวของท่านเอง เมื่อเราสังเกตใกล้ชิด ก็ให้เห็นได้ชัดแจ้งว่า ท่านรักษาคตินี้เป็นแนวปฏิบัติอยู่ตลอดชีวิต จนท่านสูงงอมแก่ห่อหมแล้วก็ล่วงลับจากพวกเราไปอย่างใจเป็นสุข”

เสียสละเพื่อความเจริญของศิษย์ สามารถนำศิษย์ให้มีความรู้ระดับตา
ตำรงตน ตำรงครอบครัว ทำประโยชน์ให้เกิดแก่ประเทศชาติ ครูที่
ยอมมีศิษย์ดีเท่านี้ ทั้งศิษย์ของหลวงชาณุพิทยกิจ

หลวงชาณุพิทยกิจ นอกจากมีแนวการสอนในตำนพุทธศึกษา และ
จริยศึกษาแล้ว ในตำนพลศึกษา ก็ให้เป็นผู้ให้การฝึกอบรมด้วยตนเอง
เพราะได้เคยฝึกฝนอบรมตนเองมา ตั้งแต่สมัยเมื่อเป็นนักเรียนก็ได้สมัคร
เป็นนักกีฬา เคยเข้าแข่งขันฟุตบอลให้แก่โรงเรียน เป็นประจำ ชอบ
การกีฬาทุกชนิด และเล่นได้ดีด้วย ครูที่เป็นนักกีฬามักจะเป็นผู้สนใจ
ของนักเรียน ก่อนที่จะเป็นผู้นำนักเรียนเข้าเป็นนักกีฬาได้นั้น ผู้นำจะต้อง
เป็นตัวอย่างในการเสียสละส่วนตน เพื่อประโยชน์ส่วนรวมด้วยการมีน้ำใจ
เป็นนักกีฬา รู้แพ้ รู้ชนะ รู้อภัย รู้การปฏิบัติตนต่อสังคมเด็ก หลวงชาณุ
พิทยกิจเป็นครูผู้ฝึกฟุตบอล มวยฝรั่ง ยูโด และเป็นผู้เล่นฟุตบอลให้แก่
สโมสรเสือป่า ทีมจังหวัด แขวงพระนครกลาง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตั้งกองเสือป่าและลูกเสือชั้น บรรดาเสือป่า
และลูกเสือต้องรับการฝึกกระเบียบแถว และอาวุธแบบทหารทุกสัปดาห์
เมื่อสิ้นฤดูฝนประมาณปลายเดือนธันวาคม พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการซ้อมรบที่บริเวณท้องที่เขต
อำเภอเมืองนครปฐม อำเภอบ้านโป่ง อำเภอโพธารามซึ่งอยู่ในเขตจังหวัด
นครปฐม และจังหวัดราชบุรี เป็นประจำทุกปี และเมื่อเสร็จการซ้อมรบ

เือบ้าแล้ว ได้โปรดให้มีการแข่งขันฟุตบอลระหว่างเสือป่าเหล่าต่าง ๆ
บรรดาครูและข้าราชการในสมัยนั้นเป็นนักฟุตบอลกันโดยมาก หลวงชาณุ
พิทยกิจก็เป็น นักฟุตบอลด้วย และในรัชสมัยนั้นก็ได้รับพระราชทาน
นามสกุลว่า "บูรณบุญย์" นอกจากฟุตบอลแล้ว หลวงชาณุพิทยกิจยังชอบ
รักกีฬาอื่น ๆ อีก ที่ชอบมากที่สุดก็เห็นจะเป็น "ยูโด" ซึ่งในสมัยนั้น
เรียกว่า "มวยญี่ปุ่น" บรรดาลูกศิษย์ที่มีชื่อเสียงต่อมาภายหลัง เช่น
นายทิม อติเปรมานนท์ นายนิยม ทองชิต ก็ได้ฝึกมวยญี่ปุ่นมาแต่สมัย
หลวงชาณุพิทยกิจเป็นครูโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย

หลวงชาณุพิทยกิจได้ลาราชการอุปสมบท ณ วัดทองนงการาม เมื่อ
วันที่ ๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ พระธรรมธราจารย์ (สมเด็จพระพุฒา-
จารย์) เป็นพระอุปัชฌาย์ และได้ลาสิกขาบท เมื่อวันที่ ๗ พฤศจิกายน
พ.ศ. ๒๔๕๖

หลวงชาณุพิทยกิจ ได้ทำการสมรสกับนางสาวผ่อง อรุณทัต บุตรี
นายทองดี อรุณทัต และนางแดง อรุณทัต ขณะเมื่อสมรสยังไม่ได้รับ
พระราชทานบรรดาศักดิ์ ต่อมาจึงได้รับ พระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น
ขุนชาณุพิทยกิจ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙

ใน พ.ศ. ๒๔๖๒ กรมศิลปากร ขอตัวหลวงชาณุพิทยกิจ ซึ่งกำลัง
ทำการสอนที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย ไปปฏิบัติงานเป็นนายตรวจ
หรือสินค้า นับเป็นเกียรติแก่หลวงชาณุพิทยกิจ ที่ได้รับความไว้วางใจ
ในความซื่อสัตย์สุจริต ขยันหมั่นเพียร เกร่งกรัดต่อหน้าที่ และทรงต่อ

เวลา ซึ่งราชการกรมศุลกากร แผนกตรวจเงิน เวลาปฏิบัติราชการมิใช่
 เป็นไปตามปกติเวลาเดียวกันสม่ำเสมอทุกวัน บางวันต้องทำหน้าที่
 การตรวจในยามค่ำคืนตึกคืนด้วย งานหน้าที่นั้นบางท่านกล่าวว่า "เงินดี"
 ไม่ทราบว่าข้อเท็จจริงจะเป็นประการใด แต่ไม่เป็นงาน ในอุดมคติของ
 หลวงชาญพิทยกิจ เพราะไม่มีสิ่งใดช่วยให้เกิดฉันทะในงาน ฉะนั้น ในปี
 นั้นเอง จึงได้ขอย้ายกลับมาสอนหนังสือที่ โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย
 ตามเดิม แล้วกระทรวงศึกษาธิการ ได้มีคำสั่งแต่งตั้ง หลวงชาญพิทยกิจ
 ไปเป็นครูใหญ่โรงเรียนมัธยมวัดราชาธิวาส การพิจารณาตัวบุคคลใน
 ตำแหน่งหัวหน้าสถานศึกษานั้นเท่าที่ทราบดูเหมือนว่าจะต้องเลือกบุคคล
 ที่มีบุคลิกลักษณะ และประกอบด้วยคุณลักษณะ ตลอดจนเหตุผลหลาย
 ประการ โดยเฉพาะตัวครูใหญ่สำหรับโรงเรียนที่ตั้งอยู่ในวัดด้วยแล้ว ยัง
 ต้องได้รับการพิจารณาเป็นพิเศษในด้านมนุษยสัมพันธ์ระหว่างเจ้าอาวาส
 และบุคคลที่กระทรวงศึกษาธิการแต่งตั้งไปเป็นครูใหญ่ โดยเฉพาะ
 หลวงชาญพิทยกิจเป็นผู้มีธรรมาจริยคติ สุภาพอ่อนน้อม และประกอบ
 ด้วยคารวะธรรมทุกประการ เหตุการณ์จึงเป็นไปด้วยความเรียบร้อยและ
 ราบรื่นตามที่นายเป็รื่อง สุเสวี ซึ่งเคยดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่โรงเรียน
 วัดสุทธิวารามได้เขียนเพิ่มเติมให้ว่า

"รองอำมาตย์เอก หลวงชาญพิทยกิจ ได้ดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่
 โรงเรียนมัธยมวัดราชาธิวาส เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ ขณะนั้นโรงเรียนมัธยม
 วัดราชาธิวาส ได้เปิดทำการสอนถึงชั้นมัธยมปีที่ ๓ (ปัจจุบันเรียก ป. ๗)

ท่านนี้ จำนวนครูและนักเรียนมีน้อย ในปีต่อมาได้ยุบชั้นประถมแต่เพิ่มชั้นมัธยมสูงขึ้นปีละชั้น ในไม่ช้าก็เปิดทำการสอนถึงชั้นมัธยมปีที่ ๖ (ปัจจุบันเรียก ม.ศ. ๓) จำนวนครูและนักเรียนเพิ่มขึ้นทุกปี มีครูและนักเรียนมากขึ้น นักเรียนที่สำเร็จชั้นมัธยมปีที่ ๖ ก็สามารถไปศึกษาต่อก่อนไต่มากร กิจยามารยาทและความประพฤติของนักเรียนสุภาพเรียบร้อยจนเป็นที่รู้จักกันทั่วไป บรรดาผู้ปกครองทั้งหลายต่างก็นำบุตรหลานมาเข้าเรียนเพิ่มขึ้นทุกปี โรงเรียนต้องขยายห้องเรียนมากขึ้น และมีความเจริญรุ่งเรืองมากขึ้นทุกปี อาจกล่าวได้ว่า เป็นโรงเรียนขนาดใหญ่ในแขวงจังหวัดพระนครเหนือ”

นอกจากได้ปรับปรุงด้านวิชาการให้ดีขึ้นแล้ว ก็ได้เริ่มฟื้นฟูกิจการลูกเสือของโรงเรียนวัดราชาธิวาส ซึ่งเงียบเหงามานานแล้วให้มีประสิทธิภาพดีขึ้น โดยหลวงชาฎพิทยกิจซึ่งได้ผ่านโรงเรียนผู้กำกับลูกเสือ และได้รับแต่งตั้งเป็นผู้กำกับเอก เป็นผู้อำนวยความสะดวกด้วยตนเอง ได้นำลูกเสือเดินทางไกลไปพักแรมตามที่ต่าง ๆ ทั้งในพระนครและต่างจังหวัด ทั้งได้นำลูกเสือไปร่วมการซ้อมรบเสือป่าทุกปี ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กิจการลูกเสือของโรงเรียนวัดราชาธิวาสเจริญขึ้นเป็นลำดับ มีจำนวนผู้บังคับหมวดและจำนวนลูกเสือมาก สามารถแยกกองลูกเสือออกเป็น ๒ กอง คือ กองที่ ๑๗ และ ๑๘ เนื่องด้วยความเข้มแข็งและความเอาใจใส่ในกิจการลูกเสือเป็นอย่างดียิ่ง ของผู้กำกับเอก

หลวงชาญพิทยกิจ ผู้กำกับกองลูกเสือโรงเรียนวัดราชาธิวาส สมากรรรมก
กลางจัดการลูกเสือ จึงอนุญาตให้กองลูกเสือโรงเรียนวัดราชาธิวาส ส
ลูกเสือหนึ่งคน เป็นผู้แทนลูกเสือประเทศไทยไปร่วมชุมนุมลูกเสือนานาชาติ
ณ ประเทศญี่ปุ่นด้วย

ส่วนด้านกีฬาของโรงเรียนก็ได้รับการดูแลเอาใจใส่จากหลวงชาญ
พิทยกิจเช่นเดียวกัน ได้สร้างโรงพลศึกษา อุปกรณ์การเรียนพลศึกษา
และลงมือฝึกซ้อมด้วยตนเอง จนนักเรียนมีความรู้ความสามารถในเชิงกีฬา
เป็นอย่างดี เมื่อเข้าแข่งขันกีฬาประจำปี ก็ได้รับรางวัลเสมอทุกปีมา

โรงเรียนวัดราชาธิวาส เป็นโรงเรียนขนาดใหญ่ ครูและนักเรียน
ย่อมมีจำนวนมากขนตามขนาดของโรงเรียน ภารกิจอันยุ่งยากก็มีมาก แต่
หาได้เพิ่มความหนักอกหนักใจแก่หลวงชาญพิทยกิจ อาจารย์ใหญ่แต่
ประการใดเลย ตรงกันข้าม โรงเรียนมีความเรียบร้อยเป็นปกติสุขดี
มีความสามัคคีกลมเกลียวกันดี ช่วยเหลือการงานให้สำเร็จสมความประสงค์
ด้วยดีทั้งสน ทั้งนบนเพราะหลวงชาญพิทยกิจเป็นคนทำงานจริง ซื่อสัตย์
สุจริต ชอบพูดตรงไปตรงมา ใครผิดก็ตักเตือนแนะนำสั่งสอน ใครทำดี
ก็ได้รับคำยกย่องชมเชย ไม่ชอบคนประจบสอพลอ ไม่เป็นคนทุเบา ไม่
เลือกที่รักมักที่ชัง ยกย่องผู้อยู่ใต้อับกับบัญชา ยอมเป็นผู้รับผิดชอบแต่ผู้เดียว
รักและนับถือผู้อยู่ใต้อับกับบัญชาเสมือนญาติพี่น้องกัน มีการงานอะไรก็
ช่วยกัน เพียบพร้อมด้วยพรหมวิหารธรรม ครูคนใดซึ่งบางโรงเรียน

ไม่ฟังปรารภณา เมื่อถูกย้ายไปอยู่โรงเรียนวัดราชาธิวาสแล้ว ครูคนนั้นก็
กลับกลายเป็นครูกดี มีความเคารพนับถือยำเกรง ทำงานร่วมกันได้เป็น
อย่างดี ครูประเภทนี้ ถ้าเกิดขึ้นที่โรงเรียนใด ก็มักจะถูกส่งไปอยู่กับ
หลวงชาญพิทยกิจที่โรงเรียนวัดราชาธิวาส เพราะสามารถปกครองครูให้อยู่
ร่วมกันด้วยความสงบฉันญาติพี่น้อง มีความเหมาะสมเป็นหัวหน้าของ
หมู่คณะ และสมควรเป็นตัวอย่างอันดีแก่ชนชั้นผู้นำของหมู่คณะ

หลวงชาญพิทยกิจ เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่โรงเรียน
มัธยมวัดราชาธิวาส ได้สร้างพระคุณไว้แก่โรงเรียนนี้มาก โดยพัฒนาในทาง
พุทธศึกษา จริยศึกษา พลศึกษา และการลูกเสือไว้เป็นมาตรฐาน เพื่อ
ให้ผู้ที่มารับงานต่อไปเสริมสร้างความเจริญรุ่งเรืองและเป็นนักปกครองที่ดี
รู้จักจิตใจผู้อื่น เป็นตัวอย่างอันดีแก่ศิษย์ทั้งหลาย สมแก่คำว่า "ครู"
โดยแท้จริง

ขุนวิรุฬห์จรรยา ศิษย์ของหลวงชาญพิทยกิจ ได้กรุณาเล่าโดยสังเขป
ว่า "เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ ข้าพเจ้าเป็นเด็กนักเรียนอยู่โรงเรียนสวนกุหลาบ
วิทยาลัยได้เล่าเรียนอยู่ในชั้นมัธยมปีที่ ๑ เลขประจำตัว ๑๗๒๗ พบครู
หลายท่านที่เป็นครูสอนทั้งครูประจำชั้นและครูพิเศษ เท่าที่จำได้ มีครูชาย
ครูฉัตร ครูสวย ครูเหมียน ครูอุ้น ครูผาด ครูเพ็ง ครูเฟื่อง ครูแจ้ง ครู
บุญรอด ครูทอง ครูเหล่านหนู่มๆ หงหน ข้าพเจ้าเลื่อมใสเคารพ--นับถือครู
จริงๆ เพราะท่านแต่งกายเรียบร้อย นุ่งผ้าม่วง สวมเสื้อนอก (ราชปะแตน)

สวมหมวก สวมถุงเท้า รองเท้า ทำให้เกิดศรัทธา เมื่อครูพบศิษย์จะแสดงความเมตตาทักทายปราศรัยนักเรียนด้วยความยิ้มแย้มแจ่มใส เวลาเข้าชั้นสอน มีท่าทางสมเป็นครู วางตัวพอเหมาะ นักเรียนทั้งรักและเกรงใจ ; ความรู้ดี สอนด้วยวิชาได้ดีมาก พูดภาษาอังกฤษคล่องแคล่ว เวลาครูสอน อาจารย์ใหญ่เดินเข้ามาในห้องเรียน พูดกันเป็นภาษาอังกฤษทั้งนั้น ครูหนุ่มเหล่านั้นได้ทราบว่าเป็นครูที่มาจากโรงเรียนสวนกุหลาบอังกฤษ เท่าที่ผู้สังเกตมา ครูทุกคนวางตัวพอเหมาะระหว่างครูกับศิษย์ นอกห้องเรียน ครูจะอยู่กันเย็น ๆ เล่นฟุตบอลบ้าง เล่นยูทิสซุบ้าง เฉพาะครูเหมือนมีอะไรดีในตัวหลายอย่าง นอกจากแต่งตัวเรียบร้อย วิชาดี สอนดี ท่าทางกิริยาวาจาดี ยิ้มแย้มเสมอ แต่มีอีกบางอย่างที่คนอื่นไม่มี คือค่อนข้างฉุนเฉียวไม่เกรงกลัวใคร จะทำอะไรจะต้องทำให้ดีกว่าคนอื่น เช่น จะเรียนวิชามวยหรือยูทิสซุ จะต้องให้เก่งกว่าคนอื่น หรือแข่งขันฟุตบอลถ้าใครเล่นเสีย อย่างที่เรียกว่า เล่นไม่ซื่อ เป็นไม่ยอมเป็นอันขาด ใครแหลมเข้ามาแม้แต่จะรังแกคนอื่นในทีมของท่าน ท่านจะช่วยป้องกันทันที เกิดขาดจริง ๆ ขอนับถือท่าน นักเรียนในครั้งนั้น เมื่อได้ไปไหนกับครูเหมือนแล้วจะได้รับความอุ่นใจเป็นที่สุด

การที่ข้าพเจ้ามาเป็นนักเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย เปลี่ยนจิตใจของข้าพเจ้าที่ตั้งใจไว้ว่าจะไปเป็นนักเรียนนายร้อยทหารบก นักเรียนนายเรือ หรือข้าราชการตามกระทรวงเสียโดยสิ้นเชิง เปลี่ยนใจอย่างแน่วแน่ที่จะ

เป็นครูแต่อย่างเดียว เพราะข้าพเจ้ามีศรัทธาในตัว ของครูโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัยอย่างจับใจ แล้วต่อมาข้าพเจ้าก็ได้เป็นนักเรียนฝึกหัดอาจารย์ สอดตามความตั้งใจ นักเรียนโรงเรียนแห่งเดียวกับข้าพเจ้าไปด้วยกันประมาณ ๑๐ คน คงจะเป็นด้วยมีความเห็นอย่างข้าพเจ้าก็เป็นได้ เมื่อข้าพเจ้าสอบไล่ได้ ป.ป. แล้ว ก็ถูกคัดเลือกมาเรียนต่อที่โรงเรียนข้าราชการพลเรือน (หอวัง) ที่ตำบลวังใหม่ อำเภอปทุมวัน ในวันที่ ๒๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๕ เปลี่ยนเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ข้าพเจ้าก็ยังเรียนอยู่ จนถึงวันที่ ๒๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๐ ข้าพเจ้าได้รับคำสั่งให้มาเป็นครูโรงเรียนมัธยมวัดบวรนิเวศ ครูทอง (หลวงอาจวิชาวาสรร) เป็นครูใหญ่ ขอกล่าวสักเล็กน้อยว่า ตั้งแต่ครูใหญ่ถึงครูน้อย สามัคคีกันดีเหลือเกิน นักเรียนทั้งความประพฤติ และการเล่าเรียนนับว่าดีเยี่ยม เพราะครูใหญ่ปกครองเหมือนบิดาปกครองบุตร แต่ข้าพเจ้าก็ต้องมาที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย ในตอนเย็น ๆ เลิกเรียนแล้วทุกวัน ข้าพเจ้าจำได้ว่า นายตรวจแขวงพระนครกลาง คือ พระยาภรตราชา มีคำสั่งเรียกครูที่เล่นฟุตบอลได้ดี มาซ้อมคัดเลือกตัวนักฟุตบอลโรงเรียนในแขวงพระนครกลาง มีโรงเรียนสวนกุหลาบ มีครูเก่า ๆ ที่เก่ง ๆ มีครูเหมือน ครูบุญรอด ครูอิน (ขุนประสาทรนนทวิท) ครูฟุ่ม ครูทองหล่อ โรงเรียนมัธยมวัดราชบพิธ มีครูสิน โรงเรียนมัธยมวัดบวรนิเวศ มีครูแดง ครูทองใบ และข้าพเจ้า นอกนั้นจำไม่ได้ ข้าพเจ้าเคารพครูเก่า ๆ มาก เพราะท่านไม่เคยทิ้งครูใหม่ ๆ ซึ่งเคยเป็นศิษย์ของท่าน เมื่อท่านเห็นคู่แข่งชั้น

เล่นเอาเปรียบ อย่างที่เรียกว่าเล่นรังแก เพราะนักกีฬาที่ลงสนามใหม่ ๆ มักมีความฉลาดแกมโกง ไม่ทันเขา ครูเก่าจะไม่ยอมให้ใครมารังแกได้ เป็นอันขาด เรื่องนี้เป็นที่ประทับใจแก่ครูใหม่ ๆ ที่เคยพบโดนมากับตัว แล้วอย่างฝังจิตใจอยู่

ในระยะต่อมาข้าพเจ้าก็ได้ย้ายมาอยู่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย แต่ครูอาจารย์ที่เคารพนับถือ ต่างก็ได้รับคำสั่งโยกย้ายไปรับตำแหน่งใหม่ซึ่งเป็นตำแหน่งสูงอย่างสมเกียรติทุกคน บางคนย้ายไปกระทรวงอื่นก็มีไม่น้อย เฉพาะคุณครูหลวงชาญพิทยกิจ ได้ย้ายไปเป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียนมัธยมวัดราชาธิวาส เรื่องประวัติของท่านก็น่าจะจบลงแต่เพียงนี้ แต่บังเอิญคุณครูกับข้าพเจ้ายังมีเรื่องเกี่ยวพันกันอีก ยังระลึกถึงพระคุณของท่านมาตราบนานเท่าทุกวันนี้

เมื่อข้าพเจ้าเป็นครูอยู่ที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัยได้ประมาณสัก ๑๓ ปี มีข่าวทางกระทรวงว่า จะมีการแต่งตั้งครูใหญ่จำนวน ๑ คน ให้แขวงต่างๆ ส่งครูที่เข้าหลักเกณฑ์ที่วางไว้ส่งเข้าแข่งขันคัดเลือกตัวบุคคลที่คณะกรรมการเห็นว่าเหมาะสมและสมควรที่จะเป็นครูใหญ่ได้ ผลปรากฏว่า ข้าพเจ้าได้รับเลือกเป็นอันดับแรก ได้เป็นครูใหญ่โรงเรียนมัธยมวัดราชาธิวาส ตั้งแต่วันที่ ๑๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๖

เมื่อข้าพเจ้าไปรับงานท่านยิ้มกับข้าพเจ้าแล้วพูดว่า "ผมคอยท่านชุนอยู่แล้ว และตั้งใจที่ท่านชุนได้มาอยู่โรงเรียนนี้ ผมขอส่งงานในวันนี้เลยทีเดียว" ท่านส่งบัญชีเงินมาให้ดู สงสัยจะได้ถาม บัญชีครุภัณฑ์ บัญชีหนังสือห้องสมุด บัญชีเครื่องวิทยาศาสตร์ บัญชีพัสดุ และหลักฐานต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับโรงเรียนมาทั้งหมด

และท่านให้ครูที่รับผิดชอบรักษาสัญญาจะมาพบทุกคน ข้าพเจ้าก็ได้ขอให้ครู
 ที่ทำหน้าที่ได้ทำไปตามเดิม เป็นอันเสร็จการรับส่งงาน ในหน้าที่ครูใหญ่
 แล้วท่านเรียกประชุมครูทั้งโรงเรียน ให้ครูใหญ่เก่าได้กล่าวรำลึกกันตาม
 ระเบียบ และได้แนะนำให้ครูทุกคนได้รู้จักกับครูใหญ่ใหม่และได้มีโอกาส
 สนทนากันตามสมควร เมื่อเลิกประชุมมาแล้วท่านเรียกภารโรงทุกคนมา
 ให้รู้จักกับข้าพเจ้า และชี้แจงถึงหน้าที่การโรงว่าแบ่งงานกันอย่างไร
 ท่านได้มอบสมุดระเบียบการของโรงเรียน มีสมุดคำสั่งของโรงเรียน
 ของกระทรวง สมุดประกาศแจ้งความ สมุดหมายเหตุรายวัน ลงข้อความ
 ที่ส่งกันวันนั้นแล้วลงนามทั้ง ๒ คน มีเรื่องประทับใจอีกเรื่องหนึ่งเป็น
 เรื่องสำคัญที่สุดที่ครูใหญ่เก่าควรจะได้ชี้แจงเป็นพิเศษ ข้าพเจ้าขอเติมอีก
 สักหน่อย ท่านได้เรียกข้าพเจ้าไปพูดสองต่อสองเป็น ความลับและเป็น
 หัวใจและเคล็ดลับให้ข้าพเจ้าเดินไปได้โดยถูกต้องไม่ผิดพลาด ท่านว่าเรื่อง
 ต่อไปนี้ขอให้ท่านซุนจำไว้เป็นแนวทางปฏิบัติ ครูทั้งหมดนั้นนิสัยไม่
 เหมือนกัน ครูคนไหนควรระวังไว้ ครูคนไหนดีที่สุดในทางใด ใครดีมาก
 คือน้อย คนไหนฟังได้ ไว้ใจได้ ต้องระวังการงานให้ดี ท่านซุนจะต้องเป็นตัว
 ของตัวเอง ใจคอหนักแน่น อย่าหุเบา ผู้ปกครองคนไหนที่จะฟังพวาอาศัย
 ได้ รอบ ๆ โรงเรียนมีใครบ้างที่ควรคบได้มากนักน้อยเพียงไร ทางวัดสำคัญ
 ที่สุด ท่านแยกแยะอย่างละเอียด และบอกชื่อให้ทราบด้วย และตอนท้าย
 ท่านบอกว่า “ครูเป่รื่อง สุเสวี เป็นคนดี เมื่อขัดข้องอะไรแล้วปรึกษา
 ไว้ใจได้ ความรู้ดี ซื่อสัตย์ เข้ากับครูได้ทุกคน บวชเรียนวัดนี้ ญาติอยู่ใน

ตรอกนี้ เป็นคนกว้างขวาง อบอุ่น ผมตั้งใจให้เขาเป็นผู้ช่วย ท่านขุนจำไ้
 แทนภักพอแล้ว” ข้าพเจ้าโชคได้เป็นศิษย์ของคุณครูหลวงชาญพิทยกิจ
 ท่านได้สั่งสอนข้าพเจ้าครั้งยังเป็นเด็ก มีส่วนให้ข้าพเจ้าชอบการเป็นครู
 เมื่อข้าพเจ้าได้เป็นครู ท่านก็ได้สั่งสอนให้รู้จักชั้นเชิง ในการทำงานราชการ
 ให้ฉลาดกว้างขวางเป็นครูดี ในที่สุดเมื่อข้าพเจ้าจะเป็นครูใหญ่ ท่านก็
 สอนแนะนำเคล็ดลับให้เป็นครูใหญ่ที่ดี ข้าพเจ้ายังจดจำประทับใจอย่างไม่มี
 เลือนลางเลย วัลลภถึงพระคุณท่านไปจนชั่วกัลปาวสาน”

ในพ.ศ. ๒๔๗๖ หลวงชาญพิทยกิจ ได้รับคำสั่งให้ย้ายไปเป็นครูใหญ่
 โรงเรียนมัธยมวัดบวรนิเวศ และในเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๔๗๖ นั้นเอง
 ก็ได้รับแต่งตั้งตำแหน่งพนักงานตรวจการศึกษา แขวงธนบุรีเหนือ
 ต่อมาในพ.ศ. ๒๔๗๗ ย้ายกลับมารับตำแหน่งผู้รักษาการในตำแหน่ง
 อาจารย์ใหญ่ โรงเรียนมัธยมวัดบวรนิเวศอีกและใน พ.ศ. ๒๔๗๘ เป็น
 อาจารย์ใหญ่โรงเรียนมัธยมวัดบวรนิเวศ ครั้น

พ.ศ. ๒๔๘๑ ย้ายเข้าประจำกรมศึกษาธิการ และใน พ.ศ. ๒๔๘๒
 เป็นหัวหน้าแผนกตรวจกองอาชีวศึกษา กรมวิชาการ ลาออกจากราชการ
 รับพระราชทานบำนาญ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๓

ระหว่างปฏิบัติราชการ หลวงชาญพิทยกิจ ได้ประกอบคุณ
 ความดีความชอบ ได้รับพระราชทาน เครื่องราชอิสริยาภรณ์เบญจมาภรณ์
 ชั้นเผือก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ จตุรดาภรณ์มงกุฎไทยเมื่อพ.ศ. ๒๔๘๐
 และเหรียญจักรพรรดิมาลา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๑

หลวงชาญพิทยกิจ เมื่อลาออกจากราชการแล้ว ในระยะแรก
ได้ใช้เวลาว่างกันคว้าหาวิชาความรู้ต่าง ๆ แต่ก็เป็นระยะเวลาไม่นานนัก
ก็หวังจะมีเวลาเป็นของตัวเองตามที่ตั้งใจไว้ เพราะได้มีผู้เห็นคุณค่าของ
ความเป็นครูของท่านอีก หลวงชาญพิทยกิจได้รับคำขอร้องจาก นายจิตร
ทังสุบุตร ศิษย์ของท่านสมัยโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย เจ้าของและ
ผู้จัดการโรงเรียนอำนวยการศิลป์ ธนบุรี ขอให้หลวงชาญพิทยกิจไปร่วม
กิจการโรงเรียนด้วย ประจวบกับพระปวโรฬารวิทยา ได้ลาออกจาก
ครูใหญ่โรงเรียนอำนวยการศิลป์ หลวงชาญพิทยกิจจึงบริหารโรงเรียนยังไม่
เมื่อหน้าที่จะบำเพ็ญประโยชน์เพื่อเด็ก ด้วยความเคยชินกับชีวิตประจำวัน
ที่ได้ปฏิบัติมาแล้วประมาณ ๓๐ ปี

คณะครูอาจารย์และนักเรียน โรงเรียนอำนวยการศิลป์ ธนบุรี
ประพันธ์โคลงเทิดพระคุณอาจารย์หลวงชาญพิทยกิจ ไว้ว่า

“พระคุณท่านมากล้น	คณนา
สอนสั่งมवलศิษย์มา	มากแท้
ยึดมั่นพรหมวิชา—	ร ธรรม ส าส
ศิษย์ชวทนามุ่งแก้	กถบายกลายดี
คุณธรรมที่ท่านสร้าง	มานาน บั ุไฮ
ศิษย์มีอาจกล่าวขาน	หมดได้
จารกอยู่ตลอดกาล	อายุ ชัยนา
จะเทิดเกียรติท่านไว้	มิได้ลืมเลือน

ท่านมาดับชีพด้วย จากไป ลับนา
ศิษย์ต่างหวนอาลัย ไร้ให้
ตั้งจิตรวมหทัย เป็นหนึ่ง
ขอวิญญานอาจารย์ไซ้ร สู่ฟ้าเสวยสวรรค์

หากจะอุปมาคุณค่าแห่งการเขียนเรียบเรียงประวัติของท่าน โดยผู้ใด
ผู้หนึ่งแล้ว คงจะหาค่าใดสูงส่งเสมือนราค้าของมรดกศิษย์ที่กลั่นกรองจาก
นาใจระลึกกตัญญูตเวทีคุณต่ออาจารย์มิได้ ดังนั้นจึงขอนำมารวบรวมไว้
ในประวัติของท่านด้วย ดังนี้

“คุณหลวงชาญพิทยกิจ อาจารย์ใหญ่ของพวกเรา ได้มารับตำแหน่ง
อาจารย์ใหญ่โรงเรียนอานวยศิลป์ ธนบุรี ตั้งแต่ต้นปี ๒๔๘๓ และได้
ดำรงตำแหน่งนี้มาครบจนถึงวันถึงแก่กรรม นับเป็นเวลานานถึง ๒๗ ปี
บรรดาลูกศิษย์ลูกหามากมาย ทุกคนต่างเคารพบูชาท่าน เพราะท่านวางตัว
เป็นครูที่แท้จริง ไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อย ไหนั้นที่จะอบรมสั่งสอนเด็ก
ท่านยึดมั่นอยู่ในพรหมวิหาร ๔ มีใจโอบอ้อมอารีแก่ทุกคน ไม่เลือกหน้า
ปราศจากอคติทั้งมวล ใครดีท่านก็มุ่งส่งเสริม ใครไม่ดีท่านก็ปราศอบรม
ตักเตือน ท่านปกครองคณะครูและนักเรียนเหมือนอย่างบิดาปกครองบุตร
จึงเป็นที่เคารพรักใคร่ของบุคคลที่ใคร่รู้จักพบเห็น เป็นที่ไว้วางใจของผู้
ปกครอง ท่านเป็นคนรักงานอย่างแท้จริง แม้ว่าจะเจ็บป่วยหรือมีกิจธุระ
ส่วนตัว ท่านก็ไม่ยอมทอดทิ้งงานของโรงเรียน อันเป็นตัวอย่างที่ดีของ
ครูและนักเรียน ชื่อของท่าน คุณธรรมความดีของท่าน จะจารึกอยู่ใน
ความทรงจำของเราไม่มีวันลืมเลือน”

ศิษย์อำนาญศิลป์ ธนบุรี ซึ่งเรียนจบการศึกษาชั้นสูงสุดของ
โรงเรียน ได้เรียนจบชั้นประโยคมัธยมตอนปลายสายสามัญ (ม.๖) จน
ถึงปีการศึกษา ๒๔๘๘ ต่อมากระทรวงศึกษาธิการจัดขยายการศึกษาของ
ชาติให้นักเรียนได้มีความรู้สูงขึ้นชั้นเตรียมอุดมศึกษา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐
โรงเรียนอำนาญศิลป์ ธนบุรี ซึ่งกระทรวงศึกษาธิการรับรองวิทยฐานะ
เทียบเท่าโรงเรียนรัฐบาล ก็ได้รับอนุญาตให้เปิดการสอนแผนกเตรียมอุดม
ศึกษาชั้นอีกด้วย โดยอาจารย์ใหญ่ หลวงชาญพิทยกิจ เป็นผู้เตรียมการ
ดำเนินเรื่อง และจัดตั้ง บริหารงาน วิชาการ ควบคุมการสอน และ
ได้ช่วยสอนวิชาประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นวิชาที่ได้เคยสอนมาอย่างมีความ
ชำนาญและให้ผลดีมาแล้ว เพราะได้เคยค้นคว้าและเรียบเรียงหนังสือ
ประวัติการของโลกอย่างย่อ เล่ม ๑ สำหรับชั้นมัธยม ซึ่งกระทรวงธรรม-
การอนุญาตให้ใช้เป็นแบบเรียนในโรงเรียนได้ เมื่อวันที่ ๘ พฤษภาคม
พ.ศ. ๒๔๗๔ หนังสือประวัติศาสตร์สยามสังเขป เล่ม ๑ ตามหลักสูตร
ใหม่สำหรับชั้นมัธยม ซึ่งกระทรวงธรรมการอนุญาตให้ใช้เป็นแบบเรียน
ในโรงเรียนได้ เมื่อวันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๐ และหนังสือ
ประวัติศาสตร์ภาคพระพุทธศาสนา ดังนั้น การสอนของท่านจึงเป็นไป
อย่างดี เพราะมีรากฐานแน่นแฟ้นในวิชาการนั้น ๆ

ศิษย์อำนาญศิลป์ ธนบุรี ซึ่งสำเร็จการศึกษาในปีการศึกษาปีหนึ่ง ๆ
นั้นมีจำนวนมาก เพราะระหว่างปีการศึกษา พ.ศ. ๒๔๘๐—๒๕๐๕

อาจารย์ใหญ่ หลวงชาณุพิทยกิจ ได้ให้ความร่วมมือสนับสนุนนโยบายของ
 รัฐบาลในปัญหาช่วยเหลือนักเรียนที่ไม่มีที่เรียน ซึ่งกระทรวงศึกษาธิการ
 ประสบความยุ่งยากในเรื่องนี้เป็นอันมาก โรงเรียนอำนวยการศิลป์ ธนบุรี
 จึงมีส่วนผ่อนคลายภาระหนักเกี่ยวกับการขยายปรับปรุงสถานที่รับนักเรียน
 เพิ่มห้องเรียน จัดหาครูมาสอนให้พอกับจำนวนนักเรียน การจัดดำเนินการ
 การสอนด้านวิชาการย่อมต้องเพิ่มปริมาณงานมากขึ้นตามส่วน จึงจะได้รับ
 คุณภาพด้านการปกครองอาจารย์ใหญ่ก็ต้องเพิ่มสมรรถภาพจัดวางระเบียบ
 วินัยให้เข้มแข็งรัดกุมยิ่งขึ้น จึงจะสามารถอำนวยการศึกษาแก่
 ศิษย์ เมื่อจบการศึกษาแล้วให้สามารถใช้วิชาประกอบอาชีพตามอัธยาศัย
 หรือสามารถศึกษาต่อในชั้นการศึกษาระดับถัด เพื่อเป็นกำลังแรงงานแขนง
 ต่าง ๆ ตามความต้องการที่ประเทศชาติจะพัฒนาการในอนาคต และให้ได้
 พลเมืองที่ด้วยจริยศึกษา มีคุณธรรมและนิสัยที่ค้ำจาม สุขภาพอนามัย
 แข็งแรงสมบูรณ์ด้วย

สมาคมนักเรียนเก่าอำนวยการศิลป์ ธนบุรีที่ได้จดทะเบียนเป็นสมาคมขึ้น
 อาจารย์ใหญ่ หลวงชาณุพิทยกิจ มีส่วนจัดตั้ง จัดคณะกรรมการและชักชวน
 นักเรียนเก่ามาเป็นสมาชิกของสมาคมได้เป็นจำนวนมาก หรือเกือบทั้งหมด
 กว่าได้ ฉะนั้น ในการจัดงานม่วง—ชมพู สังสรรค์ ครั้งที่ ๖ บรรดา
 ศิษย์เก่าอำนวยการศิลป์ ธนบุรี ที่ได้มาประชุมสังสรรค์สนุกสนานรื่นเริง
 ระลึกถึงความหลังสมัยยังเป็นเด็กนักเรียนนั้น ได้กล่าวไว้ว่า “การจัดงาน

ของสมาคมอำนวยการศิลป์ ธนบุรี ทุกครั้ง พวกเราไม่เคยขาดผู้เป็นเสมือน
 รมโพธิ์รมไทรของเรา แม้ท่านจะอายุมาก แต่เมื่อมีงาน ท่านจะต้องมา
 ร่วมกับพวกเรา ไม่เคยขาด แต่มาครั้งนั้นพวกเราจะไม่มีโอกาสพบเห็นท่าน
 เสียแล้ว เพราะท่านจากพวกเราไปอย่างไม่มีวันกลับ พวกเราทุกคนคง
 นึกได้ทันทีว่า ท่านผู้นั้นคือใคร ก็ไม่ใช่ใครอื่น อาจารย์ หลวงชาณุพิทยกิจ
 ท่านอาจารย์ใหญ่ของเรานั่นเอง ท่านเป็นอาจารย์ใหญ่ของโรงเรียน
 อำนวยการศิลป์ ธนบุรี มาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๓ จนถึง พ.ศ. ๒๕๐๘ พวก
 เราทุกคนต้องผ่านท่านมาแล้ว และสิ่งสำคัญก็คือ พวกเราทุกคนได้รับ
 การอบรมสั่งสอนจากท่านมาทุกวันแล้ว แต่ละวันจะได้ฟังโอวาทของท่าน
 ซึ่งมีหทัยคติเตือนใจ ปลุกใจ และให้กำลังใจเรา จนปัจจุบัน พวกเราต่าง
 ได้ดิบได้ดีไปตาม ๆ กัน โอวาทของท่านมักจะไม่มีผิดแผกแตกต่างกันไป
 มากมายนัก ทุกวันมักได้ฟังในสิ่งคล้าย ๆ กัน จึงเห็นว่าน่าจะได้นำมาเล่า
 เพื่อเตือนใจพวกเราให้ระลึกถึงความหลัง และเป็นการเตือนใจมิให้พวก
 เราเลือนลืมท่าน จะได้ระลึกถึงพระคุณของท่านอยู่เสมอ และอาจจะถือ
 ว่าเป็นอนุสรณ์ของท่านก็ได้ เรื่องต่าง ๆ ที่ท่านมักจะให้โอวาทแก่เรา คือ

๑ เรื่องที่ ๑ คือเรื่อง คนเราที่อยู่กันมาได้จนทุกวันนี้ ก็เพราะความ
 รัก ถ้าคนเราไม่มีความรักกันแล้ว เราคงไม่อาจมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ได้แน่
 ขอให้เราลองนึกทบทวน ตั้งแต่ต้นเกิด นับประเดิมเริ่มแรก ถ้าพ่อแม่ไม่รัก
 เรา เราก็คงเกิดมาไม่ได้ คงจะถูกทำลายเสียแต่ต้นแล้ว แต่เพราะความรัก

รัฐบาลส่งทหารมาปราบปรามหลายครั้ง หลายหนก็ไม่สำเร็จ จนรัฐบาลเห็นคุณงามความดีและความสามารถ ตลอดจนความสามัคคีของพวกเขา จึงได้เชิญตัวไปรับราชการ ทำคุณประโยชน์ให้แก่แผ่นดินสืบไป นี้ก็เพราะความสามัคคีกัน ฉะนั้น พวกเราได้เข้ามาอยู่ร่วมกันแล้ว สิ่งสำคัญที่ต้องให้เกิดมีขึ้น ก็คือ ความสามัคคี ทำอะไรพร้อมใจกันทำ ปฏิบัติตามระเบียบข้อบังคับที่วางไว้ และมีอะไรช่วยเหลือกันได้ก็ช่วยกัน ความเจริญก็จะเกิดมีขึ้นอย่างแน่นอน

คำสั่งสอนอบรมของท่านอาจารย์ใหญ่^{นี้} พอจะเป็นสิ่งที่เตือนใจพวกเราอยู่ได้ทุกกาลสมัย ยิ่งในเวลานี้พวกเราต่างก็พร้อมใจกันก่อตั้งสมาคมขึ้นมาแล้ว สมาคมจะเจริญรุ่งเรืองได้ จำต้องสามัคคีกัน จะคิดจะทำอะไรพร้อมใจกันทำ ทุกคนต้องไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว ต้องนึกถึงประโยชน์ส่วนรวมเป็นสำคัญ แต่ถ้าเราแตกความสามัคคีกันแล้ว เราจะทำอะไรสำเร็จได้ยาก จึงขอฝากคติคำสั่งสอน ๒ ประการข้างต้นไว้ เพื่อเป็นการให้เราได้คิดกันทุกคนด้วย

ใน พ.ศ. ๒๕๐๓ ขณะดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่โรงเรียนอำนวยการวัดอินทนิล ธรรมบุรี นั้น หลวงชาวนุพัทยกิจได้รับเกียรติจากกรมพลศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ เชิญให้เป็น "นักกีฬาอาวุโส" หลวงชาวนุพัทยกิจจึงเป็นนักกีฬาอาวุโส ตลอดมาจนถึงปีที่ตั้งแก่กรรม เพราะเป็นตำแหน่งที่เมื่อนักกีฬาผู้ใดได้รับแต่งตั้งแล้วก็จะดำรงสภาพอยู่จนตลอดชีวิต จึงจะเปลี่ยนนักกีฬาอาวุโสอื่นแทน ทั้งนี้ นำสรรเสริญในน้ำใจนักกีฬาอย่างยิ่ง

ที่เคารพและยกย่องผู้อาวุโสแห่งการกีฬา ยอมรับให้เป็นผู้นำของตน เพราะแชมป์กีฬาประเภทต่างๆ ก็มีอยู่มากมาย จึงสมควรชมเชยความดีที่เห็นชอบของกรมพลศึกษา ซึ่งเคารพกันโดยวิญญูมิ คุศลสงฆ์ที่เคารพวิยัรรษา ตามแนวปฏิบัติขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

หลวงชาญพิทยกิจ (เหมียน บุรณบุญย์) ได้เปลี่ยนนามสกุลจาก "บุรณบุญย์" เป็น "ชาญพิทยกิจ" ตามราชทินนามบรรดาศักดิ์ เพื่อรักษา นามบรรดาศักดิ์ซึ่งยกเลิกในสมัยหนึ่ง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๕ และต่อมาทาง ราชการก็คืนบรรดาศักดิ์แก่ข้าราชการผู้ได้รับ พระราชทาน ไว้ตามเดิม หลวงชาญพิทยกิจ จึงใช้ชื่อตัวและชื่อสกุลว่า "เหมียน ชาญพิทยกิจ" และมีบุตรซึ่งเกิดด้วยนางผ่อง ชาญพิทยกิจ ภรรยาคนเดียวกับท่าน ๔ คน คือ

๑. นายสมัย ชาญพิทยกิจ
๒. นายเสมอ ชาญพิทยกิจ
๓. นายสมักร ชาญพิทยกิจ (ถึงแก่กรรม)
๔. นายสามารถ ชาญพิทยกิจ

และบุตรบุญธรรม ๑ คน คือ นาวาอากาศตรี ไพฑูรย์ ชาญพิทยกิจ

หลวงชาญพิทยกิจ เป็นผู้ที่มีความกตัญญูตเวทีต่อบิดามารดาของท่านมากที่สุด นับแต่ผู้เขียนได้มาเป็นญาติกับท่าน ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๑ ได้เห็นว่า ในวันอาทิตย์ทุกอาทิตย์ นับเป็นเดือนและมีตลอด ๓๐ ปีเศษ ทราบเท่าอายุบิดามารดาของท่าน หลวงชาญพิทยกิจจะต้องพาบุตรไปเยี่ยม

เขียนตามทุกซอกซบิคารตาทุกๆ วันอาทิตย์ ประมาณครึ่งละ ๕-๖ ชั่วโมง
 มิได้เคยขาดเลย เว้นแต่จะมีราชการจำเป็น และเมื่อผู้เขียนได้สอบถาม
 หลานๆ ของท่านก็ได้ความว่านับแต่หลวงชาญพิทยกิจ ได้แต่งงานและ
 แยกครอบครัวไปจากบ้านบิคารตาแล้ว ก็ได้ปฏิบัติดังที่กล่าวแล้ว
 ตลอดมาตั้งแต่ต้น ก่อนที่ผู้เขียนจะได้ไปเป็นญาติอีก แม้ในตอนหลัง
 เมื่อบิคารตาได้ย้ายไปอยู่ใกล้ๆ กับบ้านหลวงชาญพิทยกิจ ท่านก็เดิน
 มาหาบิคารตาทุกๆ วันอาทิตย์เช่นเดิม (ระยะนับิคาของหลวงชาญพิทยกิจ
 ถึงแก่กรรมแล้ว) และเมื่อจะลากลับมารตาของท่านซึ่งมีอายุ ๘๕ ปี
 จะเดินไปส่งบุตรชายที่ประตูบ้านและบอกให้บุตรชายเดินระวังรถให้ดีๆ
 นับเป็นภาพประทับใจในความรักอันซาบซึ่งระหว่างมารตากับบุตรผู้มัน
 อยู่ในกตัญญูกตเวทิตาคณะต่อมารตา ของตนเองอย่างเยี่ยมยอด หลวงชาญ
 พิทยกิจ ได้ปฏิบัติหน้าที่ของบุตร ในด้านความกตัญญูกตเวทิตต่อบิคารตา
 โดยสม่ำเสมอตลอดกาลเช่นนี้ นับเป็นบุคคลอันควรสรรเสริญและพึงหา
 ไถ่ยากที่สุดผู้หนึ่ง.

บุญยัง ทรวดทรง

ขุนบรมฉาว

(พร้อย ณ นคร)

พ.ศ. ๒๔๓๕-๒๕๐๗

ครูผู้สืบสายโลหิตจากวีรกรรมแห่งกรุงธนบุรี และเจ้าพระยามณเฑียรเมือง อันเป็นที่ตั้งตระกูล ณ นคร ผู้มีชื่อว่า พร้อย เป็นบุตรของนายจิ่ง นางเที่ยง ณ นคร เกิดเมื่อวันที่ ๒๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๓๕ ณ บ้านบ่ออาจ ตำบลคลอง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อเยาว์ได้เข้าศึกษาชั้นต้นที่โรงเรียนวัดท่าโพธิ์ ตำบลท่าซอก แล้วเดินทางมาจังหวัดพระนครเข้าศึกษาต่อที่โรงเรียนกรุงเทพคริสเตียนวิทยาลัย และเบนเข็มชีวิตหันมาเอาดีทางครู ทงๆ ในสมัยนั้นนักเรียนโรงเรียนฝรั่งกำลังศึกษาเล่าเรียนอยู่ไม่ต้องจบชั้น ก็เป็นที่ต้องการของหน่วยราชการตลอดจนบริษัทห้างร้านของต่างประเทศเป็นอันมาก แต่นายพร้อยกลับสมัครเข้าศึกษาในโรงเรียนฝึกหัดครู ทงหน้าแล้วเรียนจนสำเร็จได้รับประกาศนียบัตรครูประถมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ นับเป็นวันที่ ๑๗ ของครูประกาศนียบัตร

ชีวิตการเป็นครูของนายพร้อยเริ่มต้นด้วยการเป็นครูในโรงเรียนที่ได้ศึกษาเล่าเรียนมาแต่เดิม คือโรงเรียนวัดท่าโพธิ์ หรือโรงเรียนเบญจมราชูทิศ อันเป็นโรงเรียนประจำจังหวัดนครศรีธรรมราชในปัจจุบัน

นายประจวบ
กิตติคุณ
(ประธาน บม.บ.)

นายพร้อยทำงานด้วยความขยันขันแข็ง, ประสาทคิดปฏิกยาให้แก่ผู้อื่น
 วยสมรรถภาพอันสูงอยู่ได้เพียงปีเศษ ก็ได้เลื่อนชั้นเป็นครูใหญ่โรงเรียน
 วม เมื่อผู้เขียนลี้มตาตุโลกได้ ๕ วัน คือวันที่ ๒๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๕

ผู้เขียนรู้จักนายพร้อย ณ นคร ในนามขุนบูรณวาท ศึกษาธิการ
 ังหวัดภูเก็ตเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๔ ขณะผู้เขียนขึ้นประเทศไทย ขุนบูรณวาท
 ีผิวคล้ำ ๆ หางตามีรอยย่นเพราะการยืมจันตักเป็นนิสัย เห็นแก่พี่น้องชาว
 ภูเก็ตตลอดเวลาที่พบปะสนทนากัน มีความรู้สึกขุ่นอยู่เรื่อยไม่ว่าจะเป็นเรื่อง
 อารมณ์เอง หรือเรื่องที่พูดกันเล่น ๆ สนุก ๆ เราเข้ากันได้ตั้งแต่พบเห็น
 กันเป็นครั้งแรก > ทำงานร่วมกับขุนบูรณวาทแล้วสบายใจ ไม่ต้อง
 ่งนินทาว่าจะพบกับหน้าหนาวควมวด ขบเขี้ยวเคี้ยวฟันอวดอำนาจว่าเป็น
 ู้นาทางการศึกษาในจังหวัด อะไรที่ไม่ใครจะถูก เรื่องท่านก็จะหัวเราะ
 ี ๆ ท้วงแต่เพียงว่า "ถ้านั้นจะไม่เข้าท่าละมัง" ถ้าอะไรพอเข้าท่าก็จะพูดว่า
 'โออเลย' แล้วหัวเราะที ๆ อีกเช่นเดียวกัน พวกเราสบายใจ ท่านก็
 สบายใจ อยู่ร่วมกันได้ด้วยดีตลอดมา

นายพร้อย ณ นคร เป็นผู้ที่มีความกตริเริ่มและสร้างสรรค์อยู่ใน
 ุปนิสัย ขณะที่ดำรงตำแหน่งครูใหญ่โรงเรียนวัดท่าโพธิ์ นายพร้อยทนคุ
 โรงเรียนซึ่งอยู่ในสภาพชำรุดทรุดโทรมเพราะกาลเวลาไม่ได้ จึงได้พยายาม
 ัจทหารรวบรวมเงินได้จำนวนหนึ่ง > สร้างโรงเรียนขึ้นใหม่นอกกำแพงวัด

ทางทิศใต้ เป็นตึกชั้นเดียว โรงเรียนซึ่งมี นายพร้อย ณ นคร เป็นตัวตี
ตัวตีสร้างชั้นใหม่ขึ้น ต่อมาได้รับพระราชทานเงินซึ่งเหลือจากสร้างพระ-
บรมรูปทรงม้ามาสมทบได้ซื้อใหม่ว่า โรงเรียนเบญจมราชูทิศ อันเป็น
มงคลนามมาจนปัจจุบันนี้ อย่างไรก็ตาม อาคารที่สร้างใหม่ยังไม่พอกับ
จำนวนนักเรียนอยู่อีก ฉะนั้น จึงต้องย้ายนักเรียนชั้นประถมปีที่หนึ่ง
ไปเรียนที่วัดท่ามอญ ซึ่งต่อมาในภายหลังได้ตั้งขึ้นเป็นโรงเรียนสตรีประจำ
จังหวัด

ใน สมัยนั้นการกำหนดหน้าของข้าราชการครู เริ่มต้นด้วยการเป็น
ครูน้อย แล้วเลื่อนขึ้นเป็นครูใหญ่ ต่อจากนั้นถ้าอยู่ในส่วนภูมิภาคก็เป็น
กรรมการจังหวัด (หรือศึกษาธิการจังหวัด แล้วแต่กาลสมัย) นายพร้อย
ก็กำหนดในอาชีพไปเป็นกรรมการจังหวัดเช่นเดียวกัน หลังจากทีปฏิบัติ
ราชการดีเด่นเป็นพิเศษมานานพอสมควร ได้เลื่อนยศจากรองอำมาตย์ตรี
เป็นรองอำมาตย์โท และได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นขุนบูรณวาท
ในขณะที่ดำรงตำแหน่งกรรมการจังหวัดนั่นเอง ขุนบูรณวาทเป็นกรรมการ
จังหวัดหลายจังหวัด ส่วนใหญ่วางเวียนอยู่ทางภาคใต้ มีจังหวัดพัทลุง
นครศรีธรรมราช สงขลา ระนอง ภูเก็ต และที่แปลกไปหน่อยก็คือ
เคยดำรงตำแหน่งกรรมการจังหวัดจันทบุรีด้วย หลังจากเที่ยวตระเวนเป็น
กรรมการจังหวัดต่าง ๆ มาเป็นเวลาเกือบ ๒๐ ปี ขุนบูรณวาทได้รับ
แต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งหัวหน้าแผนกโรงเรียนประชาบาล ในกระทรวง

ศึกษาธิการ จนกระทั่งลาออกจากราชการ รับพระราชทานบำนาญ และกลับไปพำนักอยู่ ณ ภูมิลำเนาเดิมที่จังหวัดนครศรีธรรมราช

เมื่อประเทศไทยเปลี่ยนแปลงการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นประชาธิปไตยนั้น ชุนบูรณวาทกำลังอยู่ในระยะอายุที่กำลังทำงาน มีประสบการณ์และความเจนจัดในชีวิตอย่างเต็มที่ เป็นสมัยที่ประชาชนตื่นตัวในเรื่องเสรีภาพกันอยู่ทั่วไป การเล่นการเมืองเป็นคำใหม่ที่แปลกหู มีคนสมัครเข้ารับเลือกเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร มีการเลือกตั้งออกเสียงลงคะแนน มีการจัดตั้งคณะรัฐบาลใหม่ วลา ของใหม่ๆ เหล่านี้เป็นสิ่งเข้าชวนใจบุคคลที่ต้องการจะเข้าไปมีส่วนมีเสียงในการปกครองตนเองเป็นอันมาก ชุนบูรณวาทก็เป็นผู้หนึ่งในบุคคลเหล่านั้น เมื่อได้เฝ้ามองพฤติการณ์ทางการเมืองอยู่เป็นเวลานานพอสมควรแล้ว ท่านก็ก้าวเข้าสู่สังเวียนการต่อสู้กับเขาบ้างในขณะที่ยังดำรงตำแหน่งกรรมการจังหวัดสงขลาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘ จากบารมีแห่งผลงานและคุณงามความดีที่ได้สร้างสมมาเป็นเวลานาน ชุนบูรณวาทได้รับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดนครศรีธรรมราชอย่างเต็มภาคภูมิสมความตั้งใจ แต่แล้วท่านก็ต้องสวปส์งไม่ยอมเล่นการเมืองอีกต่อไปตลอดอายุขัย ในเมื่อสภาผู้แทนราษฎรถูกยุบเมื่อวันที่ ๑๑ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๑ หันมาทำหน้าที่อบรมกุลบุตรกุลธิดาให้เป็นพลเมืองที่ดีต่อไปตามทางที่ได้เล่าเวียนมา เลิกกันที่ เรื่องการเมือง เป็นครูตามเดิมดีกว่าเป็นไหน ๆ

เมื่อลาออกจากราชการเพื่อรับบำนาญแล้ว ชุนบุรณวาทไม่ยอมพักนอนอยู่บ้านเฉย ๆ แม้อายุจะย่างเข้าสู่วัยชรา แต่พลังงานภายในยังมีอยู่มากเหลือเกิน ท่านหันความสนใจมาสู่เรื่องความเจริญก้าวหน้าของถิ่นกำเนิดเป็นพิเศษ มีผู้พูดกันอยู่เสมอว่า คนที่เคยเล่นการเมืองมาแล้ว มักจะอดเล่นการเมืองไม่ได้ แต่ชุนบุรณวาทท่านรู้จักหาวิธีทดแทนอย่างอื่น คือหันมาเล่นกรบ้านแทนการเมือง จากความสนใจที่แสดงให้เห็นเป็นที่ประจักษ์ชัด กระทรวงมหาดไทยจึงได้แต่งตั้งให้เป็นสมาชิกสภาเทศบาลเมืองนครศรีธรรมราช เป็นสมาชิกประเภทที่สอง ท่านได้ปฏิบัติหน้าที่สำเร็จลุล่วงไปด้วยความสามารถเป็นอย่างดี จึงได้รับแต่งตั้งให้เป็นเทศมนตรี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๗ นับเป็นครั้งแรกที่ชุนบุรณวาทได้เข้ามาเป็นผู้มีส่วนบริหารงานของท้องถิ่นโดยตรงตลอดวาระคณะเทศมนตรีชุดนั้น ผู้เขียนใช้คำว่าครั้งแรกก็เพราะว่า หลังจากนั้นอีก ๕ ปี ท่านก็ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นนายกเทศมนตรีเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๖ และดำรงตำแหน่งอันทรงเกียรติอย่างราบรื่นตลอดมาจนตลอดสมัย ต่อจากนั้นจึงออกพักผ่อนอย่างสงบจนวาระสุดท้าย

ชุนบุรณวาทเป็นบุคคลที่มีความคิดเห็นก้าวหน้า และเห็นการณ์ไกล ผู้หนึ่ง ทั้งนี้ อาจเนื่องมาจากนิสัยรักงานอาชีพกิจกรรมมาตั้งแต่เด็ก ๆ ก็เป็นได้ ท่านใฝ่ฝันที่จะเห็นเยาวชนหัน ไปสนใจในการกิจกรรมอันดี เสมือนว่าเป็นกระดูกสันหลังของชาติ แทนที่จะมุ่งมันเข้ารับราชการแต่อย่างเดียว และไม่ใช้กิจกรรมแบบที่ท่านทำกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ แต่เป็น

สักรรณแผนใหม่ที่อาศัยหลักวิชาเข้าช่วย เพื่อเพิ่มปริมาณและคุณภาพ
 ผลผลิตให้สูงขึ้น ดังนั้นในสมัยที่ดำรงตำแหน่งกรรมการจังหวัดนครศรี-
 ธรรมราช ราว พ.ศ. ๒๔๗๗ ท่านจึงได้เสนอความคิดเห็นไปยัง
 กระทรวงธรรมการให้พิจารณาเปิดโรงเรียนกสิกรรมขึ้นที่สถานีรถไฟใหญ่
 ใกล้เคียงท่าใหญ่ อำเภอทุ่งสง จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งกระทรวง
 ธรรมการเห็นชอบด้วย จึงได้จัดตั้งโรงเรียนเกษตรกรรมจังหวัดนครศรี-
 ธรรมราชขึ้นตามข้อเสนอ โรงเรียนแห่งนี้เจริญเติบโตและขยายกิจการ
 ก้าวหน้าไปตามลำดับ ขณะนี้มีการสอนถึงระดับอนุปริญญา นับเป็น
 สถานศึกษาที่สร้างความก้าวหน้าให้แก่เยาวชนชนของชาติในภูมิภาคส่วนนี้
 ทางด้านการเกษตรอีกสถาบันหนึ่ง นอกจากเรื่องการเกษตร ชุนบูรณวาท
 ยังสนใจในอาชีพดั้งเดิมอันมีชื่อเสียงของถิ่นกำเนิด นั่นคือการทำเครื่อง
 ถมนคร ถึงกับเปิดสอนวิชาช่าง ถมขึ้นอีกแผนกหนึ่งในสมัยที่ท่านรับ
 ราชการเป็นครูใหญ่โรงเรียนเบญจมราชูทิศ ปรากฏว่ากิจการของแผนก
 ช่างถมเจริญมาก เป็นที่สนใจของประชาชนโดยทั่วไป

เรื่องของราชการงานเมืองก็ได้กล่าวมามากพอสมควรแล้ว จะขอ
 พูดถึงเรื่องส่วนตัวของท่านบ้าง ชีวิตส่วนตัวของชุนบูรณวาทกล่าวได้
 เต็มปากกว่าเป็นชีวิตที่หลายคนจะต้องอิจฉา เพราะหาผู้ที่สมบูรณด้วยบุตร
 และธิดาถึง ๑๕ คนเท่าเทียมกับท่านได้ยาก บุตรชาย ๘ คน บุตรหญิง
 ๗ คน ท่านทำการสมรส ๒ ครั้ง ครั้งแรกกับนางสาวละเอียด ศรภุชณเ
 มีบุตรด้วยกัน ๖ คน และครั้งที่สองกับนางสาวเอือน ภริมายี่ดั้น มีบุตร

ด้วยกัน ๙ คน จัดว่าเป็นครอบครัวที่ใหญ่มากครอบครัวหนึ่ง การ
 ในการหาเลี้ยงดูและสงเคราะห์ให้ลูก ๆ ได้รับการศึกษาจึงหนักไปด้วยตามตัว
 แต่ขุนบูรณวาทเป็นผู้ที่ใช้ชีวิตคลุกคลีอยู่ในวงการศึกษามาช้านาน จึง
 ถือว่าหน้าที่ของพ่อซึ่งเป็นผู้นำในครอบครัว นอกจากหาเลี้ยงดูลูกเมีย
 ให้มีมหน้าสำราญตามควรแก่กำลังความสามารถแล้ว จะต้องให้ลูกได้
 ศึกษาเล่าเรียนให้ดีที่สุดเท่าที่สามารถจะทำได้อีกด้วย ฉะนั้น แม้บางขณะที
 ครอบครัวต้องประสบมรสุมซึ่งเป็นไปตามชะตาชีวิตถึงกับซวดเซลงบ้าง
 ก็ตาม แต่เรื่องส่งเสริมให้ลูกได้ศึกษาเล่าเรียนแล้ว ขุนบูรณวาทได้ทำ
 หน้าที่ของพ่อโดยมิได้ขาดตกบกพร่องเลยแม้แต่น้อย ด้วยเหตุนี้เองจึง
 ประจักษ์ว่าบุรุษิตาของขุนบูรณวาทได้รับการศึกษามีความรู้ ความสามารถ
 ประกอบอาชีพเลี้ยงตัวได้ตามควรแก่อัตภาพทุก ๆ คน ๖ คนสำเร็จ
 การศึกษาชั้นปริญญาจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และมหาวิทยาลัย
 ธรรมศาสตร์ บางคนสำเร็จชั้นอนุปริญญา และ ๒ คนเป็นนายทหารหาญ
 ผ่านการปราบกบฏแมนฮัตตันและผ่านศึกเกาหลี นี่คือความภาคภูมิใจของ
 พ่อผู้ทำหน้าที่พ่อได้อย่างสมบูรณ์แล้ว

ผู้เขียนเคยร่วมงานกับขุนบูรณวาทอยู่ชั่วระยะเวลาไม่นานนัก แต่
 ในช่วงเวลานั้นนั้น ผู้เขียนมีความรู้สึกคล้ายกับว่าได้รู้จักท่านมานาน
 เกินที เพราะขุนบูรณวาทเป็นคนตรง เปิดเผย ไม่มีลัษณะคมในกับใคร
 เป็นคนขี้มง่าย มีอารมณ์ขันอยู่เป็นนิตย์ มองคนในแง่ดีเสมอ พร้อมทั้งจะ
 เป็นมิตรกับทุก ๆ คน เพราะฉะนั้น จึงเป็นที่เคารพรักของผู้ที่อยู่ได้บังคับ

ปัญญา เป็นที่รักใคร่นับถือของคนทั่วไป จนได้รับเลือกตั้งเป็นตัวแทน
 ของประชาชนชาวไทย และก็ด้วยความเป็นคนตรง เบิกเผย ไม่มีลัทธิ
 คมในกับใครนั่นเอง ที่ทำให้ท่านต้องหันหลังให้กับการเมืองโดยเด็ดขาด
 ขุนบูรณวาทผ่านงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับผู้ประชาชนทั่วไปมาหลายตำแหน่ง
 หน้าที่ มีชีวิตผ่านโลกมาช้านาน จึงทำให้มองโลกไปในแง่ดีตลอดมา
 เป็นมิตรได้กับทุกๆ คน และไม่ปรากฏว่าเป็นศัตรูกับผู้ใดเป็นส่วนตัวเลย
 ด้วยเหตุนี้ขุนบูรณวาทจึงเป็นที่เคารพนับถือของคนทั่วไปที่รู้จักมักคุ้น ใน
 ฐานะปลายของชีวิต ขุนบูรณวาทต้องยอมรับภาระหนักอีกอย่างหนึ่งคือการ
 เป็นแม่แก่ ลูกบรรดาญาติมิตรศิษย์หาขอร้องให้ช่วยเหลือ และอุปการะ
 ในการประกอบพิธีมงคลสมรสอยู่เป็นประจำ ไม่เว้นแม้แต่การปูที่นอน
 ของคู่บ่าวสาว

ขุนบูรณวาทเกิดที่บ้าน บ่ออาจ ตำบลลัดบัว เมื่อได้ตระเวนออกไป
 รับราชการตามจังหวัดต่าง ๆ โยกย้ายที่อยู่อาศัยระแวกเรื่อยไปตามความ
 ต้องการของราชการแล้ว ก็กลับมาอาศัยที่บ้านเดิม คือบ้านบูรณวาท
 ถนนบ่ออาจ ตำบลลัดบัว เมื่อวันที่ ๘ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๗ ด้วยโรค
 หัวใจวาย สิริรวมอายุได้ ๗๕ ปี ผู้ที่มาตั้งขอมไปคือเป็นธรรมชาติ

เจ้าหน้าที่ครูสุภาพประจำจังหวัดนครศรีธรรมราชส่งมา

นายพงศ์อินทร์ สุขขาจร เป็นผู้แก้ไขเพิ่มเติม

หลวงสิกขกิจบริหาร

(อยู่ มีนะกนิษฐ)

พ.ศ. ๒๔๒๖-๒๔๗๕

แม้ว่าหลวงสิกขกิจบริหาร (อยู่ มีนะกนิษฐ) จะมีใช้เป็นครูคนแรก จากกรุงเทพมหานคร ที่ได้อุทิศตนตั้งแต่วัยหนุ่มจนวัยชรา เพื่อบุกเบิก การศึกษาสมัยใหม่ แก่จังหวัดบักซ์ไต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในจังหวัดนคร- ศรีธรรมราช และจังหวัดพัทลุงก็ตาม แต่ด้วยความเสียสละ ความแน่วแน่ และความทรหดอดทนอย่างยิ่ง ในอันที่จะ “บึงอบายเบิกฟ้า ฝึกฝนใจ เมือง” ตามนโยบายกระทรวงศึกษาธิการในยุคนั้นมอบให้ จึงเห็นว่ ชีวิตและงานของหลวงสิกขกิจบริหาร ในฐานะ ครู ศึกษาธิการจังหวัด และศึกษาธิการมณฑล แห่งยุคนุกเบิกการศึกษาสมัยใหม่ของชาติจะเป็น ประโยชน์ด้านประวัติการศึกษาอยู่หาไม่น้อยไม่ จึงใคร่ขอเสนอชีวประวัติ ของท่านโดยสังเขปไว้ ณ โอกาสนี้

หลวงสิกขกิจบริหาร (อยู่ มีนะกนิษฐ) เกิดในตระกูลคหบดีช่าง ทอง จังหวัดนครนายก เมื่อวันที่ ๑ พฤษภาคม ๒๔๒๖ และเป็นบุตร คนเดียวของนายอึ้ง และนางปุย มีนะกนิษฐ ซึ่งคงเคยเสถานอยู่ที่บ้าน น้อย อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก สืบมาจนทุกวันนี้

หอสมุดคุรุสภา

หอวิทยาลัยการบริหาร
(อยู่ มีนระกนิษฐ)

ในสมัยที่หลวงสิกขกิจบริหารยังเยาว์วัยอยู่นั้น ทศนคติของผู้ใหญ่ในสังคมไทยเกี่ยวกับการศึกษาของเด็ก นับเป็นอุปสรรคสำคัญข้อหนึ่งของการพัฒนาประเทศในด้านการศึกษา กล่าวคือบางครอบครัวไม่มีศรัทธาในการศึกษาแล้วยังไม่ยอมให้เด็กเข้าโรงเรียน บางครอบครัวบิดากับมารดามีความเห็นขัดแย้งกัน ดังนี้เป็นต้น สำหรับครอบครัวของหลวงสิกขกิจบริหารก็เช่นเดียวกัน กล่าวคือ บิดามีความเห็นว่าการเริ่มฝึกฝนวิชาเป็นช่างและพ่อค้าตามแบบประเพณีเลยทีเดียว ส่วนมารดาเห็นว่า ควรให้เด็กศึกษาเล่าเรียนวิทยาการตามแบบสมัยใหม่เสียก่อน แต่อย่างไรก็ดีความเห็นของมารดาเป็นฝ่ายชนะ ฉะนั้น บิดาจึงต้องรับหน้าที่นำเด็กชายอยู่ มีนะกนิษฐ ซึ่งขณะนั้นอายุประมาณ ๘ ขวบ เข้าศึกษาในโรงเรียนวัดเทพศิรินทร์ จังหวัดพระนคร ศึกษาอยู่ประมาณ ๘ ปี จนกระทั่งสอบไล่ได้ชั้นประโยคสาม ตามหลักสูตรใหม่ ซึ่งใช้ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๘-๒๔๔๔ และมีการแบ่งชั้นเรียนดังนี้

- ๑) ประโยค ๑ มี ๓ ชั้น คือ ชั้น ๑-๒-๓
- ๒) ประโยค ๒ มี ๓ ชั้น คือ ชั้น ๑-๒-๓
- ๓) ประโยค ๓ มี ๔ ชั้น คือ ชั้น ๑-๒-๓-๔

ตามหลักสูตรนี้ ประโยค ๓ นอกจากจะเรียนวิชาภาษาไทยให้สูงขึ้นแล้วยังบรรจุวิชาการสมัยใหม่ลงไว้ด้วย เช่น ภาษาศาสตร์ ให้เรียนภาษาบาลีเป็นภาษาบังคับกับให้เลือกเรียนภาษาอังกฤษ หรือภาษามลายูอีกภาษาหนึ่ง

คณิตศาสตร์ เลขคณิต พีชคณิต โคมาตร (เรขาคณิต) ภูมิศาสตร์ ไทย และสากลกับวิทยาศาสตร์ทั่วไปเป็นต้น ในแง่ประวัติการศึกษาของไทย หลักสูตรนี้เป็นหลักสูตรแรกที่เริ่มพัฒนาเข้าสู่ระบบการศึกษาสมัยใหม่ กล่าวคือใน๖ ชั้นแรกเป็นเนื้อหาวิชาแบบประเพณี ผู้ใดเรียนสำเร็จขั้นแล้วออกทำงาน ก็จะเป็นเสมียนพนักงานได้ แต่ใน ๔ ชั้นหลัง เป็นวิชาการสมัยใหม่ สำเร็จแล้ว จะศึกษาวิชาชั้นสูง หรือออกทำงานก็สามารถทำงานชั้นสูงได้

เมื่อเรียนสำเร็จประโยคสาม ในปี พ.ศ. ๒๔๔๓ แล้ว นายอยู่ตั้งใจศึกษาวิชากฎหมายจึงได้สมัครเข้าศึกษาในสำนักขุนหลวงพระยา ไกรสิทธิ์ ครั้นซื้อตำรากฎหมายและชำระค่าธรรมเนียมแล้ว บิดาผู้เป็นบิดาเก่าเคยอุปสมบทอยู่หลายพรรษาเห็นว่า นักกฎหมายมีโอกาสสร้างบุญได้น้อยกว่าครู จึงขอให้สละสิทธิ์การเรียนวิชากฎหมายเสีย นายอยู่ จึงต้องกลับไปยังภูมิลำเนาเดิม จังหวัดนครนายกอีกครึ่งหนึ่ง

ขณะนั้นได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้คณะสงฆ์ กับกระทรวงมหาดไทยร่วมกันจัดการศึกษาในส่วนภูมิภาค เมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๔๔๑ แล้ว วัตถุประสงค์ในต่างจังหวัด จึงจัดตั้งโรงเรียนสำหรับกุลบุตรราษฎรชั้น พระภิกษุสามเณรที่มีความรู้ภาษาไทยเป็นครูสอน แต่ก็จะหาครูที่มีความรู้ดีจริง ๆ ได้ยาก ครั้นทางการคณะสงฆ์เมืองนครนายกทราบว่า นายอยู่ เป็นผู้มีความรู้ดี ได้ศึกษาวิชาการมาจากบางกอก จึงได้เชิญไปสร้างบุญโดยเป็นครูที่วัดโพธิ์ท่าแย้มเมือง อยู่ชวาระยะหนึ่ง บิดารู้สึกภาคภูมิใจ เพราะการเป็นครูเป็นการสร้างบุญ นายอยู่ เป็นครูโรงเรียนวัดอยู่ไม่นานนัก ก็มีพระสมณศักดิ์รูปหนึ่ง ชื่อ "แจ่ม" มีศักดิ์เป็นลุง

สำนักวัดโสมนัสวิหาร จังหวัดพระนคร ลงไปเยี่ยมญาติโยมทางจังหวัดนครนายก เมื่อพบนายอยู่ ก็แนะนำว่า "ถ้าอยากเป็นครู ควรเป็นครูที่มีวุฒิ และควรไปเข้าเรียนที่โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ที่บางกอก ด้วยมีพจนภูมิรู้สูงอยู่แล้ว" เมื่อทุกฝ่ายมีกุศลเจตนาและศรัทธาร่วมกัน นายอยู่จึงได้เข้ามาศึกษาวิชาครู ณ "โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์เทพศิรินทร์" ซึ่งตั้งอยู่ ณ ตึกแม่ฉันทนิมิตร วัดเทพศิรินทราวาส และเรียนสำเร็จได้วุฒิ ป.ป. เมื่อวันที่ ๑๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ เป็นวุฒิกครูที่สูงที่สุดในสมัยนั้น นับเป็นนักเรียนครูรุ่นที่ ๑๐ และเป็นอันดับคนที่ ๑๒๐ แต่เริ่มมีโรงเรียนฝึกหัดครูในประวัติศาสตร์การศึกษาไทย คือ นับแต่วันที่ ๑๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๕ เป็นต้นมา

หลวงสิกขกิจบริหาร ได้เข้ารับราชการในสมัยที่เจ้าพระยาวิฑูวงศ์วุฒิไกร (ม.ร.ว. คดี สุทัศน์ ณ อยุธยา) เป็นเสนาบดี เมื่อวันที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๔๖ โดยเป็นครูโรงเรียนวัดโสมนัสวิหารแล้วได้เลื่อนเป็นครูใหญ่โรงเรียนวัดโสมนัสวิหาร ต่อมา พ.ศ. ๒๔๔๙ เป็นครูใหญ่โรงเรียนวัดปรีณายก ครั้นถึงวันที่ ๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๒ ได้เลื่อนเป็นผู้ช่วยกรรมการมณฑลนครศรีธรรมราช เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ เป็นกรรมการเมืองพัทลุงและเป็นศึกษาธิการจังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อพ.ศ. ๒๔๖๒ ท่านได้เลื่อนเป็นศึกษาธิการมณฑลสุราษฎร์ เมื่อวันที่ ๑๐ มีนาคม ๒๔๖๕ และเป็นผู้ช่วยศึกษาธิการมณฑลนครศรีธรรมราช เมื่อวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๙ ท่านได้ออกจากราชการรับพระราชทานบำนาญ เมื่อวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๕

หลวงสิกขกิจบริหาร ได้รับพระราชทานยศเป็นรองอำมาตย์ตรี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ แล้วได้รับพระราชทานเลื่อนยศขึ้นเป็นลำดับ และได้เป็น อำมาตย์ตรี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ ท่านได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นขุน สิกขกิจบริหาร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ ครั้น พ.ศ. ๒๔๕๘ ได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นหลวงในราชทินนามเดิม เมื่อแรกเข้ารับราชการได้รับพระราชทาน เงินเดือนๆละ ๔๕ บาท แล้วได้เลื่อนขึ้นเป็นลำดับ จนถึง พ.ศ. ๒๔๗๓ ได้รับพระราชทานเงินเดือนๆละ ๒๔๐ บาท

ก่อนออกจากราชการได้รับพระราชทานเครื่องอิสริยาภรณ์ เบญจ-
 มาภรณ์มงกุฎไทย เบญจมาภรณ์ช้างเผือก เหรียญการทูตมาลาและ
 เหรียญจักรพรรดิมาลา เมื่อได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ประกาศใช้
 พระราชบัญญัติทินามสกุล พ.ศ. ๒๔๕๖ แล้ว หลวงสิกขกิจบริหารได้รับ
 พระราชทานนามสกุลว่า "มีนะกนิษฐ"

ในระยะเวลารับราชการ ตั้งแต่วันที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๔๖ ถึง
 วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นเวลาประมาณ ๓๐ ปี หลวง
 สิกขกิจบริหารได้ปฏิบัติงานเป็นที่ประทับใจของศิษยานุศิษย์มิตรสหายและ
 ผู้เกี่ยวข้อง ทั้งด้วยการเอื้อเฟื้อกันเป็นการส่วนตัว และการเผื่อแผ่
 ประโยชน์ด้านการศึกษาแก่ส่วนรวม ผลงานและกิตติคุณยังเป็นที่ชื่นชม
 ของบุตรหลานและเป็นที่ชื่นชอบของผู้ได้รับประโยชน์สุข สืบมาจนทุกวันนี้

หลวงสิกขกิจบริหาร ได้รับราชการเป็นครูในจังหวัดพระนครเพียง
 ประมาณ ๖ ปี คือถึงวันที่ ๓๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๒ ในระยะนี้ได้
 อุปสมบท ณ วัดอาวุธวิกสิตาราม ตำบลบางพลัด อำเภอบางกอกน้อย

วังหัวถนนบุรี ตั้งแต่วันที่๑ สิงหาคม ถึง๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๗
 เมเด็จพระพุมมาจารย์ (เขียว) เป็นอธิบดีชฌาย์ และได้ปฏิบัติงานในหน้าที่
 รุณน้อยและครูใหญ่ ตามภารกิจอันพึงจะมีในสมัยนั้น ครั้น พ.ศ. ๒๔๕๐
 ได้ปฏิบัติราชการพิเศษ คือแต่งขั้มไฟ และปลูกโรงมหรสพรับเสด็จ
 พระบาทสมเด็จพระปิยมหาราชกลับจากประพาสทวีปยุโรปด้วย

ใน พ.ศ. ๒๔๕๒ กระทรวงธรรมการ ประกาศรับครูมีวุฒิ เพื่อ
 แต่งตั้งเป็น "ผู้ช่วยข้าหลวงธรรมการมณฑลนครศรีธรรมราช" หนึ่ง
 อัตรา ประกาศอยู่ประมาณ ๓ เดือน ไม่มีผู้ใดสมัคร เพราะเหตุไกล
 ทุรกันดาร ไม่สะดวกสบาย และจะไม่ได้เป็นพระเป็นพระยา แต่หลวง
 สึกขกกิจบริหารเห็นว่างาน "บ้งอบายเบิกฟ้า ผักพินใจเมือง" หรืองาน
 "พัฒนาบุคคล" ซึ่งอาจนับได้ว่าเป็นวีรกรรมอย่างหนึ่งของครู เมื่อห้ามมีครู
 ผู้ใดสมัครแล้วไม่ ท่านจึงอาสาสมัครด้วยใจศรัทธา

ในเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๒ เพราะรถไฟสายใต้ยังไม่มี ครอบ
 ครว้ของหลวงสึกขกกิจบริหารจึงต้องเดินทางฝ่าคลื่นและลม โดยเรือกลไฟ
 "ยุกด" เห็นแต่หน้ากับฟ้าส่วนสี่คน จึงถึงเมืองสงขลาเมืองแรกของ
 บั๊กซ์ใต้ที่หลวงสึกขกกิจบริหารรู้จักและเมืองสุดท้ายในชีวิตราชการ อนึ่ง
 ในระหว่างที่รอคำสั่งกระทรวงอยู่ที่เมืองสงขลา อันเป็นที่ตั้งศาลาว่าการ
 มณฑลนครศรีธรรมราชนั้น หลวงสึกขกกิจบริหารได้ช่วยสอน และพัฒนา
 "โรงเรียนมหาวิชราวุธ" ซึ่งเจ้าพระยามรราช (บัน สุขุม) จัดสร้างขึ้น
 ตั้งแต่วันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๕ เพราะโรงเรียนนี้ชาคครูที่มีวุฒิ

หลวงศึกษาธิการช่วยราชการอยู่ ณ โรงเรียนมหาวชิราวุธ ประมาณ ๒ เดือน จึงได้รับคำสั่งจากกระทรวงธรรมการ ให้ไปประจำทำางอยู่ ณ เมืองนครศรีธรรมราช ในหน้าที่นักวิชาการ ทั้งเป็นครูสอน และปรับปรุงงานโรงเรียนหลวง ซึ่งพระรัตนธัชมุนีตั้งขึ้นที่วัดท่าโพธิ์ ปฏิบัติงานดังกล่าวอยู่ประมาณ ๒ ปี ในระหว่าง ๒ ปีนี้ มีกรรมการเมือง สับเปลี่ยนกันถึง ๓ คน เพราะแต่ละคนเห็นว่าทำงานในกรุงเทพฯ ง่ายกว่า ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๔ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๖ หลวงศึกษาธิการ จึงปฏิบัติหน้าที่ของกรรมการเมืองได้อย่างเต็มฝีมือ

ในการปฏิบัติราชการด้านการศึกษาของหลวงศึกษาธิการในระยณะนี้ พอสรุปได้ คือ ทำการสำรวจและวางแผน เริ่มจากเป็นครูสอนนักเรียนด้วยตนเอง ณ “โรงเรียนสุขุมภิบาล” คือ “โรงเรียนเบญจมราชูทิศ” ปัจจุบันนี้ ตลอดจนการสำรวจสภาพท้องที่อำเภอต่างๆ เพื่อจะเปิดโรงเรียนสำหรับกุลบุตรกุลธิดาชั้นใหม่ และพัฒนาโรงเรียนวัดที่มีอยู่แต่เดิมแล้ว เป็นโอกาสให้ได้ทราบปัญหา และวิธีแก้ปัญหาก็หรืออุปสรรคต่างๆ โชคดีของเมืองนครศรีธรรมราช ที่หลวงศึกษาธิการมีที่ปรึกษาที่สำคัญ คือ พระรัตนธัชมุนี (ม่วง ศิริรัตน์ พ.ศ. ๒๓๙๖ — ๒๔๗๗) ผู้อำนวยการศึกษา และเจ้าคณะมณฑลนครศรีธรรมราช—ปัตตานี พระเถระรูปนี้ เป็นที่เกิตทุนเคารพบูชาของชาวจังหวัดนครศรีธรรมราช และบรรดาผู้ที่รู้จักคุ้นเคย เพราะท่านเป็น ทั้งนักการศึกษา นักประณีย์ กวี และสหชาติของสมเด็จพระปิยมหาราช ได้ร่วมงานกับเจ้าพระยามหาราช แต่ครั้งมีบรรดาศักดิ์เป็นพระยาสุโขมนัยวินิต ปู่พื้นการศึกษาสมัยใหม่ ตามประกาศ

พระบรมราชโองการลงวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๔๔๑ ถึงกล่าว ในเขต
มณฑลนครศรีธรรมราช — บัดนี้ ไปบ้างแล้ว ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๓
เป็นต้นมา

ฉะนั้นการศึกษาขั้นต่อไปก็คือ “การขยายและการพัฒนา” ของ
จังหวัดนครศรีธรรมราช งานชั้นสำคัญ ซึ่งหลวงสิขกกิจบริหารได้ประสบ
ความสำเร็จอย่างงดงาม เป็นที่ประทับใจและภาคภูมิใจของบรรดาศิษยา
ศิษย์และผู้ร่วมงานในยุคหนึ่งอย่างยิ่ง ปัญหาเรื่องสถานที่ขยายโรงเรียน
ที่ได้ฟังบารมีของพระรัตนธัชมุนี จึงสามารถขยายโรงเรียนไปได้ทุกอำเภอ
และอาศัยวัดเป็นที่ตั้งโรงเรียน ใช้ศาลาการเปรียญ ศาลาวัดและกุฏิว่าง
เป็นอาคารเรียน

ปัญหาที่ยากยิ่งกว่าการขยายปริมาณโรงเรียน ซึ่งหลวงสิขกกิจบริหาร
สามารถแก้ไขสำเร็จอย่างงดงามอีก ก็คือ ปัญหาบุคลากร อันจะเรียก
ร้องให้กระทรวงส่งครูมาให้หน่อยไม่สำเร็จแน่ เพราะโรงเรียนฝึกหัด
ครูผลิตครูได้น้อย และไม่มีครูคนใดสมัครใจไปหัวเมืองค้าย ฉะนั้น หลวง
สิขกกิจบริหารจึงต้องหาวิธีผลิตครูขึ้นเอง โดยการพัฒนามหาวิทยาลัยที่มียู่
แล้ว ให้ใช้ประโยชน์ได้ตามนโยบายของกระทรวงศึกษาธิการ

ปัญหาบุคลากรนั้น หลวงสิขกกิจบริหาร แก้ด้วย ๓ วิธีคือ

๑) ขอความร่วมมือจากบรรพชนผู้มีความรู้ คือ ขอให้เป็นที่
ครูในโรงเรียนที่เบ็ดขยายใหม่ พระภิกษุรูปใดสมัครใจลาสิกขาบท
มาเป็นครู ก่อนเพราะหัจฉาจารย์ให้ด้วย เช่น ครูแก้ว วิท-
ยานนท์ ครูคลง บุทธรานนท์ ครูสแกว ไมเรียง เป็นต้น

๒) ขอความร่วมมือจาก คฤหัสถ์ ผู้ศรัทธาจะเป็นครู บางคฤหัสถ์เคยเป็นครู แต่ลาออกไป เพราะถูกทอดทิ้ง หรือเงินเดือนตาเกินไป ครูประเภทนี้ หลวงสีกขกิจบริหารนำมาอบรมเสียก่อน แล้วจึงให้เป็นครูต่อไป เช่น ครูนาก ครูเลื่อน เป็นต้น

๓) ส่งคนหนุ่มไปศึกษา สำหรับเด็กหนุ่มที่เรียนหนังสือไม่สมบูรณ์ และบุคลิกภาพดี ก็จัดส่งไปเรียนวิชาครู ก่อนจะส่งนำตัวมาอบรมส่งสอนอยู่ที่บ้านจนแน่ใจแล้วว่า จะเป็นครูที่ดีได้ ครูประเภทนี้ มีหลายคนด้วยกัน เช่น ครูโชติ ฯ ครูสินธุ์ ไม่เรียงเป็นต้น

ในสมัยนั้น ที่โรงเรียนเบญจมราชูทิศ มีการสอนวิชาชีพช่างถมด้วย วิชาชีพแผนกนี้ พระรัตนธัชมุนีจัดตั้งขึ้น โดยจัดรวบรวมช่างถมฝีมือเยี่ยมของเมืองนครศรีธรรมราช เป็นครูสอน หลวงสีกขกิจบริหารเห็นว่า วิชาช่างถมเป็นศิลปหัตถกรรมชั้นเยี่ยมที่บ้านคูเมืองมาแต่โบราณ จึงให้ความสนใจและหาวิธีส่งเสริมอยู่เสมอ ทั้งค่านครูและนักเรียน ครูฝีมือชั้นอาจารย์ของแผนกช่างถมในสมัยนั้นได้แก่ นายเมือง และนายแจ่ม ซึ่งเป็นปู่และบิดาของหลวงอรรรถวิภาคไพศาลย์ (แจ่ม) อดีตครองปลัดกระทรวงมหาดไทย ทั้งนี้เป็นการเพิ่มจำนวนช่างถม และสืบอายุศิลปหัตถกรรมอันล้ำค่าของชาติต่อไป

การศึกษาของจังหวัดนครศรีธรรมราชนั้น พระรัตนธัชมุนีเป็นผู้สร้าง หลวงสีกขกิจบริหาร ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่การศึกษาโดยตรง เป็นผู้ส่งเสริมและพัฒนา การศึกษาจึงเป็นปีกแผ่นและเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว

แต่ในระหว่างที่วัดกับบ้าน และครูกับผู้บริหารกำลังร่วมงานการศึกษากัน
ด้วยใจศรัทธาและสนุกสนานนั้น หลวงสิขกกิจบริหารก็ได้รับคำสั่งแต่งตั้ง
ให้ดำรงตำแหน่งกรรมการเมืองพัทลุง ตั้งแต่วันที่ ๒๐ สิงหาคม พ.ศ.
๒๔๕๖ เป็นต้นไป คำสั่งนี้ หลวงสิขกกิจบริหารดีใจ เพราะจะได้ไปบุกเบิก
ขยายและพัฒนาการศึกษาเพิ่มขึ้นอีกเมืองหนึ่ง แต่ทางวัด ทางบ้าน และ
ครูเสียใจ

ครั้นถึงกำหนดวันเดินทางไปจังหวัดพัทลุง ก็มีขบวนย้ายใช้เรือ
ประทุนใบ ๒ ลำ ผ่านปากพ่องทะเลหลวง กลองแค้น ระโนด ทะเลสาบ
และถึงลำป่า อันเป็นที่ตั้งตัวเมืองพัทลุง ใช้เวลาเดินทางทั้งสิ้น ๗ วัน ใน
ขณะที่เป็นกรรมการเมืองพัทลุงอยู่นั้น หลวงสิขกกิจบริหาร ต้องมาเมือง
นครศรีธรรมราช ๒ ครั้ง ครั้งที่ ๑ มาราชการ โดยกระทรวงธรรมการขอ
ให้ช่วยเกลี้ยกล่อมให้บรรดาครูคงเป็นครูอยู่ต่อไป ทั้งนี้เพราะครูบางกลุ่ม
ศรัทธาที่จะไปเป็นครูเมืองอื่น บางกลุ่มศรัทธาที่จะออกไปประกอบอาชีพ
ใหม่ จึงเกิดปัญหาขาดครูลงอย่างกระชั้นชิด ครั้งที่ ๒ มาส่วนตัว เพราะ
ทราบว่า ครูดีคนหนึ่งชื่อ ทอง อยู่อำเภอหัวไทร เป็นคนพูดจริงทำจริง
ก็เปลี่ยนอาชีพด้วย แต่อาชีพใหม่คือเป็น "เสื่อ" หลวงสิขกกิจบริหารมี
ความหวังโยธาลย์รัก จึงนำดีให้ "เสื่อ" มาพบเพื่อถามเหตุผลดู ครูทองบอก
ว่า "พอไปแล้ว เป็นเสื่อดีกว่า" หลวงสิขกกิจบริหารพยายามชี้แจงและ
ชักจูง จนครูทองกลับใจมาเป็นครูตามเดิม และปรากฏว่าเป็นครูที่ดีมีชื่อ
เสียงอีกผู้หนึ่ง

ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๖ ถึง พ.ศ. ๒๔๖๒ หลวงสิกขกิจบริหาร
ดำรงตำแหน่งกรรมการเมืองพัทลุง ใน พ.ศ. ๒๔๕๖ กระทรวงธรรมการ
ได้กำหนดโครงการศึกษาชั้นใหม่ แบ่งชั้นประถมเป็น ๕ ชั้น และมีมัธยม
๘ ชั้น นักเรียนที่มีทุนทรัพย์น้อยหรือประสงค์จะเรียนวิชาอาชีพเรียนชั้น
ประถม ๔ และ ๕ ต่อไป ส่วนนักเรียนที่ปรารถนาจะเรียนชั้นมัธยม
เมื่อเรียนจบชั้นประถมปีที่ ๓ แล้ว ก็เรียนต่อชั้นมัธยมได้เลย

สภาพการศึกษาของเมืองพัทลุงตามที่พระรัตนธัชมุนีรายงานไว้
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ ว่า “วัดที่ควรตั้งโรงเรียนได้ ๖ ตำบล คือ วัดวัง ๑
วัดมะขามทอง ๑ วัดห้วยลึก ๑ วัดโคกกาย ๑ วัดคูทุมพาราม ๑ วัด
ปรางหมู ๑ แต่ที่ใกล้จัดขึ้นเป็นโรงเรียนนี้ ๓ ตำบล คือวัดวัง ๑ วัดมะขาม
ทอง ๑ วัดห้วยลึก ๑ มีนามตามเหตุที่กล่าวแล้วข้างต้น คือ ๑. อภยานา
นิवास ๒. รongราชบริรักษ์ ๓. เทวภักคัพพณเฉลิม ใน ๓ ตำบลนี้ เดิม
ไม่มีผู้สามารถจะสอนตามแบบจัดใหม่ได้ เกล้ากระหม่อมจึงได้พักรออยู่ที่
เมืองพัทลุงหลายเวลา ได้ส่งสอนพระครูมณฑลสถิตยปาฎิกร (เอียด) กับ
พระวินัยธรเทพให้เป็นพระอาจารย์ในโรงเรียนวัดเป็นแบบอย่าง เพื่อจะได้
เป็นทางดำเนินในการสอนของอาจารย์อื่นซึ่งจัดไว้ในตำบลนั้น ๆ”

จากรายงานตรวจการศึกษา ๑ ของพระรัตนธัชมุนีฉบับนี้ จะเห็น
ได้ว่าเมืองพัทลุงเริ่มมีโรงเรียนตั้งชนตามวัด และมีพระสงฆ์เป็นครูแล้ว
โรงเรียนราษฎรแบบนั้นค่อยเพิ่มจำนวนมากขึ้น มุ่งสอนให้นักเรียนอ่านออก
เขียนได้เท่านั้น ใน พ.ศ. ๒๔๕๖ ปรากฏว่ามีโรงเรียนหลวงอยู่หนึ่งโรง
คือโรงเรียนประจำจังหวัด กับโรงเรียนราษฎรตามวัด และมีพระเป็นครู

อยู่หลายโรง แต่ไม่มีความจำเริญเท่าที่ควร จึงเป็นภาระหน้าที่ของกรรมการเมืองพัทลุงที่จะต้องบุกเบิก ขยาย และพัฒนา ตามโครงการใหม่ พ.ศ. ๒๔๕๖ ต่อไป

งานการศึกษาซึ่งหลวงสิกขกิจบริหารปฏิบัติพอสรุปได้ดังนี้

๑) โรงเรียนหลวงคือโรงเรียนพัทลุง เป็นโรงเรียนชั้นสูงประจำเมือง ขยาย และพัฒนาจนถึงชั้นมัธยมปีที่ ๓ สามารถแก้ปัญหาขาดแคลนครูที่มีความรู้สมัยใหม่ โดยติดต่อชักชวนครูจากกรุงเทพฯ เป็นการส่วนตัวมาบรรจุเป็นครู เช่น ครูนิล วุจิระธรรม ครูเพชร อินทรมงคล เป็นต้น

๒) ตั้งและขยายโรงเรียนวัด (โรงเรียนประชาบาล) เริ่มจากโรงเรียนวัดที่มีอยู่แล้ว และตั้งขยายโรงเรียนเพิ่มเติมขึ้นอีก ในท้องถิ่นทุรกันดารและห่างไกลทั่วทุกอำเภอ และทุกตำบล

๓) แก้ปัญหาเรื่องขาดแคลนครูที่มีความรู้สมัยใหม่สำหรับโรงเรียนวัด ด้วยเติมโตอ้ายครุฑที่เป็นพระภิกษุ มีความรู้พอสอนให้นักเรียนอ่านออกเขียนได้เท่านั้น สอนตามโครงการศึกษา พ.ศ. ๒๔๕๖ ไม่ได้ ในระยะแรก ต้องสืบเสาะหาผู้ที่มีความรู้เหมาะสมอยู่แล้ว ชุดแรกได้แก่บรรพชิตผู้คงแก่เรียน และสมัครใจจะลาสิกขาบทธมารับราชการเป็นครู เช่น ครูเลียง (เคยเป็นสมภาร) และครูนุ่ม เป็นต้น ในระยะหลังก็คัดเลือกเอานักเรียนโรงเรียนหลวง ซึ่งประสงค์จะเป็นครูมาอบรมวิชาครู แล้วบรรจุเป็นครูตามตำบลต่างๆ เช่น ครูเชือน โชติรัตน์ เป็นต้น จึงช่วยให้โรงเรียนวัด หรือประชาบาลในระยะหลังมีครูดีๆ สอนตามหลักสูตรใหม่ ตามโครงการศึกษา พ.ศ. ๒๔๕๖ ได้เป็นรุ่นแรก

๔) ส่งเสริมศิลปหัตถกรรมนักเรียน งานชิ้นนี้เป็นปฏิบัติการที่เด่นอีกชิ้นหนึ่ง เพราะสามารถส่งเสริมนโยบายของกระทรวงธรรมการอย่างได้ผลดี กล่าวคือ กระทรวงธรรมการจัดงานแสดงศิลปหัตถกรรมนักเรียนขึ้นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ จังหวัดพัทลุงได้ส่งวัตถุศิลปหัตถกรรมมาร่วมด้วยทุกปี ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๘ เป็นต้นมา ทั้งนี้ เพราะหลวงสิกขกิจบริหาร ได้เลือกเฟ้นคนพื้นเมืองที่มีพรสวรรค์ทางศิลปหัตถกรรมอยู่แล้ว ส่งไปเรียนวิชาการสมัยใหม่ที่โรงเรียนเพาะช่าง แล้วกลับไปเป็นครู และปฏิบัติงานอย่างได้ผล ครูหุ่น คือ ครูหนู ปรากฏว่านักเรียนเพาะช่างรุ่นเดียวกัน อายุอ่อนกว่าครูหนูถึง ๒๐ ปีก็มี ทั้งนี้เพราะนักเรียนหนูเคยเป็นผู้ใหญ่บ้านมาก่อน ในเทศกาลวันสารท เดือนสิบ จังหวัดพัทลุงจะมีงานออกร้านแสดงและจำหน่ายวัตถุศิลปหัตถกรรมนักเรียนทุกปี เป็นการส่งเสริมวิชาชีพทางช่างประเภทต่างๆ ไปในตัวด้วยอันมีโฉมฉบบันของจังหวัดพัทลุง ซึ่งครูหนูเป็นผู้ฝึกสอนมีชื่อเสียงมาก จังหวัดต่างๆ ส่งชื่อไปประดับอาคารบ้านเรือนในวันเฉลิมพระชนมพรรษาเป็นจำนวนมากสืบต่อมาช้านาน

งานอันเห็นคเห็น้อยและตราคราคร่ำด้วยความเสียสละเพื่อบุกเบิกขยายและพัฒนาศึกษาของจังหวัดนครศรีธรรมราช และจังหวัดพัทลุง ในระยะเวลา ๑๔ ปี คือ ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๒ ถึง พ.ศ. ๒๔๖๕ นี้ หลวงสิกขกิจบริหารต้องปฏิบัติหน้าที่ในท้องถิ่นทุรกันดาร และเสี่ยงภัยอยู่ตลอดเวลา ถ้าเป็นทางบก ก็ต้องบุกป่าฝ่าดงเสียดวงวัฏระทิง ถ้าเป็นทางน้ำก็ต้องฝ่าคลื่นในทะเล และแม่น้ำลำคลองแคบจรเข้ดุ พาหนะเดินทางหากไม่ได้ช้างหรือเรือใบเรือแจวก็ต้องเดินเท้า พักแรมกลางป่า หรือ

ศาลาวัดอยู่เป็นเนื้อนิตย จันตั้นชัยพฤกษ์แห่งการศึกษา เต็บโต เจริญ
งอกงาม และแม่กิ่งก้านไพศาล ผลิดอกออกผลเป็นพลังงานสำคัญในการ
พัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชาติสืบมาจนทุกวันนี้

อนึ่ง แม้ว่าหลวงสิกขกิจบริหาร จะต้องใช้เวลาตลอด ๑๔ ปี^๗
เพื่อบุกเบิก ขยาย และพัฒนาการศึกษาสมัยใหม่อยู่แทบจะไม่มีเวลาว่างเลย
ก็ตาม แต่ก็ได้ถือโอกาสบำเพ็ญสาธารณประโยชน์เป็นพิเศษอยู่เนื่องๆ
เฉพาะที่ควรกล่าวไว้มีดังนี้

๑) เรียบเรียงตำราให้หอสมุดแห่งชาติและให้กระทรวงศึกษาธิการ
และทางราชการได้ตีพิมพ์ออกเผยแพร่แล้ว คือ

- (๑) พงศาวดารเมืองพัทลุง
- (๒) ภูมิศาสตร์มณฑลนครศรีธรรมราช
- ๒) ขุดบ่อน้ำขนาดใหญ่ด้วยเงินส่วนตัว อุทิศแก่ประชาชน ณ บริ
เวณวัดป่าทะเลน้อย จังหวัดพัทลุง
- ๓) ถวายเรือประทุนใบส่วนตัว ซึ่งเคยใช้ตรวจราชการแก่สงฆ์
โดยมอบไว้แก่วัดเจ้าคณะจังหวัดพัทลุง

อนึ่ง สำหรับพงศาวดารเมืองพัทลุงนั้น ได้ร่วมเรียบเรียงกับหลวง
ศรีวรวัตร (พิณ จันทโรจวงศ์) หอสมุดแห่งชาติตีพิมพ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๒
และ พ.ศ. ๒๔๖๓ ต่อมาหลวงศรีวรวัตรปรับปรุงให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น ซึ่ง
ปรากฏอยู่ในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๕ สำหรับหนังสือภูมิศาสตร์นั้น
กรมตำรา กระทรวงศึกษาธิการจัดเป็นแบบเรียนร่วมกับภูมิศาสตร์มณฑล

อื่น ๆ ทว่าราชอาณาจักร ให้ชื่อว่า “ภูมิศาสตร์ประเทศไทย” ตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อวันที่ ๑๗ มิถุนายน ๒๔๖๘

ในระยะเวลาอีก ๑๑ ปีแห่งชีวิตราชการ คือระหว่าง พ.ศ. ๒๔๖๕ ถึง พ.ศ. ๒๔๗๕ หลวงสิทธิกิจบริหาร ดำรงตำแหน่งศึกษาธิการ มณฑลสุราษฎร์ และครบปลาย พ.ศ. ๒๔๖๘ ถึงสมัยแห่งคุณภาพ รัฐบาลจำเป็นต้องตัดทอนรายจ่ายของประเทศ จึงมีการยุบมณฑลหลายมณฑล รวมทั้งมณฑลสุราษฎร์ด้วย แต่เนื่องจากหลวงสิทธิกิจบริหาร ยังมีศรัทธาที่จะบำเพ็ญประโยชน์ด้านการศึกษาอยู่ต่อไป จึงได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งผู้ช่วยศึกษาธิการมณฑลนครศรีธรรมราช ประจำทำงานอยู่ ณ จังหวัดสงขลา จนกระทั่งถึง พ.ศ. ๒๔๗๕

หนึ่ง ระหว่างที่รับราชการอยู่ ณ จังหวัดสงขลา ได้แสดงละครบรรดาศักดิ์เก็บเงินบำรุงกิจกรรมลูกเสือ ร่วมกับสมุหเทศาภิบาล (พระยาศรีธรรมราช - ทองคำ กาญจนโชติ) ศึกษาธิการมณฑล (พระยาวิฑูรทรคุณกร - วารี ชิตวารี) และข้าราชการจังหวัดสงขลาด้วย

ชีวิตส่วนตัวของหลวงสิทธิกิจบริหาร ก็มีสิ่งที่น่าสนใจหลายประการ เริ่มจากการเป็นบุตรที่สี่ของบิดามารดา ประกอบอาชีพอันเป็นคุณประโยชน์ ต่ออนาคตของเพื่อนมนุษย์ และประเทศชาติ เป็นแสงสว่างของบุตรภริยา และบริวารที่รักความก้าวหน้า นับได้ว่าเป็นบุคคลที่มีคุณความดี และมีจริยวัตรอันงามผู้หนึ่ง ในวงเสมาธรรมจักร

หลวงสิทธิกิจบริหารสมรสกับ นางสาวเทียม เลขสาร ธิดาหลวงอักษรเลข (วร เลขสาร) และนางสาวสัค เลขสาร ณ จังหวัดนครนายก

หลวงสิกขกิจบริหารมีบุตรธิดาทั้งสิ้น ๑๐ คน คือ เกิดกับนางสิกขกิจบริหาร (เทียม มีนะกนิษฐ)

๑. นายพร้อม มีนะกนิษฐ
๒. นายสำราญ มีนะกนิษฐ
๓. นางสมถวิล สุวรรณเปี่ยม
๔. นายศรีพัฑฒ มีนะกนิษฐ
๕. นายแพทย์ วิทย์ มีนะกนิษฐ
๖. นายเวทย์ มีนะกนิษฐ
๗. พ.ต.ท.ณัฐ มีนะกนิษฐ

เกิดกับนางคล้ายชาวจังหวัดนครศรีธรรมราช

๑. นางอาบ เรียนสด

เกิดกับนางพันชาวจังหวัดพัทลุง

๑. นางสาวพวงศรี มีนะกนิษฐ
๒. พ.อ.พัคศรี มีนะกนิษฐ

แม้ว่าหลวงสิกขกิจบริหาร จะมีเคหสถาน สวนและนาอยู่ที่อำเภอเมือง จังหวัดนครนายกก็ตาม แต่เมื่อพ้นจากหน้าที่ราชการแล้ว ก็ปรารถนาจะตั้งหลักฐานใหม่อยู่ ณ จังหวัดสงขลา เป็นโอกาสได้พักผ่อนและประกอบธุรกิจการค้าไปในตัวด้วย ครั้นต้นปี พ.ศ. ๒๔๗๕ หลวงสิกขกิจบริหารเริ่มป่วยเป็นโรคชั้เบา นายแพทย์ไทย และนายแพทย์ญี่ปุ่นที่จังหวัดสงขลาพยายามรักษาเยียวยาเป็นสามารภ อาการมิได้ดีขึ้น ในที่สุดต้องกระทำศัลยกรรม ณ โรงพยาบาลศิริราช แต่อาการกลับทรุดหนักลง ถึง

แก่กรรมด้วยอาการอันสงบ ณ วันที่ ๒๙ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๗๙ และพระราชทานเพลิงศพ เมื่อวันที่ ๑๔ เมษายน พ.ศ. ๒๕๘๐ ที่วัดสระเกษราชวรมหาวิหาร พระธรรมเจดีย์ (อยู่) ซึ่งรู้จักคุ้นเคยและนับถือกันมาช้านาน เป็นผู้จุดเพลิงเป็นปฐม พระเถระรูปนี้ต่อมาได้รับการสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช

หลวงสิกขกิจบริหารเป็นคนทำมาก แต่พูดน้อย บุษายติธรรมสรรพเสริมผู้มีความกตัญญูรู้คุณท่าน ส่งเสริมผู้รักดีให้ประสบสมหวังตามที่แต่ละคนปรารถนา เฉพาะในระยะเวลา ๓๐ ปี แห่งชีวิตราชการ ได้ให้ความอุปการะ สงเคราะห์ และอนุเคราะห์ เลี้ยงดูเด็ก ศิษย์ คนไร้ที่พึ่ง ทั้งที่เป็นเครือญาติและผู้อื่น ให้ได้รับการศึกษา จนมีอาชีพมั่นคง เป็นประโยชน์แก่ตนเอง และบุตรหลานของตนต่อไปไม่น้อยกว่า ๑๒๐ คน ส่วนมากมีอาชีพเป็นครู แต่คนหนึ่งในจำนวนนี้เป็นลูกผู้พี่แต่อายุน้อยกว่า ได้เข้าศึกษาต่อที่โรงเรียนนายเรือ เมื่อเข้ารับราชการแล้วมียศและบรรดาศักดิ์เป็น นาวาโท หลวงวิเชียรปรากฏรักษ์ (เที่ยง เสถียรไทย) บุคคลดังกล่าวแทบทุกคนอยู่อาศัยในบ้านเสมือนญาติของครอบครัว จึงนับว่าเป็นกุศลกรรมที่มีคุณค่าแก่เพื่อนมนุษย์อย่างยิ่ง การอุปการะและบันทอนแต่ละคนให้มีความสุขอันสุดแสนนั้น หาใช่เรื่องง่ายไม่ แต่นับเป็นความดี หลวงสิกขกิจบริหารเชื่อว่า "อันความดีที่ทำไว้ ย่อมไม่สูญ" แม้ความดีนั้น จะมิให้ผลสนองกลับมาโดยตรง ก็ยังเป็นคติให้ผู้อื่นได้บำเพ็ญความดีต่อไปอีก และยังเชื่ออีกว่า "การทำดี แม้จะไม่ได้ดี แต่ก็ยังมีดี ฉะนั้นพึงมั่นคงในการทำดีเถิด"

ด้วยอุปถัมภ์แห่งจริยาวัตรอันดีงามที่หลวงสิกขกิจบริหารได้บำเพ็ญไว้แก่เพื่อนมนุษย์ ช่วยให้นางสิกขกิจบริหาร (เทียม) มีกำลังใจ และกุศลเจตนาอันบริสุทธิ์ อบรมสั่งสอนและให้การศึกษากับบุตรธิดาของหลวงสิกขกิจบริหารทุกๆคนอย่างดีที่สุด และเสมอหน้ากัน จนประสบความสำเร็จในวิชาชีพตามอัธยาศัยของตน ขณะนั้นบุตรธิดาของหลวงสิกขกิจบริหารประกอบอาชีพสาขาต่างๆกัน เช่น นักกฎหมาย นายแพทย์ พยาบาล ครู อาจารย์ นายทหาร และนายตำรวจเป็นต้น อนึ่ง บุตรที่ถึงปณิธานแน่วแน่มาคงแก่เยาว์วัยว่าจะสืบทายาทการเป็นครู มีอยู่ ๒ คน คือ นายศรีพิทักษ์ มีนะกนิษฐ ขณะดำรงตำแหน่งอาจารย์เอก โรงเรียนฝึกหัดครูชนบุรี จังหวัดชนบุรี และนายแพทย์วิทย์ มีนะกนิษฐเป็นรองศาสตราจารย์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ บุตรธิดาทุกคนยึดมั่นในคำสอนของบิดาที่ว่า “จงเป็นคนดีมีฝีมือ และทำความดีเพื่อความดี” และเพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งชีวิตที่ได้บำเพ็ญประโยชน์ด้านพัฒนาเพื่อนมนุษย์จากท้องถิ่นสู่กันการ ด้วยใจศรัทธาอย่างแท้จริง และเป็นเวลาช้านาน ภริยา บุตร ธิดาและศิษยานุศิษย์ จึงได้พร้อมใจกันอุทิศเงินตั้ง “มูลนิธิหลวงสิกขกิจบริหาร (อยู่ มีนะกนิษฐ)” ไว้ ณ โรงพยาบาลสงฆ์ จังหวัดพระนคร เพื่อเป็นเกียรติสืบไปด้วย

จากชีวประวัติโดยสังเขปของหลวงสิกขกิจบริหารดังกล่าวแล้ว จะเห็นว่าท่านได้สละช่วงชีวิตอันมีค่านานถึง ๓๐ ปี เพื่อจัดและพัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาค ในยุคแห่งการบุกเบิกเพื่อปลูกฝังการศึกษาสมัยใหม่แก่ประชาชนชาวไทย โดยเฉพาะจังหวัดนครศรีธรรมราช และจังหวัด

พัทลุง อย่างได้ผลดียิ่ง ทั้งนี้เพราะหลวงสิกขกิจบริหารมั่นคงในารุธรรม
สังกัธรรม และเมตตาธรรม ปรารถนาอย่างจริงใจให้นโยบายของ
กระทรวงศึกษาธิการสัมฤทธิ์ผล เป็นคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติสืบไป
ชั่วกาลนาน ฉะนั้นชีวิตและงานของหลวงสิกขกิจบริหาร จึงควรจารึกไว้
ในประวัติครุของคุรุสภา เพื่อประโยชน์ทางการศึกษาและเป็นเกียรติ
ประวัติแห่งอาชีพครูอีกโสดหนึ่งด้วย

(ในการเรียบเรียงครั้งนี้ ผู้เขียนได้รับความกรุณา จาก นางสิกขกิจ
บริหาร (เทียม มีนะกนิษฐ) และพระภิกษุเที่ยง เสถียรไทย (นาวาโท
หลวงวิเชียรปราการักษ์) ได้บอกเล่าจากความทรงจำประกอบการเขียน
จึงขอขอบคุณไว้ ณ ที่นี้ด้วย)

ศรียัท มีนะกนิษฐ

หอสมุดคุรุสภา

หม่อมเจ้าหญิงวิมลสุตา เทวกุล

หม่อมเจ้าหญิงวงศ์ทิพย์สุดา เทวกุล

พ.ศ. ๒๔๓๗-๒๕๑๓

หม่อมเจ้าหญิงวงศ์ทิพย์สุดา เทวกุล อดีตผู้จัดการโรงเรียนราชินี
ละอากาญย์ใหญ่โรงเรียนราชินีบน เป็นพระธิดาในสมเด็จพระเจ้าบรมม-
วงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ และหม่อมพุก เทวกุล ณ อยุธยา
ประสูติเมื่อปีมะเมีย วันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๗ ที่วังสะพาน
แก่น (วังเดิมของสมเด็จพระยาเทวะวงศ์วโรปการ) ทรงศึกษาอักษร
ภาษาไทยกับครูบุญเกิด (มารดาหลวงสารานุกรมประพันธ์) ต่อมาเมื่อชันษา
ได้ ๙ ปี ได้เสด็จเข้าไปอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ในสำนักสมเด็จพระ
พระบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ ๕ ทรงเรียนหนังสือกับหม่อมเจ้าหญิงปุก
ภายหลังโปรดเกล้าฯ ให้เข้าเรียนในโรงเรียนราชินี ในสมัยที่ยังเรียกว่า
โรงเรียนสุนันทาลัย เมื่อวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๘ ได้เลข
ประจำตัว ๔๖ และทรงศึกษาจนจบชั้นมัธยมบริบูรณ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓
(ในสมัยนั้นมีเพียงชั้นมัธยมปีที่ ๖) ในวันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๔
ได้ทรงเข้าทำหน้าที่ครูสอนในโรงเรียนราชินี ขณะที่หม่อมเจ้าหญิง
พิจิตรจิรภา เทวกุล เป็นอาจารย์ใหญ่ ได้รับเงินเดือนเดือนละ ๑๐ บาท
หม่อมเจ้าหญิงวงศ์ทิพย์สุดา เทวกุล เป็นครูอยู่เป็นเวลา ๖ ปีเศษ
สมเด็จพระชนกมีพระประสงค์ให้มารับใช้ถวายการปรนนิบัติที่วัง จึง

ทรงลาออกจากโรงเรียนราชินี เมื่อวันที่ ๓๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ และได้ทรงปฏิบัติฉลองพระเดชพระคุณตลอดมา จนสมเด็จพระชนกสิ้นพระชนม์ในพ.ศ. ๒๔๖๖

ต่อมาหม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิราภา เทวกุล มีพระประสงค์จะให้ทรงทำหน้าที่ในโรงเรียนราชินีอีก เพราะมีพระราชดำริในสมเด็จพระเจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร พระราชปิตุจฉาในรัชกาลปัจจุบัน ให้ขยายงานจัดตั้งโรงเรียนราชินีขึ้นอีกแห่งหนึ่งที่ตำบลท่าเขี้ยว ไซกา อำเภอคูสิด จังหวัดพระนคร โดยประทานทรัพย์สินส่วนพระองค์ทั้งสิ้น และได้ทำพิธีเปิดโรงเรียนราชินีบน เมื่อวันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๒ โดยมีหม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิราภา เทวกุล เป็นอาจารย์ใหญ่ หม่อมเจ้าหญิงวงศ์ทิพย์สุดา เทวกุล เป็นผู้ช่วยอาจารย์ใหญ่และอาจารย์ผู้ปกครอง

การเปิดโรงเรียนราชินีบนเมื่อ ๔๐ ปีมาแล้วนี้ มีสิ่งที่จะต้องจะยกมาลงไว้ในที่นี้ด้วย คือคณาจารย์กษัตริย์วงศ์ของบนหินอ่อนสีดำ ซึ่งติดอยู่ที่ตึกหลังใหญ่ มีใจความดังนี้

“สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง เป็นพระองค์แรกที่ทอดพระเนตรเห็นความสำคัญของการศึกษาแห่งสตรี ซึ่งจะเป็นมารดาและบูรพาจารย์สืบไปในภายหน้า ได้ทรงสละพระราชทรัพย์เป็นอเนกประการ เพื่อพระราชทาน การศึกษาแก่สตรี เริ่มแต่พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตลอดจนกุลสตรีทั่วไป

สมเด็จพระเจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ฯ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินทร เป็น
 พระองค์หนึ่งที่ได้รับพระมหากรุณา จึงทรงสร้าง “โรงเรียนราชินีบน”
 แห่งนี้ขึ้นไว้ เพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระพันปีหลวงพระองค์นั้น”

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๘๐ ตามพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ที่ออก
 หมาย ไม่อนุญาตให้บุคคลคนเดียวกำรงตำแหน่งทั้งผู้จัดการและอาจารย์
 ใหญ่สองโรงเรียน ท่านอาจารย์ใหญ่หม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิราภา เทวกุล
 จึงโปรดให้หม่อมเจ้าหญิงวงศ์ทิพย์สุภา เทวกุล เป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียน
 ราชินีบน ตั้งแต่วันที่ ๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๐ เป็นต้นไป ซึ่งอันที่จริง
 ก็ได้ทรงทำงานในตำแหน่งนี้ตลอดมาตั้งแต่ต้นแล้ว

วันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๕ ได้ตั้งราชินีมูลนิธิขึ้น วัตถุประสงค์คือ
 เป็นองค์การที่มีทุนสำหรับบำรุงการศึกษาของโรงเรียนราชินี
 ทั้งสองให้เป็นประโยชน์แก่การอบรมสั่งสอนเด็กต่อไป กับจะบำรุงเด็ก
 อนุบาล กำฟ้าบิดามารดา ซึ่งขาดผู้อุปการะจริงๆ รายพระนามและ
 นามของกรรมการราชินีมูลนิธิ คือ

๑. หม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิราภา เทวกุล	ประธานกรรมการ
๒. หม่อมเจ้าหญิงวงศ์ทิพย์สุภา เทวกุล	เหรัญญิก
๓. หม่อมเจ้าหญิงอัจนราณี เทวกุล	ผู้ช่วยเหรัญญิก
๔. พระยาศรีวิศาลวาจา	กรรมการ
๕. พระยาไชยยศสมบัติ	กรรมการ
๖. หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล	กรรมการ
๗. พระปวโรฬารวิทยา	กรรมการ

๘. นายควง อภัยวงศ์ กรรมการ

๙. ม.ร.ว. เสริมศรี เกษมศรี เลขาธิการ

ต่อมาในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๖ ม.จ. หลุยส์พิจิตรจิราภ เทวกุล สันนิษิติกษย์ ท่านอาจารย์หม่อมเจ้าหญิงวงศ์ทิพย์สุตา จึงทรงดำรงตำแหน่งผู้จัดการโรงเรียนทั้งสองโรงเรียน และอาจารย์ใหญ่โรงเรียนราชินีบน กับทรงดำรงตำแหน่งประธานกรรมการราชินีมูลนิธิด้วย

อนึ่ง เมื่อสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า โปรดให้จัดตั้งสำนักงานจัดผลประโยชน์ของวังปทุมวัน (บัดนี้ เป็นสำนักงาน ทรัพย์สินส่วนพระองค์) หม่อมเจ้าหญิงวงศ์ทิพย์สุตา เทวกุล ก็เป็นผู้หนึ่งที่ทรงเลือกให้เข้ารับหน้าที่ในสำนักงานนี้ ในหน้าที่ผู้รักษาเงินสดด้วย

ในส่วนที่เกี่ยวกับงานของสภาอากาศ ก็ทรงได้รับแต่งตั้งให้เป็นกรรมการ สภาอากาศมาหลายคราว และได้เสด็จไปประชุมและช่วยในกิจการของสภาอากาศไม่เคยขาดเลย จนเมื่อมาประชวรด้วยโรคพระหทัย ใน พ.ศ. ๒๕๐๘ แพทย์ห้ามมิให้เดินทางไปไหนไกลๆ หรือขึ้นลงบันได จึงต้องขอพระราชทานพ้นจากตำแหน่งกรรมการสภาอากาศไป

ท่านอาจารย์ หม่อมเจ้าหญิงวงศ์ทิพย์สุตา เทวกุล ซึ่งต่อไปข้าพเจ้าขอเรียกพระนามสั้น ๆ ว่า ท่านอาจารย์ ท่านเป็นกุลสตรีที่ประสูติมาในราชสกุลอันสูงศักดิ์ มีพร้อมทั้งยศ ทรัพย์สิน บริวาร แต่ก็ได้ดำรงพระชนมชีพตามสบาย และทรงใช้เงินทองที่มีอยู่เพื่อความสุขส่วนพระองค์ไม่ แต่กลับทรงอุทิศองค์ อุทิศเงิน เพื่อการศึกษา และการอบรม

บุคลิกภาพหลาย ให้มีวิชาความรู้ช่วยตนเองและช่วยผู้อื่น ไม่เฉพาะแต่การศึกษาในโรงเรียนราชินีทั้งสองโรงเรียนเท่านั้น แต่ได้ทรงช่วยเหลือกูกุลนักเรียนที่กำพร้ายากจน ชักสน จนถึงชั้นมหาวิทยาลัยก็มี นับแต่ได้เสด็จเข้ามาทำงาน ในหน้าที่อาจารย์ผู้ปกครอง และผู้ช่วยอาจารย์ใหญ่โรงเรียนราชินีบน ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๒ เป็นต้นมา ท่านอาจารย์ได้ทรงทำหน้าที่ของท่านอย่างเคร่งครัด ตั้งพระทัยที่จะอุทิศองค์ให้แก่การศึกษาอบรมกูกุลให้เป็นคนดี มิได้ทรงเห็นแก่เหน็ดเหนื่อยหรือท้อเอยพระทัย แม้ว่าจะมีอุปสรรคใดๆ ก็ตาม ก็มีได้ทรงเปลี่ยนแปลงความวังพระทัยเดิม โดยลาออกไปหาความสุขส่วนพระองค์ตามลำพังเลย

เมื่อท่านอาจารย์ใหญ่ หม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิราภา เทวกุล สิ้นชีพิตักษัยไปแล้ว ท่านอาจารย์ก็ทรงมีภาระเพิ่มมากขึ้น ต้องเป็นผู้จัดการกึ่งสองโรงเรียน เป็นประธานกรรมการมูลนิธิ ต้องทำงานเกี่ยวกับเงินปันล้านๆ ต้องเสด็จไปประชุมครูทั้งสองโรงเรียน ประชุมมูลนิธิ ประชุมสภาภาษา ฯลฯ และดูเหมือนว่าถ้าไม่ประชวรจริงๆ แล้ว ไม่ทรงเคยขาดการประชุมใดๆ เลย นอกจากนั้น เมื่อมีปาฐกถาหรือการประชุมเกี่ยวกับการศึกษาของโรงเรียนราษฎร์ ที่กระทรวงศึกษาธิการ ที่ครูสภาหรือที่อื่นใดก็ตาม ท่านอาจารย์ก็จะเสด็จไปด้วยพระองค์เองเป็นกิจวัตรแทนที่จะให้ครูอื่นๆ ไปแทน เพราะทรงสนพระทัยกับความรู้ ความกึกเห็นใหม่ๆ แปลกๆ อยู่เสมอ

ท่านอาจารย์เคยเสด็จไปต่างประเทศไกลๆ หลายประเทศ โดยตามเสด็จสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า และเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐ ก็ได้ตาม

เสด็จท่านอาจารย์ใหญ่ไปตุลาการ ศึกษาในประเทศญี่ปุ่น การเสด็จต่างประเทศนั้น ทำให้ได้ทรงพบสิ่งใหม่ๆ หลากอย่าง และได้ความรู้ ความคิดที่จะมาปรับปรุงโรงเรียนให้ทันสมัยยิ่งขึ้น

ถึงแม้จะประสูติมาเป็นเจ้านายในพระราชวงศ์ แต่ท่านอาจารย์ก็จะเป็นนักประชาธิปไตยแท้จริงหนึ่ง ทรงรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น ขอบครู และนักเรียน สนพระทัยที่จะทราบเรื่องการบริหารเมือง เพื่ออบรมครูและนักเรียนให้เป็นผู้ตื่นอยู่เสมอ ท่านอาจารย์ทรง "ทำมากกว่าพูด" ไม่มีใครทราบว่าจะด็จออกไปไหน ไปทำอะไร วันหนึ่งๆ ไม่เคยทรงว่า ถ้าไม่ทรงงานอยู่กับโต๊ะงานเย็น ก็เสด็จไปกองโรงเรียนราษฎร์ คิดค้นงานเอกสารต่าง ๆ ด้วยองค์เอง ไปหารัฐมนตรีศึกษาธิการเอง ไปพบอธิบดีหรือหัวหน้ากองโรงเรียนราษฎร์เอง งานเกี่ยวกับเอกสารและการติดต่อแล้ว ดูเหมือนจะทรงทำด้วยองค์เองเสียทั้งสิ้น ถือเงินเป็นแสน ๆ ในธนาคารเอง เสด็จฟังปาฐกถาเกี่ยวกับการศึกษา บางทีประทับอยู่เก้าอี้หลังๆ ประปนกับครูโรงเรียนอื่นๆ ถ้ามีผู้ใหญ่ในกระทรวงมาพบเข้าก็ได้เชิญเสด็จไปประทับข้างหน้า ถ้าไม่มีใครรู้จักก็ประทับตามสบายจนเสร็จการปาฐกถา หรือการอภิปรายนั้นๆ ผู้เขียนเคยตามเสด็จในบางครั้ง หรือบางทีก็ไปพบเข้าในที่นั้น

ท่านอาจารย์ไม่เคยทรงทอดทิ้งลูกศิษย์ ที่ ตกต่ำ หรือตก ระวัง ลำบาก ถ้าทรงทราบเรื่องการบ่วยใช้หรือความทุกข์ยาก ของศิษย์ หรือ ครู ทั้งสองโรงเรียน จะเสด็จไปเยี่ยมเยียนด้วยพระองค์เอง ประทานหยูกยารักษา

โรค ประทานเงินให้ผู้ที่ขาดแคลน ฝากฝังให้ทำงาน ถ้าศิษย์หรือลูก
ของ ศิษย์แต่งงาน และเชิดชูเสด็จแล้ว ปรากฏว่าเสด็จไป ประทานพร
ประทานของขวัญ เป็นกำลังใจเสมอ บางวันตั้งสองสามราย แม้นทำงาน
ศพซึ่งได้รับเชิดชูเสด็จไปไม่เคยขาด เป็นความปลาบปล้ำและเป็นกำลังใจ
แก่เจ้าภาพทั้งหลายเป็นอย่างยิ่ง เพราะเหตุนี้ จึงทรงเหน็ดเหนื่อยเกินไป
จนในภายหลังเกิดเป็นโรคพระหทัยขึ้น

ท่านอาจารย์ทรงเรียนรู้วิชาการและสิ่งใหม่ ๆ ในโลกของการศึกษา
ด้วยพระองค์ท่านเอง สนพระทัยในข่าวสารการเมืองทั้งในและนอก
ประเทศ ทรงหนังสือพิมพ์รายวัน อ่านคำวิจารณ์ของผู้เขียนและเห็นใจ
ในความลำบากยากจนของคน ในบางเรื่องที่รับสั่งกับเจ้านายพี่น้องไม่ได้
เพราะความเห็นอาจขัดกัน ก็ให้ทรงวิจารณ์กับลูกศิษย์ที่ใกล้ชิด เป็นการ
เปิดสมอง ทรงเห็นว่าคนในโลกนี้เท่าเทียมกัน เจ้านายก็คือคนธรรมดา
นี้เอง ไม่ได้วิเศษไปกว่าคนอื่น หากแต่เลือกเกิดไม่ได้ แต่ความคิด
และการกระทำนั้นเป็นของแต่ละคน

ในเรื่องการสั่งสอน ท่านอาจารย์ประทานโอวาทแก่ครูและนักเรียน
โดยไม่มีต้นร่างมาก่อน ทรงคิดอย่างไร รับสั่งอย่างนั้น ควรจะตักเตือน
นักเรียนอย่างไร โน้ตไว้แต่หัวข้อ ถึงเวลาทรงยืนต่อหน้าที่ประชุม รับสั่ง
ออกไปเองตามที่ทรงคิดจะอบรมเขาเหล่านั้น จึงไม่มีโอวาทที่เป็นร่าง
หนังสือเขียน หรือพิมพ์ไว้เลย ท่านอาจารย์ไม่เคยมีเวลาที่จะทรง
นิพนธ์เรื่องต่างๆ เพราะเป็น "นักทำ ไม่ใช่ นักพูดหรือนักเขียน" คือทำ

แต่งงาน เพราะงานส่วนมากตั้งแต่เข้าจนโรงเรียนเล็ก เป็นงานทางกา
ปกรองการเงิน ทรงทำบัญชีรับจ่ายของโรงเรียน บัญชีสี่เล่ม และบัญชี
อื่นๆ ด้วยพระองค์เอง เสด็จตรวจโรงเรียน ตรวจความสะอาดเรีย
ร้อย ะไรบกพร่อง ะไรควรแก้ไขเพิ่มเติม ทรงดูแลทุกข์สุขของค
และคนงานซึ่งอยู่ประจำโรงเรียน ใครเจ็บไข้ นำส่งหมอหรือโรงพยาบาล
ด้วยพระองค์เอง ถึงแม่เมื่อประชวรด้วยโรคพระหทัย และแพทย์ห้ามทำงาน
หนักแล้ว ก็ยังทรงรถให้คนเข็นไปตามศึกต่างๆ ตลอดจนยกรถเข็นพร้อม
ด้วยพระองค์ท่านขึ้นไปตรวจดูศึกเรียนซึ่งสร้างใหม่

ศึกต่างๆ ของโรงเรียน ซึ่งสร้างเพิ่มเติมในสมัยท่านอาจารย์องค์
คือศึกเรียนสามชั้น พร้อมทงหอประชุมวโดยอลงกรณ์ เป็นเงิน ๒ ล้าน
๗ แสน ๓ หมื่นบาท เปิดเมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๑ ให้นักเรียน
เข้าเรียนตั้งแต่ชั้นมูลถึงชั้นมัธยมปีที่ ๖ ใน พ.ศ. ๒๕๐๒ สร้างตึกนอน
สามชั้น เป็นเงิน ๘ แสน ๘ หมื่น ๒ พันบาท ชั้นล่างเป็นที่รับประทาน
อาหาร และห้องฝึกการครัวของนักเรียน ชั้นสองและสามเป็นที่พัก
นักเรียนประจำ หอประชุมวโดยอลงกรณ์นั้น สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระ
บรมราชินีนาถ ได้เสด็จพระราชดำเนินเปิดเมื่อวันที่ ๑๔ มกราคม
พ.ศ. ๒๕๐๓ ใช้สำหรับเป็นที่ประชุมของนักเรียนทั้งโรงเรียน เป็นหอ
ประชุมที่สวยงามตามแบบสมัยใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ ทางราชการกอง
โรงเรียนราษฎร์ ก็ได้เคยมายืมหอประชุมนี้ เพื่อประชุมเจ้าของ ผู้จัดการ
และครูใหญ่โรงเรียนราษฎร์รวม ๖๐ โรงเรียน ครูประมาณ ๑๕๐ คน
เพื่อปรับปรุงการบริหารโรงเรียนราษฎร์

ใน พ.ศ. ๒๕๐๖ สร้างห้องสุขาอีก ๒๐ ห้อง และลานสำหรับ
 รับประทานอาหารกลางวันสำหรับนักเรียนที่หาอาหารมาเอง ราคา ๑
 แสน ๙ หมื่น ๕ พัน ๗ ร้อยบาท พ.ศ. ๒๕๐๗ สร้างตึกเรียนสี่ชั้น
 ชั้นห้าเป็นคาเฟ่ เป็นเงิน ๔ ล้าน ๑ แสน ๕ หมื่นบาท เปิดให้เรียนเมื่อ
 วันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๘ ใช้เป็นตึกมัธยม ตั้งแต่ชั้นประถม
 ปีที่ ๕ ถึงมัธยมศึกษาปีที่ ๓ แม่เมื่อประจวบจันทองเสด็จไปอยู่โรง
 พยาบาลเพื่อรักษาโรคพระหทัยแล้ว เมื่อเสด็จกลับมาทรงงานอีกใน
 พ.ศ. ๒๕๐๙ ก็ได้ทรงสร้างตึกพยาบาลสามชั้น เป็นเงิน ๖ แสน ๒ หมื่น
 ๕ ร้อย ๓๐ บาท ชั้นล่างเป็นที่รับรองผู้ปกครองนักเรียนประจำ
 พ.ศ. ๒๕๑๐ สร้างตึกวิทยาศาสตร์สามชั้นอีกหนึ่งห้อง ราคา ๒ ล้าน
 ๗ แสน ๖ หมื่นบาท ชั้นล่างเป็นที่รับประทานอาหาร ชั้นสองเรียน
 วิทยาศาสตร์ ชั้นสามเรียนพลศึกษา

สำหรับเงินค่าก่อสร้าง และซ่อมแซมอาคารเรียนนี้ ทางโรงเรียน
 ไม่มีเงินสจะจ่ายได้เพียงพอ ท่านอาจารย์ต้องทรงกู้เงินจากธนาคาร และ
 มีท่านผู้ปกครองผู้มีความเมตตาอารี ได้ช่วยกันบริจาคผ่อนหนี้สินให้ตาม
 ศรัทธาของแต่ละท่าน นับว่าท่านเหล่านั้นสังเกตเห็นประโยชน์ของการศึกษา
 ว่าเป็นสิ่งจำเป็นเพียงไร

การที่ต้องใช้เงินเป็นจำนวนมากมายเช่นนี้ ท่านอาจารย์ต้องทรง
 รับภาระที่หนักมาก เช่นตึกการก่อสร้างให้เป็นไปตามแบบแปลน การที่
 จะต้องผ่อนชำระหนี้สิน การใช้อาคารที่สร้างนั้นทุกห้องให้เป็นประโยชน์

แก่นักเรียนเท่าที่จะเป็นได้ บัญชีการเงินซึ่งทรงทำด้วยองค์เอง ทุกอย่าง
 กระจุกเข้าและลาออก การสอนนักเรียนให้ได้ผลตามจุดมุ่งหมาย ตลอดจน
 วิทยาการต่างๆ ที่เกิดขึ้นใหม่ๆ ท่านอาจารย์จึงไม่มีเวลาว่างเลย บางวัน
 ทรงงานอยู่ที่โรงเรียนจนค่ำมืด แม้วันเสาร์ วันอาทิตย์ หรือวันปีศาจ
 ก็ยังเสด็จมาโรงเรียนบ่อยๆ ไม่ได้ทรงคิดถึงความสุขส่วนพระองค์เลย
 นอกจากนี้ยังต้องเสด็จโรงเรียนราชินี ถนนมหาธาตุ เพราะทรงเป็น
 ผู้จัดการและประธานมูลนิธิอยู่ บางครั้งมีการประชุมสมาคมนักเรียนเก่า
 ราชินี ก็เสด็จเข้าประชุมด้วยไม่ใคร่ขาด ทรงออกความเห็นและประทาน
 สิ่งของหรือเงินช่วยกิจกรรมสังคมของสมาคม เป็นกำลังใจแก่คณะ
 กรรมการ ทำให้กิจการของสมาคมดำเนินไปด้วยความปลอดโปร่งอยู่เสมอ

ใน พ.ศ. ๒๕๐๘ ท่านอาจารย์ได้ประชวรโรคพระหทัย แพทย์ได้
 แนะนำให้ทรงพักผ่อนนานๆ ถึงกระนั้นก็ยังรับสั่งให้นำบัญชีต่างๆ ไป
 ทรงตรวจดูเองทั่วๆ การทำงานหนักทั้งร่างกายและจิตใจ ทำให้พระ-
 ออนามัยที่เคยสมบูรณ์ต้องลดลงอย่างมาก เมื่อเปิดภาคเรียนใหม่ในวันที่
 ๑๗ พฤษภาคม ๒๕๐๙ ก็ยังเสด็จกลับมาทรงงานที่โรงเรียนตามปกติอีก
 ในบั้นนี้ได้ประทานทุนทรัพย์ให้แก่โรงเรียน ราชินี ทั้งสองโรงเรียนแห่งละ
 หนึ่งคู่ ราคาคู่ละ ๘,๓๐๐ บาท ในเดือนกรกฎาคม ให้โรงเรียนราชินี
 บนส่งเงินไปร่วมสร้างวัดพุทธ ประทีปที่ลอนดอน ประเทศอังกฤษ
 ๗,๗๐๐ บาท เดือนกันยายนส่งเงินช่วยผู้ประสบทุกข์ภัยภาคอีสาน ณ
 สถานีวิทยุ อ.ส. เป็นเงิน ๘,๕๐๐ บาท ทุกวันที่ ๒๓ ตุลาคม ได้ทรง

จัดให้โรงเรียนทำพวงหรีดด้วยธนบัตร ไปถวายสักการะพระบรมรูป
ทรงม้า และเงินจำนวนหนึ่งส่งสมทบทุนวันปิยมหาราชของโรงเรียนราชินีบน
ให้แก่สภาการศึกษาไทย ในปีสุดท้ายของพระชนม์ชีพนี้ โรงเรียนได้นำส่ง
สภาการศึกษาไทย เป็นเงิน ๔,๕๕๐ บาท ยอดเงินทุนในขณะนี้เป็นจำนวน
๑๘,๒๔๘ บาท

ในวันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๐ ท่านอาจารย์มีพระชนม์
ครบหกสิบสองพรรษา ทรงตั้งทุน "วงศัทธิพิทยสุตา" เป็นค่าอาหารสำหรับนักเรียน
ที่ขาดแคลนจำนวนสามหมื่นบาท นอกจากนี้ยังได้ทรงบริจาคเงินส่วน
พระองค์ในการกุศลอีกหลายอย่าง นอกจากพระองค์เองแล้ว ก็ไม่มีใคร
ทราบว่าได้ทรงบริจาคไปในที่ใด ๆ อีกบ้าง เพราะมักจะเสด็จไปด้วยพระ
องค์เอง มิได้รับสั่งให้ใครไปแทน ครึ่งหนึ่งผู้เขียนได้ติดตามเสด็จไปด้วย
ที่คุรุสภา ท่านอาจารย์ทรงนำเงิน ๓๐ บาทไปชำระเงิน ช.พ.ค. (ช่วย
เพื่อนสมาชิกคุรุสภา) ซึ่งเป็นสมาชิกอยู่ ผู้เขียนได้ทูลถามว่า จะทรงเป็น
สมาชิกไปทำไม บางเดือนครุฑตายมากก็ต้องเสียเงินมาก รับสั่งว่านี่ก็
ช่วยทำบุญให้แก่คนที่เขาอยากจนกันแล้วกัน ไม่เคยคิดจะเอาเงินก่อนหน้าเวลา
ตายหรอก แต่เมื่อสิ้นพระชนม์แล้ว คุรุสภาได้จ่ายเงิน ช.พ.ค. ถวายถึง
๔๒,๗๖๔.๓๐ บาท เงินก้อนนี้ ท่านผู้จัดการมรดกของท่านอาจารย์ได้
ส่งให้โรงเรียนราชินีบนทั้งสิ้น เพื่อหาดอกผลช่วยเหลือสวัสดิการครูใน
โรงเรียนต่อไป นับว่าแม่เมื่อสิ้นพระชนม์ไปแล้ว ครูในโรงเรียนก็ยังได้
รับพระกรุณาเหมือนเมื่อยังมีพระชนม์อยู่

ท่านอาจารย์ประสูติมาในโลกนี้ด้วยทรงรักษารมมะว่า "เมตตา
เป็นธรรมค้ำจุนโลก" โดยแท้ เป็นครูโดยจิตใจ โดยสายธารแห่งความ

เมตตา ทรงสร้างคึกเรียนให้สง่าผ่าเผยสำหรับเป็นที่ให้การศึกษาแก่นักเรียน
จะได้เห็นสิ่งที่งดงาม เป็นระเบียบ เป็นตัวอย่างที่ดี ทรงอบรมนักเรียน
ให้เป็นกุลสตรีไทยที่แท้จริง ไม่ให้ฟุ้งเพื่อเห่อเหิมไปในทางที่ผิด ทรง
สร้างครูด้วยพระเมตตาปรานีและกรุณา เพื่อให้ไปอบรมศิษย์แบบเดียวกัน
ทรงใช้วิธีปกครองอย่างอ่อนโยน นุ่มนวล ผู้เขียนเคยได้ฟังคุณครูผู้หนึ่ง
ซึ่งสอนอยู่ในโรงเรียนราชินีบนมาตั้งแต่เริ่มเปิด กล่าวว่า มีสิ่งหนึ่งซึ่งเรา
ทำอย่างท่านอาจารย์ไม่ได้ คือ ท่านไม่เคยโกรธใครเลย ไม่เคยดุด่าให้
ครูช้ำใจเลย ไม่เคยรับสั่งเปรี้ยวเปรย มีอะไรผิดถูก ก็เรียกมารับสั่ง
เบาๆตามลำพัง ทำให้ต้องนำคานาคทุกครั้งที่ และครูหรือนักเรียนนั้นจะไม่
ทำผิดอีกเลย นอกจากจะรู้สึกผิดเองแล้ว ยังละเอียดใจในการทำผิด
นั้น ๆ ด้วย

เหตุที่ท่านอาจารย์ทรงทำงานหนักเกินไป พระอนามย์จึงทรุดโทรม
ลงมาก แพทย์มีความเห็นว่าควรจะได้ทรงหยุดพักผ่อนเสียที คือลาออก
จากทุกตำแหน่งในโรงเรียนที่ทรงเป็นอยู่ แต่ยังมีที่ที่โรงเรียนจะเปิด
ภาคต้นในวันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๒ นี้ ซึ่งจะเป็นการตัดสินใจ
พระทัยว่า จะทรงงานต่อไปอีกหรือไม่ ก็ได้เสด็จสิ้นชีพิตักษัยเสียแล้ว
ด้วยโรคพระหทัยและพระวักกะไม่ทำงาน เมื่อวันที่ ๖ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๒
ท่ามกลางความเศร้าสลดเสียใจอาลัยรักของบรรดาพระ ญาติ และ ศิษย์ มิตร
สหายทั้งมวล สิริรวมพระชนมายุได้ ๗๔ ปี ๔ เดือน ๒๔ วัน

โอ้อณาภชาติไม่เคยแล้ว
 รมโพธแก้วแคล้วไกลไปสวรรค
 ทงเหล่าศษยราชินมจาบลัย
 เฝ้าโศกศัลย์ถึงพระคุณเคยอุ้นใจ
 พระเปรียบดั่งฉัตรทองบ้องเหนือเศศ
 ทุทวยเพชรรมนชนสคติ
 พระมาร่างท่างสนสู่ถนไกล
 โอ้ดวงใจพวกเราเฝ้าอวารณ
 พระเคยอยู่คู่โรงเรียนเฝ้าเพียรพาก
 สู้กรำกรากวรกายถ่ายการสอน
 ศษยทงหลายกายกมประนมกร
 ถวายพรท่านบรรดสุภเทพอญ

พ.อ. ประวิทย์ วิมุกตะละพ ประพันธ์ในนามของครูและนักเรียนโรงเรียนราชินีบน)

เมื่อท่านอาจารย์สันติพิทักษ์เขียนแล้ว คณะกรรมการราชินีมูลนิธิได้
 อนุมัติเงินจำนวน ๕ หมื่นบาท ings เป็นทุน "วงศัทธิพิสัยสุตา" สำหรับช่วย
 วัสดุการครูทงสองโรงเรียนเมื่อมีการบ่วยไข้และมีเหตุที่จะต้องรับ ความ
 ่วยเหลือ สำหรับโรงเรียนราชินีบน บรรดาศิษย์เก่าและปัจจุบันก็ได้ตั้ง
 ทุน "วงศัทธิพิสัยสุตา" ขึ้นจากเงินที่เหลือในการบำเพ็ญพระกุศลถวาย เป็น
 เงิน ๑ หมื่น ๙ พันบาท รวมกับเงินซึ่งพระญาติ มิตร และศิษย์บริจาคใน
 วันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๒ นี้อีก ๓ หมื่น ๓ พัน ๕ ร้อยบาท เงิน
 พ.ศ. ของกุรุสภา ๔ หมื่น ๒ พัน ๗ ร้อย ๖๔ บาท ๓๐ สตางค์ และยัง

มีเงินอีกก้อนหนึ่งซึ่งมิตรสหายและศิษย์เก่าของพระองค์ทำเนมอบให้แก่มูลนิธิที่เรียนที่ชาติแคลน ตั้งเป็นทุน "วงศ์ทิพย์สุตา" อีก ๑ หมื่นบาท และจะได้ส่งเงินสมทบทุนนี้ต่อไปเรื่อย ๆ ตามโอกาส เพื่อช่วยเหลือเด็กนักเรียนที่ชาติแคลนทั่วประเทศ

ท่านอาจารย์ได้จากโลกนี้ไปด้วยดีแล้ว ยังอยู่แต่ศิษย์ผู้อยู่ต่อไป ซึ่งจะได้พยายามบำเพ็ญตนให้เป็นไปตามคำสั่งสอนของท่าน เอาอย่างสิ่งที่ดีงามซึ่งท่านประสิทธิ์ประสาทไว้ให้ ผู้รวบรวมประวัตินี้ ก็เป็นศิษย์คนหนึ่งของท่าน และได้เกิดทุนความดีงามของท่านอาจารย์ไว้เป็นอย่างดีตลอดมา โรงเรียนราชินีบนได้จัดงานวัน "วงศ์ทิพย์สุตา" ขึ้นเมื่อวันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๒ ซึ่งเป็นวันคล้ายวันประสูติและจะจัดต่อไปเป็นประจำทุก ๆ ปี เพื่อรวบรวมบรรดานักเรียนเก่าทั้งหลาย ให้มีความสามัคคีพร้อมเพรียงกันอยู่เสมอ แม้เมื่อไม่มีท่านอาจารย์ที่พวกเราเคารพอย่างยิ่งแล้วก็ตาม วัน "วงศ์ทิพย์สุตา" ก็ยังจะเป็นวันสำคัญของบรรดาศิษย์ราชินีบนอยู่ตลอดไป

เพลงวันวงศ์ทิพย์สุตา

วันวงศ์ทิพย์สุตาสำคัญ
ศิษย์สำนักราชินีบนวมลศรี
ร่วมจัดงานพร้อมพรักสามัคคี
ด้วยดวงจิตภักดีต่ออาจารย์

ขอทูนเทิดพระคุณอันใจศิษย์
ทรงกอบกิจยิ่งใหญ่ผลไพศาล

แม่เสด็จสู่แดนแมนวิมาน
 แต่พระเกียรติยังตระการคู่โลกา
 ขอเชิญชวนมวลศิษย์มิตรน้องพี่
 ราชนิพนสถานการศึกษา
 มาร่วมงานการกุศลดลปรีดา
 เพื่อบูชาพระคุณนันทนรินทร์
 (ระพีสมัย นาคทรพรพ ประพันธ์)

ท่านอาจารย์ หม่อมเจ้าหญิงวงศ์ทิพย์สุตา เทวกุล ได้รับพระราช-
 านเครื่องราชอิสริยาภรณ์ทุติยจุลจอมเกล้า และ รัตนวราภรณ์ชั้นที่ ๓ เมื่อ
 นสีพิทักษ์แล้ว ก็ยังได้รับพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อยู่ในพระบรม
 ษานุเคราะห์ พระราชทานเกียรติให้ได้รับโกศราชวงศ์ ในวัน
 ะราชเพลิงศพ วันที่ ๑๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๒ ท่านอาจารย์ก็ยัง
 ับเกียรติอันสูงสุด ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนาง-
 ำ พระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานเพลิง
 ะหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส นับเป็นพระมหา
 ุณาธิคุณแก่ท่านอาจารย์อย่างล้นพ้น

นี่คือชีวิตครุคนหนึ่ง ซึ่งเกิดมาสำหรับการเป็นครูโดยแท้ แม้จะได้
 ามาในราชตระกูลอันสูงศักดิ์พร้อมด้วยทรัพย์สินบริวาร จะอยู่โดยไม่ทำ
 ไรก็มีความสุข แต่กลับอุทิศตนเพื่อการศึกษาของอนุชน จนถึงวาระ
 กท้ายแห่งชนม์ชีพ.

บรรณา บัณฑิตย์

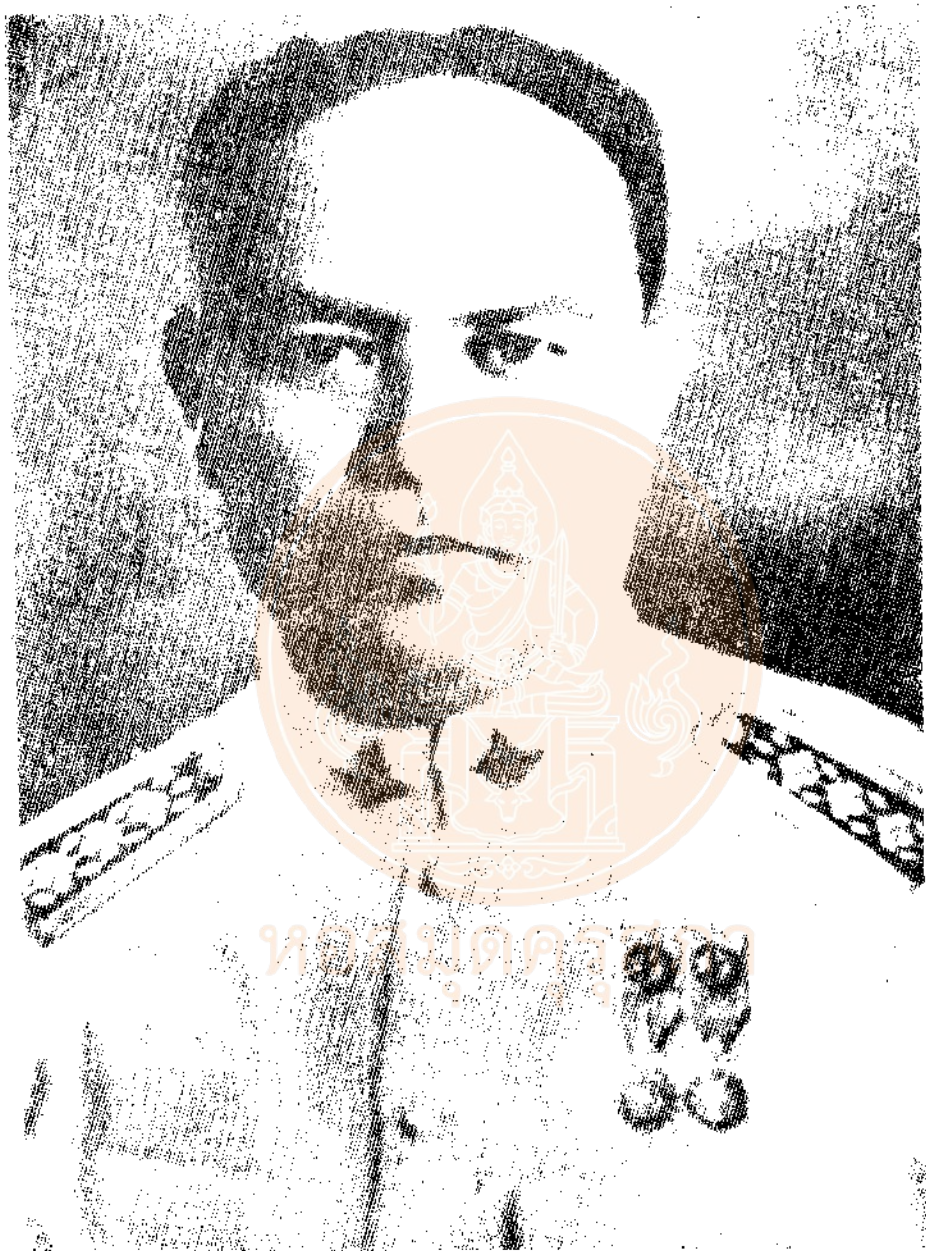
ขุนจงดัดนิสัย

(สนิท ศตะกฐมะ)

พ.ศ. ๒๔๓๘-๒๕๐๕

นายสนิท ศตะกฐมะ เกิดเมื่อวันที่ ๑๘ ธันวาคม ๒๔๓๘ ที่บ้าน
ถนนตระนาว ตำบลตรอกบ่อโพง อำเภอพระนคร จังหวัดพระนคร ใน
สมัยนั้นบิดามารดาได้รู้จักคุ้นเคยกับท่านเจ้าอาวาสวัดมเหยงคณ์พารามเป็น
อย่างดี จึงให้นายสนิทไปอยู่ด้วยท่านเจ้าอาวาส และได้เริ่มเล่าเรียน
เขียนอ่านที่โรงเรียนวัดมเหยงคณ์พารามจนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๓ และได้เข้า
เรียนต่อที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัยจนจบชั้นมัธยมปีที่ ๖ แล้ว (ม.ศ.๓
ปัจจุบัน) ได้เข้าศึกษาต่อในโรงเรียนฝึกหัดครูฝั่งตะวันตก (บ้านสมเด็จ
เจ้าพระยา) จนได้รับประกาศนียบัตรประโยคครูประถมเมื่อพ.ศ. ๒๔๕๖
ณ สถานศึกษาแห่งนั้นเอง ได้มีข่าวเป็นที่เลื่องลือกันว่าศิษย์ที่ไปรดปราน
ของอาจารย์พระยาอุปกิตศิลปสาร (นิ่ม กาญจนชีวะ) เป็นที่สุด คือ
นายสนิท ศตะกฐมะ อาจารย์ท่านนั้นแหละที่ได้เป็นต้นตำรับในวิชาภาษาไทย
ผู้หนึ่งที่นายสนิทได้ถ่ายทอดความรู้ในวิชาการด้านนี้มาจากท่าน และ
ได้นำมาแจกจ่ายให้แก่ลูกศิษย์รุ่นหลัง ๆ ต่อมาจนตลอดชีวิตของท่าน

ขุนจัตนีสสัย
(สนิท หะทะบุรณะ)

หลวงสำเร็จวรรณกิจ เล่าว่า นายสนธิ ศตะกुरुมะ เริ่มรับราชการ
 อ.พ.ศ. ๒๔๕๗ โดยเป็นครูประจำชั้นในโรงเรียนมัธยมวัดเทพศิรินทร์
 นครหุ่มที่ทางราชการได้เจาะจงส่งไปโรงเรียนชั้นหนึ่งในสมัยนั้น ซึ่ง
 นที่เข้าใจกันว่า จะต้องเป็นผู้ที่สอบไล่ได้คะแนนดีเยี่ยมทั้งทางวิชา
 ามรู้และมีคุณลักษณะเหมาะสมที่จะเป็นครูได้เป็นอย่างดี ตลอดระยะ
 ลา ๕ ปี นับแต่ พ.ศ. ๒๔๕๗ ถึง พ.ศ. ๒๔๖๖ นายสนธิได้รับหน้าที่
 ในครูสอนวิชาภาษาไทย มีไวยากรณ์ เวียงความ ย่อความและวรรณคดี
 ในชั้น นายสนธิ ศตะกुरुมะ ปฏิบัติหน้าที่ได้เป็นผลสมตามความมุ่งหมาย
 องทางราชการ ผู้บังคับบัญชาทางโรงเรียนก็พอใจในความสามารถและ
 วามขยันหมั่นเพียรของนายสนธิ ศตะกुरुมะ เป็นอย่างยิ่ง จึงได้สนับสนุน
 ้เลื่อนชั้นสอนตามนักเรียนชั้นไปจนถึงชั้นมัธยมปีที่ ๖ นายสนธิ ศตะกुरुมะ
 ็นผู้ที่มีการศึกษามากเพียงประโยคครูประถม ซึ่งตามภูมิความรู้กำหนด
 ้สอนได้เพียงชั้นมัธยมปีที่ ๓ เป็นอย่างสูง ฉะนั้นในการที่นายสนธิได้รับ
 ารสนับสนุนไปได้เช่นนี้ย่อมเป็นที่เห็นได้ชัดว่า เป็นผู้ที่มีความรู้ความ
 ามารถอย่างดี รักในงานครูอย่างจริงจัง และไม่ใช่ว่าเพียงวิชาภาษาไทย
 ้านนี้แม้วิชาภาษาอังกฤษชั้นมัธยมปีที่ ๖ ซึ่งเป็นวิชาที่สูงเกินกว่าครูประกาศ
 ย์บัตรประโยคครูประถมจะสั่งสอนให้ได้ผล แต่นายสนธิ ศตะกुरुมะ
 ้ได้เข้าทำการสอนและพยายามปรับปรุงการสอนในวิชานั้นจนได้ผลและได้
 ับคำชมเชยจาก พระยาจรัลชวนะเพท อาจารย์ผู้ปกครองโรงเรียน
 ัพศิรินทร์ในสมัยนั้นเป็นอย่างมาก

หลวงสำเร็จวรรณกิจยังได้กล่าวถึงนายสนิทอีกว่า “ครูความรู้ดีหาได้ แต่ครูที่สอนคั้นหาได้ยาก ชุนจงฯ ความรู้ดี สอนก็เก่ง ซ้ำยังเล่นกีฬาได้ แสดงละครก็ได้รับความนิยมชมชื่นจากผู้ชมเป็นอันมาก ดังนั้นชุนจงจัดนิสสัยจึงเป็นที่รักใคร่ของเพื่อนครูและนักเรียนทั่วไปทั้งโรงเรียน ไม่มีใครอยากให้จากไปอยู่ที่อื่น” แต่แล้วในที่สุดกระทรวงศึกษาธิการมีความจำเป็นที่จะต้องใช้ครูดีไปปฏิบัติหน้าที่สำคัญ ๆ โดยเฉพาะในต่างจังหวัด ชุนจงจัดนิสสัยจึงต้องย้ายจากโรงเรียนมัธยมวัดเทพศิรินทร์ไปรับตำแหน่งครูใหญ่โรงเรียนตัวอย่างประจำมณฑลจันทบุรี ด้วยความอาลัยรัของชาวเทพศิรินทร์โดยทั่วหน้า

ในปี พ.ศ. ๒๔๖๖ นี้ จะเป็นปีที่มีความสำคัญเกิดขึ้นกับชีวิตของชุนจงจัดนิสสัยหลายอย่าง คือ

๑) เนื่องจากเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถและเอาใจใส่ในหน้าที่เป็นอย่างดี ได้รับความยกย่องจากผู้บังคับบัญชาเป็นอย่างมาก จึงได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นชุนจงจัดนิสสัย

๒) ได้อุปสมบทในพระพุทธศาสนา ณ สำเภาวัดเทพศิรินทร์วาสพระศาสนโสภณ (เจริญ ญาณวโร) ภายหลังได้เป็น สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ เป็นพระอุปัชฌาจารย์ สอบไล่ได้นักธรรมตรี ชั้นเอก ได้รับรางวัลเรียงความ แก่กระทู้ธรรมเป็นที่ ๑ ถึงสองครั้ง และได้รับรางวัลจากพระอุปัชฌาจารย์

ในการหมั้นลงอุโบสถครบไตรมาสไม่ขาดเลย โดยได้ให้รูปถ่ายของท่าน และได้เขียนถ้อยคำไว้เป็นที่ระลึกในรูปถ่ายนั้นว่า “ท...../๓๓๒๓ พระสาสนโสภณผู้อุปัชฌาย์.

ให้.....ขุนจงจันนิสสัย (สนิท บัญญาสนิทโร) สัทธงวิหาริกที่ ๑๒๒๙ เป็นที่ระลึก ในการซึ่งหมั้นแล้วเรียน.....มีปฏิภาณปรีชา สอบไล่นักธรรมตรีในสนามวัดใต้ชั้นเอก และเมื่อเป็นพระ เป็นผู้เอื้อเฟื้อ ในกิจวัตร ตั้งใจ ปฏิบัติเรียบร้อย ตามพระธรรมวินัย เป็นผู้ผู้มีจรรยา อันสุภาพดีได้ผู้หนึ่ง แต่วันที่ ๒๓ พฤศจิกายน ๒๔๖๖”

๓) ได้รับพระราชทานรางวัลจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในการแต่ง วสันตคิลกฉันท์ ถวายพระพรเนื่องในวันลูกเสือ ได้รับรางวัลที่ ๑

๔) เนื่องจากครูใหญ่โรงเรียนตัวอย่าง ประจําฉะนทลจันทบุรี เบญจมาชทิศได้ว่างลง กระทรวงศึกษาธิการในสมัยนั้น ซึ่งมีเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นเสนาบดี ได้แต่งตั้งให้ขุนจงจันนิสสัยไปดำรงตำแหน่งครูใหญ่ ขณะนั้นท่านมีอายุเพียง ๒๗ ปีเศษ ซึ่งนับว่าอายุก็ค่อนข้างน้อย สำหรับผู้ที่ดำรงตำแหน่งดังกล่าว แต่ท่านก็สามารถปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งที่ได้รับมอบหมาย ได้ด้วยความเรียบร้อยสมกับที่กระทรวง ได้ให้ความไว้วางใจ

นายเข้ม จันทรอุทัย ศิษย์ผู้หนึ่งซึ่งขณะนั้นรับราชการอยู่ที่หน่วยศึกษานิเทศก์ฝ่ายสามัญศึกษาประจำจังหวัดจันทบุรี ได้เล่าให้ฟังว่า

ในด้านกาให้การศีกษา ขุนจงจัตนีสสัย เป็นครุที่มีเทคนิคในกา สอนดีมาก นักเรียนที่เรียนกับขุนจงจัตนีสสัยแล้วสนุกสนานไม่มีเบื่อ ใ ชั่วโมงของขุนจงฯแล้วแทนที่นักเรียนจะนั่งฟุบหลับหรือหลีกเลียงการเรีย ตามนิสัยของนักเรียนวัยรุ่นบางคน กลับชอบเรียนในวิชาภาษาไทยขอ ขุนจงฯ มากกว่าวิชาอื่น ขุนจงฯ มีความรู้กว้างขวาง สอนก็เข้าใจ่า เข้าถึงจิตใจนักเรียนทุกคน ขุนจงฯ เป็นผู้มื่อธยาสัยอันดี ปฏิบัติคนเสมอเท่า เสมอปลาย เป็นที่รักใคร่ของนักเรียนและมิตรสหายทั่วไป และทั้งเป็นผู้ ที่ได้รับความไว้วางใจของผู้บังคับบัญชาเป็นอย่างมาก

ส่วนในด้านกาปกครองนั้น ขุนจงจัตนีสสัยเป็นคนตรง ผู้อยู่ใต บังคับบัญชาทำชอบก็ชมเชย และมีผลตอบแทน ผู้ใดผิดก็ตำหนิแต่ไม่ถึง กับลงโทษให้เสียประวัติ จึงทำให้เป็นที่เคารพยำเกรงของผู้ใต้บังคับบัญชา เป็นอย่างดีตลอดจนการงานก็ได้ปฏิบัติสำเร็จไปได้ด้วยความเรียบร้อยตลอด เวลาที่ท่านดำรงตำแหน่งครุใหญ่อยู่ สำหรับนักเรียนที่อยู่ในความ ปกครอง ก็มีทั้งความรักและความยำเกรง โดยเฉพาะนักเรียนชั้นมัธยมปีที่ ๔-๕-๖ ซึ่งขุนจงจัตนีสสัยได้สอนประจำในวิชาภาษาไทย หน้าทีพลเมืองและ ศีลธรรม ภูษิสาสตร์และประวัติศาสตร์ ด้วยแล้ว มีความเลื่อมใสศรัทธา ให้ความเคารพยำเกรงในขุนจงจัตนีสสัยเป็นอย่างดียิ่ง

ในกรณีมีเรื่องที่จะต้องทำการ พิจารณาโทษแก่นักเรียนผู้หนึ่งผู้ใด ขุนจงฯ ได้ใช้วิธีมอบอำนาจ คือ ถ้าเรื่องนั้นเป็นเรื่องเล็กน้อย ก็มอบ

อำนาจให้กรุณาประจำชั้นจัดการไปตามสมควรแก่กรณี ถ้าเป็นเรื่องสำคัญและ
ผู้กรทำผิดเป็นลูกเสือแล้ว ขุนจง จะต้องประชุมลูกเสือทุกครั้ง และการ
พิจารณาคัดสินลงโทษ ก็มอบอำนาจให้ผู้บังคับบัญชาลูกเสือร่วมปรึกษา
ตัดสินโดยอนุมัติของครูใหญ่ ในกรณีที่เป็นการผิดที่ถึงกับจะต้องลงโทษ
โดยการเขียนตีแล้ว ขุนจงจัตนีสสัยจะไม่ยอมลงโทษทั้งเครื่องแบบลูกเสือ
เลย จะต้องให้ถอดเครื่องแบบลูกเสือออกก่อนเสมอ การปฏิบัติเช่น
เป็นการแสดงว่า ขุนจง เคารพเกียรติของลูกเสือ และเคารพในเครื่อง
แบบลูกเสือมาก นักเรียนคนใดที่ เรียบร้อย เรียนดี จะได้รับการยกย่อง
ชมเชยจากขุนจง นักเรียนที่ยากจนขาดแคลนทุนทรัพย์และเครื่องเล่าเรียน
ก็ได้รับการช่วยเหลือเป็นอย่างดี จึงนับได้ว่าขุนจงจัตนีสสัยเป็นผู้ที่เปี่ยม
ไปด้วยเมตตาจิต ตั้งอยู่ในพรหมวิหาร ๔ สมกับเป็น “พรหมองค์ที่ ๒”
เป็นอย่างดี

ในด้านการประพันธ์ ขุนจงจัตนีสสัยเป็นผู้ทรงหนังสือ รักการ
ร้อยกรอง ในระหว่างที่ดำรงตำแหน่งครูใหญ่ประจำมณฑลจันทบุรีอยู่นั้น
ทางจังหวัดจันทบุรีจะจัดให้มีงานกุศลประจำปีขึ้นอย่างหนึ่ง คือ “งาน
ทอดผ้าป่าหิน” ซึ่งกำหนดทอดในวันเพ็ญ เดือนสิบสอง พร้อมกับ
ประเพณีลอยกระทง ที่วัดจันทาราม ทุกปี ในงานนี้ได้จัดออกหนังสือ
พิมพ์ในงานผ้าป่าหิน ประจำปีทุกปี เรียกว่า “หนังสือพิมพ์ผ้าป่าหิน”
ขุนจงจัตนีสสัยก็ได้เป็น หัวเรี่ยวหัวแรงจัดทำหนังสือ พิมพ์ฉบับนี้ด้วยทุกปี

โดยเป็นผู้เขียนบทร้อยกรอง ซึ่งมีทั้ง กาพย์ กลอน โคลงและฉันท์ต่าง
ลงในหนังสือพิมพ์

นอกจากนี้ในด้านการแสดง ขุนจงฯ เป็นผู้ที่มีพรสวรรค์ในด้าน
มาก ขณะเมื่อดำรงตำแหน่งครูใหญ่โรงเรียนประจำมณฑลจันทบุรีอยู่นี้
ได้เคยจัดแสดงละครพูดที่ลงพิมพ์ในหนังสือวิทยากรร่วมกับครูในโรงเรียน
ในงานเปิดโรงเรียนบ้าง งานเฉลิมพระชนมพรรษาบ้าง และเพื่อเก็บเงิน
บำรุงโรงเรียนบ้าง เช่น เรื่องจกແຫລ່ນ ซึ่งเป็นบทประพันธ์ของพระย
เทพศาสตร์สถิตย์ เรื่องแม่ศรีครัว ซึ่งเป็นบทประพันธ์ของท่านเจ้าพระย
ธรรมศักดิ์มนตรี เรื่องปลูกรัก ซึ่งเป็น บทประพันธ์ ของ พระพิสนธ์
พิทยาภรณ์ และเรื่องผิคนาคผิคนาค ซึ่งแปลมาจากบทประพันธ์ของเชคสเปียร์

สำหรับบทบาทของการแสดงนั้น ขุนจงฯ แสดงได้ทั้งในบทผู้หญิง
และบทของผู้ชาย และแสดงได้ถึงบทถึงบาท เป็นที่นิยมชมชอบของผู้ใ้
ชมทั่วไป

ขุนจงจกนิสสัยได้จากจันทบุรีไปเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑ โดยได้รับ
แต่งตั้งให้มาเป็นครูสอนวิชาภาษาไทยที่โรงเรียน เทพศิรินทร์ อีกครั้ง หนึ่ง
เป็นเวลา ๓ ปี ภายใต้ร่มธงเขียว - เหลือง สัญลักษณ์ของคณะครู
ที่สอง นอกจากนี้จะเป็นครูที่เอาใจใส่ในการเล่าเรียนของศิษย์เป็นอย่างดี
ยิ่งแล้ว ขุนจงจกนิสสัยยังรับหน้าที่เป็นครูฝึกฟุตบอลให้แก่ทีมของโรงเรียน
เทพศิรินทร์อีกด้วย จนเป็นที่เลื่องลือกันในสมัยนั้น

ในปี พ.ศ. ๒๔๗๔ ขุนจงจันตีสัยได้ย้ายไปเป็นครูสอนวิชาภาษา
 ทยที่โรงเรียนมัธยมวัดสุทธิวาราม ได้ถึงปี พ.ศ. ๒๔๗๕ และในปี
 นั้นเอง ก็ปรากฏว่าโรงเรียนฝึกหัดครูประถม (ชาย) ซึ่งตั้งอยู่ที่โรงเรียน
 กหัตถครูวัดบวรนิเวศ ทางกระทรวงธรรมการได้ส่งย้ายให้ ไปอยู่ใน
 บริเวณพระราชวังสนามจันทร์ จังหวัดนครปฐม ในขณะนั้นมีเรือนไม้
 หนึ่งเดียวแบบห้องแถวล้อมรอบเป็นหอนอนของนักเรียน มีห้องโถงใหญ่
 หนึ่งห้องตั้งอยู่หน้าหอพักซึ่งใช้เป็นห้องเรียน ห้องที่กล่าวนี้เป็นของเดิม
 มีมาแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว บ้านพักของอาจารย์
 ังหลายอยู่รอบๆ หอพัก บริเวณของโรงเรียนกว้างขวาง โรงเรียนนี้
 ้มีนักเรียนซึ่งมณฑลต่าง ๆ ทว่าราชอาณาจักรส่งมาอยู่ประจำ นักเรียนที่
 ้นเรียนก็มีบ้างไม่กี่คน ผู้ที่เข้าโรงเรียนต้องจบชั้นมัธยมปีที่ ๖ และ
 ้นเรียนต่ออีก ๒ ปี ใช้หลักสูตรชั้นมัธยมปีที่ ๗ และ ๘ แผนกกลางใน
 ้นมัธยม และเรียนวิชาตรู พลศึกษา ลูกเสือ ธรรมศึกษา เพิ่มเติมจาก
 ้นหลักสูตรมัธยมปีที่ ๘ โรงเรียนเริ่มเปิดเรียนในต้นเดือนพฤษภาคม พระ
 ้นวรเวทย์พิสิฐ เป็น อาจารย์ใหญ่ และ ขุนจรรยาวิจาร์ณ เป็น อาจารย์
 ้นผู้ปกครอง อาจารย์ที่สอนวิชาต่าง ๆ ย้ายมาจากโรงเรียนวัดบวรนิเวศบ้าง
 ้นและเป็นอาจารย์ที่ส่งไปใหม่บ้าง เมื่อเปิดเรียนครั้งแรกมีห้องเรียน ๒ ห้อง
 ้นคือ ปีที่สองซึ่งย้ายไปจากโรงเรียนวัดบวรนิเวศ ๑ ห้อง และปีที่ ๑ เป็น
 ้นนักเรียนรับใหม่ ทั้งสองห้องมีนักเรียนประมาณ ๘๐ คน อาจารย์มี
 ้นครบถ้วน

สมัยนั้นวิชาภาษาไทย ถือว่าเป็น วิชาหลัก และสำคัญ ที่สุด นักเรียนคนใดสอบไม่ผ่านภาษาไทย วิชาอื่นถึงจะได้คะแนนคืออย่างไร ไม่ผ่านด้วย พระวรวงศ์วิศิฐ อาจารย์ใหญ่ รับหน้าที่เป็นผู้สอนภาษาไทยเสียเองทั้งหมดทั้งสองห้องเรียน

ภายหลังการเปลี่ยนแปลง การ ปกครอง เมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ แล้ว พระวรวงศ์วิศิฐ ก็ได้ย้ายไปเป็นอาจารย์ภาษาไทย ในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทำให้ขาดอาจารย์สอนวิชาภาษาไทยไประยหนึ่ง กระทรวงธรรมการจึงส่งขุนจงจัตนีสสัยไปเป็นครูสอนภาษาไทย แทนพระวรวงศ์วิศิฐ

นายเทียน ศิริวิโรจน์ ศึกษาพิเศษภาค ๗ ของกระทรวงศึกษาธิการปัจจุบันได้เขียนบรรยายลักษณะของขุนจงฯ ไว้ว่า "ขุนจงจัตนีสสัย เป็นคนมีรูปร่างอ้วน เตี้ย ผิวค่อนข้างขาว ศีรษะเด็กเล็กน้อย หน้าตาคมเข้มแจ่มใส ร่าเริง พูดคุยสนุก แต่เด็ดขาด จิตใจโอบอ้อมอารี และดีต่อศิษย์ทุกคน

ขุนจงจัตนีสสัย เป็นผู้ที่มี บุคลิก ลักษณะ เหมาะสม เป็นครู ที่ดี ยิ่งเสียงดังฟังชัด เด็ดขาด เป็นที่เกรงกลัวและเคารพรักใคร่ของศิษย์ทุกคน เมื่อท่านเข้าห้องเรียนจะยิ้มแย้มแจ่มใจ และกวาดสายตาไปทั่วห้อง ดูอาการปฏิกิริยา ของศิษย์ทุกคน ว่าอยู่ใน ลักษณะเตรียมพร้อมที่จะเรียน หรือยัง เมื่อเรียนเรียบร้อยแล้ว ท่าน จึงจะเริ่มสอน การสอนของท่าน ไม่ว่าจะ เป็นบทเรียนอะไร เช่น หลักภาษา การใช้ภาษา วรรณคดี จะสนุกสนวน

เปล็ดเปล็น ทำให้ศิษย์ทุกคนตั้งใจเรียนดี ตามปรกตวิชาภาษาไทยนักเรียน
จะนั่งวงแหงหาชวนและหลับกัน จะมีผู้สนใจจริงๆ ไม่ก็คน เนื่อง
จากท่านมีวิธีสอนที่ดีเลิศ ท่านจะบือนคำถามไปทั่วทุกคน ให้ทุกคนได้มี
โอกาสตอบเพื่อวัดความรู้ความเข้าใจไปด้วยทุกครั้ง ถ้าบังเอิญมีคนหนึ่ง
คนใดนั่งหลับท่านจะถามผู้นั้นก่อน เมื่อนักเรียนผู้นั้นลุกขึ้นมาทั้งและ
ตอบผิดๆ ถูกๆ เป็นที่ขบขันของนักเรียนคนอื่น ต่อไปนักเรียนคนนั้น
จะไม่หลับในชั่วโมงของท่านอีกเลย คนอื่น ๆ ก็ต้องคอยระมัดระวังเช่น
กัน นอกจากท่านจะถามแล้วยังซักเตือนสั่งสอนให้ฟังอีกด้วย

บทเรียนของท่านทุกอย่างจะต้องมีการทดสอบอยู่เสมอๆ เช่น บท
อาชยานจากหนังสือเวสสันดร สามัคคีเภทคำฉันท์ ลิลิตตะเลงพ่าย ทุก
คนจะต้องเขียนในเวลาที่กำหนด และท่านจะตรวจแก้ทุกครั้ง การที่ท่าน
ปฏิบัติเช่นนี้ทำให้นักเรียนทุกคนต้องท่องกาพย์ กลอน โคลง ฉันท์
กันจนสนใจและเขียนได้ถูกต้องด้วย ทั้งในเวลาเรียนและนอกเวลาเรียน
ทั้งการบ้านที่ท่านให้ทำ เช่น เรียงความกวี การแต่งบทประพันธ์ กวี
ทุกคนต้องทำและต้องส่งตามกำหนด นักเรียนคนใดไม่ได้ทำจะไม่มีทาง
แก้ตัวใดๆ ได้เลย ต้องถูกเทศนาและสั่งสอนเป็นการใหญ่ ไม่ว่าจะ
ถูกตำหนักไ้มาแต่ไหน โดยเหตุนี้นักเรียนที่เรียนภาษาไทยของท่านแล้ว
จะเข้าใจในบทเรียนที่ท่านสอนโดยทั่วถึง ถ้าหากคนใดสนใจเป็นพิเศษ
จะส่งคำประพันธ์ ไปให้ท่านตรวจแก้ที่ห้องเรียน หรือที่บ้านพักของท่าน
ท่านจะช่วยแก้ไขและแนะนำเพื่อเป็นการส่งเสริมให้ดียิ่งขึ้น

ขุนจัจฉินิสสัยมีพรสวรรค์อยู่อย่างหนึ่ง คือ เสียงของท่านไพเราะมาก เวลาท่านสอนอ่านทำนองเสนาะจากบทประพันธ์ต่างๆ จะไพเราะซาบซึ้ง นักเรียนทุกคนจะเฝ้านสนิท โดยเฉพาะในการขับเสภา ท่านขับได้ไพเราะมาก ศิษย์หลายคนในสมัยนั้นต่างเป็นเจ้าบทเจ้ากลอนกันไปหมด และจดจำโคลงกลอนกันได้อย่างแม่นยำ ผลอันนี้แหละเป็นผลให้ศิษย์ของท่านสอบผ่านภาษาไทยได้ดีทุกคน

ระยะเวลา ๒ ปีที่ท่านอยู่ ณ ที่นั้น เป็นที่เคารพรักใคร่ของครูอาจารย์และศิษย์ทั่วไป ศิษย์ทุกคนเคารพรักใคร่ในท่านมาก ซึ่งตามปรกติอยู่นอกห้องเรียนท่านเป็นเสมือนพ่อ จะทักทายปราศรัยเมื่อพบกัน และตักเตือนสั่งสอน และสนับสนุนส่งเสริมเพื่อให้ทุกคนได้ออกไปเป็นครูที่ดีในอนาคต

สิ้นปีการศึกษา พ.ศ. ๒๔๗๖ โรงเรียนฝึกหัดครูประถมมิได้ย้ายกลับเข้ากรุงเทพฯ มาตั้งอยู่ที่ถนนศรีอยุธยา เปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนฝึกหัดครูประถมถนนศรีอยุธยา ซึ่งปัจจุบันเป็นที่ตั้งของกองพลที่ ๑ และเปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนฝึกหัดครูประถมพระนคร ขุนจัจฉินิสสัยก็ได้ย้ายตามโรงเรียนมาด้วย และก็เป็นครูสอนวิชาภาษาไทยอยู่ที่โรงเรียนฝึกหัดครูแห่งนี้ต่อมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๘๐ กรัน พ.ศ. ๒๔๘๑ ได้ย้ายไปเป็นครูสอนภาษาไทยที่โรงเรียนนายร้อยทหารบก และเนื่องจากในภายหลังปี พ.ศ. ๒๔๘๕ -- พ.ศ. ๒๔๘๖ ประเทศไทยตกอยู่ในระหว่างสงคราม ขุนจัจฉินิสสัยก็ได้รับหน้าที่เป็นผู้คุมคลังอาวุธของโรงเรียน และในปี

อดมาได้ติดตามไปกับ โรงเรียน ในคราวที่ย้าย ไปอยู่ จังหวัดเพชรบูรณ์ ที่
 จังหวัดเพชรบูรณ์เช่นจงจันตีสยคองรับหน้าที่เพิ่มขึ้นอีก โดยเป็นผู้จัดหา
 เบียงและซื้อวัสดุก่อสร้างต่างๆ ให้กับโรงเรียน ต้องเดินทางไปจังหวัด
 ันบ้าง จังหวัดันบ้าง จึงทำให้สุขภาพของท่านทรุดโทรมลงมาก จนถึง
 ้องเข้าโรงพยาบาลรับการผ่าตัดถึงสองครั้ง แต่ละคร้งแทบจะเอาชีวิต
 ้มรอด แต่เมื่อก่อนทุเลาลงบ้างแล้ว ก็ให้เข้าทำการสอนอยู่ในโรงเรียน
 นายร้อยพระจุลจอมเกล้าฯ อีกจนถึง พ.ศ. ๒๔๕๐ และเนื่องจากต้อง
 ควบคุมการขนย้ายกลับของโรงเรียน กลับมาอยู่จังหวัดพระนครอีก เพราะ
 ลึกสงครามแล้ว จึงยังทำให้สุขภาพของร่างกายทรุดโทรมหนักขึ้น จนมีโรค
 ความดันโลหิตสูงเข้าแทรกอีกโรคนึง ท่านจึงได้ลาออกจาก โรงเรียน
 นายร้อยพระจุลจอมเกล้าฯ เมื่อวันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๐ นั้นเอง
 จึงเป็นอันว่าชีวิตการรับราชการของท่าน สิ้นสุดลง ก่อนออกจาก ราชการ
 ท่านได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ จตุรดาภรณ์ช้างเผือก เป็น
 ันสูงสุด

เมื่อได้ทำการรักษาพยาบาลและพักผ่อนร่างกายจนอาการของโรคได้
 ทุเลาเบาบางลงบ้างแล้ว ขุนจงฯ ซึ่งมีใจรักในวิชาภาษาไทยอย่างแรงกล้า
 และมีความปรารถนาอย่างยิ่งที่จะรักษามรดกอันล้ำค่านี้ให้เสื่อมสูญ ท่าน
 จึงได้เริ่มเขียนและประพันธ์หนังสือต่างๆ เพิ่มขึ้นจากที่เคยเขียนไว้แล้วขึ้น
 อีกมากมาย มีทั้งแผนกอ่านเล่น แผนกวิชาความรู้ และแผนกคำประพันธ์

หนังสือที่ใช้เป็นคู่มือสำหรับการศึกษาของนักเรียน เช่น คู่มือลลิตตะเว
 พ่าย คู่มือเวสสันดร คู่มือสามัคคีเภทคำฉันท์ คู่มือวาทสิฏฐี คู่มือภูมิศาสตร์
 ประวัติศาสตร์ไทย เป็นต้น นอกจากนี้ก็ยังได้เขียนบทความต่างๆ แ
 บทย่อยกรอกลงในนิตยสารรายสัปดาห์ รายเดือน ของหน่วยราชการแ
 ของโรงเรียนต่างๆ หลายแห่ง แต่ละเรื่อง แต่ละตอน ในการประพ
 มีความละเอียดอ่อน ชาบซึ้ง อ่านได้ทุกยุคทุกสมัย เพราะนอกจากจ
 รสของการประพันธ์แล้วยังได้แทรก คติธรรม เพื่อเป็นการสั่งสอน
 กุลบุตรกุลธิดาได้ประพจน์แต่ในสิ่งที่งาม ได้มีความจงรักภักดีต่อช
 ศาสนา และพระมหากษัตริย์เสมอด้วยชีวิต และนอกจากงานเขียนหนังสือ
 แล้ว ยังได้เป็นอาจารย์สอนวิชาภาษาไทยทางวิทยุของกรมประชาสัมพันธ์
 และตามในโรงเรียนต่างๆ อีก เช่น โรงเรียนชลประทาน โรงเรียน
 เซนต์คาเบรียล โรงเรียนวชิราวุธ วิทยาลัย โรงเรียนนันทนศึกษา
 โรงเรียนผดุงศิษย์พิทยา และโรงเรียนสันติราษฎร์บำรุง และที่โรงเรียน
 สันติราษฎร์บำรุงนี้เอง ท่านก็ต้องเข้าโรงพยาบาลเพื่อพักรักษาตัวเนื่อ
 จากความดันโลหิตสูงกำเริบขึ้นอีก เมื่ออาการค่อยทุเลาแล้วก็เลยเลิกท
 การสอนโดยเด็ดขาด คงอยู่กับบ้านเพื่อพักผ่อนและปลูกไม้ดอกไม้ผลเป็น
 งานอดิเรกไปจนกระทั่งได้มีโอกาสไปเที่ยวที่บ้านนายชโล บวรศิริ ซึ่ง
 เคยเป็นสรรพสามิต เขต ๖ จังหวัดพิษณุโลก เมื่อราวเดือนเมษายนของปี

พ.ศ. ๒๕๐๗ และได้ไปเห็นความน่าอยู่น่าอาศัยของบ้านพักที่นั่น จึง
 ขออนุญาตอยู่พักผ่อนรักษาตัวตามคำแนะนำของแพทย์ต่อไปอีก จน
 กระทั่งเมื่อวันที่ ๒๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๗ ตอนกลางคืนขณะเมื่อ
 กำลังสวมหมวกก่อนเข้านอน ท่านได้ล้มฟุบอยู่ที่หน้าโต๊ะบูชาพระ นาย
 เตอ บวรศิริ และภรรยา ได้นำตัวส่งโรงพยาบาลพระพุทธชินราช แพทย์
 ด้ทำการรักษาพยาบาลอย่างเต็มความสามารถ แต่ก็ไม่สามารถจะช่วย
 วิกฤตของท่านไว้ได้ เพราะปรากฏว่าเส้นโลหิตในสมองแตก และได้ถึง
 เกียรติที่โรงพยาบาลพระพุทธชินราช จังหวัดพิษณุโลก เมื่อวันที่ ๒๘
 ธันวาคม ๒๕๐๗ เวลา ๒๑.๔๕ น. รวมอายุของท่านได้ ๗๒ ปี ๑๐ วัน
 ท่านได้จากไปแล้ว ไม่ใช่จากไปพักผ่อนหรือจากไปไหนซึ่งจะมีวันกลับมา
 พบหน้าลูกเมียอีก แต่ในครั้งนั้นท่านได้จากลูกและจากทุกๆ คนที่รักและ
 บูชาท่านไปอย่างไม่มีวันกลับ สิ่งที่เหลือไว้ก็คือคุณงามความดีของท่าน
 ที่ฝากไว้กับลูกๆ และศิษย์ ญาติมิตรทั้งหลาย

เพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งความตั้งงามของขุนจจจันนิสสัยที่ได้สร้างสมไว้
 จึงอยากจะฝากโคลงสี่สุภาพในเรื่อง ธรรมอันควรแก่ราชเสวก ซึ่งขุน
 จจจันนิสสัยได้ประพันธ์ไว้ และท่านก็ได้ถือถือแบบอย่างปฏิบัติมาจน
 ตลอดชีวิตไว้เพื่อศิษย์ของท่านจะได้ถือถือปฏิบัติตามด้วย ดังนี้

ธรรมเนียมฉกรรจ์เสวก

(โคลง ๔ สุภาพ)

เทศใดได้อมาตย์ผู้	ภักดี เค้นแกล
ซอสดยกตเวที	ต่อเจ้า
เทศนนับว่ามี	แต่สุข เสมอนอ
เหตุหากนิตศาสตร์เรา	รินให้รมย์เกษม
ความเปรมปราโมทย์ปลม	ปวงชน
ในส่วนสัมฤทธิผล	เพิ่มให้
รัฐศาสตร์มาดหมายดล	แดนสงบ นนา
เบนเที่ยงแท้เกิดได้	เพราะด้วยธรรมครอง
เพื่อสนองอรรธรสน	เนานาน เนนแฮ
ขอยกสาธกศาสน	สืบอ้าง
ตามบทซึ่งโบราณ	บัลลิต ก้าวเฮย
ใดแปลกแปลงเปลี่ยนบ้าง	โปรดให้อภัยคน
หวังชูเกียรติเทอดไว้	กวีวงศ์
หวังสืบสาสโนวาทคง	คู่เหล่า
หวังชาติขัตติยธารง	เสริมศักดิ์ เสียมแกล
หวังราชเสวกกล้า	กลั่นสร้างทางบุญ

๑. ประพจน์ตั้งพญาไกรสรราชสี่

หนังสือสนทโรวาทอ่าง	อรรถเฉลิม
ขัพญาสตัวมะเดิม	เด่นไว้
คอปญาราชสี่เสริม	สง่ายัง นักแฮ
เบนนทศนชดเทียบให้	หากรู้คู่จ่า
ลำแดงอทธิฤทธิเหยม	โดปาน เป็รียบฤ
จตุบาทวิบาทสมาน	สมักรน้อม
ขอมตนและชัพกราน	เกรงเดช
เพราะศักตสี่หง่าพรอม	เพียบให้พงเห็น
เช่นเบองอรุณน	เวยนวน
เบนนทศนชดวัญชน	เศวตล้วน
สร้อยสอดดั่งกัมพล	รัตพัสตร์
เบองบาทและหางถวน	ประดับด้วยแดงพรรณ
สถิตมั่นคูลาสนห้อง	ไทรญ
ไพโรจนรัตนมณฑล	เดือนดา
ขามสุริยบทบ้ายดล	แดนตก ทิศนา
เคลอนบาททองอาจลา	จากห้องคูลา
ออกมาปากถารัตน์	เรื่องรอง
เหยียดหยดตัดคายดอง	เขาคู
พลางไซซงฆานฉดอง	นาสิก คล่องฤ
แล้งเปล่งสุรศัพทรู้	สัตว์ครามขามภัย

อุปไมยเสวกผู้
ทางทศวรรองอาจ
ก็คือดาร์อนฉลาด
รักแต่ฝ่ายดีหมั่น

รู้คุณบพิตรเจ้า
จงรักภักดีเสมาน
ซอส์ตยกตเวทียาน
มละเล็กลอกคดียัง

คงประจําแทบจิตด้วย
หมายมากเพื่อกฤณา
แผ้วทุกขสขสขสา-
เกิดแก่ทวยราษฎร์ได้
ผลบุญยอนอุบตนน
เป็นสง่าพาดนทว

เหตุหากเพราะความดี
สามารถไข่มุ้จิตน้อม

๒. ประพฤติตั้งนกยาง

ข้อสองปองเปรียบไว้
แสวงภักษเคียงอุทก
เงอง ๆ และงันงก
หวังจักลวงปลาล้า

เสนอนาถ นรินทร์เอย
ขงนน
หลกจาก ช้วนา
มุงด้วยกตัญญู

จอมปราถน
ต่อตง
เปรียบชนก ฉะนนแล
อยู่เพียงยุติธรรม

เมตตา
เพมิให้
ระพิตร
ดงนทวคุณ
ราส สงแฮ
รักกลม

ดงกล่าว ฉะนนา
หน่วงให้ข่าเกรง

เหมือนนก ยางเฮย
ทานา
เป็นเลศ นัยเนอ
เขตแล้วกลนกิน

สมถวิลปลาโง่แท้

เพราะเล่ห์กลอุบาย

เซื่อง ๆ แต่หากหมาย

สบเหมาะจำเพาะคน

จ้านงตงนน

เชยผู้เกรงศกษา

เชิงกลและมารยา

ฉลองพระเกียรติคุณไท

อนพาลผู้ผดุน

หากปล่อยระเรงใจ

ย่อมคิดทุจริตไป

ควรนททจกแผ้ว

จงแสวงแหล่งเหล่าร้าย

กำจัดด้วยปัญญา

เบาะแสแห่งพาลา

ค่อยดอดดอดจับผู้

เหมือนมันบ้ำเหน็จไว้

สนองพระคุณภุช

ททรงชุบเลี้ยงตอน

พระเดชพระปรีกเกล้า

ถึงตาย

นกน

มุงอยู่

คาดได้ตั้งประสงค์

เสวกา มาตย์เอย

เยยงไว้

เพอปราบ พาลนอ

ธราชเจ้าจอมปราณ

คือภย เทยพ้อ

เพอนแล้ว

เป็นอน

เพอพนภัยแรง

วิชา

ฉลาดรู้

อยู่ถน ใดฤ

ผิตรายลงทัณฑ์

กับกร

ธราชเจ้า

แต่แรก ตลอดคนอ

ระลกแล้วฤกลม

๓. ประพจน์ดังกา

ขอสามท่านเทียบอ้าง	ดังกา
เจ้าครูรู้แสวงหา	เสพยชอง
หากพบชงภักษา	อันโอช เอมเอช
ต่างส่งเสียงเพรียกกอง	เกรนรุกรูมา
เพื่อนถวามารอบล้อม	เรียงรัน
พร้อมพวกเผ่าพงศพนธ	เรียงร้อย
จึงเริ่มเสพยภักษอน	มอญ นนนา
ตามส่วนควรมากน้อย	แบ่งพร้อมประนอมกัน
โดยฉันทมิตรภาพแท้	เราเห็น ประจักษ์แฮ
การรักพวกพ้องเบน	อย่างน
ทนอดหากล้ำเคิญ	ยามขัด สนนา
ขอมอดไปขอมล	คลาดพันพรรคกา
อีกหนงชงรกรู	ระงับภัย
ระแวงระวังโดยใจ	จ้องตง
ศัตรูหมุ่อร์ใด	หมายจิต รานฤา
กาครบหมายรบทง	ไปทีุ่ระย่อนัน
ชีวิตหมายปลิดไค้	โดยตรง เทียวนอ
ขอแต่เพียงรักพงศ	เพื่อนพ้อง
มิให้สั่วไค้จง	จิตประทุษ ร้ายนา
เหตุรักหมุ่พหนอง	ญาติแลพงศพนธ

อันอย่างอ้างออกฉะนี้

ควรทราบเสวกจำ

เพื่อปฏิบัติเอออำ

จงรักพิทักษ์ให้

ปางอดุลยเดชเสด็จยง

จงติดตามองค์ไป

ระวังขงผองภัย

เบนนิตยทุกคำเข้า

โดยประสงฆ์พระผ่านเฝ้า

เสวยสุขทุกทิวาเปรม

เถลิงฉัตรรัชด้วยเอม

เบนบนทวยราชฉัตรพร้อม

ทรงศรพระโปรดเกล้า

เนาแผเผอเกอสมาน

ไ้รับแต่โดยสถาน

รวตกเฝ้าพนอง

ความตดงนน

กำจัดมัจฉริยะหนุน

ให้เสอมและสร้างศุณย์

จงยดประพฤติกคล้าย

พังกา หนดเอย

เขยงไว้

รุงรัฐ ตนนา

หากเรองเรองคุณ

แดนใด กิด

พิทักษ์ทั่ว

มเบยด เบยนแฮ

เร้งระวังองค

เนาเกษม

มนสนอม

อมพระ กมลฮา

พงด้วยบารม

ประทาน ใตฤา

พวกพอง

เพียงส่วน ตนนา

แจกถวนประมวณม์

เบนคุณ

โลภร้าย

เหลือแต่ ดนอ

เขยงอ้างทางควร

๔. ประพศิตกึ่งโก

ขอสหานเทียบอ้าง	อรรถเฉลิม
เหมือนดั่งโกชงเสริม	ประโยชน์แก้
บำเพ็ญแต่เพียรระเดิม	กุศลวิภู นนนา
ไประย้อท้อแท้	สัคน้อยงาม
หน้าทงขณะแล้ว	พลันทำ
คิดคนเที่ยงคนประจำ	ไปยัง
ยามขึ้นกัชนัน	ขึ้นต่อ กันแฮ
จงจกคิดแต่ตั้ง	สติให้คงตรง
อำนาจดุจไถ่น	เชิญตรอง หน้อยรา
หน้าทเสวกถลอง	ราชัน
กคอมนจิตสนอง	คุณท่าน เสมอนา
หมนตรกระลภพน	ผายข้อเพ็ญคุณ
เจอจนเพอประโยชน์ไว้	นิจกาล
หวังสุขแผ่สุขสมาน	สุขล้วน
เฉลิมคุณราชบทมาลัย	ฤ่ว่าง เว้นเลย
เขาคาทากจถวน	ถ้องแท้ทุกสถาน
ตราบกาลคคคนแล	เที่ยงคน กิด
หน้าทแล้วฤาฝน	ไม้คร้าน
เช่นนแหละจะย่น	ยังอยู่ แท้แล
เพราะหากผลต่อต่าน	แต่ด้วยคุณครอง

๕. ประพุดคังเหยยว

ขอหา อรรถรสอ้าง
 คอเหยยวซงแสงกฤษ

แมสตัวจกเลอคณ
 อาจเพ่งเล็งแล้วจ้อง

ตั้งจินตจกขุเขม้น
 เหนถน็ดหนงจ้านง
 กบินโถมเฉยวลง
 สมจิตตสมฤทษแฉว

สโมสรสมจิตแปล
 สัตว์นินฤผจญ
 ทงนเพราะหากผล
 จิงสฤทษจตจให้
 ขอควรคังแก่ผู้
 ก่อนทจะพิพากษา
 ควรน้กจักพิจารณา
 ใครผิดฤตูกพัน
 ความจริงประจักษ์แล้ว

เพอนาถนเรนทรศูร
 ข้อใดไปเป็นมุล
 ควรน้กทจักปลา

เอาสกณ เปรียบเยย
 ภักษซอง

พิเศษ ใดฤ
 จักได้โดยถวิล

หมายตรง สัตว์นอ
 ตระหนักแล้ว
 โดยรวด เร็วฮา
 เผด็จม้วยเมอมรรณ

เปรมกมล เหยยวเยย
 เพื่อนใด

ไหวพริบ เพื่อนนา
 เสรีจสนโดยประสงค

เสวกา มาตยฤ
 โทษน

ถกถอง แทนอ
 ฟอกให้เห็นจริง

จิงทูล ท่านนา
 สงซา

ควรแก่ เหตุฮา

เปลี่ยนร้อนผ่อนเย็น

๑. เ็นดูแก่ไพร่บ้าน
 จงอย่าให้ขุ่นเคือง
 ผ่อนหนักเพอเบาประเทือง
 คอยตักเตือนโดยต่อน
 อนึ่งใครใฝ่โทษร้าย
 เมอสดับข่าวอันมี
 จงสืบเสาะตามคดี
 อย่าย่ออย่าท้อแสวง
 มุมลชักฟอกให้
 ใครผิดวางโทษจัด
 ลงโทษที่ผิดชัด
 ปฏิบัติดังนี้ได้

๒. พลเมือง
 เดือดร้อน
 ระวังโทษ ทัณฑ์แสร
 จัดให้สว่างบุญ
 แร่งทวิ
 ฝ้ายแจ่ง
 ดังกล่าว พ้องนา
 เสกร้ายหายสูญ
 เห็นถนัด
 จับไว้
 โดยรวดเร็วแล
 จงพันอันตราย

๖. ประพฤติคงโคสุภราช

๓. ขอหก ท่านเทียบด้วย
 เนื่องเหตุประชาลาด
 หากินดินไคคลาด
 ไกลเท่าไกลไปพัน
 หวังเฉลิมรักถิ่นแคว้น
 จงไปอยากขนิชล
 หวังคเพอดคค
 พนจากถนจกเกอ

๔. อสุภราช นันนา
 เพียบลัน
 จากเขต เขอฤา
 กลับแคว้นแดนเดิม
 แदनตน
 อนเออ
 ในถัน เขอฮา
 ประโยชนนไกลเห็น

เช่นเสวกผู้
จะปรกษาราชกรณ

จงแสวงแหล่งความดี

อย่าละเมียดนิศาสตร์คล้อย

เพื่อเฉลิมราชศาสตร์ท้าว

ยังพระเกียรติคุณดินทร์

อย่าพลิกอย่างเพลงจันต์

ซนคิดแต่จิตใจ

การใดในเขตตัว

อันจะดำรงดี

จงเล็งเพ่งถึงผล

จึงจะเกิดประโยชน์ชน

อันประมวญกำหนดแล้ว

ของเก่าถึงจะคลาย

ของใหม่ก็อย่าวาย

ควรเทียบเคียงฝ่ายข้าง

เหมือนสมานของเก่าให้

ของใหม่ใคร่ส่งเสริม

ตั้งนแทละคุณเฉลิม

เหตุตรังการต้อง

เพ็ญพริย ภาพเฮย
ใหญ่น้อย

ในเขต ครอบนา

จากข้อความเดิม

ธรรมเนียม

เด่นไว้

ทะนงศักดิ์ ตนนอ

ดงนรรคุณ

แดนตน

ใหม่ขึ้น

โดยรอบ ครอบนา

ชอบข้างทางควร

กฏหมาย

ประโยชน์บ้าง

ว่างเก่า เสียเลย

เก่าไว้พอประมาณ

คงเดิม

สอดคล้อง

เย็นแน่ แพร่

แต่ล้วนประมวญดี

บทกวีรวรวากยอาจ	อรรดแลลง นฤ
หวังเพื่อเกออคคเแจง	แจกไว้
ในวิสาขมาสแสวง	ธรรมสวัสด
ประดับสติปัญญาให้	วิโรจนเรองเรองบุณย์
เป็นสนทโรวาทถอย	แลลงธรรม
ขอฝาก “ไทยเขมม” ประจำ	ยคเออ
ชีพสลายแต่ฝ้ายคำ	คงอยู่
เทตศกตพรรคเฝ้าเชอ	สับไวกว่วงศ
เฉลิมองคพงศกษัตริย์เจ้า	จอมไฟท ไทยนา
ทเจตรชสมัย	ท่านนั
“ประชารูปก” ปรมากไธย	ศกคเเตช
ว่าไปวายว่างซัน	หนุ่มเชอเขาวกวิ ๆ

(ในการเรียบเรียงครั้งนี้ ผู้เขียนได้รับความเมตตาจากหลวงสำเร็จ
 วรรณกิจ นายเข้ม จันทรอุทัย และนายเทียน ศิริวิโรจน์ ได้เป็นผู้ให้แนวทาง
 ในการเขียนเรื่องนี้ให้ได้สำเร็จลงด้วยดี ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณ
 เป็นอย่างมากด้วย)

ผานติ ศตะกูรมะ

ขุนวิเศษทรุณกิจ
(เรื่อง ปรีชา นนท์)

ขุนวิเศษตรุณกิจ (เรื่อง ปรีชานนท์)

พ.ศ. ๒๔๔๗-๒๕๑๑

ขุนวิเศษตรุณกิจ (เรื่อง ปรีชานนท์) เกิด ณ บ้านทุ่งต้นไทร ตำบลคอนยายหอม อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม เมื่อวันศุกร์ ขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๗ ปีมะโรง จุลศักราช ๑๒๖๖ ตรงกับวันที่ ๒๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๗ เป็นบุตรคนที่ ๒ ของนายเป๊าะ นางแก้ว บิดามารดามีอาชีพทางกสิกรรมและค้าขาย มีพี่น้องร่วมบิดามารดากันทั้งสิ้น

๑. นางส้มจิ้น (ถึงแก่กรรม)
  ๒. ขุนวิเศษตรุณกิจ
  ๓. นายเจษฎ์ ปรีชานนท์ (เดิมชื่อจำปี) ปัจจุบันเป็นข้าราชการบำนาญสังกัดกระทรวงศึกษาธิการ
  ๔. คนเล็กเป็นชาย ตายเมื่ออายุได้ ๓ เดือน
- เมื่อขุนวิเศษตรุณกิจอายุยังน้อย เป็นเด็กที่เรียบร้อย มารยาทดี จึงเป็นที่รักใคร่ของบรรดาญาติผู้ใหญ่ ฉะนั้น เมื่อญาติๆผู้ใหญ่ เช่น อาอุปสมบท ก็เลือกท่านไปเป็นลูกศิษย์ ท่านจึงได้ศึกษาภาษาไทยเบื้องต้นระหว่างที่เป็นศิษย์วัด ท่านเป็นศิษย์วัดอยู่ ๓ วัด ตามลำดับดังนี้ วัดคอน

ขยายหอม(อำเภอเมืองนครปฐม)วัดแค(อำเภอนครชัยศรี)และวัดคลองจินต
(อำเภอสามพราน) เนื่องจากได้เล่าเรียนตามวัดคั้งนี้ จึงสามารถเขียนและ
อ่านภาษาไทยพอใช้ได้ก่อนที่จะเข้าโรงเรียน

ใน พ.ศ. ๒๔๕๖ บิดาได้นำท่านไปฝากเรียนที่โรงเรียนตัวอย่าง
มณฑลนครชัยศรี “พระปฐมวิทยาลัย” ครูสินธุ์ ครูใหญ่ได้ให้เข้าเรียน
ในชั้นเตรียมประถมก่อน พอเรียนได้ราวสัก ๒ เดือน ทางโรงเรียนเห็นว่า
อ่านออกเขียนได้และทำเลขได้บ้าง จึงให้เลื่อนไปเรียนในชั้นประถมปีที่ ๑
พอปลายปีก็สอบไล่ได้ ท่านเรียนปีละชั้นทุกปี จนถึง พ.ศ. ๒๔๖๒
เรียนชั้นมัธยมปีที่ ๔ สอบไล่ได้ ๘๘% จึงได้เลื่อนไปเรียนในชั้นมัธยม
ปีที่ ๖

การสอบไล่ชั้นมัธยมปีที่ ๖ ในสมัยนั้น สำหรับหัวเมืองต้องใช้
ข้อสอบกระทรวง คือทางกระทรวงจัดการออกข้อสอบ และตรวจเสร็จ
(เริ่มให้ทางจังหวัดออกข้อสอบ และตรวจเองเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๖) การ
สอบไล่ชั้นมัธยมปีที่ ๖ ในหัวเมืองสมัยนั้น ได้กันยากมาก คือสอบได้
กันน้อยคน และผู้ที่สอบได้ก็ไต่คะแนนต่ำ ตรงกันข้ามกับสมัยนี้ โรงเรียน
ในต่างจังหวัดส่วนมากนักเรียนสอบได้ง่ายมากและคะแนนสูงๆ จึงทำให้
กระทรวงศึกษาธิการต้องวางระเบียบการวัดผลให้เข้มงวดขึ้น ผลการสอบไล่
ชั้นมัธยมปีที่ ๖ ของโรงเรียนใน พ.ศ. ๒๔๖๓ ท่านสอบได้เพียงคนเดียว

พ.ศ. ๒๔๖๔ ทางราชการมณฑลนครชัยศรีส่งท่านมาเป็นนักเรียนฝึกหัดครูมัธยมสังกัดมณฑล โดยทุนของกระทรวงศึกษาธิการ ผู้ที่ได้รับทุนนั้นได้เบียดเบียนเดือนละ ๑๕ บาท มีที่พักให้ในบริเวณโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย เวลากลางวันก็เรียนชั้นมัธยมปีที่ ๗ หรือ ๘ ที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย เช่นเดียวกับนักเรียนอื่น ๆ ในเวลาเย็นวันจันทร์ พุธ ศุกร์ ก็ไปเรียนวิชาครูที่สามัคยาจารย์สมาคม ผู้ที่เรียนวิชาครูนั้น มีทั้งที่เป็นครูแล้ว และเป็นนักเรียนฝึกหัดครูที่กำลังเรียนชั้นมัธยมปีที่ ๗-๘

วิชาครูในสมัยนั้น ไม่ได้หมายความว่าเหมือนทุกวันนี้ แต่หมายถึง ๔ วิชาด้วยกัน คือ วิชาครู (วิธีสอน การปกครองโรงเรียน) ภาษาไทย (อักขรวิธี วจีวิภาค วากยสัมพันธ์ จันทรลักษณ์ และเครื่องหมายวรรคตอน) อรรถาत्मวิทยา (จิตวิทยา) และตรรกวิทยา เมื่อผู้ใดสอบข้อเขียนวิชาครูได้แล้ว ต้องสอบสอนให้กรรมการดูตามเรื่องที่กรรมการกำหนดมาให้ เรื่องที่สอบสอนนั้นต้องทำบันทึกการสอนแบบพิสคาร์ (บันทึกทำขึ้นของ แอร์बाट) ส่งให้แก่กรรมการก่อนสอน และต้องบันทึกการสอนพิสคาร์เรื่องอื่น ๆ ส่งให้กรรมการตรวจอีก ๒ เรื่อง ทั้งนี้นับเป็นภาคปฏิบัติ เมื่อสอบสอนได้แล้ว จึงจะนับว่าสอบวิชาครูได้อย่างสมบูรณ์ ถ้าผู้ใดสอบไล่ชั้นมัธยมปีที่ ๘ ได้ และสอบวิชาครูได้ ก็จะได้รับประกาศนียบัตรครูมัธยม (ป.ม.) เพียงแค่คู่ช่อวิชา ก็ดูจะง่ายมาก แต่พอสอบเข้าจริงๆ ได้ยากเย็นเหลือเกิน พวกนักเรียนครูที่เรียนในชั้นมัธยมปีที่ ๗ พอปลายปีจะสมัคร

สอบวิชาครูก็ได้ ผู้ที่สอบวิชาครูได้ในปีที่เรียนชั้นมัธยมปีที่ ๗ นั้นมีน้อยมาก ส่วนมากไปได้กันในปีหลัง ๆ นักเรียนฝึกหัดครูที่เรียนในชั้นมัธยมปีที่ ๗ พอปลายปีก็ต้องสอบไล่ชั้นมัธยมปีที่ ๗ เช่นนักเรียนธรรมดา เมื่อสอบไล่ได้ จึงเลื่อนไปเรียนชั้นมัธยมปีที่ ๘

ขุนวิเศษตรุณกิจเข้าเรียนในชั้นมัธยมปีที่ ๗ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔ ใน พ.ศ. ๒๔๖๕ สอบไล่ได้ชั้นมัธยมปีที่ ๘ ได้ลำดับที่ ๕๐ ได้คะแนนเยี่ยมในวิชาคำนวณวิธี ส่วนวิชาครูนั้นสอบได้เมื่อออกมารับราชการเป็นครูแล้วคือสอบได้ใน พ.ศ. ๒๔๖๘ ได้คะแนนเป็นที่ ๑ จึงได้รับรางวัล ๘๐ บาท รางวัลนี้รับมาจากผู้สมัครสอบที่สอบตก และได้คะแนนต่ำ ผู้สมัครสอบต้องเสียค่าสมัครคนละ ๕ บาท ท่านจึงได้วุฒิป.ม. เมื่อวันที่ ๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๘

ขุนวิเศษตรุณกิจได้อุปสมบทเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา ณ วัดเสนาหา จังหวัดนครปฐม เมื่อวันที่ ๒๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๑ มีพระศาสนโคภณ (เจริญ ญาณวโร) วัดเทพศิรินทราวาส (ต่อมาได้เลื่อนสมณศักดิ์เป็นสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์) เป็นพระอุปัชฌาย์ พระครูสังวรวิสัย (อจ) เจ้าอาวาสวัดเสนาหาเป็นกรรมวาจาจารย์ และพระครูสุทธิสุนทร (วงษ์) เจ้าอาวาสวัดสำปะทวน (ปัจจุบันเป็นเจ้าอาวาสวัดเสนาหา และเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระเทพเจติยาจารย์) เป็นอนุศาสนาจารย์ ได้รับฉายาว่า "สุโรจโน" การที่ท่านอุปสมบทที่วัดนี้เนื่องด้วยบิดาของท่านเป็นผู้ที่เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เป็นผู้อยู่ในศีลธรรม เป็นนักปฏิบัติกัมมัฏฐาน ได้กล่าวว่า "เป็นข้าราชการลาบวชได้เพียงพรรษาเดียว จึงควรหาวัดที่

ปฏิบัติถูกต้องตาม พระธรรมวินัยที่ดีที่สุด และให้การศึกษาอบรมแก่
 วงศกษัตริย์ที่สุดเท่าที่จะหาได้ เมื่อบวชแล้วก็ต้องพยายามปฏิบัติให้ดีที่สุด
 และพยายามกอบโกยความรู้ให้ได้มากที่สุด เพื่อจะได้เป็นแนวทาง ปฏิบัติ
 ชีวิตในภายหน้า”

ระหว่างอุปสมบทได้พยายามศึกษาเล่าเรียนและปฏิบัติอย่างจริงจัง
 สอบได้นักธรรมตรีในสนามสอบของวัด การศึกษาเล่าเรียนในระหว่าง
 อุปสมบทนี้ เป็นประโยชน์ในการดำเนินชีวิตและปฏิบัติราชการในเวลา
 ต่อมาเป็นอย่างยิ่ง เช่นในการประกอบพิธีทางศาสนา การติดต่อกับ
 พระภิกษุและฆราวาส เรื่องการบวชนี้ท่านสอนลูกหลานและศิษย์เสมอว่า
 เมื่อบวชแล้ว ต้องเรียน ต้องปฏิบัติด้วย จึงจะพอเข้าใจในพระพุทธศาสนา
 ได้บ้าง ไม่ใช่เห็นเขาวงกตก็บวชบ้าง เสียเวลาเปล่า ๆ และทำให้ศาสนา
 เสื่อมด้วย

ตำแหน่งหน้าที่ราชการของขุนวิเศษศรีเดิมมีลำดับดังนี้

๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๖ เป็นครูโรงเรียนประจำมณฑลนคร
 ชัยศรี “พระปฐมวิทยาลัย”

๑๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๒ เป็นครูใหญ่โรงเรียนประจำจังหวัด
 สุพรรณบุรี “กรรมรสุมศึกษาลัย”

๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๒ ได้เลื่อนเงินเดือนเป็นพิเศษ ๑๐ บาท
 เนื่องจากระหว่างหยุดภาคเรียนในเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๗๒ ไปอบรม

ครูที่กระทรวงธรรมการจัดขึ้น สอบได้คะแนนดี และได้เป็นลำดับที่
จึงได้รับเงินเดือน ๙๐ บาท

๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๕ ได้เลื่อนเงินเดือนเป็นพิเศษ
๕ บาท เป็น ๙๕ บาท เนื่องด้วยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔ ไปรับการอบรม
วิชาผู้กำกับลูกเสือที่พระรามราชนิเวศ มฤคทายวัน จังหวัดเพชรบุรี
สอบได้ลำดับที่ต้น ๆ

๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๙ เงินเดือน ๑๑๐ บาท และใน พ.ศ. ๖
สอบคัดเลือกเป็นกรรมการจังหวัดได้

๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๐ ได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการจังหวัด
สุราษฎร์ธานี ได้เลื่อนเป็นข้าราชการชั้นโท แต่รับเงินเดือนจริง
๑๓๐ บาท ต่อมาก็ได้เลื่อนทุกปี จนใน พ.ศ. ๒๔๘๖ ได้รับ ๑๗๐ บาท

๑๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๘ ประจำสำนักปลัดกระทรวงศึกษา-
ธิการ ความจริงนั้นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการสมัยนั้น (พระ-
ศิรณสารวิศวรรรม) ให้ไปรวบรวมพรรคพวกในจังหวัดสุพรรณบุรี เพื่อ
ตั้งเป็นหน่วยเสรีไทยขึ้นในจังหวัดนั้น ท่านเล่าว่า ท่านกำนัรัฐมนตรีว่า
ไปแอบทำเช่นนั้นไม่เหมาะ ควรจะให้ศึกษาธิการจังหวัดทำจะเหมาะกว่า
รัฐมนตรีบอกว่า ให้คนไปสืบดูแล้ว ปรากฏว่า ไม่มีใครจะเหมาะกว่าท่าน
เนื่องจากประจำชนบทถือท่านมากกว่า รัฐมนตรีสั่งให้ทำเรื่องเสรีไทย
ไปก่อน แล้วจะส่งย้ายประจำภายหลัง การที่ต้องเดินทางไปมาระหว่าง

กรุงเทพฯ สุพรรณบุรี และไปตามตำบลต่าง ๆ ในจังหวัดสุพรรณบุรี
ไม่ใช่ครั้งสองครั้ง ต้องใช้เงินส่วนตัว ไม่มีค่าเบี้ยเลี้ยงพาหนะ

๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ เป็นศึกษาธิการจังหวัดสุพรรณบุรี
(เพื่อประโยชน์ทางราชการดังกล่าวแล้ว)

๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๙ ได้เลื่อนเป็นศึกษาธิการจังหวัดเอก
จังหวัดเพชรบุรี

๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๑ เป็นศึกษาธิการจังหวัดเอก จังหวัด
สุพรรณบุรี

๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๒ เลื่อนเป็นผู้ตรวจราชการกระทรวง
ศึกษาธิการ ภาคศึกษา ๕ จนลาออกจากราชการ (วันที่ ๓๑ ธันวาคม
พ.ศ. ๒๕๐๕)

ใน พ.ศ. ๒๕๐๕ นั้น ท่านรู้สึกว่าคุณภาพไม่ค่อยสมบูรณ์
เหนื่อยง่าย ได้ไปให้แพทย์ตรวจดู แพทย์บอกว่า เป็นเหตุที่ดูลมของปอด
เมื่อขยายออกแล้วก็จะยุบ กินเวลานาน ทำงานรุกรากรำไม่ได้ เหน็ด
มาก ๆ เหนื่อย ท่านเห็นว่า หน้าทีผู้ตรวจราชการกระทรวงศึกษาธิการ
ไม่ควรจะนั่งเก้าอี้เฉย ๆ ให้หนังสือราชการผ่านไปผ่านมาเท่านั้น ควรจะ
ไปตรวจดูสภาพแท้จริงของโรงเรียนต่าง ๆ เพื่อจะได้ส่งเสริม แนะนำ
หรือแก้ไขเท่าที่จะกระทำได้ เมื่อเห็นว่าทำหน้าที่ไม่ได้เต็มที่ก็ควรจะ
อยู่เพื่อถ่วงความเจริญของชาติ ควรหลีกเลี่ยงให้ผู้ที่สามารถกว่ามาทำแทน

ต่อไป จึงได้ลาออกจากราชการตั้งแต่วันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๖
เพื่อรับบำเหน็จบำนาญ เหตุสูงอายุตามมาตรา ๑๔ แห่ง พ.ร.บ. บำเหน็จ
บำนาญข้าราชการ (ฉบับที่ ๕) พ.ศ. ๒๕๐๒

ในการทำงานของท่านนั้น ท่านเป็นคนทำงานจริง ทำหน้าที่ครู
เป็นอย่างดี เริ่มตั้งแต่เป็นครูโรงเรียนพระปฐมวิทยาลัยนั้น นอกจากท่าน
จะวางตน ปฏิบัติให้เป็นที่ตัวอย่างอันดีแก่นักเรียน ในด้านความประพฤติ
กิจกรรมารยาท ระเบียบการงาน ลายมือทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษแล้ว
ท่านได้พยายามสั่งสอนนักเรียนอย่างสุดความสามารถ นักเรียนคนใดอ่อน
ในบางวิชา ท่านจะช่วยแนะนำให้เป็นพิเศษที่โรงเรียน บางคนก็ไปหา
ท่านที่บ้าน ขอให้สอนหรือแนะนำให้เวลาค่า มีครั้งหนึ่งท่านสอน
ในเวลาค่ำให้แก่แก่นักเรียนห้อง โดยไม่ได้คิดมูลค่าอะไรเลย ถือว่าเป็น
หน้าที่โดยตรงของครู ที่จะต้องสอนนักเรียนให้เข้าใจ ได้เต็มหลักสูตร
สมุดแบบฝึกหัดของนักเรียน ท่านก็ตรวจอย่างละเอียดทุกคน เวลาเขียน
กระดานค่าท่านเขียนลายมือสวยเป็นระเบียบ เพื่อนักเรียนจะได้เอาอย่าง
ปรากฏว่าลายมือของนักเรียนในห้องที่ท่านสอนลายมือดีเกือบทุกคน

ต่อมาเมื่อโรงเรียนราชินีบูรณะ ตั้งชั้นมัธยมปีที่ ๔-๕ ชั้น ไม่มี
ครูสอนภาษาอังกฤษ ท่านก็ไปสอนให้ ทั้งนี้หมายความว่าทางโรงเรียน
พระปฐมวิทยาลัยนั้น ท่านก็สอนเต็มที่เช่นครูอื่น ๆ ส่วนชั่วโมงว่างและ
ตอนเย็น คือเวลาเลิกเรียนแล้ว ต้องไปสอนที่โรงเรียนราชินีบูรณะ ที่ไป

อนันต์ไม่คาดสอนพิเศษ ทั้งทางราชการก็ไม่ได้คิดว่า เป็นราชการพิเศษ
 ว่าเป็นความดีความชอบอย่างไรเลย ท่านไปสอนก็เพราะถืออุดมคติว่า ต้อง
 เทศเวลาทั้งหมดทำประโยชน์แก่ประเทศชาติ ใครจะว่าอย่างไร
 ช่างเขา เราทำหน้าที่ของเราไปก็แล้วกัน

สมุดแบบฝึกหัดของนักเรียน บางวันตรวจที่โรงเรียนไม่เสร็จ ต้อง
 ไปตรวจที่บ้าน การตรวจงานของนักเรียนท่านถือว่า เป็นกิจสำคัญ
 เองครู จะได้เป็นเครื่องวัดดูว่า นักเรียนเข้าใจตามที่ครูสอนหรือไม่ และ
 เป็นเครื่องวัดผลการสอนของครูไปในตัวด้วย จะได้แก้ไขให้ถูกต้องต่อไป
 ครั้นข้อบกพร่องสมควรเรียกมาชี้แจง ก็จะเรียกมาเป็นรายบุคคล ถ้า
 บกพร่องซ้ำ ๆ กันหลายคนก็จะอธิบายหน้าชั้น

การเป็นครูประจำชั้นในหัวเมืองสมัยนั้น ชั่วโมงสอนตามตารางสอน
 มี ๓๐ ชั่วโมง ครูประจำชั้นต้องสอนทุกวิชาในชั้นของตน ๒๘ ชั่วโมง
 นอกเหนือไม่ต้องสอน ๒ ชั่วโมง คือ พลศึกษาและวาดเขียน ไม่มีการบ่นว่า
 หมดไม่ได้เรียนวิชาโน้นมา วิชานี้มา และสอนได้คนละหมวดวิชาหรือสอง
 หมวดวิชา เช่นครูบางคนในสมัยปัจจุบัน เวลาเลิกเรียนแล้วในวันพฤหัสบดี
 และวันเสาร์ที่โรงเรียนพระปฐมวิทยาลัยต้องฝึกวิชาลูกเสืออีกอย่างน้อย
 วันละ ๑ ชั่วโมง

ในระหว่างที่ท่านรับราชการอยู่ แม้เมื่อออกจากราชการแล้ว จน
 ก่อนหน้าจะเข้าโรงพยาบาลครั้งที่จะถึงแก่กรรม ท่านหาความรู้เพิ่มเติม

อยู่เสมอ ไม่ยอมหยุดหนึ่ง ด้วยวิธีหาคำอ่าน สิ่งใดในตำราไม่มีหรืออ่านไม่เข้าใจ ก็ไปตามผู้ที่รู้ ท่านไม่อาย แม้ว่าบางคนจะมีคุณวุฒิต่ำกว่าท่าน ระหว่างที่เป็นครูอยู่โรงเรียนพระปฐมวิทยาลัยนั้น เมื่อส่งสัยภาษาอังกฤษจะไปตามมิชชันนารีชาวอังกฤษคนหนึ่ง วิชาสรีรศาสตร์และสุขวิทยานั้น ท่านไม่เคยเรียนมาก่อน แต่ต้องสอน จึงต้องถามจากเพื่อน ๆ ครูที่ได้เรียนมา เพื่อนครูนั้น เช่น นายฉิ่ง แจ่มใจ (ถึงแก่กรรมเมื่อเมษายน ๒๕๑๒) และนายพัฒน์ บุญนำชู บางตอนในวิชานี้ท่านไม่เข้าใจ ก็ไปตามแพทย์ คือ สาธารณสุขจังหวัด หรือแพทย์ที่โสตศานา

ในเรื่องตำราต่าง ๆ ท่านหาซื้อเอง สมัยนั้นไม่ได้พึ่งห้องสมุดโรงเรียน นอกจากจะมีตำราสำหรับใช้ประจำชั้น ท่านยังหาตำราที่แปลกๆ มาอ่านอีก เมื่อท่านย้ายไปเป็นครูใหญ่โรงเรียนประจำจังหวัดสุพรรณบุรี เคยให้ผู้เขียน ส่งชื่อ ตำรา หลาย คราว จาก บริษัท แมคมิลแลน ใน กัลกัตตา ทั้งนี้เพราะว่าทางจังหวัดสุพรรณบุรี ในสมัยนั้นส่งเงินไปต่างประเทศไม่ได้ ด้วยเหตุที่ท่านหมั่นอ่านตำราต่าง ๆ เป็นประจำตลอดชีวิต จึงทำให้ท่านมีความรู้ทันสมัยอยู่เสมอ

เมื่อย้ายไปเป็นครูใหญ่โรงเรียนประจำจังหวัดสุพรรณบุรีใหม่ ๆ ท่านบ่นรำคาญเรื่องนักเรียน ครู และผู้ปกครองนักเรียน นักเรียนความรู้ อ่อนมาก ครูแทบจะไม่มีวุฒิทางครูเลย มีวุฒิทางครูอยู่ ๒-๓ คน วุฒิอย่างสูงก็เพียง ป. ในขณะนั้น โรงเรียนประจำจังหวัดสุพรรณบุรีเปิด

การสอนถึงชั้นมัธยมปีที่ ๕ ครูหลักที่สอนชั้นมัธยมปีที่ ๔-๕ ก็คือครู
ที่เคยเป็นนักเรียนชั้นมัธยมปีที่ ๖ โรงเรียนประจำมณฑลนครชัยศรี "พระ
ปฐมวิทยาลัย" แต่สอบไล่ตก ความเคารพเชื่อถือและไว้วางใจของ
ผู้ปกครองที่มีต่อครูในสมัยนั้น มีน้อยมาก เนื่องจากครูใหญ่คนก่อน
ที่ท่านย้ายไปแทนนั้น ถูกผู้ปกครองนักเรียนฟ้องร้องเขียนนักเรียน โดย
แก้ผ้าเด็กแล้วเขียน คดีเรื่องนี้สู้กันถึงศาลฎีกา จำนวนนายความใน
ในจังหวัดสุพรรณบุรีขณะนั้นมีมากกว่าจำนวนนายความของมณฑลราช-
บุรีทั้งมณฑล เอะอะอะไรผู้ปกครองก็จะให้ท่านายฟ้องครู ฟ้องครูใหญ่
เท่านั้น พอท่านไปรับตำแหน่งครูใหญ่ได้ไม่กี่วัน เด็กนักเรียนคนหนึ่ง
วิ่งหลัด้มบาคเจ็บ ผู้ปกครองจะหาทนายความฟ้องครูใหญ่ฐานไม่เอาใจใส่
ดูแลเด็กของตน ท่านองชู่จะเรียกเงิน แต่ก็มีคนที่เห็นใจท่านไปว่ากล่าว
ก็เลยเงียบกันไป

ท่านเห็นครูใหญ่ที่ท่านหาทางธุรการและวิชาการอย่างเต็มที่ คือ
ปกครองครู และนักเรียน ทำทะเบียนต่าง ๆ ของโรงเรียนเอง บัญชี
การเงิน หนังสือราชการ ติดต่อกับบุคคลภายนอก จะแบ่งหน้าที่ให้
ครูอื่น ๆ ก็ไม่ได้ เนื่องจากครูก็มีไม่พอกับชั้น ครูทุกคนก็มีงานของตน
เต็มมืออยู่แล้ว ทางวิชาการต้องช่วยสอนวิชาสำคัญในชั้นมัธยมปีที่ ๔-๕
ท่านไปอยู่ไม่กี่ปี พอสิ้นปีผลการสอบไล่ดีกว่าปีก่อน ๆ อย่างคาดไม่ถึง
กล่าวคือ คิชนหลายท่าน เช่นลายมือของนักเรียน ระเบียบการงาน และ
ความรู้คิชนมาก ที่ผู้เขียนทราบชื่อนักด้วยเหตุที่สมัยนั้นการออกข้อสอบไล่

มัธยมปีที่ ๔—๕ เป็นเรื่องของมณฑล ผู้เขียนมีส่วนในการออกข้อสอบ
ตรวจข้อสอบ ตลอดจนทำแบบ ต. ๒ ก. อยู่มากที่สุดทีเดียว พอท่านไปอยู่ใน
สัปดาห์เศษ เสียงผู้ปกครองที่ไม่เชื่อถือครู ไม่ไว้วางใจครู ก็ค่อยๆ หายไป
ทั้งผู้ปกครองนักเรียนและนักเรียนต่างก็รักใคร่ไว้วางใจท่านเป็นอย่างดี

ชีวิตเป็นครูจริง ๆ ราว ๑๕ ปีเศษ จึงมีศิษย์ไม่มากนัก แม้
กระนั้นศิษย์ที่ท่านเคยสอนที่จังหวัดนครปฐมก็ได้ดำรงตำแหน่งสูงสุด
สำหรับข้าราชการประจำ คือ ตำแหน่งปลัดกระทรวง ได้แก่ นายถวิล
สุนทรสารทูล ปลัดกระทรวงมหาดไทยและปัจจุบันเป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการ
กระทรวงมหาดไทย นายบุญมา วงศ์สวรรค์ ปลัดกระทรวงการคลัง ส่วน
ที่เป็นข้าราชการชั้นนายพลนั้นมีมาก ขอยกตัวอย่างสัก ๒ คน
คือ พลโท เฉลิม มหัทธนานนท์ ผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร
พลตำรวจโท เขื่อน ประภาวดี ผู้ช่วยอธิบดีกรมตำรวจ ศิษย์ทาง
โรงเรียนประจำจังหวัดสุพรรณบุรีที่เป็นใหญ่โตก็มี และคนหนึ่งได้เป็นถึง
ตำแหน่งเอกอัครราชทูตไทยประจำประเทศออสเตรเลีย

ใน พ.ศ. ๒๔๗๙ ท่านสอบคัดเลือกเป็นกรรมการจังหวัดได้ ได้
รับแต่งตั้งเป็นกรรมการจังหวัดสุราษฎร์ธานี เมื่อวันที่ ๑ กุมภาพันธ์
พ.ศ. ๒๔๘๐ การที่ท่านได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการจังหวัดจังหวัดนั้น ท่าน
ไม่ได้นั่งทำงานอยู่กับโต๊ะ ให้นำหนังสือผ่านไ้ผ่านไปมาและคอยรวบรวมสถิติ
ต่างๆ หรือชี้แจงอะไร ๆ แก่ทางกระทรวงเท่านั้น ท่านได้พยายามไปตรวจ
แนะนำโรงเรียนต่าง ๆ ในด้านธุรการและวิชาการในจังหวัดนั้น เท่าที่

ามารถจะทำได้ โรงเรียนประชาบาลบางแห่งตั้งอยู่ในท้องที่กั้นการ
 ทางโรงเรียนก็อยู่ในถิ่นที่มีโรคภัยไข้เจ็บ โดยเฉพาะไข้มาเลเรียชุกชุมมาก
 หลายโรงเรียนต้องขึ้นข้างไปตรวจ หลายแห่งต้องเดินไปเป็นเวลาหลาย
 ชั่วโมง มีโรงเรียนประชาบาลหลายแห่ง เมื่อไปตรวจพบว่า ตั้งแต่ตั้ง
 โรงเรียนมายังไม่เคยมีผู้บังคับบัญชาไปตรวจเลย จึงพบว่า มีบางโรงเรียน
 ใหญ่ไปโรงเรียนเฉพาะวันจ่ายเงินเดือนเท่านั้น บางโรงเรียนเมื่อไป
 ตรวจในเดือนสิงหาคม ทุกชั้นยังไม่ได้ทำบัญชีเรียกชื่อเลย เมื่อถามว่า
 ถ้าไม่จึงไม่ทำ ก็ได้รับคำตอบว่า เพราะตั้งแต่ตั้งโรงเรียนมายังไม่เคย
 ไปใครไปตรวจเลย การไปตรวจจนท่านไม่บอกให้ทราบล่วงหน้า เนื่องจาก
 ต้องการดูสภาพแท้จริงของโรงเรียน และไม่ต้องการรบกวนผู้อยู่ใต้บังคับ
 บัญชาในเรื่องการต้อนรับ ท่านได้อธิบายถึงความจำเป็นที่ต้องมีบัญชี
 เรียกชื่อ แล้วบอกให้ทำ และอธิบายถึงความสำคัญของหน้าที่ครูให้ฟัง
 โรงเรียนเหล่านั้น ภายหลังถ้าท่านไม่ไปตรวจ ท่านก็ให้คนอื่นไปตรวจแทน
 พอดีทำตามคำแนะนำ และตกใจเห็นว่า ได้ปฏิบัติตามคำแนะนำหรือแก้ไข
 ตามที่แนะนำไว้หรือเปล่า ในการที่ท่านไปตรวจโรงเรียนให้ทั่วถึงตนเอง
 เป็นเหตุให้ป่วยเป็นไข้มาเลเรียอย่างแรง เป็นอยู่หลายครั้ง จนสุขภาพ
 อ่อนโทรม เมื่อหายจากมาเลเรีย ร่างกายยังไม่สมบูรณ์เท่าเดิม ก็ยัง
 อารากว่าทำงานอยู่ตามปกติ เลยทำให้ล้มป่วยด้วยวัณโรค

ในปลาย พ.ศ. ๒๔๘๓ ขณะนั้นยังไม่มียาที่จะรักษาวัณโรคได้
 ศึกษาค แต่ด้วยการปฏิบัติตนตามคำแนะนำของแพทย์เป็นอย่างดี และ

กำลังใจของท่านดี อาการของโรคนี้จึงระงับไปชั่วระยะหนึ่ง ครั้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๖ อาการโรคก็กลับปรากฏขึ้นอีก แต่เนื่องด้วยมีयरักษ์ วันโรคนานใหม่ตกเข้ามาในประเทศไทย ท่านจึงมีโอกาสรักษาโรคนี้ ให้หายขาดได้ใน พ.ศ. ๒๔๙๘

เมื่อวันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๔ ญูบูนยกกองทัพบุกประเทศไทย เพราะต้องการใช้เป็นทางผ่าน ยกพลชนบทตามจังหวัดชายทะเลหลายแห่ง ในประเทศไทย รวมทั้งจังหวัดสุราษฎร์ธานีที่ท่านเป็นศึกษาธิการจังหวัด ท่านเป็นคนหนึ่งในคณะกรรมการจังหวัดที่ต้องรับผิดชอบ ในการต่อสู้กับ กองทัพญูบูนด้วย พอมีคนส่งข่าวแก่ท่านว่า ญูบูนยกพลมาแล้วทางคันทลาดและกำลังมุ่งไปทางศาลากลางจังหวัด เสียงปืนดังถึขึ้น แทนที่ท่าน จะพาครอบครัวไปในที่ปลอดภัยก่อน ท่านกลับแนะนำภรรยาของท่าน กับลูกเล็ก ๆ ๔ คน และญาติที่เป็นเด็ก ให้ไปหลบกระสุนในวัดข้างบ้าน ก่อนจะจากไปท่านได้มอบปืนพกให้ทางครอบครัวไว้ ตัวท่านรีบวิ่งไปยัง ศาลากลางจังหวัดฝากกระสุนปืนญูบูน ไปเอาปืนที่โรงพักเพื่อยิงสู้กับญูบูน พอพลบค่ำเหตุการณ์จึงสงบ เพราะทางจังหวัดได้รับคำสั่งให้ญูบูนผ่านได้ ท่านจึงกลับไปดูครอบครัวและไม่นานนักก็กลับไปช่วยงานคณะกรรมการ จังหวัดอีก รุ่งเช้าวันที่ ๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๔ ท่านจึงได้กลับบ้านหลังจาก หมดหน้าที่ยามคับขันแล้ว จะเห็นว่า ท่านเป็นคนที่ไม่เห็นหน้า ที่ราชการ และประเทศชาติสำคัญกว่าครอบครัวและส่วนตัว

เมื่อท่านย้ายไปเป็นศึกษาราชการจังหวัดสุพรรณบุรี ในระยะแรก ๆ
 คำนำนครุประชาบาล และข้าราชการสังกัดกระทรวงศึกษาธิการไปฝึกอาวุธ
 ที่ค่ายเสรีไทยในป่า จังหวัดอุทัยธานี ร่วมกับข้าหลวงประจำจังหวัด
 สุพรรณบุรี นายปรอง พหุชนม์ เพื่อนร่วมชั้นของท่านที่โรงเรียนสวนกุ-
 ลาบวิทยาลัย ครอบครัวไม่ทราบเรื่องนั้เลย ท่านบอกครอบครัวแต่
 เพียงว่า ไปราชการ ไปคราวละหลาย ๆ วัน ครอบครัวทราบเรื่องนั้
 เมื่อเสรีสงคราม ท่านเดินทางเข้ากรุงเทพ ฯ เพื่อร่วมเดินขบวนสวน
 สนามกับพวกเสรีไทยหน่วยอื่น ๆ

เมื่อสงครามสงบลงใหม่ ๆ หลายจังหวัดเต็มไปด้วยโจรผู้ร้าย โจร
 ภัยสำคัญ ๆ ที่สุพรรณบุรีก็คือ กักเสือฝ้าย กักเสือด้า กักเสือดงเหศวร
 ราษฎรไม่เป็นอันทำมาหากิน ด้วยความหวาดกลัวจากโจร เป็นการยากที่
 ทางราชการจะปราบปรามด้วยกำลังแต่อย่างเดียว เพราะเหตุที่ข้าราชการใน
 จังหวัดสุพรรณบุรีในสมัยนั้นสามัคคีกันดีมาก จึงร่วมกันปราบโจรทุกกั
 ลงได้ในที่สุด โดยเฉพาะเสือดงเหศวร ได้ถูกจำคุกแล้วบวชเมื่อพ้นโทษ
 ท่านได้มีส่วนในเรื่องนี้อยู่ด้วย คือ ทางราชการได้ขอร้องพระภิกษุสองรูป
 ที่ชาวสุพรรณบุรีเคารพนับถือมาก ให้ไปช่วยเกลี้ยกล่อมผู้ร้ายสำคัญ ๆ มา
 มอบตัวต่อทางราชการ ต่อมาภายหลังพระภิกษุสองรูปนี้กลับถูกฟ้องไป
 ยังคณะสงฆ์ว่า ไปมั่วสุมกับโจรจึงให้สึกเสีย เรื่องนี้สะท้อนใจชาวสุพรรณ
 ผู้ทราบเรื่องดีเป็นอย่างยิ่ง ท่านเป็นคนสำคัญที่สุดที่ช่วยแก้ไขเรื่องนี้ได้
 ท่านเป็นคนร่างหนังสือแก้ขอกล่าวหา ทำเรื่องนี้อยู่ร่วมเดือนคือ พอตกคว่ำ

ท่านก็หวั่นเกรงจะวิ่งออกไปคนเดียว บอกกับครอบครัวว่า ไปธุระที่วัด ๆ หนึ่งซึ่งอยู่คนละฝั่งกับบ้าน (ตัวจังหวัด) เรื่องนี้ท่านไม่ค่อยได้เล่าให้ใครฟัง เพราะท่านถือคติว่า ทำดีเพื่อความดี เพื่อส่วนรวม ไม่ใช่เพื่อประโยชน์ตนจึงไม่โฆษณา มีภักดีในสมุทบันทึกของบาทหนึ่ง ไม่ทราบว่าคุณแต่งเองหรือลอกมาจากไหน ดังนี้

มัจฉาใช้ไฉวาทละหมื่น แม่ไก่ต้นส่งเสียงไซ้เพียงหนึ่ง
แต่มีมัจฉาไม่กระตักใช้ปากอึ่ง ให้เราพจนกเห็นเป็นเช่นไร
เราจึงไม่นิยมชมมัจฉา แต่เต็มใจให้ค่าตัวแม่ไก่
ภักดีเช่นไว้เป็นนัย ทำสิ่งใดหวังประโยชน์ต้องโทษ

ในระหว่างที่ท่านกลับมาเป็นศึกษาราชการจังหวัดสุพรรณบุรี ใน พ.ศ. ๒๔๘๘—๒๕๐๒ ท่านได้พยายามปรับปรุงการศึกษาในจังหวัดสุพรรณบุรี ให้ก้าวหน้าเป็นอย่างมาก ทรงเป็นด้วยท่านเป็นผู้ที่หาความรู้เพิ่มเติมอยู่เสมอ รับฟังความคิดเห็นของผู้น้อย และศึกษาวิวัฒนาการใหม่ ๆ ประกอบกับท่านเป็นผู้ที่หมกมุ่นความคิดริเริ่มเป็นอันดีอยู่เสมอ ขอยกตัวอย่างเรื่องกล่าวเขียน และครูพลศึกษา

ที่จังหวัดสุพรรณบุรี ขณะนั้น มีครูพลศึกษา และครูกล่าวเขียนที่ประกาศนียบัตรในทางนั้น ๆ แต่ที่โรงเรียนประจำจังหวัด วิธีกาครูของจังหวัดต่าง ๆ ในสมัยนั้น ก็คือ ขอครูที่วุฒินั้น ๆ มายังกรม หรือประกาศรับสมัครบรรจุครูที่มีวุฒิตามประสงค์ที่จังหวัด ประการแรกกรมเองก็หาครูที่จะส่งไปให้ได้ยากเย็น ประการหลังครูส่วนมากก็ไม่อยาก

ไปรับราชการต่างจังหวัด ทั้งด้วยเหตุผลหลายประการ ไม่มีผู้สมัคร
 ก็เลยไม่ทราบว่าจะทำอย่างไร แต่ท่านมีวิธีการแก้ปัญหาอย่างวิเศษ สม
 กับบรรดาคักกัที่^๕ได้รับพระราชทานที่เดียว ในเรื่องครูขาดเขียน ท่านได้
 ให้ทางอำเภอคัดเลือกครูโรงเรียนต่าง ๆ ที่มีหัวในทางนี้^๖ เพื่อมาอบรม
 ที่จังหวัด เป็นระยะเวลา ๓-๔ เดือน แต่โรงเรียนนั้น ๆ ต้องประชุม
 ครูกัน ที่ประชุมต้องตกลงให้มาเรียนได้ โดยผู้ที่อยู่ต้องยินดีสอนแทน
 ทางจังหวัดใช้ครูโรงเรียนประจำจังหวัดเป็นผู้สอน เมื่อหมดระยะแล้ว
 ก็กลับไปเป็นครูโรงเรียนเดิม ด้วยวิธีนี้ทำให้โรงเรียนต่าง ๆ มีครูขาดเขียน
 ใช้หัวถึง และครูที่ได้อบรมไปก็มีความรู้ มีช่องทางสอบวิชาครูขาดเขียน
 โทได้ มีครูหลายคนที่สามารถสอบเลื่อนเป็นครูขาดเขียนโทได้

ในเรื่องครูพลศึกษา ท่านยอมให้ทางอำเภอคัดเลือกครูที่มีหัวใน
 ทางนั้นเช่นกัน เพื่อไปสอบเข้าเรียนฝึกหัดครูพลศึกษา ที่กรมพลศึกษา
 ทั้งนี้ต้องได้รับความเห็นชอบจากทางที่ประชุมทางโรงเรียนเช่นเดียวกับครู
 ขาดเขียน เมื่อใครสอบเข้าเรียนในโรงเรียนฝึกหัดครูพลศึกษาได้ ก็
 อนุญาตให้เรียนได้ ยิ่งคงถือว่า เป็นครูประจำบาลและรับเงินเดือนครู
 ประจำบาลตามเดิม เมื่อเรียนสำเร็จแล้ว ก็ให้กลับไปเป็นครูที่จังหวัด
 สุพรรณบุรี มีกำหนดใช้หนี้เช่นเดียวกับผู้ที่ได้รับทุนรัฐบาลไปเรียนต่อ
 ยังมีมหาวิทยาลัยในประเทศหรือต่างประเทศ ต่างกันก็แต่ว่า นี่เป็นทางจังหวัด
 จัดการเองเท่านั้น วิธีนี้ทำให้ทางจังหวัดสุพรรณบุรี มีครูพลศึกษาพอเพียง
 ที่เดียว ทำให้ได้ประโยชน์ทั้งทางราชการ และส่วนตัวครูผู้^๗นั้น ๆ เอง

ก็ได้เลื่อนทางวิทยฐานะและตำแหน่งหน้าที่ ในเวลาเดียวกันก็ยอมใ
ครุบางคนที่ต้องการศึกษาต่อที่โรงเรียนเพาะช่าง เข้าศึกษาต่อได้ โดย
กฎเกณฑ์อย่างเดียวกับที่อนุญาตครูมาเรียนวิชาพลศึกษา แต่วิชาดึกเขีย
นมาเรียนกันไม่มากนัก

ภาพเขียนรูปของท่านที่ตั้งไว้ข้างศพเมื่อสวดอภิธรรมหน้าศพ และ
เมรุนั้น เป็นภาพเขียนของนักเรียน โรงเรียน ประจำอำเภอ บางปลา
ฆวนาตชนมรณัมปีที่ ๓ (เท่าชั้นประถมศึกษาปีที่ ๗ ปัจจุบัน) ท่านนั้น ที่เอ
ภาพนั้นไปตั้ง ก็เนื่องด้วยท่านภูมิใจในผลงานที่ท่านส่งเสริมมา ภาพนั้น
ผู้ที่ได้ไปร่วมงานศพอาจไม่ได้สังเกต ผู้ที่เห็นก็คงนึกว่าเป็นฝีมือของคร
วาคเขียนหรือจิตรกรอาชีพ ที่แท้ก็คือฝีมือของเด็กนักเรียนอายุ ๑๒-๑๓
ขวบเท่านั้น

ความคิดเห็นของท่านนั้น บางครั้งก็ไม่ตรงกับของผู้เชี่ยวชาญของ
กระทรวงศึกษาธิการ เช่น เรื่องการทำเรือนเพาะชำตามโรงเรียน และแบบ
สอนอ่านภาษาไทยเล่มแรก การสร้างเรือนเพาะชำตามโรงเรียน ประถม
ศึกษาหรือมัธยมศึกษา ผู้เชี่ยวชาญเอาไม่จริงไม่ตี่ๆ มาสร้าง ทำกันเป็น
อย่างดี หลังหนึ่งๆ ลงทุนหลายพันบาท ท่านบ่นว่า เรือนเพาะชำ
สร้างขึ้นก็เพื่อทางโรงเรียนจะได้เพาะชำต้นไม้ต่าง ๆ เพื่อประโยชน์ในการ
สอนนักเรียน ในวิชาพฤกษศาสตร์เกษตรกรรม เช่น การขยายพันธุ์พืช
การที่ให้นักเรียนได้เห็นพืชพันธุ์ไม่จริง ๆ เพื่อช่วยรัฐบาลในการเผยแพร่
พืชพันธุ์ บางอย่างให้แก่ประชาชน เนื่องด้วยการพัฒนาประเทศนั้น เรื่อง

เร้าเรื่อนเพราะชำระราคาแพงๆ นั่นท่านว่า ทำเช่นนั้น ชาวบ้านมาเห็นเข้า
ซาก็ท้อใจหมด เพราะลงทุนมากนัก ควรจะหาไม้ราคาถูกลงๆ ไม้พื้นเมือง
มาทำ เช่น ไม้ไผ่ก็ได้ ทำให้ชาวบ้านและนักเรียนดู เขาจะเห็นว่า เรือน
พระท่านทำได้ง่าย ไม่เปลืองเงินเลย เขาจะได้จำอย่างไปทำ

เรื่องแบบสอนอ่านภาษาไทยเล่มแรกนั้น พิมพ์กันมาหลายสิบหน้า
เด็กนักเรียนส่วนมากก็อ่านหน้าแรกๆ เป็นเวลานาน ส่วนมากแผ่นแรก
หลุดขาดไป ก็ต้องซื้อใหม่ เมื่อซื้อใหม่ ก็ต้องซื้อทั้งเล่ม เปลืองเงิน
โดยใช้เหตุ ท่านเคยเสนอต่อที่ประชุมที่กระทรวงในเรื่องนี้ และขอให้
พิมพ์หน้าแรกๆ ด้วยกระดาษดีๆ เพียงแผ่นเดียว (๒ หน้า) หรือเป็น
๒ แผ่น (๒ ขา) เช่นกระดาษฟูลสแก๊ป เมื่ออ่านได้แล้วจึงค่อยไปซื้อ
เป็นเล่มๆ ต่อไป แต่จนบัดนี้ทางกรมวิชาการก็ยังไม่ได้ทำ คงเป็นด้วยมี
อุปสรรคบางอย่าง หรือข้อคิดเห็นนี้อาจไม่เหมาะสม

ในเรื่องลายมือของนักเรียนสมัยนี้ไม่ดี ท่านบอกว่าควรจะโทษครู
มากกว่า ถ้าครูลายมือดี มีวิธีสอนดีแล้ว ลายมือเด็กนักเรียนจะดีไปเอง
ศิษย์ของท่านทุกๆ รุ่น ลายมือดีเหมือนท่านทั้งนั้น ไม่ใช่ว่านักเรียนชั้น
สูงแล้ว แก่ไขลายมือไม่ได้ ท่านสอนชั้นมัธยมปีที่ ๕-๖ ท่านก็แก่ไข
ลายมือของนักเรียนได้แทบทั้งห้อง จะไปอ้างว่า "ไม้อ่อนค้ำง่าย ไม้แก่
ค้ำยาก" นั้น ไม่ถูกแน่

วิธีฝึกหัดลายมือนักเรียนชั้นแรกเรียนนั้น ท่านเคยทดลองสอนบุตร
ชายตามแนวความคิดของท่าน กล่าวคือ ใช้กระดาษชนวนที่เส้นบรรทัด

แล้วท่านเขียนตัวหนังสือด้วยปลายตาปูเหล็ก ฝนปลายให้แหลมเป็นรอยฝัง กระดาษชานวนเลย แล้วให้บุตรชายเขียนไปตามรอยนั้น ปรากฏว่า ได้ผลลัพธ์ บุตรชายของท่านลายมือดี ท่านจึงนำวิธีนี้สอนบุตรคนอื่น ๆ และแนะนำตามโรงเรียนในจังหวัดที่อยู่ในสังกัดของท่าน สมัยนี้เลิกใช้กระดาษชานวนกันแล้ว ท่านแนะนำว่า ก็เครื่องอัดสำเนาอันนี้แหละวิเศษนัก ครูควรตีเส้นลงในกระดาษ ไซ้แล้วครูเขียนอักษรเป็นจุด ๆ ไว้ แล้วให้เด็กเขียนทับไปตามจุด แต่ควรแนะนำให้เด็กทราบว่า เริ่มจากไหน ไปไหนก่อน ให้ถูกแบบการเขียนหนังสือไทย ครูใช้กระดาษให้เป็น จะช่วยการสอนของครูได้มาก

เมื่อท่านเป็นผู้ตรวจราชการกระทรวงแล้ว ทางราชการสำนักปลัดกระทรวงศึกษาธิการ เรียกข้าราชการในสังกัดไปสอบคัดเลือกวิชาภาษาอังกฤษ เพื่อไปทำงานในต่างประเทศ ท่านไม่ยอมไปเพราะว่า ร่างกายไม่สมบูรณ์ แต่ก็ไปสอบ เพื่อให้ผู้บังคับบัญชาทราบว่า ยังมีความรู้อยู่บ้าง ผลสุดท้ายท่านสอบได้ ได้ที่ต้น ๆ จำไม่ได้ว่าได้ที่เท่าไร คนที่ได้ที่ดีกว่าท่านนั้น คือคนที่เคยไปศึกษาต่อยังต่างประเทศมาแล้วคนละหลาย ๆ ปี เมื่อสอบได้แล้ว ก็ไปรับการอบรมภาษาอังกฤษ ที่สถานสอนภาษา เอ. ยู. เอ. เมื่อผ่านการอบรมแล้ว ท่านไม่ไ้ไป ด้วยเหตุที่แพทย์ตรวจโรคแล้ว แนะนำว่าไม่ควรไป

เมื่อท่านออกจากราชการแล้ว ยังสนใจวิชาการต่างๆ อยู่ เช่น ภาษาอังกฤษ ท่านเอาตำราของกระทรวงศึกษาธิการมาอ่านดู เพื่อศึกษา

วิธีการสอนสมัยปัจจุบัน คราวหนึ่งท่านเห็นว่าในตำราเล่มหนึ่งน่าจะไม่มี
ถูกต้อง จึงเขียนจดหมายชี้แจงไปยังปลัดกระทรวงศึกษาธิการในขณะนั้น
คือ นายอภัย จันทวิมล ท่าน^๕ชื่อหนังสือภาษาอังกฤษที่ว่าด้วยความรู้
วิ^๖ ๆ ไป ความรู้ในทางวิทยาศาสตร์มาให้บุตรของท่านอ่านเป็นประจำ
ภาษาไทยท่านก็ชอบอ่านหนังสือประเภทร้อยกรอง เช่น โคลงโลกนิติ
เลราชำฉันทน์ มัทนะพาธา มหาชาติคำฉันท์ ของกรมหมื่นวิจิตรวรรณ-
ริชา ฯลฯ เมื่อร่างกายยังเป็นปกติอยู่ ท่านชอบอ่านร้อยกรองเป็นทำนอง
เอกว่า เพลินดีและทำให้ใจสบาย เป็นการพักผ่อนไปในตัว

ในด้านครูอาจารย์ทั้งทางโลกทางธรรม ท่านเป็นผู้มีความกตัญญู
ต่อบุคคลที่เป็นอย่างดียิ่ง เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๑๑ ผู้เขียนไปหา
พระเทพเจติยาจารย์ เจ้าอาวาสวัดเสนาหา จังหวัดนครปฐม อนุศาสนา-
จารย์ของชุมชนพิเศษครุณกิจ และได้เรียนให้ทราบว่ พี่ชายของผู้เขียน
ร่างกายไม่สมบูรณ์ อยากจะไปเยี่ยมท่าน ก็ไปไม่ไหว ท่านเจ้าคุณตามถึง
อยู่ในกรุงเทพฯ ของพี่ เพื่อจะได้มาเยี่ยม พอผู้เขียนกลับมาเล่าให้ท่าน
ฟังว่า ท่านเจ้าคุณจะมาเยี่ยม ท่านบอกว่าให้ผู้ใหญ่มาเยี่ยมไม่ได้ ผิด
ประเพณี ต่อมาท่านก็ได้ไปเยี่ยมอาจารย์ของท่าน ทั้ง ๆ ที่ท่านก็เดินไม่
คร^๗ไหว ส่วนพระราชธรรมมาภรณ์ (หลวงพ่อกเงิน) วัดคอนยายหอมนั้น
ท่านว่าจะไปเยี่ยมแต่ก็ไม่ได้ไป ท่านบ่นอยู่จนก่อนจะถึงแก่กรรม เมื่อ
สัก ๆ ท่านเคยบวชเณร หลวงพ่อกเงินเป็นอนุ^๘ชฌาย์ และหลวงพ่อกเงิน
ายเป็นครูสอนภาษาไทยเบื้องต้นให้ท่าน ตอนที่ท่านเป็นศิษย์วัดคอน
ยายหอม

ในตำแหน่งครอบครัว ท่านก็เป็นลูกที่ดี ประนียบดีพอและแม่เท่าที่ดู
 จะทำได้ครบจนชีวิตหาไม่ ท่านเป็นพี่ที่ดีของน้อง อบรมสั่งสอนน้อง
 ห่วงใยน้อง แม่จนกระทั่งจะเข้าห้องสอบเป็นข้าราชการพลเรือนชั้นเอ
 ด้วยกัน ก็ยังหันมาแนะนำ ท่านเป็นสามีที่ดีของภรรยา เป็นพ่อที่ดีของ
 ลูก งานในบ้านยกให้เป็นหน้าที่ของภรรยา ท่านเป็นเพียงที่ปรึกษา ยกย่อง
 ภรรยาของท่าน ชมเชยภรรยาให้ลูกๆ ฟังเสมอว่า ครอบครัวของท่านดำรง
 อยู่ด้วยความผาสุกนั้น เป็นเพราะภรรยาของท่านฉลาดในการดำเนินกิจการ
 แม่บ้าน รู้จักใช้ทรัพย์สินอย่างประหยัดจากเงินเดือนของท่านที่ได้รับไม่มากนัก
 เพราะท่านไม่ได้หารายได้จากทางอื่น ไม่ได้ใช้อำนาจหน้าที่หาผลประโยชน์
 มาสู่ตน ในค่านับดูท่านได้พยายามอบรมเป็นอย่างดี ได้ปฏิบัติตนไป
 เป็นตัวอย่างที่ดีแก่บุตร เพื่อบุตรจะได้ปฏิบัติตาม ตลอดชีวิตของท่าน
 ไม่เคยดื่มสุราเมามาย เอะอะอาละวาด ส่งเสียงอื้อฉาว และไม่ใช้จ่าย
 สรุ่ยสร้อยเลย ท่านเป็นคนละเอียดรอบคอบบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ ไว้กันลืม
 ตลอดเวลา ก่อนจะถึงแก่กรรมท่านก็ได้เขียนชี้แจงเรื่องการจัดการทรัพย์สิน
 และจัดการศพของท่านไว้โดยละเอียด ไม่ลำบากแก่ผู้อยู่ในภายหลัง

เมื่อออกจากราชการแล้ว ก็พักอยู่ที่บ้านสุพรรณบุรีบ้าง บ้าน
 เทเวศร์บ้าง ตอนสุดท้ายพักที่บ้านเทเวศร์ เพื่อให้ใกล้หมอ เมื่อวันที่ ๑๐
 สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๑ ท่านรู้สึกไม่สบายมาก ลูกๆ ต้องนำส่งโรงพยาบาล
 พระบิณเกล้าฯ พอไปอยู่ที่โรงพยาบาลได้ไม่กี่วันอาการดีขึ้น ร่างกาย
 สมบูรณ์กว่าอยู่ที่บ้านมาก เนื่องจากได้รับประทานอาหารเป็นเวลาและ

ในคุณประโยชน์แก่ร่างกาย เช้าวันศุกร์ที่ ๒๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๑
 นรู้สึกร่างกายสมบูรณ์ดีกว่าอยู่บ้านมาก จึงบอกภรรยาของท่านให้ไป
 พรณบุรี ไปเอาไม้เท้ามา จะได้หัดเดิน จะได้เดินไปไหนมาไหนได้
 ลังจากนั้นไม่นาน ท่านก็ปรารถนากว่า ทำไมตอนหลังๆ นี้ จึงฟังเสียงน้ำ
 ระปาไหลไม่ได้ แม้แต่เปิดชักโครก ก็ต้องให้ลูกๆ ชัก เมื่อท่านยังดีๆ อยู่
 ระเส้นไหลเขียว ท่านก็มองดูไม่ได้ บอกว่า มันเสียวเข้าหัวใจ หัวใจจะ
 ยุคเอาที่เขียว ท่านยังปรารถนาคือว่า วันนั้น(ศุกร์ที่๒๓สิงหาคม๒๕๑๑)
 ารกายสมบูรณ์ดีมาก ต้องเอาชนะน้ำให้ได้ เรื่องอะไรจะไปแพ้เสียงน้ำ
 ่งเข้าห้องน้ำ ลองเปิดน้ำ ฟังดูสายน้ำและฟังเสียง ประเดี๋ยวเดียวก็ต้อง
 อกจากห้องน้ำ ใหญ่ไปปิดก๊อก บอกว่ามันเสียวเข้าหัวใจ หัวใจจะหยุด
 ้ได้ ออกมานั่งได้สักครู่ ก็ลองเข้าไปสูกับน้ำอีก คราวนี้ฟังได้นิดเดียว
 ้อออกมา ใหญ่ไปปิดก๊อก ชนนอนหมดแรง อาการทรุดลงเรื่อยๆ พอถึง
 ันเสาร์ที่ ๒๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๑ เวลา ๒๐.๒๕ น. ก็สิ้นใจด้วย
 วมสงบ ก่อนจจะสิ้นใจเล็กน้อยท่านได้เลื่อนมือมาประสานกัน ทำท่าเข้า
 สมาธิแบบพ่อของท่าน เพราะท่านเคยปรารถนากับลูกๆ เสมอว่า เวลาจะตาย
 อยตายตามแบบพ่อ คือเข้าสมาธิแล้วตายไปด้วยความสงบ ท่านก็ปฏิบัติ
 ได้ดังความปรารถนา

ขุนวิเศษครุณกิจ ได้รับพระราชทานยศเป็นรองอำมาตย์ตรี เมื่อ
 วันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๐ และเป็นขุนวิเศษครุณกิจ ศักดินา ๕๐๐
 มีเมื่อวันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๓ ส่วนเครื่องราชอิสริยาภรณ์ก่อน
 ออกจากราชการได้รับพระราชทานเหรียญฉลองพระนคร เมื่อวันที่ ๒๐

เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๕ จตุรตถารักษ์ข้างเผือก เมื่อวันที่ ๒๐ กันยายน
 พ.ศ. ๒๔๘๔ เจริญจักรพรรดิมาลา เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๒
 เจริญบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ ๙ เมื่อวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๓
 และตรีตถารักษ์มังกฎไทย เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๕

คุณวิเศษครุณกิจได้สมรสกับนางสาวทองเจือ สดลันนันทน์ เมื่อ
 พ.ศ. ๒๔๗๓ ที่จังหวัดสุพรรณบุรี มีบุตรธิดารวม ๗ คน คือ

๑. นายจรงค์ ปรีชานนท์ Ph. D. อาจารย์เอกในคณะวนศาสตร์
 มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

๒. เด็กชายเรืองจิตต์ ปรีชานนท์ ถึงแก่กรรมเมื่ออายุได้ขวบครึ่ง

๓. นางชูศรี บุญญาสัย กศ.บ. ครูโท โรงเรียนสตรีโชติเวช

๔. นางนิรมล นิธยาน กศ.บ. ครูโท โรงเรียนวัดเขมาภิรตาราม

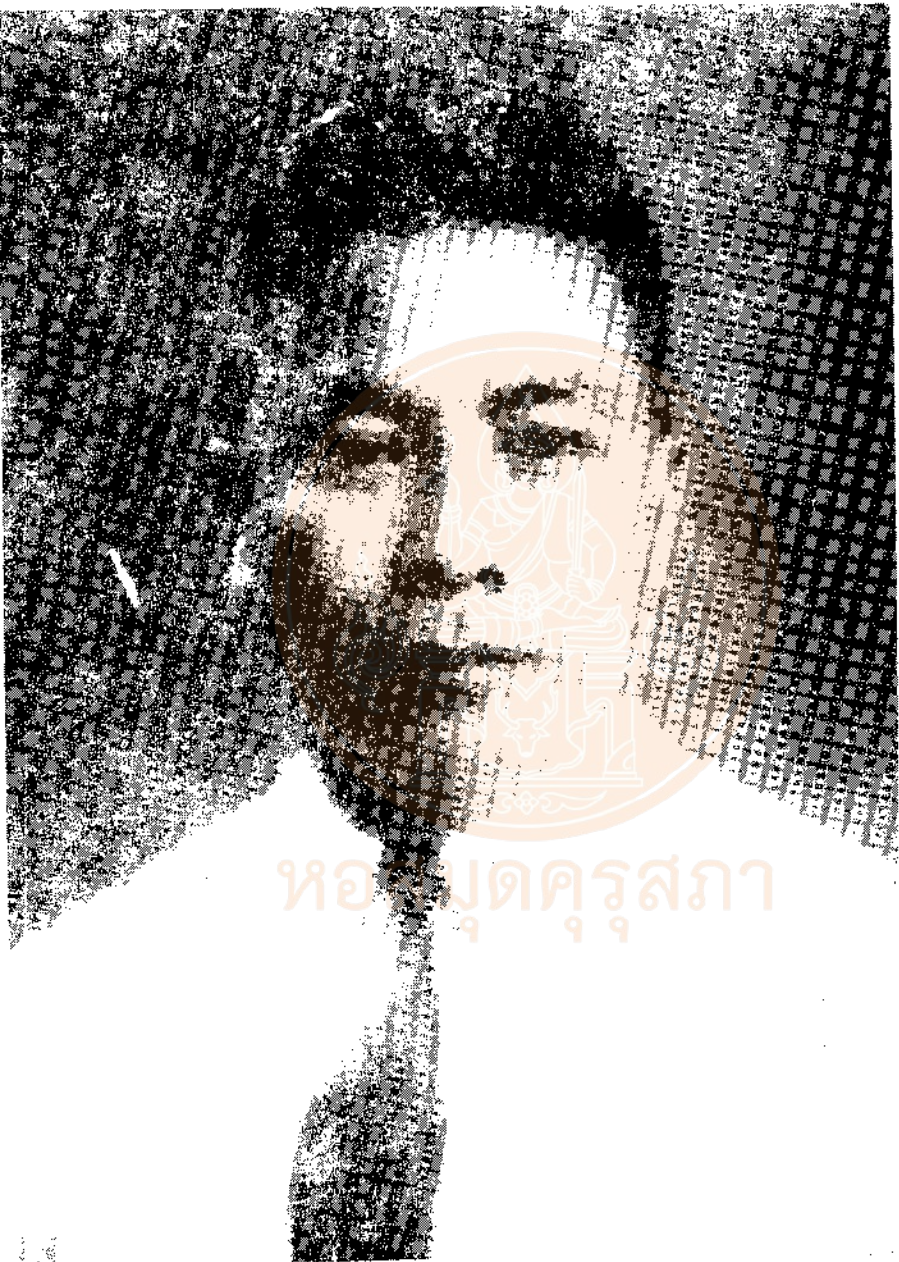
๕. นางสาวจงกลณี ปรีชานนท์ กศ.บ. ครูโท โรงเรียนวัดรวก

บางบำหรุ

๖. นายอภิวัฒน์ ปรีชานนท์ พ.บ. แพทย์ประจำบ้าน โรงพยาบาล
 รามาริบัติ

๗. นายสุรวุฒิ ปรีชานนท์ นักศึกษาแพทย์ปีที่ ๒ โรงพยาบาล
 รามาริบัติ

เจษฎ์ ปรีชานนท์

หอสมุดคุรุสภา

๘
นายเล็ก สมุทรประภุด

นายเล็ก สมุทธะประภุต

พ.ศ. ๒๕๔๘-๒๕๑๐

สุ คือ ฟังให้สรรพสติบจิต

จิ คือ คือคิดให้ซึ่งซึ่งคำสอน

ปู คือ ถามสั่งสงฆ์ให้แน่นอน

ติ ขิตสอนเขียนจดกำหนดจำ

คำประพันธ์ดังกล่าวนี้ครุเล็ก ได้ให้ลูกศิษย์ทุกคนท่องให้ขึ้นใจ
ครุเล็ก สมุทธะประภุต เกิดที่บ้านตำบลบางแก้ว อำเภอบางแก้ว
จังหวัดอ่างทอง เป็นบุตรคนสุดท้องของนายกลีบ และนางเขียว สมุท-
ระประภุต ถือกำเนิดเมื่อวันที่ ๒๕ เมษายน ๒๕๔๘ บิดะแสง มีพี่น้อง
ทั้งหมด ๕ คนด้วยกันคือ

๑. นางสาวแฉ่ม สมุทธะประภุต
๒. หลวงประคองวิชาสมาณ (ถึงแก่กรรม)
๓. นางสาวเกา สนธินาค
๔. นายสิงห์โต รัตนกสิกร
๕. นายเล็ก สมุทธะประภุต

ครุเล็ก ได้สมรสกับนางสาวสงวน พนมวัน ณ อยุธยา เมื่อวันที่
มีนาคม ๒๕๗๒ มีบุตรชายด้วยกัน ๒ คน คือ

๑. นายสุรลักษณ์ สมุทรประภุท บัจจุบันรับราชการเป็นอาจารย์
คณะเกษตรศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

๒. นายสุรเลิศ สมุทรประภุท บัจจุบันทำงานที่บริษัทกระเบื้อง
กระต่ายไทย จำกัด ในตำแหน่งหัวหน้างานอาวุโส

นอกจากนี้ครูเล็กยังมีบุตรชายอีกคนหนึ่งเกิดกับนางบุญเอื้อ คือ
นายอนุกุล สมุทรประภุท ขณะกำลังศึกษาอยู่

ในปฐมวัย ครูเล็กได้เริ่มการศึกษาที่โรงเรียนวัดสนามชัย จังหวัด
อ่างทอง ตั้งแต่ชั้นประถมปีที่ ๑, ๒ และ ๓ แล้วจึงไปเรียนต่อชั้นมัธ
ยปีที่ ๑, ๒ และ ๓ ที่โรงเรียนประจำจังหวัด

เมื่อสอบได้ชั้นมัธยมปีที่ ๓ แล้ว จึงเข้ามาเรียนต่อที่กรุงเทพฯ โด
เข้าเรียนชั้นมัธยมปีที่ ๔ ที่โรงเรียนโสตศึกษาโมสร (วัดระฆัง) ธนบุรี
เมื่อสอบได้ชั้นมัธยมปีที่ ๔ แล้ว จึงย้ายมาเรียนที่โรงเรียนมัธยมวัด
เทพศิรินทร์ในชั้นมัธยมปีที่ ๕ และจากนั้นได้ย้ายมาเรียนที่โรงเรียนสวน
กุหลาบวิทยาลัยในชั้นมัธยมปีที่ ๖ จนกระทั่งจบมัธยมปีที่ ๘ เมื่อ
พ.ศ. ๒๔๖๔ ขณะนั้นอายุเพิ่งได้ ๑๗ ปีเท่านั้น หลวงประคองวิชาสมาณ
ผู้เป็นพี่ชายเห็นว่าอายุน้อยอยู่จึงให้เรียนมัธยมปีที่ ๘ ซ้ำอีกหนึ่งปีใน
พ.ศ. ๒๔๖๕ เพื่อหวังที่จะสอบให้ได้ที่ศึกษา เพราะเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔
ครูเล็กสอบได้ที่ ๒๕ ในจำนวนนักเรียนที่สอบได้ ๗๗ คน ทั่วประเทศ
และในปี ๒๔๖๕ สอบได้ที่ ๑๕ ในจำนวนนักเรียนที่สอบได้ทั้งหมด

ครูเล็กรับราชการเป็นครูที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย แห่งเดียว
ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๖ เรื่อยมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๘๗ เมื่อเริ่มเป็นครูใหม่ๆ

ใน ขณะนั้น อาจารย์ ชัตตัน เป็นอาจารย์ใหญ่ อาจารย์ ชัตตัน ได้มอบ
 วามไว้วางใจอย่างสูงให้ครูเล็กซึ่งขณะนั้นอายุเพิ่ง ๑๘ ปี สอนในชั้น
 มัธยมปีที่ ๗ นับว่าเป็นเกียรติอย่างสูง มีพวกสอบมัธยมปีที่ ๘ พ.ศ.
 ๒๔๖๔ อยู่ ๒-๓ คน เท่านั้นที่อาจารย์ ชัตตัน มอบให้สอน ม. ๗ ข
 นอกนั้น ม. ๗ อื่นๆ เป็นครูกลับจากต่างประเทศ ครูเล็กต้องพยายาม
 ละเรียนเพิ่มเติมเองโดยเฉพาะคณิตศาสตร์และภาษาอังกฤษมิฉะนั้นจะสอน
 นักเรียนเข้าใจได้ไม่ดี เพราะในขณะนั้นตำราต่าง ๆ เป็นภาษาอังกฤษ
 ภาษาอังกฤษ Algebra, Geometry, Arithmetic & Trigonometry ครูจะอธิบาย
 เป็นภาษาไทยก็ได้ แต่เวลาทำแบบฝึกหัดต้องทำเป็นอังกฤษตลอด เพราะ
 เวลาสอบมัธยมปีที่ ๗ ต้องเตรียมนักเรียนของตนให้คุ้นกับภาษาอังกฤษ
 เพราะเวลานั้น เวลาสอบมัธยมปีที่ ๘ ทุกอย่างทำเป็นภาษาอังกฤษ นอก
 จากภาษาไทย จรรยา (ศีลธรรม)

อีกอย่างหนึ่งนักเรียนที่สอบมัธยมปีที่ ๗ ได้ดี จะไต่ขึ้นไปเรียนชั้น
 มัธยมปีที่ ๘ ก ซึ่งมีโชคก็มากเพราะครูประจำชั้นเป็นชาวต่างประเทศ
 (โดยมากชาวอังกฤษ) ฉะนั้นนักเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย (โดยเฉพาะ
 ชั้นมัธยมปีที่ ๘ ก) จึงสอบได้ที่ ๑ หรือที่ ๒ มาก และแข่งกับโรงเรียน
 ทพศิริรินทร์ ผู้ที่สอบได้ที่ ๑ และที่ ๒ จะได้รับทุนเล่าเรียนหลวง
 King's Scholarship ไปเรียนต่อต่างประเทศและเข้ามหาวิทยาลัยได้เลย
 เพราะมีความรู้ดี ศิษย์คนหนึ่งที่ครูเล็กภูมิใจมาก คือ นายแพทย์สมาน
 มันทวารณ์ ที่ผ่าน ม.๗ ของครูเล็กไปแล้วได้ King's Scholarship

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๗๙ ได้มีการประกาศใช้แผนการศึกษาชาติ ซึ่งยุบเล็
 ชั้นมัธยมปีที่ ๗ และ ๘ ตามโรงเรียนต่างๆ ทั้งหมด ครูเล็กก็ได้เปลี่ยน
 มาสอนชั้นมัธยมปีที่ ๖ ซึ่งเป็นชั้นสูงสุดในขณะนั้นเรื่อยมา จนกระทั่งปี
 ปี ๒๕๘๗ จึงได้ลาออกจากราชการ มาประกอบอาชีพส่วนตัวโดยยึดอาชีพ
 ครูฝึกเช่นเคย ก็ออกมาเป็นครูสอนภาษาไทยให้แก่ชาวต่างประเทศและ
 ได้ดำเนินอาชีพจนกระทั่งถึงวาระสุดท้ายแห่งชีวิต

ต่อไปนี้จะขอนำจดหมายของครูเล็ก สมุหระประภุต ฉบับสุดท้ายว่
 บิดามารดา จะต้องคิดถึงบุตรมากกว่าคนอื่น ครูเล็กเรียกบุตรคนโตว่
 สม คนเล็กว่ นิค

จดหมายฉบับสุดท้าย

วันที่ ๓๑ กรกฎาคม ๒๕๐๙

สมและนิค ลูกรัก

พ่ออยากจะเล่าให้ลูกฟังว่าทำไมพ่อจึงได้เจ็บป่วยมากมาย จนแทบเอ
 ตัวไม่รอดถึงเพียงนี้ความจริงเวลานพ่อสบายขึ้นมากแล้ว แต่หมอบอกว่
 อยากให้ฉีดยาอีกหน่อยให้หายจนเร็วร้อย ซึ่งเป็นความกรุณาปรานีและ
 ความหวังดีของหมอมาก เพราะพ่อเคยบอกหมอว่จะไม่ขอกลับบ้านจนกว่
 หมอจะอนุญาต

ในระยะ ๔-๕ ปีนี้ พ่อทำงานมากมายเกินสังขารและวัย ตั้งแต่
 แต่ ๖ โมงเช้า กว่จะกลับบ้านก็ราว ๒ ทุ่มครึ่ง บางวันก็มีเวลาพักผ่อน
 บ้าง บางวันก็ไม่ได้พักผ่อน เวลาตื่น ๖ โมงเช้า บางวันรู้สึกว่ยังไม่
 หายเหนื่อย เพราะกว่จะกินข้าวเย็นเสร็จก็ ๓ ทุ่มครึ่ง เข้านอน ๔ ทุ่ม

บางทีกว่าจะหลับก็ ๒ ยาม-๒ ยามกว่า บางคืนนอนไม่ถึง ๖ ชั่วโมง
 อย่างนี้มาหลายปี

การที่พ่อต้องทำเช่นนี้เพราะพ่อซื่อสัตย์ต่องาน และอยากทำให้ดี
 หมั่นขอสืบ และพ่อก็คิดว่าพ่อทำสำเร็จ เพราะพ่อไม่เคยแจ้งความหรือ
 ประกาศหานักเรียนเลย ฝรั่งเขาแนะนำกันต่อ ๆ ไปแม้ในที่สุดจนถึงทุก
 วิชาที่พ่อมีบุตรเรียนภาษาไทยอยู่ถึงสองคนซึ่งพอใจในการสอนของพ่อมาก
 ฝรั่งเขาแนะนำกันต่อ ๆ ไปเช่นนี้ พ่อต้องพยายาม สอนให้ดี เป็นที่พอใจ
 ของทุกคน ๆ เช่นนี้แหละ พ่อจึงมีนักเรียนมาก จนบางทีต้องให้เขารอจน
 ว่าพ่อจะมีเวลา คือฝรั่งตามห้างเขาเรียนอย่างน้อย ๑ ปี แล้วสอบไล่
 British Chamber of Commerce หอการค้าอังกฤษเขาเป็นผู้จัดสอบแล้ว
 ให้ Certificate บางคนต้องการสอบปีที่ ๒ ด้วย เขามีการสอบ ๒ ปี
 ขึ้นอย่างสูง

การที่ฝรั่งเขาแนะนำกันต่อ ๆ เช่นนี้ พ่อไม่อยากจะปฏิเสธเพราะกลัวจะ
 เสียลูกค้า ความจริงพ่อก็หาสตรงก็ได้มาก ลูกก็รู้แล้วว่าฐานะของเราเป็น
 อย่างไร พ่อจึงพยายามไม่ยอมให้น้อยหน้าเพื่อนฝูงคนใด พ่อคิดว่าพ่อก็
 ทำสำเร็จอีกเหมือนกันแต่พ่อเผลอตัวหรือจะเรียกว่าประมาทเกินไป ไม่นึก
 ร่างกายที่ตรากตรำมากเกินไป พ่อก็ระวังตัวอยู่ เป็นอะไรนิดหน่อยก็
 ไปหาหมอ การเหนื่อยหอบเคยเป็นเหมือนกัน แต่ ๒-๓ วันก็หายไป
 ฝรั่งแรกไม่ระแวงถึงหัวใจเพราะ พ่อเคยอ้วนมากครั้งหนึ่งเคยไปหาหมอ
 ฆาต คือดุหัวใจและปอด เมื่อปี ๒๕๐๔ ก็ไม่ปรากฏว่ามีอะไร คราวนี้

พอรู้สึกเหนื่อยหอบมาตั้งแต่ปีใหม่คือ มกราคม ๒๕๐๕ ก็คิดว่าเกี่ยวกับหัวใจอีก จึงไปเช็คหัวใจ เมื่อปรากฏว่าหัวใจเรียบร้อย หมอจึงส่งไป X-Ray ปอด ปรากฏว่าปอดอักเสบ หมอจึงลงมือรักษาอย่าง T.B. ตามที่ปรากฏใน Film ฉีดยาทุกวัน ตั้งแต่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ถึง ๓ เมษายน (เว้นบางวันที่หมอไม่ไปทำงาน) เป็นจำนวน ๓๕ เข็ม แล้วไปถ่าย X-Ray คุ ซึ่งควรจะดีขึ้นแต่ปรากฏว่าปอดยิ่งฝ้ามมากขึ้น หมอจึงส่งไปหาผู้เชี่ยวชาญทางโรคปอดที่ศิริราช หมอที่ศิริราชก็บอกว่ายังบอกไม่ได้จนกว่าจะพิสูจน์ให้แน่นอน ซึ่งต้องทำที่ละชั้นๆ ตามธรรมดา มี ๓ ชั้น ๑. เจาะที่ไหล่ ๒. เอากล้องใส่ทางปาก ๓. ตัดปอดมาตรวจ การพิสูจน์ชั้นหนึ่งๆ กินเวลานาน หมอพิสูจน์ชั้นแรกก็ไม่ทราบแน่ หมอซึ่งเป็นศิษย์สวนกุหลาบ จึงเห็นว่าถ้าจะพิสูจน์ชั้นที่สอง แล้วยังไม่ทราบแน่ก็ต้องถึงชั้นสุดท้าย (ชั้นที่สองก็ต้องวางยา สลบเหมือนกัน) จึงอยากข้ามไปชั้นสุดท้ายเสียเลยเพื่อเป็นการแน่นอน พอเห็นด้วยกับหมอ จึงตกลง

นี้แหละ ผลแห่งการตรากตรำ ทำงานมากเกินไป แต่ถ้าได้ X-Ray ปอดทุกปีก็คงจะรู้เสียก่อน คงไม่เจ็บป่วยมากมายอย่างนี้

จึงอยากให้ลูกระวังสุขภาพของลูกเสมอ ขอให้เช็คร่างกายเสียทุกปี อย่าประมาทอย่างพ่อ ลูกมีเพื่อนหมอมามากควรเช็คทุกอย่าง ทั้งปอด หัวใจ เบาหวาน และอื่น ๆ ทุกปี

เมื่อพูดถึงฐานะของพ่อ พ่อก็เลยอยากจะเล่าถึงตระกูลเล็กๆ ของ
 ราชให้ลูกๆ ไร่บ้าง ตระกูลของเราเป็นตระกูลยากจน แต่พ่อไม่เคยรู้สึก
 อะไรเลย ไม่เคยรู้สึกลำบากอะไรเลย เพราะไม่เคยคิด เราดำเนินชีวิต
 อย่างเป็นประสาจนๆ อย่างนี้ จนเป็นของธรรมดาไม่เคยเห่อเหิม ไม่เคย
 อิจฉาใคร จึงสบายใจ เพราะเจียมตัวอยู่เสมอและพ่อคิดว่าลูกๆ ก็คง
 เหมือนกับพ่อในเรื่องฐานะและตระกูลของเรา

ปู่ของลูกชื่อ กลีบ และย่าชื่อ เขียว เมื่อพ่อจำความได้ พ่อไม่เห็น
 แม่ของพ่อเลย เพราะท่านตายเสียเมื่อพ่อยังเล็ก ๆ อยู่ พ่อของพ่อ (ปู่ของ
 หนู) ก็ตามเมื่อพ่อเรียนอยู่ ม. ๒ หรือ ม. ๓ ราว พ.ศ. ๒๔๕๘-๕๙
 พ่อจำไม่ได้ ปู่หนุ่มมีพี่ชาย ๒ คน พี่สาว ๑ คน พี่ชายทั้ง ๒ คนของปู่
 ของหนุ่มมีบ้านที่คืนและไร่เนาอยู่ที่ตำบลบ้านอิฐ จังหวัดอ่างทอง ส่วนพี่สาว
 ของปู่ของหนูรวมทั้งปู่ของหนู ไม่มีทรัพย์สินสมบัติอะไรเลย ปลูกแพอยู่
 คนละแพ อาศัยอยู่หน้าวัดสนามไชย อำเภอบางแก้ว เป็นแพใช้ไม้ไผ่
 หนู เรียกว่า แพลูกบวบ ไม้ไผ่ต้องเปลี่ยนภายใน ๒-๓ ปี ฟันและ
 ฝาเป็นไม้ หลังจาก ขอให้หนูใช้ความคิดคำนึงดู (Imagination) ว่า
 แพนั้นจะเป็นแบบอย่างไร การที่อาศัยอยู่หน้าวัดก็เพราะ ไม้ต้องเสียค่า
 เช่า พระท่านเมตตา ปู่ของหนูเป็นพนักงานคุระค้ำน้ำ (พ่อไม่แน่ใจว่าจะ
 เป็นข้าราชการของกรมชลประทานหรือไม่) นานๆ จึงมาเบิกเงินเดือน
 ที่กรุงเทพฯ ๑ บ้ายวัดระค้ำน้ำค้ำค้ำอยู่ที่เสาสะพานหน้าวัดสนามไชย พ่อ

ตั้งถิ่นเรือนหนังสือที่วัดสนามไชยนี้ คือ ป. ๑, ๒ และ ๓ แล้วข้ามฟากไปต่อ ม. ๑, ๒ และ ๓ ที่โรงเรียนประจำจังหวัดอ่างทองซึ่งเป็นศาลาของวัดเหมือนกัน นั่งกับพื้น มีม้ายาวสำหรับเขียนหนังสือ พอสอบได้ ม. ๓ พี่แฉ่มก็ส่งมาเรียน ม. ๔ ที่โรงเรียนโฆสิต (วัดระฆัง) ธนบุรี โดยฝากให้อยู่กับญาติห่าง ๆ คนหนึ่ง ขณะที่เรียนอยู่ ม. ๔ นี้ ตอนเช้าต้องหุงหากินเอง เพราะญาติผู้นั้นเขาไม่มีคนใช้ เมื่อพ่อไปโรงเรียนตอนเช้าเขายังไม่ตื่นนอน กับข้าวที่โปรดของพ่อคือ น้ำพริกเผากับไข่เค็ม ความจริงข้าวร้อน ๆ ปลูกน้ำพริกเผามีไข่เค็มแก้เผ็ดสักหน่อยไม่เลว ตอนเย็นไม่ต้องหุงข้าวแต่ต้องช่วยเขาทำงานจนค่ำ จึงจะมีเวลาทำการ บ้านคูหนังสือ ทำอยู่อย่างนี้ ตลอดไปโดย ไม่ได้นึกถึงความลำบากอะไรเลย เพราะไม่เคยสบาย และประพฤติดตนเป็นนักเรียนตลอดเวลา เรียนหนังสืออย่างเดียวเท่านั้น พี่แฉ่ม และพี่สำเนา เป็นผู้อุปการะส่งเสีย พี่ทั้งสองก็หากินโดยขายของเบ็ดเตล็ดอยู่ที่ตลาดซึ่งไม่ไกลแพ เรียกว่าตลาดแฝงลอย พ่อก็ไม่รู้ว่าพี่สาวทั้งสองมีรายได้เท่าไร พ่อไม่เคยมีธนบัตรในกระเป๋าเลย เวลาไปโรงเรียนญาติก็จ่ายสตางค์ไปวันละ ๓ สตางค์ เท่านั้น

เมื่อพ่อสอบ ม. ๔ ได้ หลวงประคองก็กลับจากต่างประเทศ และเราพี่น้องก็มาอยู่รวมกัน คือ พี่แฉ่ม พี่หลวง ลุงโต และพ่อ ในความอุปการะของพี่หลวง พ่อไปเรียน ม. ๕ ที่เทพศิรินทร์ สิงห์โต เรียน ม. ๖ ที่สวนกุหลาบ เมื่อพ่อสอบ ม. ๕ ได้ ก็ไปสวนกุหลาบจนจบ ม. ๘

ขณะที่พ่อเรียน ม. ๗ ความลำบากก็เกิดขึ้นอีก หลวงประทองย้ายไปอยู่โรงเรียนมหาดเล็กหลวง เชียงใหม่ พ่อและสิงห์โต ต้องไปเช่าห้องแถวเล็ก ๆ อยู่ตามลำพังแต่ก็อยู่ในความอุปการะของพี่หลวง แต่พ่อไม่เคยท้อแท้ ยังคงตั้งหน้าร่ำเรียนโดยไม่มีผู้ปกครอง คุณแลร์รักษาตัวเองจนได้ ม. ๘ เมื่อ ๒๔๖๕ แต่พี่หลวงเห็นว่าอายุยังน้อย (ย่างเข้า ๑๗ เท่านั้น) จึงให้เรียน ม. ๘ ซ้ำอีก ๑ ปี ในปี ๒๔๖๕ หวังจะให้สอบได้ที่ตชช. เมื่อปี ๒๔๖๔ พ่อได้ที่ ๒๕ ใน น.ร. ที่สอบได้ทั้งหมด ๗๗ ทั่วประเทศ แต่ปี ๒๔๖๕ ได้ที่ประมาณ ๑๕ น.ร. ที่สอบทั้งหมดจำไม่ได้

พ่อออกเป็นครูเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๖ เรื่อยมาจน ๒๔๘๗ อาจารย์ซัคตัน ได้มอบความไว้วางใจอย่างสูงให้พ่อสอน ม. ๗ จนกระทรวงศึกษาเปลี่ยน ๗-๘ เป็นเตรียมอุดมอยู่ที่ใกล้กับจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย นับว่าเป็นเกียรติอย่างสูง มีพวกสอบ ม. ๘ ปี ๒๔๖๔ อยู่ ๒-๓ คนเท่านั้นที่อาจารย์ซัคตันมอบให้สอน ม. ๗ ข. นอกนั้น ม. ๗ อื่น ๆ เป็นครูกลับจากต่าง ประเทศ พ่อต้องพยายามและเรียนเพิ่มเติมเอง โดยเฉพาะคณิตศาสตร์และภาษาอังกฤษ มิฉะนั้นจะสอนให้นักเรียนเข้าใจได้ก็ไม่ได้ หนูก็รู้แล้วว่าตำรา—หนังสือเป็นภาษาอังกฤษทั้งนั้น Algebra, Geometry, Arithmetic & Trigonometry ครูจะอธิบายเป็นภาษาไทยก็ได้ แต่เวลาทำแบบฝึกหัดทำเป็นภาษาอังกฤษตลอด เพราะเรา (ครู ม. ๗) เตรียมนักเรียนชั้น ม. ๗ เหล่านั้น ให้คุ้นกับภาษาอังกฤษ เพราะเวลานั้น เวลาสอบ ม. ๘ ทุกอย่างทำเป็นภาษาอังกฤษ นอกจากภาษาไทย จรรยา

(ศีลธรรม) อีกอันหนึ่ง นักเรียนที่สอบ ม. ๗ ได้ดี ขึ้นไปเรียน ม. ๘ ก. ก็มีโชคดีมากเพราะครูประจำชั้นเป็นชาวต่างประเทศ (โดยมากชาวอังกฤษ) ฉะนั้นนักเรียนสวนกุหลาบ (โดยเฉพาะ ม. ๘ ก.) จึงสอบได้ที่ ๑ หรือที่ ๒ มาก และแข่งกับโรงเรียนเทพศิรินทร์ ผู้ที่สอบได้ที่ ๑ และที่ ๒ ได้รับทุนเล่าเรียนหลวง King's Scholarship ไปเรียนต่อต่างประเทศ และเข้ามหาวิทยาลัยได้เลย เพราะมีความรู้ดี พ่อจำได้คนเดียวคือ หมอสมาน มันทาภรณ์ ที่ผ่าน ม. ๗ ของพ่อไปแล้วได้ King's Scholarship ต่อมาเมื่อกระทรวงเปลี่ยนเป็นเตรียมอุดม พ่อก็สอบชั้น ม. ๖ เรื่อยมา พ่อไม่มีปริญญาไม่มีศีกี ป.ม. เพราะไม่ได้สอบวิชาครู พ่อ Disappointed ผิดหวังในชีวิตครู กังพ่อจะเล่าให้ฟังต่อไป

เมื่อพ่อเริ่มเป็นครู พ่อสมัครเป็น “นักเรียนสอน” ครั้งกระนั้น “นักเรียนสอน” นั้นได้เงินเดือน ๓๐ บาทเท่านั้น ไม่ใช่อัตราของครูธรรมดา เป็นอัตราของ “นักเรียนสอน” ซึ่งเมื่อสอนไป ๒-๓ ปี ก็ถูกเลือกไปต่างประเทศ ผู้ที่มีเลือกเนื้อเชื้อไขครู คือ เช่น ลูกครู น้องครู จะมีโอกาสดีกว่า พี่หลวงประกอบเป็นครูในกระทรวงศึกษาธิการ พ่อก็หวังมากกว่าคนอื่น ๒-๓ คน แต่พอจน ถึงโอกาสของพ่อกระทรวงศึกษาก็เลิกการส่ง “นักเรียนสอน” ไปต่างประเทศ หมายความว่าพ่อก็หมดหวัง

แต่ความรักการสอนเป็นที่สุดของพ่อ ๆ จึงสมัครเป็นครูธรรมดาต่อไป แล้วต่อมา ก็ไปสอนภาษาไทยฝรั่ง อาจารย์ชัตตัน เป็นผู้แนะนำ เพราะ

เห็นว่าพ่อมีเงินค่อนข้างน้อย อาจารย์ชัชตน์ ช่วยเหลือ รัก คุณแลศิษย์
 ของท่านอย่างลูกหลาน ช่วยเหลือทุกอย่างที่ท่าน จะทำได้ ม. ๘ ก.
 ปี ๒๔๖๔ เป็นปีสุดท้ายที่ท่านเป็นครูประจำชั้น ท่านจึงรักมากยิ่งขึ้น พ่อเป็น
 น้องของหลวงประคอง ซึ่งเป็นศิษย์ของท่านเหมือนกันท่านยิ่งเอ็นดูมาก
 อาจารย์ชัชตน์ จึงเป็นเสมือนบิดาของพวกเรา ม. ๘ ก. ปี ๒๔๖๔ เรา
 ทุกคนเกิดทุนท่านไว้เหนือสิ่งใดด้วยความกตัญญูคุณเวที เมื่อท่านตายใน
 ประเทศอังกฤษ เราก็ทำพิธีไว้อาลัยอย่างแบบไทยให้อย่างสมเกียรติ ซึ่ง
 ไม่มีศิษย์พวกไหนทำเลย เราทำที่วัดมกุฏกษัตริยาราม ที่—สวัสดิ์ จันทรวง
 ทำบุญให้ท่านเสมอ พวกเราด้วยกันทำบุญให้อาจารย์ชัชตน์และครูอาจารย์
 อื่น ๆ รวมทั้งเพื่อนร่วมปี ๒ ครั้งที่โรงพยาบาลสงฆ์ และรวบรวมเงินตั้ง
 ทุนไว้เก็บดอกผลบำรุงโรงพยาบาลสงฆ์ ทุนนี้เรียกว่า “คณะ ม. ๘ รุ่น
 ปี ๒๔๖๔ รวมทั้งครูอาจารย์และญาติมิตร” ซึ่งเป็นอนุสรณ์ของพวกเรา
 ตลอดไป

พ่อเคยพูดกับลูกว่าความประสงค์ของพ่อในตัวลูกรัก ซึ่งจะทำให้
 พ่อปลื้มใจก็มีอยู่ ๓ อย่างคือ ๑. บวช ๒. แต่งงาน ๓. ไปต่างประเทศ
 เพราะพ่อยังไม่ได้บวช และพ่อเห็นจะไม่มีโอกาสไปต่างประเทศ จึงอยาก
 ให้ลูกรักของพ่อทำแทนพ่อทั้งสองอย่าง สำหรับลูกนิตได้ทำตามความ
 ประสงค์ของพ่อ ๒ อย่างแล้ว (คือ ๑ และ ๒) แต่ข้อ ๓ พ่อยังหวังว่า
 หนุอาจะมีโอกาสบวชภายหน้าใครจะไปรู้ นี่เป็นความเชื่อมั่นของพ่อ แต่
 ถ้าลูกไม่ได้ไปก็อย่า Disappointed

สำหรับลูกสม เรื่องบวช พ่อคือใจที่ลูกรับปาก และการไปต่างประเทศหนูก็มีโอกาส

หนูก็คงจะเข้าใจแล้วว่า การที่ลูกจะทำให้พ่อปลื้มในตัวลูกนั้นเป็นกุศลกรรมที่ลูกควรปฏิบัติ และลูกก็ได้ปฏิบัติได้บางอย่างแล้ว ขอให้ลูกรักทั้งสองของพ่อมีความเจริญก้าวหน้าต่อไปเถิด

สิ่งอื่นที่ลูกทำให้พ่อภูมิใจในตัวลูกก็คือ สำหรับลูกสมเมื่อลูกได้รับปริญญา และสำหรับลูกนิต ลูกแสดงให้เห็นว่า ลูกทำอะไรมีเหตุผล Reasonable มีความคิดเป็นผู้หลักผู้ใหญ่ เป็นที่ไว้วางใจของคนทั่วไป ตลอดจนผู้บังคับบัญชา หนูมีความเมตตากรุณาปรานีต่อผู้ใต้บังคับบัญชา จนเป็นที่รักใคร่นับถือของลูกน้อง ซึ่งโดยมากมีวิญญูติสูงกว่า แต่ความดีของหนูชนะจิตใจผู้อื่นได้อย่างมีเหตุผล หนูเอาใจใส่ต่อการทำงานในหน้าที่ที่ผู้บังคับบัญชาได้มอบหมายให้ หนูนึกถึงผลประโยชน์ของบริษัทเป็นอย่างดี จนหนูได้รับการตอบแทนเป็นที่น่าพึงพอใจ และเป็นที่ถูกใจพ่อมาก สำหรับลูกสมงานแต่งงานคราวนแสดงให้เห็นว่า ลูกเป็นที่รักใคร่และเป็นที่ยอมรับในระหว่างคณะข้าราชการตั้งแต่ผู้สูงสุด คือ ผู้ว่าราชการจังหวัดลงไป และพ่อเชื่อว่าในวงงานของกรมปลัดทั่วก็คงเช่นเดียวกัน

ทั้งนี้ พ่อจึงเชื่อว่า ลูกรักทั้งสองของพ่อ จะเจริญก้าวหน้าในการทำงานต่อไป พ่อทำอะไร พ่อมีเหตุผล และพ่อมีความหมาย แต่พ่อจะไม่อธิบาย พ่อจะให้ลูกคิดถึงเหตุผลและความหมายที่พ่อเขียนมานี้เถิด

เอง พ่อเขียนถึงเฉพาะลูกรักทั้งสองคนของพ่อเท่านั้น ความจริงก็ไม่ใช่
ความลับอะไร ฉะนั้นขอให้ลูกอ่านบททวน แล้วคิดหาเหตุผล และความ
หมายของพ่อแล้วจดจำเอาไว้

จากพ่อ

เล็ก สมุทธะประภุต

๖/๘/๒๕๐๙

ข้อความต่อไปนี้ ขุนวิรุฬห์จรรยา ครูเก่า โรงเรียน สวน กุหลาบ
วิทยาลัย ได้เขียนไว้ว่าลัยและชมเชยครูเล็ก สมุทธะประภุต ไว้ในหนังสือ
อนุสรณ์ ขอคัดมาสักตอนหนึ่ง “ครูเล็ก สมุทธะประภุต กับข้าพเจ้า ได้
คุ้นเคยกันมาหลายสิบปี ครึ่งข้าพเจ้าเป็นครูโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย
จำได้ว่า พ.ศ. ๒๔๖๓ ครูเล็กกำลังเรียนอยู่ชั้น ม. ๗ เป็นนักเรียนคน
หนึ่งที่หน้าตาดี ท่าทางดี ยิ้มเสมอ ไม่เคยเอาเปรียบใคร ใครขอร้องให้
ช่วยเหลือไม่ว่างานหนักหรืองานเบาไม่เคยปฏิเสธเลย ยินดีทำให้ด้วยความ
เต็มใจ จึงเป็นที่รักใคร่ของบรรดาเพื่อนฝูงทั้งหลาย ครั้นต่อมา ครูเล็ก
สอบไล่ได้แล้ว ก็ออกมาเป็นครูทำการสอนที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย
โดยไม่ได้เข้าเรียนต่อที่โรงเรียนไหนอีกเลย สมัยนั้นครูชัคคัน เป็น
อาจารย์ใหญ่ ปกครองเข้มแข็ง เด็ดขาด รักความยุติธรรม ไม่ไว้หน้าใคร
ครูคนใดทำผิด ทำไม่ดี จะถูกคุ้ยทันที ถ้าเป็นนักเรียนทำผิดต้องถูกเขียน

แม้แต่นายบิลลี บุตรของอาจารย์ใหญ่เอง เมื่อทำผิดก็ต้องถูกทำโทษเป็น
 ๒ เท่า ฐานเป็นบุตรอีกด้วย อาจารย์ ชัดทัน ไว้ใจครูเล็กมาก ให้สอนชั้น
 มัธยมปีที่ ๗ ในเวลานั้น ครูที่สอบมัธยมปีที่ ๘ แล้วได้เข้าสอนชั้นมัธยม
 ปีที่ ๗ มีหลายคน เท่าที่จำได้มีครูสนิท สุมาวงศ์ นายชด มหาจันทร์
 และ ม.ล. สนิท ฉัตรกุล ครูเหล่านี้สอนได้ดีเยี่ยม ถ่ายทอดความรู้ได้ดี
 มาก เฉพาะครูเล็ก เป็นครูจนวาระสุดท้าย ข้าพเจ้าขอชมครูเล็กอย่าง
 จริงใจ คือ มีความรู้ดี เฉพาะวิชาคำนวณสอนเป็นภาษาต่างประเทศได้
 อย่างดีเยี่ยม ความประพฤติดี ไม่ชอบการพนัน อบายมุขไม่แคะต้อง
 ทำทางสมเป็นครูยิ้มแย้มแจ่มใส รักศิษย์ เมื่อรู้ว่าศิษย์ตกทุกข์ได้ยากก็
 ช่วยเหลือ รักครอบครัว รักลูก มีจิตวิทยาสูง ใคร ๆ ก็นับถือรักใคร่
 ครูเล็กทงนนี้ คุณธรรมอีกอย่างหนึ่งที่จะลืมเสียมิได้ ก็คือ ความกตัญญู-
 กตเวที ครูเล็กนับถือครู—อาจารย์มาก โดยเฉพาะครูชัดทัน ครูเล็ก
 นับถือประดุจบิดาคนหนึ่ง ในระยะหลัง ๆ นี้ ครูเล็กต้องทำการสอน
 พิเศษมาก แต่ก็ยังปลงตัวมารับใช้นักเรียนรุ่นปี ๒๕๑๔ ทำบุญเลี้ยงพระ
 ที่โรงพยาบาลสงฆ์ อุทิศให้บรรดาครูและเพื่อนฝูงที่ล่วงลับไปแล้ว ใน
 วันเสาร์ต้นเดือนมีนาคมทุก ๆ ปี แต่พอถึงวันที่ ๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๐
 (ซึ่งเป็นวันนัดมารวมกัน) ครูเล็ก พยายามมาจะทำหน้าที่ตามเคย แต่ก็มีมา
 ไม่ได้เสียแล้ว ต้องมอบให้ ม.ล. สนิท ฉัตรกุล ทำแทน และในเดือน
 นี้เองครูเล็กก็ถึงแก่กรรม คนอย่างครูเล็ก สมุทระประภูท หาได้ยากมาก”

นายจิตร ทั้งบุตร เพื่อนของ ครูเล็ก สมุหระประภุค ได้ร่ำพัน
ไว้อาลัยในหนังสืออนุสรณ์ หัวเรื่องว่า เล็ก ก็ลายามมิตร จึงขอนำมา
ลงไว้ในที่นี้ด้วย

“ครูเล็ก สมุหระประภุค เคยเรียนร่วมชั้นเดียวกันมาแต่สมัยเป็น
นักเรียนโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย ต่อเมื่อออกเป็นนักเรียนฝึกสอนและ
รับราชการเป็นครูก็ยังร่วมงานกัน อยู่ที่โรงเรียนเดิมอีก รวมเวลาทางสน
กว่า ๑๐ ปี ถึงเมื่อออกจากราชการครูแล้ว ก็คงพบปะกันเป็นประจำ

คุณเล็ก เป็นคนใจดี ไม่ชอบขัดใจเพื่อน ใครต้องการอย่างใดก็ขอ
ให้บอก เป็นยินดีช่วยทำด้วยความเต็มใจทุกโอกาส จิตใจของคุณเล็กมุ่ง
ปรารถนาให้เพื่อน ๆ ทุกคนได้ร่วมสนุกสนานกัน และ รักษามิตรภาพถาวร
จึงยอมสละเวลาและกำลังกาย มิได้คำนึงถึงความเหนื่อยยากรวบรวมมิตร
สหายที่รักใคร่สนิทสนม ล้วนเป็น เพื่อนนักเรียนทั้งรุ่นเดียวกันและรุ่นใกล้
เคียงร่วมชุมนุมสังสรรค์กันเนื่อง ๆ พวกเราระลึกถึงคุณครูอาจารย์อยู่เสมอ
ตงน เมื่อทุกรอบชุมนุมประจำปีซึ่งตรงกับวันเสาร์ต้นเดือนมีนาคม ทุก
ครั้งที่มีการนัดพบกันก็ได้เชิญคุณครูที่เคยส่งสอนอบรมเรามาช่วย เพื่อ
ได้แสดงกตัญญูแก่ผู้ที่ต่อท่านแล้ว จึงรับประทานอาหารร่วมกัน ในโอกาส
นี้ยังได้จัดให้มีการบำเพ็ญกุศลอุทิศ แก่ครูอาจารย์ ที่ล่วงลับ ไปแล้วอีกด้วย
อันที่จริงเรื่องเช่นนี้ทุกคนรู้ดี เข้าใจดี เป็นกร่าง่ายที่จะพูดหรือเขียน แต่
ครั้นพอจะกระทำ กลับหาโอกาสได้ยาก ฉะนั้น หากพวกเราไม่ได้เพื่อน
เล็ก ผู้มีหัวใจอันประเสริฐยอมเสียสละเวลาและแรงกายจัดขึ้นแล้ว เราก็คง

จะไม่ได้มี โอกาสแสดงการวะต่อคุณครูผู้มีพระคุณ และร่วมสังสรรค์พร้อม
 เพียงกัน ด้วยน้ำใจอันดีงามของเพื่อนที่ได้ชักจูงให้เพื่อน ๆ ได้มีโอกาส
 บำเพ็ญความดีเช่นนั้น เพื่อนเล็ก จึงนับได้ว่าเป็น กัลยาณมิตร ของเพื่อน
 ทุกคนอย่างแท้จริง

ความดีของเล็ก ในเรื่องนี้เป็นที่ซาบซึ้งของเพื่อนทุกคนแม้ใกล้วาระ
 สุกท้ายของเพื่อน ทั้ง ๆ ที่ไม่มีเรี่ยวแรงจะทำงาน แต่ใจก็ยังเป็นห่วง
 อุตส่าห์มอบหมายให้เพื่อนช่วยดำเนินการชุมนุมครั้งสุดท้าย ซึ่งมี ณ โรง-
 พยาบาลสงฆ์ เป็นเวลาก่อนที่เล็กจะลาลับไปจากเพื่อน ๆ ไม่นานนัก ถึง
 เพื่อนเล็กจะลับแล้วซึ่งชีวิตและสังขาร แต่หัวใจของเล็กจะตรึงตราอยู่ใน
 ความทรงจำของเพื่อนร่วมรุ่นทุกคนมิรู้ลืม

ด้วยความดีของเล็กที่ได้บำเพ็ญไว้ ขอให้ดวงวิญญาณของเพื่อนจง
 ไปสู่สุคติยังสัมปรายภพเทอญ.

ขอ “เล็ก” ได้สถิตเบื้อง พินานบน
 บานเบิกเกริกด้วยบุญ บำไสร
 เกิดใหม่จงเกิดผลชาติเก่า นนา
 พร้อมมิตรพร้อมญาติได้ ดั่งเดิม”

เหตุที่ครูเล็กลาออกจากราชการนั้น นายแพทย์แจ็ก ธนะศิริ นาย
 แพทย์ใหญ่ฝ่ายสาธารณสุขเทศบาลนครกรุงเทพฯ ได้เขียนคำไว้อาลัยใน
 หนังสืออนุสรณ์งานฌาปนกิจศพ ครูเล็ก สมุหระประภุต ตอนหนึ่งว่า:—

“ผมไม่เคยได้ยินนักเรียนสวนกุหลาบคนใดกล่าวถึงครูเล็กไปในทาง
 คำหิติเตียนหรือเอามาพูดที่เล่นที่จริง หรือนินทาไปในทางที่ไม่เหมาะสม
 เลย ครูเล็กเป็นที่เคารพรักอย่างยิ่งของศิษย์ทั้งหลาย ทั้งนี้เพราะนอกจาก
 ความตั้งใจดีและเปี่ยมไปด้วยอุดมคติของครูแล้ว ครูเล็กยังเป็นผู้มีอุปนิสัย
 และจริยวัตรที่นุ่มนวล เต็มไปด้วยความกรุณาปรานีต่อศิษย์อยู่เสมอ ความ
 เป็นผู้มีคุณธรรมและยึดมั่นในอุดมคติอันสูงของครูที่ศิษย์เช่นครูเล็กนี้ ทำให้
 ครูเล็กตัดสินใจลาออกจากชีวิตการเป็นครูโดยสิ้นเชิงเมื่อหลังสงครามโลก
 ใหม่ ๆ ทั้ง ๆ ที่ใจยังรักโรงเรียน ที่ตนเคยเรียนตั้งแต่เล็กแต่น้อย และ
 ต่อมาก็คือเป็นครูติดกันเรื่อยมา ครูเล็กเคยเล่าให้ฟังว่าถ้าอยู่สอนในโรงเรียน
 สวนกุหลาบต่อ อุดมคติของครูคงจะต้องลดน้อยลงเป็นปฏิกฎกลับ
 กับค่าครองชีพที่สูงขึ้น ๆ ทุกปี ครูเล็กพูดว่า “ครูจึงได้หันไปหากิน
 กับฝรั่งให้รู้ภาษาไทยรายได้ค่อยดีขึ้น”

นี่เป็นเหตุผลอันสำคัญยิ่งที่ทำให้ครูเล็ก ต้อง ออกจาก อาชีพรับ
 ราชการ นอกจากนี้ยังมีอีกท่านหนึ่ง คือ นายเรณู สุวรรณสิทธิ์
 ผู้อำนวยการสำนักงบประมาณ ได้เขียนคำไว้อาลัยถึงครูเล็ก ตอนหนึ่งว่า

“ในสมัยก่อนนั้น ห้อง ๘ ก. และห้อง ๗ ข. ของโรงเรียน
 สวนกุหลาบเป็นที่ยกย่องทั่วไปมองจากภายนอกก็พูดได้ว่าผู้ที่สร้างเกียรติคุณ
 ชื่อเสียงให้แก่สวนกุหลาบ ก็คือนักเรียนที่สอบไล่ได้ไปต่างประเทศ หรือ
 ศิษย์เก่าที่ทำการงานได้ตำแหน่งสูง ๆ แต่พิจารณาให้ซึ่งแล้ว ผู้ที่สร้าง

ชื่อเสียงให้แก่ส่วนกุหลาบจะต้องจารึกชื่อครูเล็ก สมุทระประภุต ครู—
ประจำชั้น ม. ๗ ข. ผู้หนึ่งไว้ในที่อันเด่นชัด เพราะได้เป็นผู้สร้าง
นักเรียนส่วนใหญ่จะไปเข้าเรียนชั้น ม. ๘ ก. (ของครู ส.ส. ซิลเวอร์ทอน)
ซึ่งได้ประสบความสำเร็จในทางการศึกษาและวงราชการมากคนด้วยกัน

โลกของเราหันหน้าไปด้วยการแข่งขัน แล้วก็มอบเกียรติยศให้
แก่ผู้ชนะ เรามองข้ามความจริงไปว่า พลังที่แท้จริงของประเทศชาตินั้น
อยู่ที่คุณธรรม (Simple Virtues) สองสามประการของมนุษย์ เมื่อ
ประเทศชาติเจริญรุ่งเรือง ประชาชนอาจแซ่ซร้องในความสามารถของ
รัฐบุรุษคนนั้น นักวิชาการคนนั้น หรือนักการเมืองคนนั้น แต่ถ้า
เราหยุดลงแล้วพิจารณาพิจารณาให้ถี่ จะเห็นว่าวีรกรรมของคนกลุ่มหนึ่ง
ที่ยอมสละเวลาในชีวิตของตน เพื่อถ่ายเทศิลปวิทยาและอบรมบ่มนิสัย
ของเด็ก คนเหล่านี้ทำตนเหมาะสมกับคำว่า “ครู” ผู้แบกภาระอย่าง
แท้จริง แม้ฐานะการครองชีพจะค่อนข้างแร้นแค้น แต่ก็รักเกียรติของ
อาชีพ และตั้งหน้าที่จะปฏิบัติแต่ในทางที่ชอบ กับทงสูสละเวลาของตน นอก
เวลาสอนมาเอาใจใส่สอดส่องความประพฤติและซัดเกล้าอุปนิสัยของศิษย์
เหมือนบุตรหลานของตน เมื่อศิษย์มีชื่อเสียงรุ่งเรือง ท่านก็รู้สึกเหมือนว่า
ท่านรุ่งเรืองไปกับเขาด้วย เมื่อลูกศิษย์ท่านเสียหายก็รู้สึกประหนึ่งว่า
ท่านรับผิดชอบไปด้วย แม้ศิษยานุศิษย์ จะพ้นจากการดูแลของท่านแล้ว
ท่านก็ยังคอยติดตามดู และให้กำลังใจแก่ศิษย์อยู่ ผู้ที่ทำหน้าที่ของตน
อย่างนี้ ฟังถือได้ว่าเป็นวีรชน แต่เป็นวีรชนที่ไร้เสียงกู่ประโคมช่วย
ครูเล็ก สมุทระประภุต เป็นคนหนึ่งที่เหมาะสมควรยกย่องเป็น “วีรชนไร้เสียงกู่”

ประโคน” หรือที่ฝรั่งเรียกว่า (Unsung Hero) ชาติของเราเจริญรุ่งเรือง
 มาได้เท่านี้ก็เป็นที่นับบุญคุณของวีรชนไร้เสียงประโคนอยู่อย่างมาก มรดก-
 การมของครูเล็กเป็นการเสียอย่างใหญ่หลวงของบ้านเมืองเพราะเราได้สูญเสีย
 คนที่สร้างคนไปแล้วผู้หนึ่ง หน้าที่ของพวกเราลูกศิษย์จึงมีว่า เมื่อเสียครู
 อย่างครูเล็กไปคนหนึ่งแล้วก็ต้องร่วมกันสร้างครูจริงขึ้นมาแทน ไม่ใช่เพียง
 คนเดียว แต่หลาย ๆ คน เพื่อเป็นอนุสรณ์แก่ครูจริงอย่างครูเล็กนี้ และเพื่อ
 เป็นอนุสรณ์แก่ครูที่ไม่เคยได้รับเหรียญตรา ครูทวงรอกแต่เขายืนคำด้วย
 กำลังของตัวเอง เพื่อเลี้ยงตนและครอบครัว และเพื่อครูที่ทาสูกวาว
 แล้วค่อย ๆ เป็นผ้ามัดด้วยน้ำตาบาง ๆ ในเบ้าตาเมื่อท่านได้ยินศิษย์กล่าวว่า
 ที่เจริญมาได้แค่นี้ ก็เพราะได้ครูที่ปราสอนมาแต่เล็กดอก”

นายแพทย์ประสพ รัตนาร ศิษย์ของครูเล็ก ๆ ได้กล่าวคำไว้อาลัย
 อย่างจับใจว่า

“คุณครูเล็ก สมุทระ ประภุติ เป็นชื่อที่ก้องอยู่ในความทรงจำของ
 พวกเราสวนกุหลาบทุกรุ่นทุกชั้น และโดยเฉพาะในรุ่น ๒๔๘๐ มีความ
 มุกพันอยู่มากเป็นพิเศษ เพราะได้สอนได้เรียนกันมาตั้งแต่ต้น โดยเฉพาะ
 ม. ๗ ข. ทุกคนยังจำได้ดี ในท่าที่อันสุภาพ การสอนอันแจ่มแจ้งชัดเจน
 ความเอื้อเฟื้ออารีแก่ศิษย์ทุกคน ไม่ว่าจะ “เหลือ.....” แค่นั้น

สิ่งที่เราได้จาก “ครูเล็ก” ไม่ใช่แต่เพียงวิชาความรู้ตามธรรมดา
 แต่ท่านได้สอนให้เรารู้จักช่วยตัวเอง ให้เป็นผู้ใหญ่ รู้จักรับผิดชอบ
 รู้จักทำงานเอง ให้มีความคิดริเริ่มที่ดี ให้มีความสุภาพอยู่ในระเบียบวินัย

อันดี ซึ่งจะเห็นได้ว่า “ครูเล็ก” สอนให้พวกเราปกครองกันเอง ก่อน
จะมีสารทิศะไรทั้งหลาย อันจะเห็นได้จาก “ศิษย์ครูเล็ก” มากต่อม
ที่ได้มอบหมายและหน้าที่อันสำคัญในการปกครองบ้านเมืองในปัจจุบัน
นั่นก็เพราะครูเล็กได้บ่มมา

มองย้อนหลังไปครู “ครูเล็ก” ในอดีต ทุกคนยังคงจำรูปร่างตัวม
ผิวคล้ำ ผมหักศก เสียงชัดแจ่ม ท่าทางภูมิฐาน แแต่กายสง่างาม แด
ยิ้มแย้มอยู่เสมอ ชีวิตการเป็นครูของท่านได้เป็นไปโดยสมบูรณ์ทุกประการ
คือทำที่ดี ความรู้ดี ริเริ่มดี เอาใจใส่ดี มีความรักอย่างดีเลิศ พวกเราทุกคน
เนื่องจากโรงเรียนมารู้สึกรักและอาลัยท่าน ครั้นยังได้ทราบข่าวว่าท่าน
ได้จากไปอย่างไม่มีวันกลับ เราก็บอกคำเดียวว่า “ใจหาย” ไม่อยากจะเชื่อ
ทุกคนอยากให้ครูเล็กอยู่กับพวกเรา แต่เมื่อเป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้แล้ว
เราก้ยังมีความอุ่นใจเหลืออยู่ว่า ครั้งหนึ่ง “เราเป็นศิษย์ครูเล็ก”

ในสมัยหนุ่ม ๆ ก็พาที่ครูเล็กโปรดปรานที่สุดคือเทนนิส นอกจาก
ครูเล็กยังเป็นครูที่มีนิสัยโอบอ้อมอารีต่อเพื่อนฝูงลูกศิษย์และญาติมิตร
อยู่เสมอ เป็นคนที่ชอบทำงานเพื่อส่วนรวม พวกเพื่อน ๆ ส่วนกุหลาบ
รุ่นเดียวกันยกให้เป็นหลักในการประสานงานและติดต่อกันในระหว่างเพื่อ
ร่วมรุ่น

ครูเล็กเป็นผู้ที่ไม่ชอบเอารัศเอาเปรียบใคร ชอบช่วยเหลือผู้ที่มี
ความช่วยเหลือถ้าช่วยได้เมื่อช่วยแล้วไม่เคยคิดที่จะทวงบุญคุณใคร

๒๖๑

ครูเล็กเริ่มรู้สึกตัวว่าป่วยมาตั้งแต่เดือน มกราคม ๒๕๐๙ และได้เข้ารับรักษาตัวที่โรงพยาบาลศิริราช ตั้งแต่เดือนเมษายน ๒๕๐๙ หมอตรวจพบว่าเป็นมะเร็งที่ปอดทั้งสองข้าง และทำการรักษาให้เต็มที่จนอาการค่อยดีขึ้น คือให้กลับบ้านได้เมื่อเดือน กรกฎาคม ๒๕๐๙

เมื่อกลับบ้านแล้วอาการก็ยังคงทรงอยู่เรื่อยๆ ไม่ดีขึ้นจนกระทั่งถึงวันที่ ๒๘ มีนาคม ๒๕๑๐ อาการกำเริบขึ้นมากจนต้องส่งเข้ารับรักษาตัวที่โรงพยาบาลตำรวจอก และเมื่อถึงวันที่ ๓๐ มีนาคม ๒๕๑๐ เวลา ๒๐.๐๕ น. จึงได้ถึงแก่กรรม รวมอายุได้ ๖๑ ปี ๑๑ เดือน ๕ วัน

สุรเลิศ สุ่มตระประภูต

หอสมุดคุรุสภา

นามานุกรมครูในหนังสือประวัติครูของครูสภ

พ.ศ. ๒๕๐๐—๒๕๑๓

๔
ขอ

พ.ศ.

เล่มที่/ พ.ศ.

ก

กลับเพชรศึกษากร(แหวน กลับเพชร), ขุน	๒๔๒๓—๒๔๕๖	๙/๒๕๐๙
กล่อมมิชานาสน์, ขุน	๒๔๒๖—๒๔๗๕	๑๓/๒๕๑๓
กุศล กุสโล, พระอาจารย์	๒๔๔๑—๒๔๕๘	๑๑/๒๕๑๑

จ

จงจันนิสสัย(สนิท ศตะกูรมะ), ขุน	๒๔๓๘—๒๕๐๙	๑๓/๒๕๑๓
จรัลชวนะเพท (ชุ่ม จรัลชวนะเพท), พระยา	๒๔๒๓—๒๔๘๖	๓/๒๕๐๖
จันทบุรินฤนาถ, กรมพระ, พระเจ้า- บรมวงศ์เธอ	๒๔๑๗—๒๔๗๔	๑๓/๒๕๑๓
จันทรนิภา เทวกุล, หม่อมเจ้าหญิง	๒๔๒๗—๒๔๘๘	๓/๒๕๐๒
จ้านงพิทยประสาท (เสนอ ฉลองวิทย์ จ้านงพิทยประสาท), ขุน	๒๔๔๒—๒๕๐๑	๕/๒๕๐๔
จันท์ พลจันทร, นาย	๒๔๔๕—๒๕๐๙	๑๑/๒๕๑๑
เจ.อี. เกวิส, นาย	๒๔๔๔—๒๔๘๔	๗/๒๕๐๖

<u>ชื่อ</u>	<u>พ.ศ.</u>	<u>เล่มที่/ พ.ศ.</u>
จ		
เจือ นิ้วประยูร, นาย	๒๔๓๕—๒๕๐๖	๑๐/๒๕๑๐
แจ่มวิสาสอน(แจ่ม นิยมเหตุ), หลวง	๒๔๓๑—๒๕๐๘	๑๐/๒๕๑๐
ฉ		
ฉาย วิโรจน์ศิริ, นาย	๒๔๔๘—๒๕๑๐	๑๒/๒๕๑๒
ช		
ชยันตทนเรนทร, กรมพระยา, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ	๒๔๒๘—๒๔๙๔	๖/๒๕๐๕
ชาญจรุณวิทย์(พริ้ง มนธาตุผลิน), หลวง	๒๔๓๔—๒๕๐๕	๙/๒๕๐๙
ชาญพิทยกิจ(เหมียน ชาญพิทยกิจ), หลวง	๒๔๓๔—๒๕๐๘	๑๓/๒๕๑๓
ชำนาญอนุศาสน (ทองคำ โคบาลสุต), พระ	๒๔๓๐—๒๕๐๐	๓/๒๕๐๒
ชุนท์ อรุณโรจน์, นาย	๒๔๔๔—๒๕๐๒	๙/๒๕๐๙
เชษฐพลศิลป์ (ม.ล. เด็ก อิศรางกูร), หลวง	๒๔๒๙—๒๔๙๓	๗/๒๕๐๖
เชียวพิทยากร(เชียว เชียวพิทยาการ), ขุน	๒๔๔๔—๒๔๙๐	๙/๒๕๐๙

<u>ชื่อ</u>	<u>พ.ศ.</u>	<u>เล่มที่/ พ.ศ.</u>
ณ		
เนร (บุญ รักตะสุวรรณ), ท่านอาจารย์	๒๔๐๙—๒๔๙๘	๓/๒๕๐๒
ด		
ครูณพยุหรัักษ์ (บุญเย็น ธนโกเศศ), พระ	๒๔๓๓—๒๔๘๕	๖/๒๕๐๕
คับลิวิ. ยอนสัน, นาย	๒๔๑๓—๒๔๘๙	๑/๒๕๐๐
คำรจราชานุภาพ, กรมพระยา, สมเด็จเจ้า พระเจ้านวมวงศ์เธอ	๒๔๐๕—๒๔๘๖	๑/๒๕๐๐
ต		
เตื่อง สนิทวงศ์, หม่อมราชวงศ์	๒๔๒๖—๒๕๑๐	๑๓/๒๕๑๓
ถ		
ถนอม นาควัชระ, นาย	๒๔๓๘—๒๕๐๓	๗/๒๕๐๖
ถัก พรหมมาณพ, นาย	๒๔๔๒—๒๕๐๒	๑๑/๒๕๑๑
แตม หงสกุล, นาย,	๒๔๒๘—๒๔๕๔	๒/๒๕๐๑
ท		
ทรงศักดิ์ สุทธปริธา, นาย	๒๔๕๐—๒๕๑๐	๑๒/๒๕๑๒
ทองทิพย์ ทองใหญ่, หม่อมเจ้า	๒๔๒๙—๒๔๘๕	๖/๒๕๐๕
ทิม กาญจนโอวาท, นาง	๒๔๑๓—๒๔๕๗	๒/๒๕๐๑
ทิม อติเปรมานนท์, นาย	๒๔๔๒—๒๕๐๙	๑๒/๒๕๑๒

ชอ

ทพศาสตร์สถิตย์ (ให้ กาทติษย์),

พ.ศ.

เล่มที่/พ.ศ.

๒๔๒๓—๒๔๗๒ ๔/๒๕๐๓

พระยา

เท็ง กงปญโญ (เท็ง ชูมาประโตน),

๒๔๐๘—๒๔๕๕ ๔/๒๕๐๓

พระอธิการ

ธ

ธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน

๒๔๑๙—๒๔๘๖ ๒/๒๕๐๑

ณ อยู่ธยา), เจ้าพระยา

ธรรมามิณฑท์ (ถึก จิตรกถึก), หลวง

๒๔๐๑—๒๔๗๑ ๓/๒๕๐๒

น

นอร์แมน ชัตตัน, นาย

๒๔๒๔—๒๔๙๓ ๓/๒๕๐๒

นอร์แมน ลัมลีย์ เซลลีย์, นาย,

๒๔๑๗—๒๔๘๑ ๕/๒๕๐๔

นารถ โพธิ์ประสาท, นาย

๒๔๔๔—๒๔๙๗ ๖/๒๕๐๕

นิลรัตน์ บรรณสิทธิ์วารสารณ์, นาง

๒๔๔๐—๒๕๐๓ ๗/๒๕๐๖

ป

บรมบาทบำรุง(พิณ ศรีวรรธนะ), พระยา ๒๔๒๘—๒๔๘๘ ๔/๒๕๐๓

บรรเจิดวิชาชาญ (ชม บุณยาคม), พระ ๒๔๒๕—๒๕๐๗ ๙/๒๕๐๙

บ้านาญรวรวัจน์ (ตาบ ผลาชีวะ), พระ ๒๔๑๘—๒๔๖๙ ๓/๒๕๐๒

บำบัศสรพโรค(แอนซ์ อักมเซ็น), พระ ๒๔๐๐—๒๔๗๐ ๖/๒๕๐๕

<u>ชื่อ</u>	<u>พ.ศ.</u>	<u>เล่มที่/พ.ศ.</u>
บุญ อ่องล่อ, นาย	๒๔๑๒—๒๔๗๒	๖/๒๕๐๕
บุญเกลือ กรลักษณ์, นางสาว	๒๔๔๗—๒๔๙๖	๘/๒๕๐๘
บุญपालิทธิวิชาสาสก์ (บุญเลี้ยง บุญपालิต), หลวง	๒๔๓๘—๒๕๐๔	๙/๒๕๐๙
บุรินทร์ สิมพะลิก, นาย	๒๔๔๗—๒๕๐๔	๑๒/๒๕๑๒
บุรณวาท (พร้อย ณ นคร), ขุน	๒๔๓๕—๒๕๐๗	๑๓/๒๕๑๓
ป		
ปรมาณุชิตชีโนรส, กรมพระ, สมเด็จ พระมหาสมณเจ้า	๒๓๓๓—๒๓๙๖	๗/๒๕๐๖
ประชุมพร ไกรฤกษ์, หม่อมหลวง	๒๔๔๙—๒๔๙๐	๗/๒๕๐๖
ประคิษฐไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง), หลวง	๒๔๒๔—๒๔๙๗	๖/๒๕๐๕
ประพจน์ วรรณะสาร, นาย	๒๔๕๑—๒๔๙๙	๘/๒๕๐๘
ประวัฑฒวิรัชการี (ม.ล. ประวัฑ อิศรางกูร), หลวง	๒๔๔๑—๒๔๙๒	๑๐/๒๕๑๐
ประสมกรุกรการ (ชั้น เชษฐสุนน), ขุน	๒๔๔๑—๒๔๙๖	๑๑/๒๕๑๑
ประสาทรุกรกรม (แม่ัน วุฒิตา), ขุน	๒๔๔๔—๒๕๐๙	๑๐/๒๕๑๐

ชื่อ

พ.ศ.

เล่มที่/พ.ศ.

ปรียัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษณ์), ๒๔๐๔-๒๔๖๙ ๒/๒๕๐๑

พระยา

ปวโรฬารวิทยา (ป้อ เข็กชื่อ), พระ ๒๔๓๙-๒๔๙๙ ๔/๒๕๐๓

ณ

ผดุงวิทยาเสริม (กำจัต พลางกูร), ๒๔๒๖-๒๔๙๗ ๓/๒๕๐๒

พระยา

พ

พจนสุนทร (เรื่อง อติเปรมานนท์), ๒๓๙๑-๒๔๖๐ ๕/๒๕๐๔

พระยา

พณิชยศาสตร์วิธาน (อู่ พรรธนะแพทย์), ๒๔๓๓-๒๕๐๖ ๙/๒๕๐๙

พระยา

พรตพิทยพยัต (พรต เกชา), หลวง ๒๔๓๘-๒๔๘๓ ๓/๒๕๐๒

พร้อมพิทยาคุน (พร้อม เมื่อนพงศ์), ๒๔๒๐-๒๔๕๗ ๗/๒๕๐๖

ขุน

พระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว. เปี้ย ๒๔๑๐-๒๔๕๙ ๑/๒๕๐๐

มาลากุล), เจ้าพระยา

พวงเพชร เขี่ยมสกุล, นาง ๒๔๕๕-๒๕๐๑ ๑๐/๒๕๐๐

พิจิตรจิราภา เทวกุล, หม่อมเจ้าหญิง ๒๔๒๔-๒๔๘๖ ๒/๒๕๐๑

<u>ชื่อ</u>	<u>พ.ศ.</u>	<u>เล่มที่/พ.ศ.</u>
พิชิต โสภณ ปาลบุตร, นาย	๒๔๔๕—๒๕๐๓	๘/๒๕๐๘
พิบูลย์พิทยาพรรค (ทอง กุปตาสา).	๒๔๒๖—๒๕๐๙	๑๑/๒๕๑๑
พระยา		
พิมเสน นัทรกุล ณ อรุण्या, นาง	๒๔๔๐—๒๕๐๓	๖/๒๕๐๕
พิรุฬห์พิทยาพรรค (สอน พุกกะเวส),	๒๔๒๐—๒๔๙๙	๓/๒๕๐๒
พระยา		
พิสณฑ์พิทยาภรณ์ (โชติ ผลชีวิติน), พระ	๒๔๒๒—๒๔๙๓	๓/๒๕๐๒
พิสุทธ์วีรวาท (อู่ เกตุสิริ), ขุน	๒๔๑๗—๒๕๐๙	๑๒/๒๕๑๒
พุกาจารย์ (นาม พุทธสมรมหาเถระ),	๒๕๐๗—๒๔๙๙	๑/๒๕๐๐
สมเด็จพระ		
พุนศรีเกษม เกษมศรี, หม่อมเจ้า	๒๔๒๕—๒๕๐๖	๙/๒๕๐๙
เพาะนิสัยชอบ (เชื้อ รัชชรัตน์), พระ	๒๔๓๐—๒๔๙๗	๕/๒๕๐๔
พ		
พ. ฮีแลร์, บาทหลวง	๒๔๒๓—๒๕๑๑	๑๓/๒๕๑๓
ฟู กชพิมพ์, นาย	๒๔๔๒—๒๕๑๐	๑๑/๒๕๑๑
ภ		
ภักดีนฤเบศร์ (แก้ว ศาลิกูปต), พระยา	๒๔๑๓—๒๔๗๗	๕/๒๕๐๕
ภาสกรวงศ์ (พร บุณนาค), เจ้าพระยา	๒๓๙๒—๒๔๖๓	๔/๒๕๐๓
ม		
เมธาธิบดี (สาทร สุทธเสถียร), พระยา	๒๔๒๒—๒๔๙๙	๒/๒๕๐๑

ชอ

พ.ศ.

เล่มที่/พ.ศ.

ข

ขยม ศรีหงส์, นาย	๒๔๒๗—๒๔๗๑	๕/๒๕๐๔
ยุพานุสาสน์ (ตาด คิสสะมาน), ชุน	๒๔๒๗—๒๕๐๔	๘/๒๕๐๘

จ

รัชฎาภิเศก โสณกุล, หม่อมเจ้า	๒๔๓๕—๒๔๙๒	๓/๒๕๐๒
รัตนวราจารย์ (รัตน กลัมพากร), พระยา	๒๔๐๗—๒๔๘๗	๑/๒๕๐๐
ราชนุกุลวิบูลย์กิติพิริยพาน (วัน ศยามานนท์), พระยา	๒๔๒๖—๒๔๗๐	๒/๒๕๐๑
ราชโยธา (ทิพ เปรมกมล), พระยา	๒๔๒๔—๒๔๗๖	๓/๒๕๐๒
ราชสีมาจารย์ (กาย กนิษฐานนท์), พระยา	๒๔๒๖—๒๕๑๐	๑๑/๒๕๑๑

พระยา

ราชอริยคุณาธาร (หล้า ยั่งยืน), พระ	๒๔๓๑—๒๕๐๗	๑๑/๒๕๑๑
โรเบอร์ต มอแรนท์, เซอร์	๒๔๐๖—๒๔๖๒	๔/๒๕๐๓

ค

เล็ก สมุทระประภูต, นาย	๒๔๔๘—๒๕๑๐	๑๓/๒๕๑๓
------------------------	-----------	---------

จ

วงศ์ทิพย์สุตา เทวกุล, หม่อมเจ้าหญิง	๒๔๓๗—๒๕๑๒	๑๓/๒๕๑๓
-------------------------------------	-----------	---------

<u>ชื่อ</u>	<u>พ.ศ.</u>	<u>เล่มที่/พ.ศ.</u>
วชิรญาณวงศ์, กรมหลวง, สมเด็จพระสังฆราชเจ้า	๒๔๑๕—๒๕๐๑	๘/๒๕๐๘
วชิรญาณวโรรส, กรมพระยา, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า	๒๔๐๘—๒๔๖๔	๗/๒๕๐๖
วณิชกษิษากร (ชั้น วณิชกะ), ขุน	๒๔๓๖—๒๔๘๕	๑๑/๒๕๑๑
วรวิทย์พิศาล (ศุข นิไลตม), พระยา	๒๔๓๓—๒๕๐๑	๕/๒๕๐๔
วรวิทย์พิเศษ (บุญ เทวะผลิน), พระยา	๒๔๒๘—๒๕๐๑	๕/๒๕๐๔
วรเวทย์พิสิฐ(วรเวทย์ ศิวะศรียานนท์), พระ	๒๔๒๖—๒๕๐๒	๗/๒๕๐๖
วรศาสนตรุณกิจ (ฝ่าย บุญเลี้ยง), ขุน	๒๔๔๒—๒๔๘๖	๖/๒๕๐๕
วัชรพุกกัษิษากร (แปลก วัชรพุกกั), ขุน	๒๔๒๘—๒๕๐๗	๑๑/๒๕๑๑
วิจิตรธรรมปริวัตร (กำ พรหมกสิกร), พระยา	๒๔๑๕—๒๔๗๗	๔/๒๕๐๓
วิจิตรวรสาสน์ (พุ่ม อังกุสิกร), พระยา	๒๔๐๐—๒๔๗๒	๓/๒๕๐๒
วิทยการประเสริฐ(ประยูร โภธารามิก), ขุน	๒๔๓๓—๒๕๐๘	๑๒/๒๕๑๒

ชื่อพ.ศ.เล่มที่/พ.ศ.

วิทยาปริชามาศย์ (ศิริ เทพหัสดิน ณ อยุธยา), พระยา	๒๔๒๕—๒๕๐๕	๗/๒๕๐๖
วิทิศทรุณกุล (แช่ม สุคันธวิช), พระยา	๒๔๒๓—๒๕๐๐	๓/๒๕๐๒
วิฑูรทรุณกร (วารี ชิตวารี), พระยา	๒๔๒๗—๒๔๙๐	๕/๒๕๐๔
วิธานทรุณกิจ (กิม อิงกะวณิช), พระ	๒๔๑๖—๒๔๗๖	๗/๒๕๐๖
วินิจวิทยาการ (กร อมาตยกุล), พระยา	๒๔๐๗—๒๔๖๕	๖/๒๕๐๕
วิบุลย์ศิลปการ (บันเจีย ลียะวณิช), หลวง	๒๔๒๙—๒๔๗๗	๗/๒๕๐๖
วิบุลย์สวัสดิวงศ์ สวัสดิกุล, หม่อมเจ้า	๒๔๒๘—๒๔๙๓	๔/๒๕๐๓
วิพิธวิทยาภัณฑ์ (ฉาย โทกระไวศยะ), พระ	๒๔๒๕—๒๔๗๑	๗/๒๕๐๖
วิภันท์วิทยาสาสน์ (ทัต วีรทัต), พระยา,	๒๔๒๔—๒๕๐๘	๑๐/๒๕๑๐
วิภาชน์วิทยาลัย (สังข์ พุกกะเวส), พระ	๒๔๑๗—๒๔๗๙	๕/๒๕๐๔
วิลเลียม กู๊ดเทล แมคคัลลัวร์, นาย	๒๔๐๘—๒๔๖๙	๗/๒๕๐๖
วิศาลทรุณกร (อัน สาริกบุตร), หลวง	๒๔๒๗—๒๔๙๓	๖/๒๕๐๕

<u>ชื่อ</u>	<u>พ.ศ.</u>	<u>เล่มที่/พ.ศ.</u>
วิเศษครุณกิจ (เรื่อง ปริชานนท์), ขุน	๒๔๔๗-๒๕๑๑	๑๓/๒๕๑๓
วิเศษศุภวัตร (เทศสุนทร กาญจนะศัพท์), พระยา	๒๔๓๕-๒๔๘๓	๓/๒๕๐๕
วิเศษฐครุณกิจ (บัวแสง จารุวณิช), พระ	๒๔๑๘-๒๔๗๑	๕/๒๕๐๔
วิหารกิจจานุการ (กล่อม เกตุพันธ์), พระครู	๒๔๐๗-๒๔๕๑	๖/๒๕๐๕
ศ		
ศรีบุศย์ ภรรณสุต, นาง	๒๔๖๔-๒๕๐๖	๑๑/๒๕๑๑
ศรีภษะเวทิน (สิริ ภษะเวทิน), หลวง	๒๔๔๔-๒๕๐๖	๑๐/๒๕๑๐
ศรีวรวงศ์ (ม.ร.ว.จิตร สุกข์), พระยา	๒๔๑๖-๒๔๘๐	๖/๒๕๐๕
ศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารย์ยางกูร), พระยา	๒๓๖๕-๒๔๓๔	๑/๒๕๐๐
ศิลาปี พีระศรี, นาย	๒๔๓๕-๒๕๐๕	๘/๒๕๐๘
ศิลาปานุการกี (บุญเหลือ นิงสานนท์), หลวง	๒๔๓๘-๒๕๐๗	๑๐/๒๕๑๐

<u>ชื่อ</u>	<u>พ.ศ.</u>	<u>เล่มที่/พ.ศ.</u>
ศึกษาสมบูรณ์ (ม.ล.แหยม อิศรางกูร), พระยา	๒๔๒๓—๒๔๕๕	๓/๒๕๐๒

ล

สงฆสถานกรินทร์ เจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช, กรมหลวง, สมเด็จพระราชบิดา	๒๔๓๔—๒๔๗๒	๑๐/๒๕๑๐
สงวน เล็กสกุล, นาย	๒๔๕๒—๒๕๐๕	๘/๒๕๐๘
สนิท จุฑะรพ, นาย	๒๔๔๔—๒๕๐๐	๕/๒๕๐๕
สมสนิท อยู่สุขสวัสดิ์, นาง	๒๔๔๑—๒๕๐๒	๑๒/๒๕๑๒
สยามปริยัติ (จีบ เกษโร), พระอาจารย์	๒๓๗๘—๒๔๕๕	๑/๒๕๐๐
สว่าง เกรือรัตน์, นาย	๒๔๔๔—๒๕๐๒	๑๒/๒๕๑๒
สันทานอักษรศาสตร์ (หุ่ม บุญยะกาญจน), หลวง	๒๔๑๓—๒๔๖๕	๑๐/๒๕๑๐
สันธิวิทยาพัฒน์ (ไล้เฮียง สิริสิงห์), พระ	๒๔๓๓—๒๕๐๐	๔/๒๕๐๓
สารประเสริฐ (ศรี นาคประทีป), พระ	๒๔๓๒—๒๔๘๘	๓/๒๕๐๒
สารานุประพันธ์ (นวล ปาจิณพยัคฆ์), หลวง	๒๔๓๕—๒๔๕๗	๖/๒๕๐๕

<u>ชื่อ</u>	<u>พ.ศ.</u>	<u>เล่มที่/พ.ศ.</u>
สาโรชรัตนนิมมานก์ (สาโรช ร. สุขยางค์), พระ	๒๔๓๘—๒๔๕๓	๕/๒๕๐๔
ต้าเร็จ ประทีป ณ ถลาง, นาย	๒๔๔๒—๒๕๐๕	๑๑/๒๕๑๑
สิกขกิจบริหาร (อยู่ มีนะกนิษฐ), หลวง	๒๔๒๖—๒๔๗๕	๑๓/๒๕๑๓
สิงหนุรอาจารย์ (ลบ ฐิตาโก), พระ	๒๔๑๓—๒๔๙๗	๑๒/๒๕๑๒
สุคนธ์วิทศึกษากร (สุคนธ์ สุคนธ์วิท),	๒๔๔๕—๒๕๐๕	๑๐/๒๕๑๐
ขุน		
สุนทร ทวีสิทธิ, นาย	๒๔๓๓—๒๕๐๔	๑๒/๒๕๑๒
สุนทรภาศิต (ถนอม เกยานนท์), ขุน	๒๔๓๔—๒๔๙๔	๔/๒๕๐๓
สุนทรโวหาร (ภู่), พระ	๒๓๒๕—๒๓๙๘	๔/๒๕๐๓
สุนนชาติ สวัสดิ์กุล, หม่อมราชวงศ์	๒๔๕๓—๒๕๐๗	๑๐/๒๕๑๐
สุวรรณวาทกตสิกิจ(สุวรรณ เรศานนท์),	๒๔๓๙—๒๕๐๖	๘/๒๕๐๘
หลวง		
สุวรรณ วิชาชนวิทยาสิทธิ์, นาง	๒๔๑๔—๒๕๐๖	๘/๒๕๐๘
เสขสุนทร (พุ่ม บ๊อก), หลวง	๒๔๓๗—๒๔๘๓	๔/๒๕๐๓
เสรมวิชาพูล (ไผ่ หุตะโกวิท), พระ	๒๔๒๕—๒๔๘๗	๕/๒๕๐๔
ไสว หอรัตนชัย, นาย	๒๔๔๖—๒๕๐๔	๑๒/๒๕๑๒

ชอพ.ศ.เล่มที่/พ.ศ.

ท

ศลีสอบ บุญยเกตุ, นางสาว
ไทราริบัติ, พระ

๒๔๒๐—๒๕๐๙

๑๒/๒๕๑๒

๒๑๙๙—๒๒๓๑

๑/๒๕๐๐

อ

อนุกิจวิฑูร (น้อย จตุวิฑูร), ขุน
อนุกิจวิฑูร (สันศักดิ์ เทพหัสดิน
ณ อยุธยา), พระยา

๒๓๙๙—๒๔๔๒

๑/๒๕๐๐

อนุกุลวิธาน (ชม จันทรพิสมัย),
พระยา

๒๔๐๔—๒๔๙๔

๓/๒๕๐๒

อนุสิษฐครุฑรราช (สุวรรณ
มุกตาประกร), พระ

๒๔๒๙—๒๕๐๑

๖/๒๕๐๕

ธาวิจิทยาภม (ยอร์ช บี.
แมคฟาร์แลนด), พระ

๒๔๐๙—๒๔๙๕

๔/๒๕๐๓

อารักษ์ตรุฑพล (ม้วน บุรารักษ์),
หลวง

๒๔๑๒—๒๔๖๑

๕/๒๕๐๔

อี.เจ. กอดเฟรย์, นาย

๒๔๒๒—๒๔๗๖

๘/๒๕๐๘

อี. เอส. สมิธ นาย

๒๔๑๖—๒๔๖๓

๒/๒๕๐๑

อุปการศีลปเสารู (สัมฤทธิ์ ลอยเพชร),

๒๔๑๕—๒๔๕๐

๑๓/๒๕๑๓

ขุน

<u>ชื่อ</u>	<u>พ.ศ.</u>	<u>เล่มที่/พ.ศ.</u>
อุปกาศศิลป์เสฐฐ (อัน ชัยกุล), พระยา	๒๔๒๒—๒๔๗๘	๗/๒๕๐๖
อุปกาศศิลป์สาร (น้อม กาญจนาวีระ),	๒๔๒๒—๒๔๘๔	๒/๒๕๐๑
พระยา		
เอ. ยี. โบมอนท์, นาย	๒๔๒๘—๒๔๘๐	๘/๒๕๐๘
เอ. จี. เอลลิส, ศาสตราจารย์	๒๔๑๑—๒๔๘๖	๕/๒๕๐๔
เอ็ดนะ ซารา โคล์, นางสาว	๒๓๙๘—๒๔๙๓	๓/๒๕๐๒
เอฟ. เอมีล กอดมเบร์ท, บาทหลวง	๒๓๙๒—๒๔๗๖	๔/๒๕๐๓
โอวาทกรกิจ (แก่น โอวาทสาร),	๒๓๖๙—๒๔๔๙	๑/๒๕๐๐
พระยา		
โอวาทกรกิจ(เหม ผลพันธ์), พระยา	๒๔๒๐—๒๔๘๕	๒/๒๕๐๑

หอสมุดคุรุสภา

สถิติแสดงจำนวนผู้สำเร็จวิชาครูในระดับปริญญา
ประกาศนียบัตรชั้นสูง, อนุปริญญา
การศึกษา ๒๕๑๑

ท	สถานศึกษา	ปริญญา		ประกาศนียบัตร ชั้นสูง	อนุปริญญา
		ตรี	โท		
๑	คณะครุศาสตร์จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย	๕๑ (ค.บ.๒ป)	๓๔ (ค.ม.)	๒๑	๑๒ (อน.ค.บ.)
๒	วิทยาลัยวิชาการศึกษา	๑๕๑ (ค.บ.๔ป)			
	ประสานมิตร	๓๗๐ (กศ.บ.)	๓๑ (กศ.ม.)	๕๖	๓ (อน.กศ.บ.)
	ภายนอก	๒๒๐ (กศ.บ.)			
	ปทุมวัน	๑๑๕ (กศ.บ.)			๑๓ (อน.กศ.บ.)
	ภายนอก				๑๒๖ (อน.กศ.บ.)
	บางแสน	๗๕ (กศ.บ.)			๓ (อน.กศ.บ.)
	ภายนอก	๑๘๐ (กศ.บ.)			๑๕ (อน.กศ.บ.)
	พิบูลย์โลก	๑๑๔ (กศ.บ.)			

สถิติจำนวนผู้สำเร็จวิชาครุชนประกาศนียบัตรในระดับต่าง ๆ

การศึกษา ๒๕๑๑

ร.ท.	สถานศึกษา	ป.ป.	ป.กศ. สูง	ป.กศ.	ป.ม. วส.	ป.ม.ก.	ป.ม.ช.	ปวส. ปม.	ปตส.
๑	วิทยาลัยครูจันทระเกษม		๑๕๔	๑๖๕					
๒	วิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยา	๖๒	๓๑๑	๓๕๕					
๓	วิทยาลัยครูสวนสุนันทา	๕๕	๒๑๓	๒๖๒					
๔	วิทยาลัยครูสวนดุสิต		๑๗๕	๒๓๓					
๕	วิทยาลัยครูพระนคร		๕๖	๑๕๗					
๖	โรงเรียนเพชรบุรีวิทยาลัยนคร		—	๑๕๓					
๗	โรงเรียนฝึกหัดครูชนบท		—	๑๗๕					
๘	วิทยาลัยครูเทพสตรี	๕๕	๑๓๗	๒๐๓					
๙	วิทยาลัยครูเชียงใหม่	๗๕	๑๖๐	๒๗๑					
๑๐	วิทยาลัยครูอุดรธานี	๑๐๖	๑๒๒	๒๗๑					
๑๑	วิทยาลัยครูอุบลราชธานี	—	๑๑๕	๓๕๓					
๑๒	วิทยาลัยครูนครราชสีมา	๖๗	๕๐	๓๕๕					
๑๓	วิทยาลัยครูสงขลา	๗๐	๑๗๐	๓๑๗					
๑๔	วิทยาลัยครูพิบูลสงคราม พิษณุโลก	๗๖	๑๑๗	๒๕๒					
๑๕	วิทยาลัยครูยะลา	๗๐	๕๕	๓๓๖					
๑๖	วิทยาลัยครูมหาสารคาม	๗๐	๗๗	๓๓๑					
๑๗	วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช			๒๗๓					
๑๘	วิทยาลัยครูเพชรบุรี	๑๐๕		๓๕๒					
๑๙	วิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยา	๑๕๖	๑๓๔	๓๕๐					
๒๐	โรงเรียนฝึกหัดครูนครปฐม			๑๐๔					
๒๑	วิทยาลัยครูนครสวรรค์		๗๗	๒๕๖					
๒๒	วิทยาลัยครูอุตรดิตถ์			๓๕๗					
๒๓	โรงเรียนฝึกหัดครูสกลนคร			๑๕๕					
๒๔	โรงเรียนฝึกหัดครูฉะเชิงเทรา			๑๖๗					
๒๕	วิทยาลัยครูบ้านจอมบึง			๕๕					

ที่	สถานศึกษา	ป.ป.	ป.กศ. สูง	ป.กศ. วส.	ป.ม. วส.	ป.ม.ก.	ป.ม.ช.	ปวส. ปม.	ปทส.
๒๖	วิทยาลัยครูอ่าวลึกศึกษา				๑๖๒				
๒๗	วิทยาลัยครูเกษตรกรรมบางพระ					๑๑๒			
๒๘	โรงเรียนเพาะช่าง						๓๓๔		
๒๙	วิทยาลัยเทคนิค กรุงเทพฯ ฯ							๑๑๓	
๓๐	วิทยาลัยเทคนิค ชนบุรี								๖๓
๓๑	วิทยาลัยพลศึกษา		๑๘๕	๑๖๑					

หอสมุดคุรุสภา

รายชื่อครูอาวุโสที่ได้รับเงินช่วยเหลือประจำ พ.ศ. ๒๕๑๑

ครูอาวุโสประจำ พ.ศ. ๒๕๑๑ มี ๓๓๐ คน ในจำนวนนี้มีผู้ได้รับเงินช่วยเหลือคนละ ๘,๐๐๐ บาท จำนวน ๒๕ คน ดังนี้

จังหวัดพระนคร

นายชลิต สีทวาศี

นายถนอมศักดิ์ ถาวรผล

จังหวัดกาญจนบุรี

นายสุชิน รุ่งเช้า

จังหวัดชลบุรี

นายคุณ วิโนทพรรษ์

นายประสพ โอปนพันธ์

จังหวัดชัยนาท

นายสวน อินทรไทยวงศ์

นายสมพร วงศ์อินทร์

นายศรี เสือคุ้ม

นายบุญธรรม คำฤทธิ

จังหวัดชุมพร

นายปลก บุญกาญจน์

๒๘๑

จังหวัดเชียงใหม่

นายวาสน์ ยาระณะ

นายวิวัฒน์ ศรีสวัสดิ์

จังหวัดนครศรีธรรมราช

นายขาว นาคเพชร

จังหวัดปราจีนบุรี

นายเล็ก อันประนิตย์

นายนิ่ม หงษ์ทอง

จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

นายสำราญ กลิ่นเกล้า

จังหวัดพิจิตร

นายเขียน พุ่มพวง

นายพื่อน เกษจบ

นายถวิล กลังเพชร

จังหวัดร้อยเอ็ด

นายสมชาย ประเสริฐสังข์

จังหวัดสุโขทัย

นายปุ่น กลัมภัก

๒๙๒

จังหวัดสุราษฎร์ธานี

นางมณีรัตน์ สิมังกูร

จังหวัดอุดรธานี

นายเที่ยง ศิริบุตรวงศ์

จังหวัดอุทัยธานี

นายสุเทพ วัฒนธัญญการ

จังหวัดอุบลราชธานี

นายทอน ราชสุวรรณ

หอสมุดคุรุสภา

รายชื่อครูอาวุโสประจำ พ.ศ. ๒๕๑๒

มีจำนวนรวมทั้งสิ้น ๒๘๔ คน ดังนี้

ส่วนกลาง

นางรพีพรรณ เกตุนุกี	นายวิจิตร วราภรณ์
นายเสี่ยม เอี่ยมธรรม	นายรังสี สุนทรนนท์
นายสิทธิ์ บัณฑิตวงษ์	นายสงวน พัฒนพานิชย์
นางสาวกรรณกาญจน์ วัฒนตสิงห์	นางเยี่ยม เล็กสุภาพ
นายเกริก อิงกะวณิช	นายศิริ ศุขกิจ
นางสาวสำนวน อมาตย์กุล	นายทองสุข มังกรพันธ์ุ์
นางสุคัจฉาง ชัยกมานนท์	นายเทียบ จุลลัษเฐียร
นางสาวสวณีย์ ปายะนันท์	นางกาญจน์ วินิจฉัยกุล
นางทองดี สุวรรณอัฒม์	

จังหวัดพระนคร

นายทะยี่ชาและท์ ศรีวิเศษ	นายสิน พวงสมบัติ
นายยงยุทธ อุทัยเชิธร	นายวิสุทธิ จันทพาน
นายบุญธรรม เฉลิมพงษ์	นางอรุณ รัตนกุมมะ
นายประเสริฐ เสถียรเชลิน	นางไสว เต็มสงสัย
นายกลั่น จันทรุพันธ์ุ์	นายอรุณ เปรมบุญ

๒๘๔

จังหวัดธนบุรี

นายทวี พุ่มทอง	นายสาคร คงสุนทร
นายกิติ ศุภรัชต์	นายเกล้า บุญทับ
นายมนู บุญกลิ่น	นายเทียบ พักจัน
นายนิยม อยู่รุ่ง	นายบุศย์ ทีประวิภาค
นายชั้น มาลากรอง	นายหวล ให้อย่าง

จังหวัดกาฬสินธุ์

นายบัว ภูงามทอง	นายพลอย อักชะรสา
นายคำภา คะโยธา	นายสิงห์ ญาณประสงค์
นายเอี่ยม ชารพันธ์	นายอำนาจ เจริญแสน
นายโต้ง ยวงวิภักดิ์	

หอสมุดคุรุสภา
จังหวัดขอนแก่น

นายอ่อน ชูศรี	นายบุญ สุทาภีพย์
นายพิชัย เกษมสุภกุล	นายช้อน เทนอิสสระ
นายหลอต ศรีพิมพ์	นายชาติ ประภาพล
นายตี เข้มเวียง	นายบุญ กลางหนองแสง
นายประจวบ นามโสม	นายอนุกิจ สีทาหัน
นายชาติ ศรีเพี้ยชัย	นายเจิม สุวรรณธรรมา

๒๘๕

นายพนัส พิมพ์ตา

นายศุภชัย จันตะนิวงษ์

นายผิง อุตฺรนคร

นายเลือน เหมวงษ์

นายสุรพล ฝ่ายจำปา

นายเพียร มหาวีรวัฒน์

จังหวัดจันทบุรี

นายสุธี เทียนศิริ

จังหวัดฉะเชิงเทรา

นายแดง บุญวัฒน์

นายธนู บุญสวัสดิ์

นายจำรัส อาภยะพันธ์

จังหวัดชลบุรี

นายจิต ศฤงคารศิริ

นายคำรง สมจิตต์

นายปราโมทย์ งามวงษ์วาน

นายสำลี เจริญสุข

หอสมุดจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จังหวัดชัยนาท

นายเฉลิม สอนหัน

จังหวัดชัยภูมิ

นายอนุ พิทักษ์ชาติ

นายบุญมา ชยมชัย

นายจันดี เจริญวัย

นายสุบรรณ สนั่นเมือง

นายบุญเลื่อน ฤาชา

นายประภาส ดวงเงิน

นายบุญ เกษบุญมี

นายหยุ วังแสง

นายคำริ วงศ์พรหม

นายเหลือ คำวชิรพิทักษ์

จังหวัดเชียงใหม่

นายคำตัน รัตน์มณี

นายเพ็ชร เสราดี

นายประเสริฐ ญาณสาร

จังหวัดตรัง

นายแดง หมั่นโพธิ์

นายมงคล ประเสริฐกุล

นายปรีชา รสจันทร์

จังหวัดตาก

นายเอนก รินมุกดา

นายโตะ คำพูน

นายพร วัฒนประคิษฐ์

จังหวัดนครนายก

นายนิล ผ่องจิตร

จังหวัดนครปฐม

นายหนู ประชาชน

นายขุนทอง จีนคร้ว

จังหวัดนครพนม

นายคำแดง ศรีกะสอน

นายมอ จันทร์สิน

นายไทย มหาพันธ์ุ์

นายเกียรติ ศรีจันทร์

จังหวัดนครราชสีมา

นายบุญเพ็ง จันทรศิริ

นายสุทธิ ธนารักษ์

นายศิริ ปลั่งกลาง

นายอึ้ง สุนทรพงศ์

นายกฤษ ลิศนันท์

นายอาจ บุญญฤทธิ์

นายจาก แก้วกลาง

นายทอง มะเว็งสิทธิ์

จังหวัดนครศรีธรรมราช

นายพั้ว ใจอารีย์

นายฟอง กลิ่นพิบูล

นายกล้า ไชยฤทธิ์

นายขาว ธนะศักดิ์

นายอ่ำ สารมาศ

นายชม วัชรภาพ

นายคำรง ลิเอ้ม

นางนวลละออ สัตะพันธ์ุ

จังหวัดนนทบุรี

นายสงบ พุกเผือก

หอสมุดครุสภา

จังหวัดนครสวรรค์

นายเจริญ บุญธรรม

นายบุญธรรม ตั้งสนั่น

นายศิริ บัอมเกิดแสง

นายจำนง ณรงค์น้อย

จังหวัดนราธิวาส

นายบุญ เทเพชร

นายอ็อค รัตทาการ

จังหวัดหนองคาย

นายเอี่ยม พระนุรักษ์	นายสงค์ ภมรศิริ
นายจันทร์ อุดรกิจ	นายนาถ จันทร์โคต

จังหวัดบุรีรัมย์

นายสารี แจ่มใส	นายแจ่ม คงสืบชาติ
----------------	-------------------

จังหวัดปทุมธานี

นายอุทัย กลมเกลลา	นายจรูญ พงษ์นาถ
-------------------	-----------------

จังหวัดปราจีนบุรี

นายถนอม เนื่องวัง	นายบุญเรือง แจ่มจันทร์
นายกิตติ เชาวกิจ	นายสิงห์ แก้วโสหนด
นายบุญตา หงษ์กสินธุ์	

หอรัชมงคลสุภา

จังหวัดปัตตานี

นางกนิงสุข จันทร์ประคิษฐ์

จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

นายพัฒน์ งามสมบัติ	นายเชื้อ แหวงเงิน
นายอาจ ภูษาจันทร์	นายเสริม บุญทัย
นายสังวาล มณีงาม	นายวาท ศาสตร์ประสิทธิ์

จังหวัดพัทลุง

นายรุ่ง อินทร์แก้ว	นายก่อม เศรษฐมาน
นายทองเกลี้ยง กาพวงค์	นายกำน ฒ พัทลุง
นายแสง รงค์เรือง	นายปาน เขมานวงศ์
นายพร้อม ทวารานุรักษ์	

จังหวัดพิจิตร

นายไปล์ อาสมาน	นายปลั่ง อมรบุตร
----------------	------------------

จังหวัดพิษณุโลก

นายไฟ่ ทับเกตุ	นายฉุย ศรีภิรมย์
นายแก้ว มีเครือเอี่ยม	นายชว นุชท่าโก

จังหวัดเพชรบุรี

นางมาลี โสมนัส	นายฉิว จันทรบรรจง
----------------	-------------------

จังหวัดเพชรบูรณ์

นายบัวน คำแสงมาตย์	นายขาว ทาลสุก
นายบ้าน เข้มท้วง	

จังหวัดแพร่

นายใจ ไชยโชค

๒๕๐
จังหวัดภูเก็ต

นายเปรม เจียมตัว นายรุ่ง อรรถธรรม

จังหวัดมหาสารคาม

นายแก้ว มนต์ศิลา นายชาญ ดวงเพียรราช
นายชนะ เดชศิริ นายบุญ สุวรรณศักดิ์
นายศรี ศรีสุภาพ นายทักษิณ สารีบุตร

จังหวัดระนอง

นายชัย ปวงมีธรรม นายแจ้ง ชังธาดา

จังหวัดราชบุรี

นายโต๊ะ เกิดศรีเสริม นายอรุณ ทองริน
นางสาวกฤษณา มังกรพันธ์ุ์ นางไสววัลย์ วัฒนพงศ์

จังหวัดร้อยเอ็ด

นายอุดม ธนะพันธ์ุ์ นายอรุณ ศรีระษา
นายหล้า วรรณคำ นายมี สินธุศิริ
นางมาลา สุขประเสริฐ นายนาค วรรณหนองคู
นายสุวรรณ บุญภักดิ์ นายศรี จันทรเพ็ง
นายสิงห์ ไชยวงษ์วัฒน์ นายประยุทธ์ สิงห์คารา

นายดี พันธุ์ไชย

นายเจดีย์ว ทองทวี

นายมีชัย ส่งศรีโรจน์

นายพยุ่ง รัตณรงค์

นายสังคม จรนิเทศ

นายศรี สมพงศ์พันธ์

จังหวัดลพบุรี

นายอศุขย์ พิมพ์ทนต์

นายเอี่ยม คีสุวรรณ

นายไถย สันติกุล

นายสมพงศ์ เนตรยัง

นายพิสณฑ์ แสนทวี

จังหวัดลำปาง

นายอินโต ลือชัย

นายมงคล บุญเฉลิม

นายแก้วมูล ศิริมงคลกุล

นายจันทร์ ท่วงคำ

นางส่อง ยุทธโยธี

นายทุง อรุณพงษ์

จังหวัดลำพูน

นายสมศักดิ์ มุละพงศ์

หอสมุดจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
จังหวัดศรีสะเกษ

นายหนูพร สุวรรณภูมิ

นายบัว เกษสร

นายนิเวศน์ ชมภู

นายเกลือบ ดอกดวง

จังหวัดสกลนคร

นายทวน อุปทอง

นายเดช วัฏักเพชร

นายคัมภีร์ ธนะคำดี

นายเขียน คำเมือง

จังหวัดสงขลา

นายบำรุง สวัสดิ์	นายพันธ์ุ สถิตสมบุรณ์
นายพ่วง ช่วยจุลจิตร	นายสหะ อุมาศิลป์
นายจัต ศรียะพันธ์ุ	นายอคุลย์ ศรีสำราญ
นายอาชีพ รัตนนิมิตร	นายโยธิน วานิชะพงศ์

จังหวัดสมุทรปราการ

นายจีบ วรรณแจ่ม	นายวินัย วัชวุฒิ
นายธานี นาคบุบผา	นายเดช ศิริพัลลภ
นายช่วย ลวานานนท์	นายมี สว่างเนตร

จังหวัดสมุทรสาคร

นายสงวน สุทธิบุตร

จังหวัดสระบุรี

นายตัน พูนเพ็ง	นายอ่าง ประสารศรี
นายเนียร ศรีอนันต์	นายเขื่อน พิงพุทไธ

จังหวัดสิงห์บุรี

นายลาก คัมเยี่ยม	นายสอน เจริญนิม
นายเล็ก ผาสุข	นายมี ศรีทองสุก

จังหวัดสุโขทัย

นายหยด หมอนทอง	นายมนัส นิจโลก
----------------	----------------

จังหวัดสุพรรณบุรี

นายไสว ปัยกิจ

นายสุรินทร์ รัศมี

จังหวัดสุราษฎร์ธานี

นายจำรัส ปติรุพร

นายแดง ปลั่งสุทธิ์

จังหวัดสุรินทร์

นายคาช ฤทธิธม

นายผาย ศรีจันทร์

นายจิตติ บัวทอง

นายเพียร สังข์บอล

นายธรรมบุญ สิงคเสลิต

จังหวัดอ่างทอง

นายพิน สันหลาม

นายหลาบ บุญสม

นายนพ บุญประสิทธิ์

นายสะอาด สุขสำอาน

นายบุญ ธนาวงษ์

นายอร่าม เขียวอุไร

นายคีน แสงกาญจน์

จังหวัดอุดรธานี

นายแดง อินทรประเสริฐ

นายพัฒน์ ปลัดทอง

นายก้อน ไชยรา

นายอาจ แก้วอินทร์

นายอุ้น สุรมรรคา

นายสง่า อินทเกษ

นายเสน ริยะสุ

นายพิมพ์ โพธิราชา

จังหวัดอุตรดิตถ์

นายทับทิม พุ่มพัก

นายทอง อินมา

จังหวัดอุทัยธานี

นายประสงค์ วีระตะ

นายกะวิน สุคนธ์

นายสิน ไวเขตรการ

นายทัต ชาญกิจกรรณ์

จังหวัดอุบลราชธานี

นายทิง สิงหรา

นายอินทร์ วรรณสุข

นายแดง ภาผล

นายวีระ พันธุ์คำ

นายเหลื่อม ศรีลาภา

นายเคน หิรัญรัตน์

นายเหลื่อม สุขใจ

นายประมูล ปะบุตร์

นายประจติ ไชยวิเศษ

นายสีทา ศรีวะรัมย์

นายเพียร นอปละ

นายช่อม สืบอ้วน

นายพัฒนา สารรัตน์

นายเม้ง แผ่นคำ

นายสิงคุณ รัชตะกุล

นายแปลง ชุมนุ้ม

นายคำ กุลวงศ์

นายกำจ็ค ประสงค์สิน

นายมี อ่อนพุทธา

นายเมือง คำผาง

รายชื่อครูอาวุโสประจำปี๒๕๑๒ที่ได้รับเงินช่วยเหลือ

คนละ ๘,๐๐๐ บาท

คณะกรรมการบริหารมูลนิธิ ฯ กำลังพิจารณาอยู่จะพิมพ์รายชื่อ
ในประวัติครูเล่มต่อไป

หอสมุดคุรุสภา

พิมพ์ที่โรงพิมพ์คุรุสภาธรรมานุบำรุง ถนนพหลโยธิน กรุงเทพมหานคร ๑๐๓๐๑

๑๒ มกราคม ๒๕๖๓